

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

**ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE**

***MATERIALELE SESIUNII ȘTIINȚIFICE ANUALE
23 DECEMBRIE 2014***

**Editura "Tehnica-Info"
CHIȘINĂU - 2015**

C.Z.U.: 94(058)
A 64

COLEGIUL DE REDACȚIE

Coordonator:

Gheorghe COJOCARU, dr.hab. conf. univ.

Membri:

Demir DRAGNEV, dr. hab. prof. univ. mem. cor. al AȘM

Nicolae ENCIU, dr. hab. conf. univ.

Gheorghe NEGRU, dr. conf. univ.

Secretar responsabil:

Sergiu BACALOV, dr.

Redactor-consultant: Mihai Papuc

Procesare computerizată: Sergiu Bacalov

Coperta: Vlad Mischevca

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII

Institutul de Istorie. Anuarul Institutului de Istorie : Materialele sesiunii științifice anuale, 23 dec. 2014 / Acad. de Științe a Moldovei ; col. red.: Gheorghe Cojocaru (coord.) [et. al.]. Institutul de Istorie, – Chișinău : Tehnica-Info, 2015 (Tipogr. "PIM", Iași). – 307 p. – ISSN 2345-1939.

Texte : lb. rom., rusă. – Rez.: lb. engl. – Bibliogr. în subsol.

ISBN 978-9975-4387-5-9.

94(058)

A 64

Autorii poartă responsabilitate exclusivă pentru conținutul articolelor publicate.
Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

ISBN 978-9975-4387-5-9

© Institutul de Istorie al AȘM, 2015

•

CUPRINS

I. STUDII ȘI DOCUMENTE DE ISTORIE MEDIEVALĂ

Pavel COCĂRLĂ, Irina GUGLEA

Statutul și rolul femeii din Europa Occidentală
(secolul I a. Chr. – secolul IX p. Chr.)

7

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU

Circulația tipăriturilor lui Macarie (1508-1512) în Europa

21

Valentin CONSTANTINOV

Rolul de mediator al lui Radu Mihnea
în timpul campaniei turcești de la Hotin din anul 1621

65

II. BASARABIA ȘI BUCOVINA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Vlad MISCHEVCA

Chestiunea Principatelor Române în politica europeană:

Tilsit, 1807

85

Sergiu BACALOV

Moșiile cu răzășie din ținutul Orhei-Lăpușna

în 1814

110

Andrei EMILCIUC

Imixtiunea organelor imperiale ruse în numirea notarilor și samsarilor
în orașul Chișinău după abolirea autonomiei Basarabiei (1828-1836)

130

Maria DANILOV

Ucenicul școlii paisiene – Mitropolitul Grigorie Dascăluș
și traducerea lui în exilul de la Chișinău (1829-1832)
147

Constantin UNGUREANU

Activitatea Universității din Cernăuți (1875-1914)
157

Dinu POȘTARENCO

Descendenții biv vel căpitanului Stoian Solomon
174

Sergiu TABUNCIC

Contribuții la chestiunea alimentării cu apă a orașului Chișinău
(secolul al XIX-lea – mijlocul secolului al XX-lea)
184

III. SECOLUL XX

Eugen-Tudor SCLIFOS

Problema Basarabiei reflectată în presa bucureșteană.
Ziarele Moldova și Seara 1915
210

Nicolae FUȘTEI

Relațiile dintre sacru și profan
sau atitudinea cultelor față de stat
220

Mihai ȚURCANU

Considerații cu privire la formarea aparatului sovietic
de partid și de stat în RSSM
234

Ion CHIRTOAGĂ

Activitatea administrației sovietice în Nisporeni
între 1944 și 1952
251

Gheorghe NICOLAEV

Probleme de protecție și valorificare a vestigiilor arheologice
în RSS Moldovenească (anii 1944-1991)
281

CONTENTS

I. STUDIES AND DOCUMENTS OF MEDIEVAL HISTORY

Pavel COCĂRLĂ, Irina GUGLEA

Women's status and role in Western Europe
(I century a. Chr. – IX century p. Chr.)

7

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU

Prints of Macarie (1508-1512)
in the Romanian and European collections

21

Valentin CONSTANTINOV

The mediator's role of Mihnea Radu
during the Turkish campaign of 1621 at HotinMai departe

65

II. BASARABIA AND BUCOVINA IN XIXth CENTURY

Vlad MISCHEVCA

Romanian Principalities issue in European politics:
Tilsit, 1807

85

Sergiu BACALOV

New statistical documents relating to the fiefdoms „răzășie” of Bessarabia
(1814, Orhei-Lăpușna districts)

110

Andrei EMILCIUC

The interference of Russian imperial bodies in the appointment
of notaries and brokers in Chisinau after the abolition
of the autonomy of Bessarabia (1828-1836)

130

Maria DANILOV

Apprentice of paisian school, archbishop Grigorie the teacher
and his translations during Chisinau exile (1829-1832)

147

Constantin UNGUREANU

The Activity of the University of Cernauti (1875-1914)

157

Dinu POȘTARENCU

Descendants of biv vel capitan Stoian Solomon

174

Sergiu TABUNCIC

Contributions to the issue of water supply in Chisinau
(19th century – middle of 20th century)

184

III. XX th CENTURY

Eugen-Tudor SCLIFOS

The problem of Bessarabia reflected in the Bucharest press.
The „Moldova” and „Seara” newspapers in 1915

210

Nicolae FUȘTEI

Relations between sacred and profane
or attitude towards the state and cults

220

Mihai ȚURCANU

Considerations on the formation of the Soviet party
and state apparatus in the Moldovan Soviet Socialist Republic

234

Ion CHIRTOAGĂ

The activity of Soviet administration in Nisporeni
in 1944-1952

251

Gheorghe NICOLAEV

Protection archeological sites
in MSSR (years 1944-1991)

281

I. STUDII ȘI DOCUMENTE DE ISTORIE MEDIEVALĂ

STATUTUL ȘI ROLUL FEMEII DIN EUROPA OCCIDENTALĂ (secolul I a. Chr. – secolul IX p. Chr.)

Pavel COCÂRLĂ, Irina GUGLEA

La etapa contemporană femeia se implică tot mai activ în diferite sfere ale societății: în învățământ, economie, educație, în politică etc. Acest fenomen constituie un rezultat al evoluției societății umane în ansamblu, evoluție care a schimbat substanțial rolul femeii în societate: ea nu mai este concepută doar ca un instrument de procreare, ca o slugă a bărbatului, ci ca persoană cu drepturi depline în societate, rămânând în același timp soție, mamă a copiilor, bunică, cea care „ține focul în vatră”.

Dar la anumite etape ale societății umane femeia a avut un anumit statut, determinat de condițiile concrete ale perioadei istorice. În articolul de față ne-am propus drept scop ca în baza surselor istorice accesibile să cercetăm evoluția statutului femeii în Europa Occidentală din secolul I a. Chr. – secolul al IX-lea, adică de la primele mențiuni documentare despre rolul femeii la neamurile barbare până la destrămarea primului imperiu din Europa Medievală – Imperiul lui Carol cel Mare – 843.

Primele informații veridice despre rolul femeii în lumea barbară ne sunt oferite de către Gaius Iulius Caesar (Cezar) (100-44 a.Chr.) în lucrarea sa „*Commentarii de bello gallico*” („*Memorii despre războiul galic*”) scrisă în anii 58-52, ani în care cunoscutul conducător de oști roman a purtat războaie cu unele triburi ale germanilor, terminate în cele din urmă cu cucerirea Galiei. Din descrierea făcută de Caesar reesă că la neamurile germanice se păstrau rămășițe ale matriarhatului, că la vechii germani femeile aveau un statut relativ înalt în societate: ei credeau că femeile erau înzestrate cu ceva supranatural, având și capacitatea de a prezice rezultatele bătăliilor germanilor cu dușmanii lor. Atunci când Caesar a început să-l întrebe pe prizonieri de ce Ariovist¹ nu a început lupta, acesta i-a spus „...că ei (germanii – *n.n.*) nu au făcut aceasta pentru că ei au respectat obiceiul” conform căruia „...ghicind după bețișoare de sorți și în baza prezicerilor, mamele familiilor anunță dacă este oportun sau nu momentul de a intra în luptă. Și ele au spus: germanii nu vor învinge dacă vor începe lupta până la apariția lunii noi”².

Conform descrierii lui Caesar femeile își însoțeau bărbații și în campaniile militare. În capitolul 51 Caesar scrie cu referință la acest subiect că înainte de luptă „...ei (germanii – *n.n.*) și-au înconjurat întreaga linie de luptă cu căruțe și care, ca să nu rămână nici o speranță de a se retrage. În ele și-

¹ Căpetenia uniunii tribale a suebilor, învins de Caesar în anul 58 a. Chr.

² P. Cocârlă, *Istoria medievală universală*. Crestomație. Vol. I, Chișinău, 2003, p. 7.

au așezat femeile; acestea, cu lacrimi în ochi spre cei ce mergeau la luptă și cu mâinile întinse îi implorau să nu le dea în prizonierat la romani”³.

Din textul descrierii referitor la viața cotidiană a vechilor germani putem deduce (cu anumite rezerve) că aceștea se căsătoreau mai târziu, comparativ cu romanii. Această concluzie rezultă indirect din alt pasaj a lucrării lui Caesar: „Să fi cunoscut femeile înainte de douăzeci de ani trece la dâșii drept unul din lucrurile de mare rușine; altminteri nu fac nici o taină din treburile acestea, căci pe de o parte, bărbații și femeile se scaldă în râuri laolaltă și, pe de alta, se îmbracă în pei și în niște scurte de ren (un fel de material de piele – *n.n.*), cea mai mare parte a corpului lăsând-o dezgolită”⁴.

Deși femeia avea un statut relativ înalt în societate, în viața familiară ea era întru totul supusă bărbatului, fapt evidențiat de către Caesar în capitoul XIX, în care renumitul comandant de oști și om politic scrie următoarele: „Bărbatul are asupra nevastei, ca și asupra copiilor, drept de viață și de moarte; ori de câte ori moare un cap de familie de viță ceva mai aleasă, neamurile lui se adună și, dacă moartea iscă bănuială, soția este pusă la cazne la fel cu sclavii: dacă a fost dovedită, o ucid în chinuri, cu foc și cu toate muncile”⁵.

Informații prețioase despre rolul femeilor la vechii germani conține și „Geografia” cunoscutului geograf, istoric și filosof grec Strabon (cca 64 a.Chr.–19 p.Chr.). În lucrarea sa Strabon scrie despre următorul obicei al unui trib german: „Povestesc despre următorul obicei al cimbrilor: soțiile lor, care mergeau cu ei în campanii, erau însoțite de sacerdote (preotese păgâne – *n.n.*) – prezicătoare, cu părul încăruntit, în haine albe de pânză, încinse cu brâie de aramă și desculțe. Cu spada scoasă din teacă ele ieșeau în întâmpinare prizonierilor pe care îi duceau la un crater (cupă mare de aramă care servea pentru amestecul vinului cu apă – *n.n.*) cu capacitatea de 20 de amfore (vas de lut cu o capacitate de 10-12 litri – *n.n.*). Acolo era o scară pe care urca [una dintre ele] și, aplecându-se cu brațele desfăcute larg deasupra cazanului tăia gâtul la fiecare, ridicându-l în aer. După modul de scurgere a sângelui în crater ele preziceau viitorul. Altele spintecau cadavrele lor și preziceau după măruntaie victoria neamului lor”⁶.

Despre schimbările care au intervenit în evoluția statutului femeii la vechii germani în decurs de un secol și jumătate (în special la neamurile barbare situate în vecinătatea teritoriilor aflate sub influența romană) aflăm din monografia geografică și etnografică „De origine et situ Germanorum („Despre originea și locul de trai al germanilor” numită de obicei „Germania”, (cca 98 p.Chr.) a lui Publius Cornelius Tacitus (Tacit) (54/51-120).

³ P. Cocârlă, *Istoria medievală...*, p. 7.

⁴ *Ibidem*, p. 8.

⁵ *Proză istorică latină*. Ediția a II-a, București, 1965, p. 16-17.

⁶ *Хрестоматия по истории средних веков*. Том. I. *Раннее средневековье*, Москва, 1961, с.267.

Ca și în perioada descrisă de Caesar, femeile continuau să fie prezente în campaniile militare ale germanilor. În acest context Tacit scrie că dețășamentele germanilor „...nu se fac la întâmplare și nici dintr-o adunătură la nimereală, ci din familii și rudenii, ceea ce este cel mai puternic imbold la vitejie: ființele cele mai dragi lor stau chiar în apropiere de unde se aud țipetele femeilor și plânsul copiilor. Pentru fiecare ostaș, aceștia sunt martorii cei mai sfinți și lăudătorii cei mai de preț. Cei răniți se duc la mame și la soții să le arate rănilile și ele nu se înfioară a le număra sau a le căuta deamănuntul, și tot ele duc de mâncare luptătorilor și îi îmbărbătează”⁷. Tacit scrie în continuare că germanii „...cred că femeile au în ele ceva sfânt și profetic și nu le disprețuiesc sfaturile, nu le nesocotesc răspunsurile și nu lasă fără atenție muștrările lor”⁸.

Pe timp de pace toate greutățile casnice sunt lăsate în grija femeilor. „Când nu se duc la războaie – vânează (bărbații – *n.n.*), – scrie Tacit, – dar mai mult trândăvesc, dorm și mănâncă; ...grija casei, a căminului și a ogoarelor o lasă în seama femeilor, bătrânilor, și în general, a celor neputincioși din casă...”⁹. În acest context Tacit subliniază că spre deosebire de femeile romane, la germani copii sunt alăptați de mamele lor. „La toată casa, – notează Tacit – copiii goi și murdari, cresc nalți și bine făcuți, cu niște trupuri de care ne minunăm. Pe fiecare-l nutrește maică-sa la sân: pruncii nu sunt dați pe mâna roabelor și a doicilor”¹⁰.

În perioada descrisă de Tacit, vestimentația bărbaților și femeilor era în temei, aceeași, cu mici deosebiri ne semnificative. Cunoscutul istoric roman scria: „Îmbrăcămintea femeilor e tot așa ca a bărbaților, cu deosebirea că ele poartă adesea un văl din pânză de in, pe care îl colorează cu vopsea de culoare purpurie; partea de sus a îmbrăcămintei lor nu este lungită cu mâneci, astfel încât rămân dezgolite mâinile și cele mai apropiate de ele părți ale sânilor”¹¹.

Spre deosebire de Caesar, Tacit acordă o atenție deosebită căsniciei. El subliniază în mod special că tinerii germani nu se grăbesc la însurat și măritat. „Dragostea tinerilor târziu începe – scrie Tacit, – și de aceea bărbăția lor nu se istovește. Nici fetele nu se grăbesc cu măritișul: ele au aceeași tinerețe și aceeași statură ca și băieții și se-nsoțesc cu ei fiind ca dânșii de voinice, iar copiii moștenesc vlaga părinților”¹². În același timp el ține să sublinieze că comparativ cu romanii „...căsniciile la ei sunt stricte și în nicio altă latură a moravurilor lor nu este mai lăudabilă, căci aproape numai ei dintre neamurile barbare se mulțumesc cu o femeie; sunt foarte puțini acei

⁷ P. Cocârlă, *Istoria medievală...*, Vol. I, p. 12.

⁸ *Хрестоматия по истории средних веков...*, с. 271.

⁹ P. Cocârlă, *Istoria medievală...*, Vol. I, p.14.

¹⁰ *Ibidem*, p. 16.

¹¹ *Хрестоматия по истории средних веков...*, с. 275.

¹² P. Cocârlă, *Istoria medievală...*, vol. I, p. 16.

care au mai multe soții, dar nu din pofta trupească, ci pentru că, fiind din neam mare, sunt copleșiți cu propuneri de căsătorie”¹³.

Descriind obiceiul căsătoriei, Tacit menționează: „Nu femeia aduce zestre bărbatului, ci bărbatul i-o dă femeii în prezența părinților și a rudelor care apreciază darurile de nuntă. Aceste daruri sunt alese nu pentru desfătările cele femeiești și nici pentru a servi podoabă nevastei: ele constau dintr-o pereche de boi, un cal cu frâu și un scut cu o framee sau sabie. În schimbul acestor daruri bărbatul își primește nevasta, iar ea, la rândul său, îi dăruiește bărbatului arme. Germanii consideră că acesta e legământul cel mai tare ce înlocuiește tainele sfinte și zeei căsătoriei. Și pentru că femeii să nu-i fie străine gândurile despre faptele eroice și întâmplările războaielor, primele obiceiuri ale căsătoriei prevăd că ea trebuie să fie tovarăș [al soțului] în muncă și în primejdii, să suporte pe timp de pace și de război aceleași greutăți [ca și soțul]... anume această semnificație au boii înjugați, calul gata să se avînte în luptă și armele dăruite”¹⁴. Referindu-se la situația femeii după căsătorie Tacit scrie: „După această regulă femeia trebuie să trăiască și să moară; ceea ce va primi ca dar în viață (de la soț *n.n.*) să lase neștirbit și nepângărit copiii săi, de la care să le primească nurorile, iar acestea, la rîndul lor, să transmită [această zestre] moștenire nepoților”¹⁵.

În general, Tacit are cuvinte de laudă față de modul de comportare și starea morală a femeilor la germani, stare care se deosebea substanțial față de comportamentul femeilor de la Roma. El încheie opiniile sale despre femei la neamurile germanice cu următoarele cuvinte: „Astfel trăiesc femeile, virginitatea cărora este păzită, care nu sunt desfrânate prin nici un fel de spectacole atrăgătoare. Tainele scrisului nu le sunt cunoscute nici bărbaților și nici femeilor. La acest popor numeros preacurviile sunt extrem de rare”¹⁶. Cu toate acestea Tacit nu evită să scrie că atare devieri morale aveau loc și că, în caz de infidelitate a soției, „...pedeapsa este efectuată fără întârziere și este încredințată soțului: cu părul tăiat și dezbrăcată, soția este alungată din casă de către soț în prezența rudelor și lovind-o, o mână prin tot satul...”¹⁷.

Observăm astfel că comparativ cu societatea romană, bine cunoscută de Tacit, grație menținerii rămășițelor societății gentilice, și în special a maritriarhatului, femeia juca un rol important în societate atât în timpul campaniilor militare, cât și pe timp de pace: unele dintre femei erau înzestrate (într-o anumită măsură) cu funcții specifice sacerdoților.

Contactul neamurilor barbare cu civilizația romană, care s-a intensificat odată cu așezarea barbarilor pe teritoriile provinciilor romane, a

¹³ P. Cocârlă, *Istoria medievală...*, vol. I, p. 15.

¹⁴ *Ibidem*, p. 15.

¹⁵ *Ibidem*, p. 15-16.

¹⁶ *Хрестоматия по истории средних веков...*, с. 276.

¹⁷ *Хрестоматия по истории средних веков*. Под редакцией Н.П. Грацианского и С. Д. Сказкина. Том. I, Москва, 1949, с.68.

schimbat într-o anumită măsură situația femeii în regatele barbare formate pe teritoriile provinciilor romane în secolele V-VI. Statutul femeilor și a rolului lor în aceste regate ne sunt cunoscute grație codurilor de legi alcătuite în noile regatele formate, precum și a cronicilor vremii. Schimbările intervenite în statutul femeilor se datorează mai multor factori, dintre care: nivelul economico-social mai înalt al civilizației romane, prezența unei legislații scrise, a dreptului proprietății private, numărul redus al barbarilor comparativ cu cel al populației băștinașe: se admite că după migrație în regatul francilor majoritatea absolută (cca 70-75%) o constituiau galo-romanii¹⁸.

Unul dintre primele regate barbare create pe teritoriul Imperiului Roman de Apus a fost regatul francilor, fondatorul căruia este considerat regele Clovis (481-511), domnia căruia este descrisă de cunoscutul cronicar al regatului Grigore din Tours, opera căruia conține un material bogat despre istoria regatului franc timpuriu¹⁹.

Din conținutul cronici lui Grigore din Tours aflăm că unul dintre factorii indirecti care au contribuit la consolidarea puterii lui Clovis a fost căsătoria regelui francilor cu Clotilda (*Clotilde*), o prințesă burgundă catolică zeloasă, o fecioară de 19 ani cu părul blond (Clovis avea la momentul căsătoriei 26 de ani - *n.n*), nepoata regelui burgund Gundobad. Grigore din Tours ne oferă următoarele informații despre căsătoria regelui: „Și cum Clovis trimitea des solii în Burgundia, trimișii săi o întâlniră pe fecioara Clotilda. Când văzură că e binecrescută și înțeleaptă, și când aflară că era din familia regelui [Gundobad] i-au spus regelui Clovis, iar acesta, fără întârziere trimise o solie la Gundobad, cerând-o în căsătorie. Lui Gundobad îi fu frică să refuze și o dădu solilor, iar ei luară fata și o duseră degrabă regelui”²⁰. Grație acestei căsătorii, în istoria regatului francilor a avut loc un eveniment deosebit de important: regele francilor s-a creștinat.

Botezul lui Clovis s-a produs în rezultatul bătăliei de la *Tulpiacum* (devenit Tolbiac, Zülpich) (496 - 498) (*Elveția de azi?*) între oastea lui Clovis și ale neamurilor germane ale alamanilor. Grigore din Tours scrie în „Istoria Francilor” că la un moment „...oastea lui Clovis începu să fie amenințată cu nimicirea” și că văzând aceasta Clovis a ridicat ochii spre cer, strigând: „Isuse Hristoase, despre care Clotilda spune că ești Fiul lui Dumnezeu cel viu, despre care se zice că dai ajutor celor la necaz și dai victorie celor care nădăjduiesc în Tine, mă rog fierbinte pentru ajutorul Tău și jur că, de vei voi să-mi oferi izbânda peste acești dușmani, voi cunoaște puterea despre care se spune că o au cei care cred în Tine, și voi crede în Tine și mă voi

¹⁸ P. Cocârlă, *De la Clovis la Richelieu*. Vol. I, Chișinău, 2007, p. 80.

¹⁹ Grigore Florentius (cca. 540 - 594) – scriitor de viță aristocratică galo-romană, episcop de Tours, de unde și un alt nume – Grigore din Tours. Este autorul operei fundamentale „Istoria francilor” („*Historia Francorum*”) în 10 cărți. El este considerat „părintele istoriei franceze”.

²⁰ Alexandru-Florin Platon, Laurențiu Rădvan, *De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul de la Nantes*, Iași, 2005, p. 16.

boteza în numele Tău. Căci i-am chemat pe zeii mei, dar am văzut că ei nu mă ajută; și astfel cred că nu au nici o putere, de vreme ce nu-i ajută pe cei care le dau ascultare. Te chem acum pe Tine, vreau să cred în Tine, numai scapă-mă de potrivnicii mei”. Grigore din Tours scrie că după această rugă a lui Clovis regele alamanilor fu ucis în bătălie, iar alamanii s-au supus lui Clovis. Cronicarul notează în continuare că după victorie Clotilda „...îi ceru Sfântului Remigius, episcop de Reims, să-l cheme în taină pe Clovis” și „să-l îndemne să creadă în adevăratul Dumnezeu...”. Fiind convins în această credință, Clovis a fost botezat, eveniment după care „mai mult de trei mii dintre oșteni (franci – *n.n.*) au fost botezați”²¹.

Creștinarea lui Clovis a constituit un moment de cotitură nu numai pentru el, ci și pentru întreg regatul francilor deoarece botezul l-a distanțat sub aspect religios pe Clovis de alți regi barbari care continuau să rămână părtași ai arianismului²²; botezul l-a apropiat pe regele francilor de biserica creștină, de episcopatul regatului și de papa de la Roma, fapt care a consolidat autoritatea și puterea regelui asigurându-i simpatia aristocrației și populației galo-romane. După creștinarea lui Clovis a urmat creștinarea treptată a populației de origine francă. Un rol nu mai puțin important pentru istoria regatului l-a avut recunoașterea lui Clovis în calitate de rege al francilor de către împăratul Bizanțului Anastasius (491-518). Afară de aceasta, căsătoria cu Clotilda a asigurat neutralitatea burgunzilor în războiul început de Clovis împotriva regelui vizigot Alaric al II-lea (487-507)²³.

Statutul și rolul femeilor france în regatul fondat de Clovis ne este cunoscut grație Legii Salce (*Lex Salica*) alcătuite la sfârșitul secolului al V-lea – începutul secolului al VI-lea, care conține articole ce se referă la femei, în special la femeile libere.

Din conținutul unor articole reesă că acestea aveau imunitate deosebită: atingerea femeilor libere de către bărbați (voluntară sau involuntară) era pedepsită cu amendă. Astfel în art. XXII se stipulează că „Dacă un om liber atinge mâna sau degetul unei femei libere, va trebui să plătească șase sute de *denarii* (adică cincisprezece *solidi*)”; „Dacă îi atinge brațul, va trebui să plătească o mie două sute de *denarii* (adică treizeci de *solidi*)”; „Dacă își pune mâna peste cotul ei, va trebui să plătească o mie patru sute de *denarii* (adică treizeci și cinci de *solidi*)”; „Dacă îi atinge sânii, va trebui să plătească o mie opt sute de *denarii* (adică patruzeci și cinci de *solidi*)”²⁴. Aceste sume sunt relativ mari dacă ținem cont de faptul că pentru furtul unui rob sau unui cal, conform Legii Salice se plătea o amendă de treizeci de *solidi*²⁵.

²¹ Alexandru-Florin Platon, Laurențiu Rădvan, *op. cit.*, p. 17-18.

²² Arianism – erezie timpurie în Biserica creștină, fondată de preotul (episcopul) Arius din Alexandria (256-336), care nega unitatea bisericească a Sfintei Treimi.

²³ A se vedea: Karl Ferdinand Werner, *Istoria Franței*. Vol. I. *Originile*, București, 2000, p. 308, 310.

²⁴ Alexandru-Florin Platon, Laurențiu Rădvan, *op. cit.*, p. 30.

²⁵ *Хрестоматия по истории средних веков...*, с. 399

Unele articole ale Legii Salice atestă că un fenomen frecvent în regatul francilor era răpirea fetelor și a femeilor, fapt pentru care era stabilită o amendă relativ mare. Astfel punctul 1 al articolului XXIII (care conține 16 puncte referitor la furtul și amenzi stabilite pentru răpirea fetelor sau femeilor) prevede că „Dacă trei oameni iau cu forța o fată liberă din odaia ei de lucru (*screuna*), fiecare dintre ei va trebui să plătească o mie două sute de *denarii* (adică treizeci de *solidi*)”²⁶; în cazul furtului unei fete aflate sub protecția regelui, amenda se dubla: punctul 5 al aceluiași articol stipulează următoarele: „Iar dacă fata care a fost târâtă afară era sub protecția regelui, cel [care a răpit-o] va fi obligat să plătească drept amendă (*fredum*) două mii cinci sute de *denarii* (adică șaizeci și doi de *solidi* și jumătate)”²⁷. În același timp, legea prevedea pedeapsa capitală pentru bărbații cu statut social inferior care furau femeile libere. Conform punctului 6 al capitolului nominalizat „...dacă un servitor (*puer*) al regelui sau un om semiliber duce în altă parte, cu forța, o femeie liberă, el va plăti cu viața”²⁸.

De altfel și căsătoria unui franc liber cu o femeie ce avea un statut social inferior (sclavă sau semiliberă) se pedepsea în funcție de statutul social al femeii: punctul 11 al capitolului XXIII prevede următoarele: „Dacă un om liber ia în căsătorie pe femeia altuia, care este sclavă, el însuși i se va alătura în sclavie”²⁹. În același timp, căsătoria cu o semiliberă se pedepsea (punctul 15) cu o amendă: „Cel care i se alătură altei femei semilibere (*li-dam*) în căsătorie va trebui să plătească o mie două sute de *denarii* (adică treizeci de *solidi*)”³⁰.

Dat fiind faptul că conform obiceiurilor neamurilor germanice una dintre pedepse era tăierea părului, Legea Salică conține articole care stabilesc mărimea amenzii pentru tăierea părului atât fetelor, cât și la băieților³¹. Astfel, în capitolul XXXIII al Legii Salice se prevede că dacă cineva „...taie părul unei fete, va trebui să plătească două mii cinci sute de *denarii* (adică șaizeci și doi de *solidi* și jumătate)”, iar „Dacă cineva îi taie părul unui băiat cu plete, fără încuviințarea rudelor lui, va trebui să plătească o mie opt sute de *denarii* (adică patruzeci și cinci de *solidi*)”³². Observăm astfel că amenda pentru tăierea părului la fete este mai mare comparativ cu mărimea amenzii pentru aceeași infracțiune săvârșită față de băieți, ceea ce ne permite să concluzionăm că fetele erau mai protejate de lege.

Același capitol (XXXIII) mai prevede amenzi pentru cei care „omoară o femeie însărcinată” (șapte sute de *solidi*); care „omoară o fată liberă înain-

²⁶ Alexandru-Florin Platon, Laurențiu Rădvan, *op. cit.*, p. 31.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ La vechii germani părul lung simboliza bărbăție, forță, energie, iar tunderea părului era considerată un semn al decăderii din drepturi a persoanei.

³² Alexandru-Florin Platon, Laurențiu Rădvan, *op. cit.*, p. 33.

te ca ea să ajungă la vârsta [la care poate] să aibă copii” (două sute de *solidi*); care „omoară o femeie liberă după ce [ea] poate să aibă copii (șase sute de *solidi*)”³³. Amenzile mari vin să demonstreze odată în plus că în regatul francilor fetele și femeile libere aveau un statut social relativ înalt, că Legea Salică protejează în special femeile gravide, precum și femeile aflate la o vârstă reproductivă.

În cea ce privește dreptul de moștenire a averii părinților, la sfârșitul secolului al V-lea – începutul secolului al VI-lea, femeia nu dispunea încă în regatul francilor de drepturi egale cu bărbatul. Această limitare este reflectată în capitolului XXXIV al Legii Salice, în care se stipulează că femeia poate moșteni orice avere a părinților afară de pământ. Legea Salică prevede că dacă nimeni dintre urmașii unui om care a decedat „...nu [mai] trăiește, surorile tatălui vor urma la moștenire”; „Dacă nici una dintre surorile tatălui nu [mai] trăiește, surorile mamei sale vor cere moștenirea pentru ele însele”; „Mai mult, dacă nimeni dintre aceștia nu [mai] trăiește, va urma la moștenire oricine este cel mai apropiat neam al tatălui”. Dar moștenirea *pământului pe linie feminină nu se admite* deoarece în punctul 6 al capitolului nominalizat se stipulează următoarele: „Privitor la pământul salic (*terra salica*), nicio parte din moștenire nu poate trece unei femei, ci toată moștenirea pământului merge la partea bărbătească”³⁴.

Dar răspândirea de mai departe a legislației romane în regat, și în special a dreptului de proprietate privată, l-a determinat pe regele Neustriei (nord-vestul regatului) Chilperic I (561-584), nepotul lui Clovis, să emită în 564 un edict prin care era recunoscut dreptul de moștenire a pământului pe linie feminină. Edictul prevedea următoarele: „Dacă cineva, având vecini, va lăsa după moartea sa urmași: fii sau fiice, cât timp trăiesc fiii, să aibă ei în stăpânire pământul, întocmai cum se cuprinde și în Legea Salică. Iar dacă fiii ar muri pe neașteptate, fiica să primească în același fel pământurile acelea, întocmai cum l-ar fi primit fiii lor dacă ar fi rămas în viață”³⁵. Mai apoi, regele Austrasiei (nord-estul regatului francilor) Childebert al II-lea (575-596) a emis în 596 un edict similar în care se stipula: „Hotărâm, ca nepoții de la fiu sau de la fiică să ia în stăpânire [moștenirea] (*res aviatica*) lăsată împreună cu unchiul său și cu mătușa lor, așa cum ar fi procedat mama și tatăl lor dacă ar fi în viață. Trebuie de avut în vedere însă, că acești nepoți trebuie să fie născuți de la fiu sau fiică, dar nu de la frate”³⁶. În așa mod, ținând cont de faptul că la sudul Loarei dreptul roman a fost răspândit pe larg până la cucerirea francilor, putem concluziona că la sfârșitul secolului al VI-lea femeile din întreg regatul francilor aveau aceleași drepturi de moștenire a tuturor averilor părinților decedați întocmai ca și fiii.

³³ Alexandru-Florin Platoin, Laurențiu Rădvan, *op. cit.*, p. 33.

³⁴ *Ibidem*, p. 33.

³⁵ Pavel Cocârlă, *Istoria medievală...*, vol. I, p. 76.

³⁶ *Хрестоматия по истории средних веков...*, c. 420. Atragem atenție asupra faptului că noțiunea *res aviatica* semnifică în acest context proprietatea funciară.

Dar în regiunile care nu s-au aflat sub stăpânirea romană femeia continua să fie limitată de dreptul de moștenire a pământului încă timp de câteva secole. Astfel Legea Saxonilor (alcătuită la sfârșitul secolului al VIII-lea – începutul secolului al IX-lea), prevede că „Dacă vor muri mama și tata, moștenirea să revină fiului, dar nu fiicei”, și că „Dacă cineva va avea fiică sau fiu, iar fiul, căsătorindu-se, va avea la rândul său un fiu, în cazul decesului tatălui, moștenirea să revină fiului fiului, adică nepotului, dar nu fiicei”³⁷.

La alte neamuri germanice (ca, spre exemplu la burgunzi) femeia era limitată și în ceea ce privește modul de dispunere a averii de la nuntă. Conform „Legii Burgunzilor” (secolele VI-VII) „Dacă vre-o femeie din Burgundia, după moartea soțului, ar face a doua sau a treia căsătorie și dacă ar avea fii din toate căsătoriile, să aibă uzufructul donației de nuntă cât timp va trăi; după moartea ei, să revină fiecărui fiu ceea ce tatăl i-ar fi dat ei, astfel încât mama să nu aibă posibilitatea, nici să dea, nici să vândă, nici să înstrăineze ceva din aceste lucruri pe care le-a primit în donație de nuntă”. Legea prevede în continuare că: „Dacă cumva acea femeie n-ar avea fii, tot ceea ce-i aparține din donație de nuntă, după moartea ei, jumătate s-o primească rudele ei, jumătate rudele soțului defunct, adică al donatorului”³⁸.

Unele legi alcătuite în regatele barbare limitau într-o anumită măsură drepturile femeilor libere (indiferent de statutul lor social) deoarece ele se aflau sub tutela (*mundium*) unui bărbat. Un atare drept de tutelă era menținut în regatele anglo-saxone, formate pe insulă după migrația angliilor, saxonilor și iuților în a doua jumătate a secolului al V-lea – sfârșitul secolului al VI-lea. Acest drept este reflectat în Legile regelui Kentului Ethelbert (590-616). Din conținutul legii reesă că mărimea plății pentru încălcarea tutelei depindea de statutul social al femeii. Legile lui Ethelbert stipulează că „Încălcarea tutelei asupra unei văduve de origine nobilă din cea mai înaltă clasă se va compensa cu 50 șilingi”, iar „aceea asupra uneia de clasa a doua, cu 20 șilingi; asupra uneia din clasa a treia, cu 12 șilingi, asupra uneia din a patra, cu șase șilingi”³⁹. Spre regret, din materialele de care dispunem nu putem specifica cu certitudine despre care categorii sociale (afară de femeile nobile) este vorba.

Condiția juridică de tutelă (*mundium*) a femeilor se păstra și în regatul longobarzilor. Astfel, „Edictul lui Rothari”⁴⁰ prevedea că „Niciunei femei libere, care trăiește sub stăpânirea noastră, sub autoritatea legilor longobarzilor, nu-i este permis să trăiască sub puterea autorității ei, adică în selpmundie, ci trebuie să rămână întotdeauna sub autoritatea bărbaților sau a unui anumit rege; nu-i este permis nici să aibă voie să dea sau să se

³⁷ Pavel Cocârlă, *Istoria medievală...*, vol. I, p. 42.

³⁸ *Ibidem*, p. 41.

³⁹ *Ibidem*, p. 125.

⁴⁰ Cod de legi cutumiare al longobarzilor codificat în 643 de regele Rothari, rege al longobarzilor (636-652).

înstrăineze ceva din bunurile mobile sau imobile fără voia acelora sub ocrotirea (*mundium*) cărora s-ar afla”⁴¹.

Dreptul *de tutore* al bărbaților asupra fiicelor (femeilor) este atestat și în Legea Saxonilor, în care se stipulează că „Dacă cineva va lăsa după moarte fiice, nu feciori, ele vor moșteni întreaga avere, însă *dreptul de tutore* asupra lor îi aparține fratelui sau rudei celei mai apropiate pe linia tatălui”⁴².

Ținem să subliniem însă că, cu excepția Legilor lui Ethelbert, nici una dintre legile barbare accesibile nouă nu conține articole referitor la vânzarea-cumpărarea fecioarelor. Punctul 77 al legilor Kentului conține câteva versiuni legate de cumpărarea și răscumpărarea fetelor. Legea prevede că „Dacă cineva cumpără o fecioară, ea va fi cumpărată cu plata pentru mireasă, dacă nu este înșelătorie”, menționându-se în același timp că „Dacă totuși este vreo înșelătorie, ea va fi luată înapoi acasă, și el va primi banii înapoi”. Legea mai prevede că „Dacă ea este logodită cu un alt om la un preț de mireasă, el va plăti 20 șilingi despăgubire”⁴³.

Istoria Evului Mediu timpuriu cunoaște însă și femei care fie că au devenit regine, fie că au avut influențe deosebite asupra regilor-soților lor. Este cazul Amalasanthei – fiica lui Theodoric cel Mare, regina ostrogoților între anii 526-535. După cum scrie Procopius din Caesarea, Amalasantha „...se descurca cu deosebită pricepere și dreptate și se arăta la fire ca un bărbat. Cât timp a stat în fruntea statului, niciunul dintre romani n-a primit pedeapsă corporală și n-a ispășit prin luarea averii”. Dovadă că era o femei deșteaptă ne servește faptul, că „...Amalasantha dorea ca fiul ei (Athalaric, Athanaric – *n.n.*) să fie obișnuit cu felul de viață al conducătorilor romani și-l îndemna să meargă la școala dascălului de scris și citit”. Observăm astfel că Amalasantha era conștientă de necesitatea educării fiului ei în spirit roman, pentru ca acesta să poată cunoaște realizările științei și culturii romane. Dar tendința Amalasanthei de a-și vedea băiatul cărturar nu era pe placul aristocrației gotice care dorea ca viitorul rege al goților „...să domnească mai degrabă în felul barbarilor” – scrie Procopius. El ne descrie un episod care a condus la înrăutățirea relațiilor dintre aristocrația gotă și regină. „Odată mama îl lovi pe copil în camera de culcare, pentru o greșală oarecare, – scrie în continuare Procopius din Caesarea, – iar el fugi de acolo plângând în încăperea bărbaților. Goții ieșiți în întâmpinare făcură din aceasta o întâmplare grozavă; ei o defăimau pe Amalasantha și ziceau că ar urmări, fără întârziere, moartea copilului, pentru a-și lua alt bărbat și a domni împreună cu dânsul asupra goților și italoților”. După această întâmplare, la Amalasantha au mers nobilii cei mai de vază care „...o învinuiră că nu-l crește pe rege cum trebuie, și nici cum le trebuie și cum le este lor

⁴¹ Pavel Cocârlă, *Istoria medievală...*, vol. I, p. 42.

⁴² *Ibidem*, p. 43.

⁴³ *Ibidem*, p. 124-125.

de folos, deoarece știința scrisului îi îndepărtează pe om de bărbăție”, considerând cum că învățătura „...are ca urmare teama și josnicia”⁴⁴.

După moartea fiului ei (534) Amalasantha se apropie de Bizanț, dar această tendință nu este pe placul aristocrației ostrogote care se revoltă. În același an Amalasantha se căsătorește cu vărul ei Theodahat, căruia i-a propus coroana (în calitate de cogovernant). După această căsătorie Amalasantha este îndepărtată de la putere și asasinată (aprilie 535)⁴⁵, eveniment care a servit drept motiv pentru împăratul bizantin Justinian I (527-565) să înceapă intervenția în Italia, ocupată în 540 de oștirile conduse de Belizarie.

Un rol deosebit în istoria regatului longobard⁴⁶, l-a avut regina Rosmunda, soția regelui longobard Alboin (568-572). Faptele acestei regine ne sunt cunoscute grație operei „Istoria Longobarzilor” a lui Paulus Diaconus⁴⁷. Conform cronicii acestuia, „După ce a domnit în Italia trei ani și șase luni, acest rege (Alboin – *n.n.*) a murit în urma curselor puse la cale de soția sa”. Referindu-se la cauza morții lui Alboin, Paulus Diaconus scrie următoarele: „Fiind, în timpul unui ospăț la Verona, mai vesel decât se cuvenea, a cerut să i se dea de băut reginei, însă în cupa pe care el o făcuse din tigva socrului său, regele Cunimund, și a poftit-o pe aceasta să cinstească voios cu tatăl ei”. Rosmunda s-a simțit ofensată de acest gest nesăbuit al regelui și când a înțeles ofensa „...a simțit în suflet o durere profundă; nereușind să și-o stăpânească, s-a aprins îndată de dorința de a răzbuna moartea tatălui ei prin uciderea regelui”⁴⁸. Paulus Diaconus scrie mai departe că ea a pus la cale înfăptuirea acestui scop împreună cu scutierul regelui Elmichi, care la rîndul său a sfătuit-o pe regină să-l omoare pe rege cu ajutorul lui Peredeus, „un bărbat deosebit de puternic”. Dar deoarece nici acesta nu dorea să-și omoare regele, Rosmunda a recurs la un șiretlic, despre care Paulus Diaconus scrie următoarele: „noaptea regina i-a luat locul în pat slujnicei cu care Peredeus se culca de obicei. Neștiind nimic despre aceasta, venind în pat, Peredeus s-a culcat cu regina”. Dimineața Rosmunda l-a pus pe Peredeus în fața faptului împlinit, cerându-i acestuia să-i omoare soțul, spunându-i: „...ori tu îl vei ucide pe Alboin, ori el te va răpune cu propria spadă”⁴⁹. Neavând altă soluție, Peredeus a căzut de acord să-l omoare pe Alboin. Dar la asasinarea regelui și-a „adus contribuția” și regina. În acest context, Pau-

⁴⁴ Pavel Cocârlă, *Istoria medievală...*, vol. I, p. 35-36.

⁴⁵ A se vedea: Peirre Riché, *Europa barbară din 476 până în 774*, București, 2003, p. 74. Conform tradiției, ea a fost asasinată din porunca lui Theodahat. Acest eveniment este redat în poezia lui G. Coșbuc „Regina ostrogoților”.

⁴⁶ Regat format în Italia de nord ca urmare a campaniilor întreprinse de regele Alboin (568-572). În partea de sud a Italiei longobarzii au format ducatele Benevento și Spoleto. Regatul a existat până în 774, când a fost cucerit de Carol cel Mare.

⁴⁷ Paulus Diaconus, *Istoria longobarzilor*, Iași, 2011.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 101.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 103.

lus Diaconus ne oferă următoarele detalii: „Atunci Rosmunda, după ce Alboin ațipise la ameză, poruncind ca în palat să fie liniște deplină, a ascuns toate celelalte arme și a legat strașnic spada regelui de capra patului, așa încât acesta să nu o poată scoate; urmând planul lui Elmichi, l-a împins înăuntru pe Peredeus, ucigaș mai crud decât orice fiară. Trezându-se brusc din somn și înțelegând primejdia care îl amenință, Alboin a întins grabnic brațul către spadă; neputând să o scoată, fiindcă era legată prea strâns, apucă scaunelul pe care își așeza picioarele și s-a apărat cu el pentru o vreme. Dar, vai, ce nenorocire! Un bărbat atât de războinic și de o nemăsurată vitejie, niezbutind să țină piept potrivnicului, a fost doborât ca un bicisnic...”⁵⁰.

O anumită influență a femeilor-regine asupra monarhilor a avut loc și în perioada carolingiană a regatului francilor (secolele VIII-IX). O trăsătură specifică a acestei perioade o constituie căsătoriile și divorțurile regilor, cauzate deseori de interese politice, papalitatea (cointeresată în stabilitatea regatului) având de spus un cuvânt greu referitor la acest fenomen.

Este cazul lui Pepin al III-lea (zis cel Scurt) din regatul francilor, mai întâi majordom (741-751), apoi rege (751-768), primind acest titlu cu ajutorul papilor Zaharia (751-752) și Ștefan al II-lea (752-757). În 756, nu se știe din ce cauză, Pepin al III-lea a decis să se despartă de soția sa Bertrada (mama lui Carol cel Mare – *n.n.*), dar reacția furtunoasă a papei Ștefan al II-lea l-a forțat să renunțe de la această intenție. După cum subliniază D. Hegermann, „concubine sau copii nelegitimi în legătură cu aceasta, nu sunt menționați”⁵¹.

După moartea lui Pepin cel Scurt (768) Bertrada a încercat o revenire la faza de egalitate în raporturile cu regatul longobarzilor. La insistența ei cei doi fii – Carol (viitorul rege Carol cel Mare) și Carloman (mort prematur în 771) s-au căsătorit cu prințese longobarde. Referindu-se la aceste căsătorii Karl Werner este de părere că Bertrada „a tulburat situația punând la cale în 770 căsătoria lui Carol cu o fiică a regelui longobard Didier”⁵², cunoscut și sub numele Desiderius⁵³, deoarece alianța cu Desiderius venea în contradicție cu intențiile lui Carol cel Mare (aliat al papei) de a supune regatul longobarzilor, regele căruia se afla în relații ostile cu papalitatea. De aceea peste un an Carol cel Mare a respins-o din motive necunoscute pe Deziderata (probabil și din cauza divergențelor cu mama sa). După aceasta Carol cel Mare s-a căsătorit cu alemanca Hildegarda, pe care a iubit-o, des-

⁵⁰ Paulus Diaconus, *Istoria longobarzilor...*, p. 103.

⁵¹ A se vedea: Дитер Хэгерман, *Карл Великий*, Москва, 2003, с. 67.

⁵² Karl Ferdinand Werner, *Istoria Franței*. Vol. I, *Originile*, București, 2000, p. 390. Aceasta era a doua căsătorie a lui Carol cel Mare: prima lui soție a fost Himiltruda, care la începutul anului 770 i-a născut lui Carol pe primul fiu – Pepin, zis Cocoșatul, care a fost înlăturat de la moștenire cu ajutorul papei.

⁵³ Numele adevărat a celei de a doua soții nu se cunoaște. D. Hăgherman consideră că numele „Deziderata” („cea dorită”) e un joc de cuvinte și în același timp varianta feminină a numelui tatălui său. A se vedea: Дитер Хэгерман, *op. cit.*, p. 79.

pre care își amintește de caracterul ei călăuzitor și povăzitor în documentele emise la curtea sa. Dragostea față de ea se mai explică și prin faptul că în decurs de 12 ani de căsătorie ea i-a născut lui Carol nu mai puțin de 9 copii, dintre care trei băieți – Carol, Pepin și Ludovic, care deja în 806 erau gata să devină urmașii împăratului⁵⁴.

După ce a trimis-o acasă pe Desiderata, Carol cel Mare a întreprins în anii 773-774 o campanie militară împotriva regelui Desiderius care amenința din nou papalitatea. În rezultatul campaniei Carol cel Mare l-a forțat pe Desiderius să iasă la începutul lunii iunie 774 din capitala sa – Pavia și să se predea învingătorului, care a anexat teritoriile regatului fostului socru la regatul său⁵⁵.

Una dintre femeile care au avut o influență deosebită asupra monarhului în același stat în Evul Mediu timpuriu a fost Judith de Bavaria (Judith de Baière) – a doua soție a împăratului francilor (fiul lui Carol cel Mare) – Ludovic cel Pios (814-840). Acesta era un împărat slab de caracter, lipsit de voință, împărat care depindea de cler (despre aceasta ne vorbește epitetul „cel Pios”) și de aristocrația laică.

Din prima căsătorie (794) cu Hermengarde de Hesbay Ludovic cel Pios a avut 5 copii, dintre care trei feciori: Lothar, Pepin și Ludovic. În 817 împăratul a emis *Ordinatio Imperii* – document care în scopul menținerii unității imperiului reglementa succesiunea la tron a fiilor săi. Conform *Ordinatio Imperii* lui Pepin îi revenea Aquitania, iar lui Ludovic – Bavaria. Pepin și Ludovic deveneau viceregi, ambii urmând să recunoască fratelui mai mare – Lothar titlul de împărat. Dar după decesul Hermengardei de Hesbay (octombrie 818), în 819 Ludovic cel Pios se recăsătorește cu Judith de Bavaria (Judith de Baière) care i-a născut în 13 iunie 823 la Frankfurt un fiu – viitorul rege al francilor (Franței) Carol, zis cel Pleșuv (843-877). Venirea pe lume a acestui copil pune sub semnul întrebării respectarea *Ordinatio* deoarece Judith dorea cu orice preț să-i asigure titlul de împărat fiului ei – Carol, titlul care conform *Ordinatio* îi revenea lui Lothar. Sub presiunea Judithei Ludovic cel Pios a revăzut o parte din deciziile sale nemulțumind curtenii și aristocrația, provocând un război civil (832). În anii 30 ai secolului al IX-lea în Imperiul creat de Carol cel Mare s-au format două tabere: pe de o parte – tabăra susținătorilor lui Lothar, iar pe de alta – a celor care trecuse de partea Judithei. Moartea lui Pepin (838) i-a permis împăratului să revadă din nou *Ordinatio imperii*. Conform noii împărțiri a imperiului, lui Carol îi revenea Aquitania, lui Ludovic – teritoriile din partea de Vest a imperiului (ulterior Germania), iar lui Lothar i se reconfirma titlul de împărat. Dar Judith nu vroia ca fiul ei să fie vasalul lui Lothar – ea dorea ca acesta să fie împărat, cerând de la Ludovic cel Pios o nouă reîmpărțire a imperiului,

⁵⁴ A se vedea: Дитер Хэгерман, *op. cit.*, p. 81.

⁵⁵ A se vedea: P. Cocârlă, *De la Clovis...*, p. 122-123; Hans-Cristian Huf, *Sfinx. Tainele istoriei*. Vol.3-4, București, 2000, p. 240-244.

realizată de el în 839. Dar deoarece nici această reîmpărțire nu satisfăcea niciuna dintre părți, în 840 luptele dintre Ludovic cel Pios și fii săi au fost reluate. În același an, în una dintre bătăliile care s-au produs între oștirile împăratului și ale fiului său Ludovic, Ludovic cel Pios a fost grav rănit, din care cauză a decedat la 20 iunie 840 la reședința sa de la Inghelheim-sur-le Rhin⁵⁶. După moartea lui Ludovic cel Pios luptele dintre frați au continuat. Ele au finalizat prin semnarea de către frați a tratatului de la Verdun (11 august 843), conform căruia lui Carol cel Pleșuv i-a revenit partea de Vest a Imperiului franc (viitorul regat al Franței), lui Ludovic – partea de est a imperiului (viitorul regat al Germaniei), iar lui Lothar, care și-a păstrat titlul de împărat, – teritoriile care separau cele două regate⁵⁷. Tratatul de la Verdun a pus bazele statelor contemporane Franța, Germania și Italia.

În încheiere considerăm necesar să menționăm că ar fi o greșeală dacă am afirma că destrămarea imperiului lui Carol cel Mare a fost cauzată doar de revederea *Ordinatio* și a capriciilor Judithei de Bavaria. Revizuirile *Ordinatio* au constituit doar un prilej pentru aristocrația din imperiu care s-a folosit de lupta dintre frați pentru a slăbi puterea centrală și a-și consolida pozițiile în stat. Destruerea imperiului a fost cauzată de creșterea mării proprietăți funciare a aristocrației în rezultatul campaniilor lui Carol cel Mare, de răspândirea sistemului de vasalitate și a imunității feudale, de lipsa legăturilor economice dintre diferite regiuni ale imperiului, de pestrițimea etnică a populației imperiului etc. Trebuie să ținem cont și de faptul că războaiele purtate de Carol cel Mare au contribuit la ruinarea țăranilor liberi, puterea centrală fiind lipsită astfel de susținerea acestei categorii a țăranimii.

Summary

The article is tackled status and role of women in medieval society early. Under Article documentary is the barbaric laws of the V-VII and works of ancient authors „War against the Gauls” of Caesar (100-44 BC); „Geography” Strabo (64 BC-19 AD); „Germany” of Tacitus (54-120) and chronicles the time „French historian” of Gregory of Tours (ca. 540-594) and „Lombards history” of Paulus Diaconus (ca. 720 -?). In the article are analyzed such issues as the role of women in military campaigns, their influence on barbarian kings, the right to inherit property, how to protect the rights and status of women in barbarian laws. Cronologic laws, the article begins with the first written mention of ancient authors about the barbarian nations and complete with mid century XI, with the collapse of Charlemagne's Empire, an event that marks a new stage in the history of Western European medieval society.

© **Pavel COCĂRLĂ, Irina GUGLEA**

⁵⁶ A se vedea: Karl Ferdinand Werner, *op. cit.*, p.412-416.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 416-419.

CIRCULAȚIA TIPĂRITURILOR LUI MACARIE (1508-1512) ÎN EUROPA*

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU

Încă de la hotarul secolelor XVIII-XIX-lea, datorită unor colecționari de carte veche, dar și a unor istorici de formație științifică modernă s-a constatat că după tipografiile de carte slavă veche de la Cracovia (1491-1493) și Cetinje (1493-1495) a treia ca vechime tipografie de carte slavă a fost cea din Târgoviște (Mănăstirea Dealu) din Țara Românească. De sub teascurile acesteia din urmă, un monah pre nume Macarie a scos trei cărți: un *Slujebnic / Liturghier*, 1508; un *Osmoglasnic/Octoih*, 1510 și un *Tetraevanghel / Evangheliar*, 1512 – primele cărți imprimate în cultura românească.

Informațiile biografice despre Macarie tipograful sunt foarte zgârcite. Unii cercetători susțin că acesta s-ar fi născut pe la 1450/1455 și s-ar fi stins din viață prin 1521 la Târgoviște¹, iar alții nu riscă să aducă date concrete, considerând că s-ar fi născut pe la mijlocul secolului al XV-lea și ar fi plecat la cele veșnice, fie imediat după 1512, fie ceva mai târziu. Macarie monah și preot („Мни(х) и [вѣ]щеник”), precum și-a arătat el cinul bisericesc în Epilogul său la *Liturghierul* din 1508, „[вѣ]щенишник” (preot și monah) în cel al *Octoihului* din 1510 și în cel al *Tetraevanghelului* din 1512 ar fi un „vlah” din Muntenegru², din voievodatul Zeta³, iar după alții – de proveniență sârbă-muntenegreană⁴ sau chiar română⁵. Mai mulți cercetători consideră că s-ar fi format ca meșter tipograf la Veneția în mediul tiparniței lui Andreas Toressani. În 1492 fondează la Cetinje o tipografie, dar după cucerirea Muntenegrului de către osmani, Macarie s-ar fi refugiat sau ar fi venit în Țara Românească împreună cu Maxim, mitropolit al Ungrovlahiei de obârșie sârbească⁶, unde și-a continuat activitatea, fondând o altă

* Lucrarea reprezintă o variantă revăzută și completată a studiului nostru *Primele tipărituri românești (1508-1512) în colecții europene* // Clio în oglindiri de sine. Academicianul Alexandru Zub. Omagiu. Volum editat de Gh. Cliveti, Iași, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 377-402. ISBN 978-606-714-070-5.

¹ Mircea Păcurariu, *Macarie* // Enciclopedia Ortodoxiei Românești, București, 2010, p. 378.

² *Macarie* // Enciclopedia Ortodoxiei Românești. Coord. acad. Mircea Păcurariu, București, 2010, p. 378.

³ Virgil Molin, *Tradiția artistică a Moldovei în tipăriturile ieromonahului Macarie* // Mitropolia Moldovei și Sucevei (În continuare: *MMS*), 1959, An. XXXV, nr. 5-6, p. 305.

⁴ Љ. Стојановић, *Старе српске штампарије* // Српске књижевни гласник, Београд, 1902. Књ. 7, № 6, с. 457. Ion Stoica Moreni, *500 de ani de tipar românesc. Octoihul lui Macarie 1510*, <http://www.agero-stuttgart.de/REVISTA-AGERO/ISTORIE/500%20de%20ani%20de%20tipar%20romanes%20de%20Ion%20Stoica%20Moreni.htm>

⁵ Veniamin Micle, *Ieromonahul Macarie: tipograf român (1508-1512)*, Costești, 2008, 267 p.

⁶ И. Руварац, *О цетињској штампарије пре четири стотине година* // Глас српске краљевске академије, Београд, 1893, књ. 40 (26), с. 36-38.

tipografie, de astă dată la Târgoviște⁷. Se mai admite că după 1512, Macarie și-ar fi continuat activitatea ca Mitropolit al Ungrovlahiei⁸, după unii din 1516⁹ – până în 1521, ba chiar după alți autori același Macarie ar fi ajuns în 1526 stareț al mănăstirii Hilandar de la Muntele Athos¹⁰, iar în 1526-1528 ar fi întocmit o descriere geografică a Daciei¹¹.

Întrucât Macarie, numele tipografului din Valahia era același cu cel al tipografului din Cetinje, care tipărește în 1493-1495 un *Osmoglasnic / Octoih* (în două părți), o *Psaltire cu tâlc* și un *Molitvenic / Trebnic*¹², în știința istorică de multă vreme s-a declanșat o discuție care continuă până în prezent, în privința identității celor doi tipografi. Dacă unii autori în baza unor argumente plauzibile îi consideră a fi una și aceeași persoană¹³, apoi alții – susțin că ar fi meșteri diferiți¹⁴.

În același timp asemenea similitudini cum ar fi postfața *Octoihului* din 1494 și Epilogul din *Octoih* din 1510 ca și amintirea în *Liturghierul* din 1508 a unor sfinți naționali sârbi (Sava și Simion)¹⁵, ar putea demonstra că a existat un singur tipograf Macarie¹⁶, care a activat la Cetinje și la Târgoviște.

⁷ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1925, p. 138. Damaschin Mioc, *Date noi cu privire la Macarie tipograful* // Studii. Revistă de istorie, an. XVI, 1963, nr. 2, p. 429-440.

⁸ Nicolae Șerbănescu, *Mitropoliții Ungrovlahiei* // Biserica Ortodoxă Română (în continuare: BOR), an 77, 1959, nr. 7-10, 748-753. Mircea Păcurariu, *Macarie* // Enciclopedia Ortodoxiei Românești. Coord. acad. Mircea Păcurariu, București, 2010, p. 378. Dar P.P. Panaitescu pune la îndoială (*Liturghierul lui Macarie (1508) și începuturile tipografiei în Țările Române* // *Liturghierul lui Macarie*. Ediție de Angela și Alexandru Duțu, cu studiu introductiv de P.P. Panaitescu, [București, 1961], p. XXXIII-LXXVIII).

⁹ А.Яцимирский, *Первый печатный славянский Служебник* // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук, СПб., 1896, с. 792-797.

¹⁰ Fapt pus la îndoială de P.P. Panaitescu (*Liturghierul lui Macarie (1508) și începuturile tipografiei în Țările Române* // *Liturghierul lui Macarie*. Ediție de Angela și Alexandru Duțu, cu studiu introductiv de P.P. Panaitescu, [București, 1961], p. XXXIII-LXXVIII).

¹¹ *Liturghierul lui Macarie*. Ed. cu un studiu introductiv de P.P. Panaitescu, [București, 1961]. M. Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968. *Книговедение. Энциклопедический словарь*, Москва, 1982, с. 330.

¹² O descriere detaliată a acestor incunabule slavone vezi: Evgenij L. Nemirovskij, *Gesamtkatalog der frühdrucke in kyrillischer schrift*. Band I. Inkunabeln, Baden-Baden, 1996, S.167-254.

¹³ А. Яцимирский, *Первый печатный славянский Служебник* // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук, СПб., 1896, с. 792-797. Virgil Molin, *Tradiția artistică a Moldovei în tipăriturile ieromonahului Macarie* // *MMS*, 1959, An. XXXV, nr. 5-6, p. 303-308. P.P. Panaitescu, *Liturghierul lui Macarie (1508) și începuturile tipografiei în Țările Române* // *Liturghierul lui Macarie*. Ediție de Angela și Alexandru Duțu, cu studiu introductiv de P.P. Panaitescu, [București, 1961], p. XXXIII-LXXVIII.

¹⁴ *Книговедение. Энциклопедический словарь*, Москва, 1982, с. 330.

¹⁵ Vezi de exemplu: Живко М. Маринковић, Јеврем Игумановић, *Историја општехришћанске и српске православне цркве са хронологијом*, Београд, 2002, с. 110-170.

¹⁶ Ion Stoica Moreni, 500 de ani de tipar românesc. Octoihul lui Macarie 1510, <http://www.agero-stuttgart.de/REVISTA-AGERO/ISTORIE/500%20de%20ani%20de%20tipar%20romanes%20de%20Ion%20Stoica%20Moreni.htm>. Damaschin Mioc, *Date noi cu privire la Macarie tipograful* // Studii. Revistă de istorie, an. XVI, 1963, nr. 2, p. 429-440.

Drept argument de bază pentru istoricii care îi consideră persoane diferite¹⁷ le servește faptul că dacă edițiile din Cetinje au avut drept modele literele cărților venețiene, apoi cele din Târgoviște – manuscrisele slavo-moldovenești; dacă tipăriturile muntenegrene au avut la temelie izvoade de redacție sârbească, apoi cele de la Târgoviște tirajează texte de redacție medio-bulgară emanate de școala de Târnovo, precum și tehnica cu totul diferită a celor doi tipografi în realizarea edițiilor de la Cetinje și Târgoviște¹⁸. Totodată comparând mai multe redacții de evangheliare sud-slave, româno-slave și est-slave Evghenij L. Nemirovskij constată destul de multe coincidențe între redacția textului Evangheliei tipărite de Macarie în 1512 cu redacțiile est-slave ale textului evanghelic în limba slavă¹⁹.

Încă B.P. Hașdeu și N. Iorga au văzut similitudini între *Tetraevanghelul* lui Macarie (1512) și tetraevangheliarele manuscrise de origine moldovenească din epoca lui Ștefan cel Mare, mai ales în ceea ce privește semiunciala moldovenească, inițialele ornate, vignetele și frontispiciile, prin care toate cele trei tipărituri ale lui Macarie din Țara Românească se deosebesc de cele ale lui Sweipolt Fiol din Cracovia și de cele ale lui Macarie din Muntenegru, fiind considerate „un fenomen specific românesc”²⁰. Comparând literele *Liturghierul* (1508) cu *Octoihul* (1494) și *Psaltirea* (1495) tipărite de Macarie la Cetinje, se deduce că „dacă s-ar dovedi identitatea călugărului tipograf Macarie din Cetinje cu cel din Târgoviște, rămâne stabilit faptul că el a întrebuițat pentru tipărirea *Liturghierului* din 1508, cu totul alte modele de litere și ornamente..., copiate sau inspirate din vechile noastre manuscrise”²¹. De exemplu, *Liturghierului* (1508) se consideră a fi foarte asemănător cu un *Liturghier* slavo-român copiat la începutul secolului al XVI-lea la mănăstirea Bistrița (azi BAR, mss. slav nr. 228)²².

Întrucât în nici unul dintre epilogurile la tipăriturile din 1508-1512 nu este indicat locul de apariție, în chip firesc au fost exprimate opinii dife-

Agnes Erich, Niculina Vârgolici, *Controverse privind tipărirea primei cărți în spațiul românesc. Liturghierul (1508)*, <http://www.List.ro/13-erchvargolici.pdf>, accesat 31.05.2014.

¹⁷ Tit Simedrea, *Epilogul din Octoihul slavon (M. Dealu, 1510) și identitatea de tipograf a lui Macarie din Țara Românească (1508-1512) cu Macarie din Muntenegru (1493-1496)* // *Mitropolia Olteniei*, vol. 22, 1970, nr. 7-8, p. 605-620.

¹⁸ *Книговедение. Энциклопедический словарь*, Москва, 1982, с. 330. *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Немировский Е.Л., Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с. 122-125.

¹⁹ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с. 520-524.

²⁰ B.P. Hașdeu, *Un tezaur de tipoxilografie română de pe la 1550* // Traian, București, 1869, nr. 18, 20, 23, 27. Nicolae Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, 1904, p. 59-61.

²¹ C. Moisil, *Prima carte tipărită în România* // *Arta și tehnica grafică*, Caietul 2, 1937, p. 21-25.

²² P.P. Panaitescu, *Liturghierul lui Macarie (1508) și începuturile tipografiei în Țările Române* // *Liturghierul lui Macarie*. Ediție de Angela și Alexandru Duțu, cu studiu introductiv de P.P. Panaitescu, [București, 1961], p. XXIX-XXX.

rite și în această privință. Pe de o parte, s-a emis ipoteza că cele trei cărți au fost tipărite la Veneția, cu toate că lipsește vreo mențiune specifică a tipografiei venețiene, pe de altă parte, a fost susținută părerea că acestea au văzut lumina tiparului în una din mănăstirile Țării Românești (Bistrița, Govora, Dealu, Snagov), ca în cele din urmă să i se dea prioritate mănăstirii Dealu din Târgoviște, părere care s-a afirmat în știința istorică românească²³ și străină²⁴. Drept argument în această privință sunt numele voievozilor munteni la comanda cărora au fost tipărite, prezența stemei Țării Românești pe toate cele trei tipărituri târgoviștene, precum și tehnica mai rudimentară aplicată pentru realizarea acestor ediții²⁵.

Cărțile din 1508-1512 ale lui Macarie sunt în limba slavonă de redacție medio-bulgară, format în 4⁰, cu 15-22 rânduri pe pagină, fără foaie de titlu (ca și manuscrisele și incunabulele), caiete numerotate cu litere chirilice. Tipăriturile sunt armonios lucrate, cu text în două culori (roșu și negru), cu inițiale și frontispicii ornate cu motive geometrice și florale, care amintesc de manuscrisele românești miniaturate.

Liturghierul din 1508 este prima ediție în limba slavonă a acestei cărți de cult²⁶, a noua tipăritură în ordine cronologică în limba slavonă după incunabulele de la Cracovia și Cetinje, și prima carte apărută în spațiul istoric românesc. Aceiași carte este prima între tipăriturile în limba slavă care are imprimată stema unei țări – a Valahiei. Deși tipărirea *Liturghierului* a fost inițiată din porunca lui Radu cel Mare (1495-1508), care la sigur și-a aduc contribuția alături de autoritățile ecleziastice la fondarea tiparniței din Târgoviște, lucrarea a văzut lumina, precum se arată în Epilogul cărții, la 10 noiembrie 1508, în domnia lui Mihnea vodă (1508-1509)²⁷. Textul *Liturghierul* este o traducere din grecește, considerată o formă rară între liturghiile slavone, inclusiv cele care au circulat în țările române²⁸. S-a stabilit că o parte din tiraj a ieșit cu anumite erori, denumită de biblio-

²³ Evoluția discuției în această problemă vezi: Agnes Erich, Niculina Vârgolici, *Controverse privind tipărirea primei cărți în spațiul românesc. Liturghierul (1508)* <http://www.List.ro/13-erchvargolici.pdf>, accesat 31.05.2014.

²⁴ Е.Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*, том I (1491-1550), Москва, 2009, 96-106, 237.

²⁵ P.P. Panaitescu, *Studiul bibliografic al Liturghierului din 1508* // Liturghierul lui Macarie 1508, Stud. de P.P. Panaitescu, indice de Angela și Alexandru Dușu, [București, 1961], p. XII. Constantin Teodorovici, *Macarie ieromonahul* // Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900, București, 1979, p. 526-527.

²⁶ Pentru comparația vom arăta că alte ediții ale *Liturghierului* au apărut mai târziu: la Veneția în 1519, la Vilna în 1583, la Moscova – 1602 ș.a.

²⁷ Gh. Mihăilă, *Epilogurile celor trei cărți tipărite de ieromonahul Macarie (1508-1512)* // Liturghierul lui Macarie 1508/2008. Studii introductive și traducere, Târgoviște, 2008, p. 180-181.

²⁸ Constantin Teodorovici, *Macarie ieromonahul* // Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900, București, 1979, p. 526-527.

logi *Varianta I*, observându-le tipograful le-a corectat, încât cealaltă parte de tiraj, ieșită fără greșeli, a fost categorisită drept *Varianta a II-a*²⁹.

Liturghierul din 1508 a circulat în toate cele trei țări românești, atât sub formă tipărită, cât și în copii manuscrise până la mijlocul secolului al XVII-lea³⁰, când treptat este înlocuit cu o nouă redacție a arhimandritului Ioan de la mănăstirea Dealu (1648) după *Liturghierul* lui Petru Movilă, tipărit la Kiev (1639). De pe același *Slujebnic* a lui Macarie au fost efectuate în secolul al XVI-lea, cu ușoare îndreptări, patru ediții slavone la Veneția, precum și prima traducere românească fiind vorba de *Liturghierul* lui Coresi, apărut la Brașov în 1570³¹ și retipărit, tot acolo, de Șerban, fiul acestuia, în 1588³², urmat de alte traduceri românești tipărite de mitropolitul Dosoftei la Iași în 1679 și 1683, și alta tălmăcită și tipărită de Antim Ivireanul la Râmnic în 1706 sub titlul de *Evhologhiu* și la Târgoviște în 1713³³.

Tiparnița de la Târgoviște și-a continuat activitatea în domnia lui „Io Vlad mare voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei și Podunaviei” (1510-1512), când s-a tipărit *Octoihul* (1510) și în cea a lui Neagoe Basarab voievod (1512-1521), sub care a apărut cea din urmă tipăritură a lui Macarie – *Evangheliarul* (1512).

Octoihul din 1510 se deosebește prin aceea că „nu este nici un Octoih Mare, care cuprinde cântările Vecerniei și Utreniei pentru toate zilele săptămânii, pe toate cele opt glasuri, dar nici un Octoih Mic, care cuprinde aceleași slujbe, pe cele opt glasuri, dar numai pentru zilele de sâmbătă și duminică, ci un *tip mixt*³⁴, cuprinzând slujbele din toate zilele săptămânii pe glasul 1, iar cele de pe glasurile 2-8 numai din zilele de sâmbătă și duminică”³⁵. Dacă Epilogul *Octoihului* din 1510 este identic cu Prologul celui din 1494, fiind diferite doar numele voievozilor și data apariției³⁶, apoi textele propriu-zise ale celor două *Octoihuri* diferă, căci cel de la Târgoviște a avut drept model un manuscris provenit din Țara Românească, adică *Octoihul* de

²⁹ P.P. Panaitescu, *Liturghierul lui Macarie (1508) și începuturile tipografiei în Țările Române* // *Liturghierul lui Macarie*. Ediție de Angela și Alexandru Duțu, cu studiu introductiv de P.P. Panaitescu, [București, 1961], p. XXXIII-LXXVIII.

³⁰ *Ibidem*, p. LIX-LX.

³¹ Ene Braniște, *Liturghierul slavon tipărit de Macarie la 1508* // BOR, LXXVI, 1958, nr. 10-11, p. 1035-1068.

³² Mircea Păcurariu, *Macarie* // *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, București, 2010, p. 378.

³³ Ene Braniște, *Liturghierul slavon tipărit de Macarie la 1508* // BOR, LXXVI, 1958, nr. 10-11, p. 1035-1068.

³⁴ Marian Vâlcu, *Cartea și perioada Octoihului, semnificația teologică și importanța lor pentru viața liturgică a bisericii* // vol. I. *Octoihul lui Macarie 1510/2010*, Stidii, Târgoviște, 2010, p. 96.

³⁵ Ion Stoica Moreni, *500 de ani de tipar românesc. Octoihul lui Macarie 1510*, <http://www.agero-stuttgart.de/REVISTA-AGERO/ISTORIE/500%20de%20ani%20de%20tipar%20romanesc%20de%20Ion%20Stoica%20Moreni.htm>

³⁶ Constantin Teodorovici, *Macarie ieromonahul* // *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 526-527.

la Târgoviște nu este o reeditare a *Octoihului* de la Cetinje, ci o multiplicare a unui manuscris intern. *Octoihul* de la 1510 a avut o îndelungată aplicare și se afirmă că *Octoihul* tipărit de Coresi în 1557 este o reproducere a *Octoihurilor*, fie a ediției lui Macarie din 1510, fie a celei venețiene tipărit de Bojidar Vucovici în 1573³⁷.

Tetraevangheliarul din 1512 cuprinde cele patru evanghelii, cu indicații marginale asupra folosirii lor. Tipăritura se distinge printr-o ornamentație bogată și variată³⁸ și a servit drept model pentru *Tetraevanghelul* tipărit în 1537 la mănăstirea Rujno (Serbia)³⁹; pentru cel tipărit de Filip Moldoveanul la Sibiu în 1546⁴⁰, precum și în Belgradul Serbiei la 1552⁴¹ de cneazul Radnișa Dmitrovici și de orășeanul din Dubrovnic, Troian Gundolici, tipograf fiind meșterul ieromonah Mardarie de la mănăstirea Mrkșina Trcva din Muntenegru⁴², ediție repetată în 1562 de același Mardarie. Această din urmă tipăritură a ajuns și în Transilvania⁴³. S-a constatat că în aceste ediții se reproduc exact și toate ornamentele tipăriturii din 1512⁴⁴.

Pentru prima dată a atras atenția asupra *Tetraevangheliarului* din 1512 slavistul ceh I. Dobrovskij încă la 1793 identificând și descriind un exemplar de la Biblioteca Sinodală din Moscova. Însemnările sale au fost publicate în 1796 de I. Griesbach în ediția sa critică a „Noului Testament grecesc”. Însăși I. Dobrovskij a menționat exemplarul identificat de el la Moscova doar în 1822 în manualul său de „Gramatica limbii slavonești”, tradusă și editată în limba rusă la Sankt-Petersburg de M.P. Pogodin în 1833⁴⁵.

³⁷ P.P. Panaitescu, *Studiul bibliografic al Liturghierului din 1508 // Liturghierul lui Macarie 1508*, Stud. de P.P. Panaitescu, indice de Angela și Alexandru Duțu, [București, 1961], p. LXI-LXII. Vasile Oltean, *Izvoare coresiene // Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare*, vol. II, București, 1983, p. 245.

³⁸ Constantin Teodorovici, *Macarie ieromonahul // Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 526-527.

³⁹ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с.433.

⁴⁰ *Издания кириллической печати XV-XVII вв. (1494-1600)*. Каталог книг из собрания Г[осударственной] П[убличной] Б[иблиотеки], Санкт-Петербург, 1993, № 27, с. 78-79. Mircea Păcurariu, *Moldoveanul Filip // Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, București, 2010, p. 410.

⁴¹ И.П. Каратаев, *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами*, СПб., 1878, с. 118. P.J. Šafařík, *Geschichte der serbischen Schriftthums*, Prag, 1865, p. 256, 269, 270. *Bibliografia românească veche, 1508-1830*, de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, tom. I, 1508-1716, București, 1903, p. 20.

⁴² P.P. Panaitescu, *Studiul bibliografic al Liturghierului din 1508 // Liturghierul lui Macarie 1508*, Stud. de P.P. Panaitescu, indice de Angela și Alexandru Duțu, [București, 1961], p. LVIII-LIX. *Издания кириллической печати XV-XVII вв. (1494-1600)*. Каталог книг из собрания Г[осударственной] П[убличной] Б[иблиотеки], Санкт-Петербург, 1993, № 30, с. 84.

⁴³ *Ibidem*, p. LIX.

⁴⁴ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с.433.

⁴⁵ *Ibidem*.

Cele trei cărți tipărite de Macarie la Târgoviște s-au răspândit atât în țările române, cât și la popoarele sud-slave⁴⁶. Aducem doar câteva exemple în această privință. Încă pe la 1860 Al. Odobescu a identificat la mănăstirea Bistrița, districtul Vâlcea 7 exemplare a *Liturghierului* din 1508 și două exemplare ale *Evangheliarului* din 1512⁴⁷, dintre care doar unele au rămas în colecții românești. Un exemplar al *Liturghierului* din 1508 se afla de mai multă vreme pe meleaguri basarabene, ca în anii 90 ai secolului al XIX-lea să ajungă în posesia colecționarului rus P.I. Șciukin fiind procurat de la preotul Teofan Genețki din satul Vorniceni, jud. Chișinău⁴⁸. Pe la 1551/1552 „pan Mogâldea cliucinic” din Țara Moldovei dăruia un *Evangheliar* din 1512 mănăstirii Neamț. Pe timpul domniei lui Mihai Racoviță (1715-1726) exemplarul continua să se afle la același lăcaș, ca mai târziu să ajungă la Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt-Petersburg. Precum reiese dintr-o însemnare de epocă un exemplar al *Evangheliarului* din 1512 după ce s-a aflat până la 1630 în Țara Românească, conform altei însemnări al unui oarecare popa Teodosie „ot Vlașcoi Zemli” a ajuns în localitatea Alun din părțile Sibiului, iar de acolo, la o dată necunoscută, a trecut în posesia bibliotecii Mitropoliei din Sibiu⁴⁹. Pe la 1657, un oarecare Lefter cu soția sa Ștefana cumpără, din satul Ciobârciu, ținutul Lăpușna, cu 7 taleri un alt exemplar al *Evangheliarului* macarian, pe care îl dăruiesc bisericii din satul Mălcăuți, unde s-a păstrat mai mulți ani, ca mai târziu să ajungă în Biblioteca tipografiei Duhovnicești din Moscova. Mai multe ezemplare ale celor trei tipărituri macariene circulând în secolele XVI-XVIII în mediul sud-slav s-au precipitat către epoca modernă în mănăstirile din Balcani (Rila, Hopovo, Hilandar ș. a.), ajungând ulterior și în marile biblioteci și colecții din Europa (Sankt Petersburg, Moscova, Belgrad, Sofia, Budapesta, Londra ș.a.).

Un mare număr de lucrări despre Macarie și activitatea sa tipografică, despre cele trei cărți tipărite de el în Țara Românească au apărut în legătură cu împlinirea a 450 și 500 ani de la fondarea primei tipografii românești și a primelor cărți imprimate la români. Aceste lucrări s-au axat pe scoaterea în evidență a identității lui Macarie, pe problema locului plasării tipografiei, și modelelor de la care a pornit în tipărirea cărților sale, precum și importanța acestor ediții, atât pentru țările române și cultura românească, cât și pentru popoarele slave din sudul Dunării. Tot odată au fost efectuate reproduceri și traduceri ale tipăriturilor macariene.

⁴⁶ *Macarie* // Enciclopedia Ortodoxiei Românești. Coord. acad. Mircea Păcurariu, București, 2010, p. 378.

⁴⁷ Al. Odobescu, *Despre unele manuscrise și cărți tipărite, aflate în mănăstirea Bistrița (districtul Vâlcea în România)* // Revista Română, București, 1861, vol. 1, p. 819; Reluat în Revista română de istorie a cărții, București, An. V, 2008, nr. 5, p.28,30.

⁴⁸ Maria Danilov, *About Macarie's Lithurghier (1508), discovered in Bessarabia at the end of XIXth century (the book we have to know everything about)* // Travaux de Symposium International Le Livre, la Roumanie, L'Europe, troisieme edition, 20 a 24 Septembre 2010, tom I, Editeur Bibliotheque de Bucarest, 2011, p. 67-73.

⁴⁹ Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, București, 1987, p.138.

În lucrarea de față nu ne-am pus scopul să realizăm o analiză istoriografică a acestei ample literaturi științifice dedicate problemei primului tipograf român și primelor cărți românești tipărite, ci de a sistematiza informația acumulată în știința istorică europeană în materie de **evidență a exemplarelor celor trei ediții macariene**, care de altfel, s-au dovedit a fi deosebit de rare. Sistematizând informația acumulată am găsit că ar fi nimerit să aducem maximal tot ce se știe despre exemplarele cunoscute până astăzi ale celor trei tipărituri târgoviștene ale lui Macarie, inclusiv localitatea, colecția, cotele de păstrare, deținătorii succesivi și posesorii actuali (biblioteci, arhive, muzee, mănăstiri și alte instituții ecleziastice), însemnările care ne-au fost accesibile ș.a. Totodată am găsit de cuviință să aducem și diferite informații sporadice, în care sunt menționate exemplare ale acelorași ediții, dar cărora astăzi li s-a pierdut urma sau încă nu au fost identificate.

Trebuie să menționăm că în literatura de specialitate s-au întreprins asemenea încercări de sistematizare. Deosebit de izbutită ni s-a părut experiența bibliologului rus Evghenij L. Nemirovskij, care a catalogat toate exemplarele cunoscute până în prezent ale incunabilelor slave ale lui Sweipolt Fiol (Cracovia, 1491-1493) și Macarie (Cetenje, 1493-1495). În special, cercetătorul constată că lucrările lui Macarie: *Octoihul (glasul 1)* din 1494 s-au păstrat 82 exemplare; *Octoihul (5 glasuri)* – 6 exemplare; *Psaltirea cu tâlc* (1495) – 28 exemplare și *Trebnicul* (1495) – 5 exemplare⁵⁰.

Cât privește experiența românească în sistematizarea informației despre cele trei cărți târgoviștene din 1508-1512 merită atenție experiența alcătuitoarelor *Bibliografiei românești vechi* cărora le erau cunoscute un număr limitat de exemplare și investigațiile întreprinse de P.P. Panaitescu, care prin 1961 cunoștea cinci exemplare ale *Liturghierului* din 1508 păstrate în România⁵¹, precum și cercetările efectuate de acad. Virgil Cândea, fiind vorba de exemplarele păstrate în depozite din afara României⁵². Într-un fel aceste investigații au fost continuate de același Evghenij L. Nemirovskij⁵³,

⁵⁰ Evghenij L. Nemirovskij, *Gesamtkatalog der frühdrucke in kyrillischer schrift*. Band I. Inkunabeln, Baden-Baden, 1996, S. 73-166.

⁵¹ P.P. Panaitescu, *Liturghierul lui Macarie (1508) și începuturile tipografiei în Țările Române* // *Liturghierul lui Macarie*. Ediție de Angela și Alexandru Duțu, cu studiu introductiv de P.P. Panaitescu, [București, 1961], LXXV p.

⁵² Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de cărți românești și de izvoare despre români în colecții din străinătate*. În 2 vol. București, 1991-1998. Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă. În 4 volume, București, 2010-2012.

⁵³ Е.Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*, том I (1491-1550), Москва, 2009. Е.Л. Немировский, *Книги кирилловской печати 1491-1550*. Каталог, Москва, 2009. Е.Л. Немировский, Е.Л. Немировский // *Книга. Исследования и материалы*, Сборник 75, Москва, 1998. Е.Л. Немировский, *Заметки о славянском старопечатании. Славянские инкунабулы и палеолиты. Перечень сохранившихся экземпляров* // *Книга и графика*, Москва, 1972, с. 99-103. Е.Л. Немировский, *Начало славянского кни-*

care periodic în diferite lucrări ale sale a adus informații despre numărul și depozitele de păstrare ale acestor ediții. În cea mai recentă lucrare, același cercetător arată că *Liturghierul* lui Macarie s-a păstrat în 10 exemplare; *Octoihul* – în 2 exemplare și *Evangheliarul* – în 23 exemplare⁵⁴.

În cele ce urmează ne-am propus să continuăm munca de sistematizare a informației privitoare la cele trei tipărituri târgoviștene, punând la temelie cataloagele și literatura de specialitate din știința europeană. În urma investigațiilor noastre am constatat că tipăriturile din Târgoviște s-au păstrat într-un număr mai mare decât s-a considerat până în prezent, după cum urmează: *Liturghierul* (1508) – **11 exemplare**; *Octoihul* (1510) – **2 exemplare**; *Tetraevangheliarul* (1512) – **26 exemplare**.

I. Службеник (Liturghier), 10 noiembrie 1508, Mănăstirea Dealu (Târgoviște)⁵⁵, în 4°, (22 x 16 cm), hârtie groasă cu trei mărci de fabrică diferite, fără foaie de titlu, numerotare pe caiete, 16 caiete (1-15 a câte 8 file, caietul 16 cu 4 file), [4]f. nn. + [124]f.=128 file (256 p.). Tipar în două culori, negru și roșu. Cuprinde trei frontispicii cu ornamente împletite, unul produs de trei ori, altul de două ori și al treilea cu stema Țării Românești⁵⁶. Tipărit din porunca lui Mihnea voievod, domnul Țării Românești, de „мни(х) и сценникъ Макарие”. Ediția cunoscută în două variante⁵⁷.

Cuprinsul: Povățuirea către preot a Sfântului Vasile cel Mare;

Rânduiala la Dumnezeieștile slujbe, în ea și diaconicalele;

Rânduiala pregătirii sfinților slujitori pentru începutul Dumnezeieștii Liturghii;

Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur;

гопечатания, Москва, 1971. Е.Л. Немировский, *Славянские инкунабулы и палеотипы кирилловского шрифта в книгохранилищах Советского Союза* // Советское славяноведение, Москва, 1968, №1, с. 11-25.

⁵⁴ Е.Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*, том I (1491-1550), Москва, 2009, №9, с. 253-254; №10, с. 255-258; № 11, с. 259-265

⁵⁵ *Bibliografia românească veche, 1508-1830*, de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, tom. I, 1508-1716, București, 1903, p. 1-8.

⁵⁶ *Catalogul colectiv al cărții vechi românești*,

<http://www.cimec.ro/carte/cartev/bmos001.htm>, accesat 02.06.2014.

⁵⁷ Este cunoscut faptul că la *Liturghierul* din 1508 caietul al doilea a fost cules de două ori. P.P. Panaitescu presupunea chiar că „greșelile de tipar, omisiunile și alte erori trebuie să fi atras atenția forurilor bisericești ale Țării Românești, care au fost nevoite să ordone retipărirea unei părți a cărții... Numai astfel se explică de ce avem două variante ale unuia dintre caietele *Liturghierului* lui Macarie, anume caietul B (al doilea)” (*Liturghierul lui Macarie*. Ed. cu un studiu introductiv de P.P. Panaitescu, [București, 1961], p. XVII.). Evident că față de versiunea I, cea de a doua este corectă, iar culegerea mai bună (Lajos Démeny, Lidia A. Démeny, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea. Studii, articole, comentarii*, București, 1986, p.171). Vezi deosebirile dintre cele două variante la Е.Л. Немировский, *Книги кирилловской печати 1491-1550*. Каталог, Москва, 2009, с. 97-99 sau *Службеник или Молитвенник (Liturgiarion)*. Тырговиште: типография теромонаха Масария, 10 ноября 1508, <http://www.raruss.ru/slavonic/1681-liturgiarion-makary.html>

Liturghia Sf. Vasile;
Liturghia Darurilor mai înainte sfințite;
Celelalte piese liturgice⁵⁸.

Pentru prima dată a atras atenția asupra acestei tipărituri în 1842 vestitul slavist ceh P. Šafarik (1795-1861) într-un periodic fondat de el⁵⁹, iar prima descriere arheografică îi aparține lui Alexandru Odobescu⁶⁰.

Exemplare sigure:

BUCUREȘTI (România), **Biblioteca Academiei Române** (BAR), 3 ex. originale⁶¹ și 2 copii fotografice.

Cota II.170567 CRV 1

- **Ex. 001**, *Varianta I*, inv. 1, hârtie, [128] f., 220 x 160 cm., f. 3-6, caietul 4 în manuscris, numeroase foi uzate la colțuri. Legătură veche în piele cu ornamente florale și geometrice presate la rece (secolul XVI). Provine de la mănăstirea Bistrița (probabil este unul din cele 7 exemplare depistate de Al. Odobescu la mănăstirea Bistrița, districtul Vâlcea⁶²), apoi trecut la Biblioteca Centrală București, intrat în colecția BAR la începutul secolului al XX-lea. Însemnare secolului al XVI-lea în limba slavonă la f. [13^v]: „Помени Г(оспод)и раба Божие Стоика и Марко” (*trad.* Pomeneste Doamne pe robul lui Dumnezeu Stoica și Marco).

- **Ex. 002**, *Varianta II*, inv. 2, hârtie, [127]f. incomplet, lipsă f. [53]. Legătură veche în piele cu ornamente florale și geometrice presate la rece (secolul XVI), coperta la fel cu exemplarul 001. Însemnări: pe foaia albă de la început, secolul XVII: „Богъ да прости игуменъ Онуфрие ере мие да въ Летсриеръ сзръта се съмъ”⁶³ (*trad.* Dumnezeu să ierte pe igumenul Onufrie, că mi-a dat Liturghierul, de l-am văzut); pe f. [1] însemnare secolul XVII cu caractere chirilice în limba română: „Această Liturghie iaste a mănăstirii Bistrița”; tot aici – pecetea în fum a mănăstirii Bistrița); pe f. [22] „Син от въ сѣкоа и Б[и](с)[три]ци мьн[г]стиръ” (*trad.* Aceasta de la fiecare la mănăstirea Bistrița); pe fila albă de la sfârșit însemnare din secolul XVII: „Сѣа Литургуа зовеми глаголеми манастиръ Быстрица, анатема Г(оспод)а [Бог]а

⁵⁸ Ene Braniște, *Liturghierul slavon tipărit de Macarie la 1508* // BOR, LXXVI, 1958, nr. 10-11, p. 1035-1068. Mai detaliat cuprinsul vezi: P.P. Panaitescu, *Studiul bibliografic al Liturghierului din 1508* // Liturghierul lui Macarie 1508, Stud. de P.P. Panaitescu, indice de Angela și Alexandru Duțu, [București, 1961], p. IX-X.

⁵⁹ *Часопис Ческего музеум*, Прага, 1842.

⁶⁰ Al. Odobescu, *Despre unele manuscrise și cărți tipărite, aflate în mănăstirea Bistrița (districtul Vâlcea în România)* // Revista Română, București, 1861, vol. 1, p. 807-830; Reluat în *Revista română de istorie a cărții*, București, an. V, 2008, nr. 5, p. 22-40.

⁶¹ Е.Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*, том I (1491-1550), Москва, 2009, с. 253-254, № 9.

⁶² Al. Odobescu, *Despre unele manuscrise și cărți tipărite, aflate în mănăstirea Bistrița (districtul Vâlcea în România)* // Revista Română, București, 1861, vol. 1, p. 818-819; Reluat în *Revista română de istorie a cărții*, București, An. V, 2008, nr. 5, p. 30.

⁶³ P.P. Panaitescu, *Studiul bibliografic al Liturghierului din 1508* // Liturghierul lui Macarie 1508, Stud. de P.P. Panaitescu, indice de Angela și Alexandru Duțu, [București, 1961], p. VII.

изнести изъ манастира”⁶⁴ (*trad.* Această Liturghie cu adresări și cuvântări a mănăstirii Bistrița anatema Domnului [asupra celor care] o vor scoate din mănăstire). Pus în circuitul științific pe când era categorisit în BAR ca exemplar „unicat” de P.P.Panaitecu prin ediția din 1961⁶⁵.

- **Ex. 003:** inv. 3, hârtie, [72] f., incomplet, lipsă f. [1-48], dar completată cu f. [1-47] în versiune manuscrisă târzie, bine conservat. Legătură veche în piele cu ornamente presate aurite (secolul XVIII). Exemplarul s-a aflat un timp îndelungat în Țara Românească, căci în legătura cărții se află o copie a unei porunci a lui Radu Leon, domn al Țării Românești (1664-1669), dată egumenului Vasile de la mănăstirea „*ot Dlagopol*” (de la Câmpu Lung)⁶⁶, iar la 1791, precum reiese din altă însemnare de la filele manuscrise 1-5 „*polcovnicul Ioviță*” l-a dăruit unei Bisericii din Bălgrad (Alba Iulia)⁶⁷: „*Această Liturghie o am dăruit iarăși la Sfânta biserică den Bălgrad, pentru pomenire să-m facă, de Ioviță polcovnicu și obârleitănant de frai-corporus, [1]791 sept. 24, Râmnic*”⁶⁸. Nu se cunoaște când și de cine a fost transmis Bibliotecii Academiei Române.

- **Ex. 004,** inv. 4-6, legătură nouă, copie fotografică în 3 vol. după Ex. 002.

- **Ex. 005,** inv. 7, legătură nouă, copie fotografică după Ex. 002.

BUCUREȘTI (România), Biblioteca Națională a României, 1 ex.⁶⁹

- **Ex. cota: CR XVI II 2, inv. 567560.** Colecții speciale, [128] f., text complet, primele 4 file sunt legate la sfârșit și nu la începutul cărții, precum trebuia, *Varianta II*. Legătură de epocă, asemănătoare cu exemplarele 001 și 002 de la Biblioteca Academiei Române⁷⁰. Exemplarul a fost restaurat. Pe prima pagină de gardă se află o însemnare în slavonă. Exemplarul mai posedă un exlibris: „Biblioteca Așezământului cultural „Nicolae Bălcescu”⁷¹, pre-

⁶⁴ P.P. Panaitecu, *Studiul bibliografic al Liturghierului din 1508 // Liturghierul lui Macarie 1508*, Stud. de P.P. Panaitecu, indice de Angela și Alexandru Duțu, [București, 1961], p. VII, p. VII.

⁶⁵ *Ibidem*, p.VII-VIII.

⁶⁶ *Ibidem*, p. VIII.

⁶⁷ Ilie Corfus, *Însemnări de demult (culese de pe manuscrisele și cărțile românești vechi din Biblioteca Academiei)*, Ed. Junimea, Iași, 1975, p. 207. Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, București, 1987, p. 138.

⁶⁸ P.P. Panaitecu, *Studiul bibliografic al Liturghierului din 1508 // Liturghierul lui Macarie 1508*, Stud. de P.P. Panaitecu, indice de Angela și Alexandru Duțu, [București, 1961], p. VIII.

⁶⁹ Maria Danilov, *About Macarie's Lithurghier (1508), discovered in Bessarabia at the end of XIXth century (the book we have to know everything about) // Travaux de Symposium International Le Livre, la Roumanie, L'Europe, troisieme edition, 20 a 24 Septembre 2010*, tom I, Editeur Bibliotheque de Bucarest, 2011, p. 67-73. Nemirovskii indică existența la BNR a 4 exemplare (Е.Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*, том I (1491-1550), Москва, 2009, с. 253-254, № 9).

⁷⁰ P.P. Panaitecu, *Studiul bibliografic al Liturghierului din 1508 // Liturghierul lui Macarie 1508*, Stud. de P.P. Panaitecu, indice de Angela și Alexandru Duțu, [București, 1961], p. VIII.

⁷¹ Agnes Erich, Niculina Vârgolici, *Controverse privind tipărirea primei cărți în spațiul românesc. Liturghierul (1508)*, <http://www.List.ro/13-erchvargolici.pdf>, accesat 31.05.2014.

cum și o însemnare posesorală „Сѣа Антврѣіе манастирїе Бистрица”⁷². Deținătoare aterioară – Biblioteca Centrală de Stat (București) între 1948-1950⁷³, provine, se pare, de la mănăstirea Bistrița (Oltenia).

SIBIU (România), *Biblioteca Mitropoliei Ortodoxe a Ardealului*, 1 ex.⁷⁴
- Ex. inv. I/1, Fondul de Patrimoniu, [126]f., (17,5 x 13,5 cm), incomplet, lipsă 2 file: f. a 4-a din caietul al 14-lea și ultima foaie a cărții, cu posfața. Exemplar cu erori de tipar, *Varianta I*: f. a 3-a din caietul al 14-lea deplasată și lipită pe coperta de la sfârșit⁷⁵. Copertă în lemn învelită în piele. Pe forzațul interior exlibrisul: „[Θεοδ]οσιε от Влaшки Земли [вѣ лѣто ѿт] Адама до нинѣ „ЗРАИ” (trad. Theodosie din Țara Românească, în anul de la Adam, până acum 7138 (1630)); pe o filă atașată la forzațul superior însemnarea: „Această carte rituală în limba slavonă s-a donat la Biblioteca Arhiepiscopescă din Sibiu la 8 novembre v[ăleat] 1898 de la Biserica din Alun [în apropiere de Hunedoara]. Alun la 8 novem[brie] [1]898 v[ăleat]. Iosif Suciū paroh gr[eco] or[todox] rom[ân]”; pe forzațul inferior altă însemnare: „V leat 1671, cându m-omu popitu, veniri”⁷⁶. Exemplar restaurat în 2007 în cadrul Laboratorului de Restaurare-Conservare al Muzeului Național Brukenthal din Sibiu⁷⁷.

RUSE (Bulgaria) *Biblioteca Regională* (Регионална библиотека им. Л. Каравелова, г.Русе.), 1 ex.⁷⁸

⁷² История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с.139.

⁷³ P.P. Panaitescu, *Studiul bibliografic al Liturghierului din 1508* // Liturghierul lui Macarie 1508, Stud. de P.P. Panaitescu, indice de Angela și Alexandru Duțu, [București, 1961], p. VIII. *Catalogul colectiv al cărții vechi românești*, <http://www.cimec.ro/carte/cartev/litmace5.htm>, accesat 02.06.2014

⁷⁴ Virgil Molin, *Mențiuni bibliografice – încă două exemplare din Liturghierul de la 1508 și un exemplar din Evangheliarul macarian (1512)* // BOR, LXXVII, 1959, nr. 2, p. 231-237. Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, București, 1987, p. 138. Maria Danilov, *About Macarie's Lithurghier (1508), discovered in Bessarabia at the end of XIXth century (the book we have to know everything about)* // Traavaux de Symposium International Le Livre, la Roumanie, L'Europe, troisième édition, 20 a 24 Septembre 2010, tom I, Editeur Bibliotheque de Bucarest, 2011, p. 67-73.

⁷⁵ P.P. Panaitescu, *Studiul bibliografic al Liturghierului din 1508* // Liturghierul lui Macarie 1508, Stud. de P.P. Panaitescu, indice de Angela și Alexandru Duțu, [București, 1961], p. VIII. Doina-Aurora Braicu, Victor Bunea, *Cartea veche românească din secolele XVI-XVII în colecția Arhiepiscopiei Sibiului*, Sibiu, 1980, p. 48-49.

⁷⁶ Panaitescu P.P., *Studiul bibliografic al Liturghierului din 1508* // Liturghierul lui Macarie 1508, Stud. de P.P. Panaitescu, indice de Angela și Alexandru Duțu, [București, 1961], p. VIII. Agnes Erich, Niculina Vârgolici, *Controverse privind tipărirea primei cărți în spațiul românesc. Liturghierul (1508)*, <http://www.List.ro/13-erchvargolici.pdf>, accesat 31.05.2014.

⁷⁷ Laurențiu Streza, Mitrop. al Ardealului, *Liturghierul lui Macarie. O jumătate de mileniu de la tipărirea Sfintei Liturghii* // Transilvania, 2008, nr. 2, p. 3. Ana Grama, *Cartea veche românească în contextul Colecțiilor speciale. Un episod sibian în pregătirea Bibliografiei Românești Vechi* // Transilvania, 2008, nr. 1, p. 3-5. Maria Fota, Vasilică Ciorogar, *Liturghierul lui Macarie. Lucrări de restaurare* // Transilvania, 2008, nr. 2, p. 6-7.

⁷⁸ Е.Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*, том I (1491-1550), Москва, 2009, с. 253-254, № 9.

- Exemplar identificat în 1980 în biserica Sfintei Treimi din orașul bulgar Ruse⁷⁹. Conține o însemnare din 1654 făcută de Gherasim de la Hilandar, care în anii 1658-1672 a fost episcop de Târnovo, iar în 1673-1674 – Patriarh de Constantinopol. De Gherasim au fost copiate de mână 32 file care sunt legate în carte⁸⁰.

MOSCOVA (Rusia), Biblioteca de Stat a Rusiei (fosta „V.I.Lenin”, Российская Государственная Библиотека), 2 ex.⁸¹

- **Ex. 1, cota РГБ, nr. 3021**, 230 x 150 mm, f. [1-51], [53-123], [126-127].

Varianta I. Exemplar după restaurare în copertă nouă. Pe versoul primei coperte lipit exlibris-ul „Московского Публичного и Румянцевского музеев № 25”. Volumul provine din colecția istoricului bibliofil P.I. Sevastianov (1811-1869), care a călătorit de mai multe ori prin țările slavilor de sud. Inclus în circuitul științific în 1958, când exemplarul a fost prezentat la expoziția cărților chirilice tipărite, închinat celor 375 de ani de la moartea primului tipograf rus Ivan Feodorov, care a avut lor la Moscova la Biblioteca de Stat a URSS. În 1959 cartea a fost laconic menționată în cuprinsul expoziției alcătuit de A.S. Zernova (1883-1964), în care nu era indicat nici proveniența, nici cota exemplarului⁸². Inclus în circuitul științific în 1964 de E.L. Nemirovskij⁸³.

- **Ex. 2, cota РГБ, nr. 4452**, 215 x 155 mm, f.[1-128].

Exemplar complet, *Varianta II.* Copertă nouă la restaurare. Pe câmpul de jos a celei de-a [5] file notat cuvântul „Бистрица”, care arată că odinioară aparținuse mănăstirii românești Bistrița din Valahia. Ulterior, a ajuns în colecția lui G.M. Preanișnikov, negustor rus din localitatea Gorodnea din gubernia Nijnij Novgorod. Inclus în circuitul științific în 1964 de E.L. Nemirovskij⁸⁴.

MOSCOVA (Rusia), Muzeul Istoric de Stat (Государственный Исторический Музей) 2 ex.⁸⁵

⁷⁹ П. Стефанов, *Екземпляр от първата българска печатна книга* // АБВ, София, 20 Мая, № 21 (73), с. 6. Apud. *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с. 138.

⁸⁰ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с. 138.

⁸¹ Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. IV, București, 2012, p. 228, nr.669. S-a strecurat o eroare, aceleași două exemplare sunt arătate în colecția din Moscova la Ministerul Afacerilor Externe. Arhiva Politicii Externe a Rusiei (Министерство Инностранных Дел, Архив Внешней Политики России) (*Ibidem*, p. 191, nr. 372).

⁸² *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с. 137-138. Е.Л. Немировский, *Книги кирилловской печати 1491-1550*. Каталог, Москва, 2009, с. 99-100.

⁸³ *Ibidem*, p.100.

⁸⁴ *Ibidem*, p.100.

⁸⁵ Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. IV, București, 2012, p. 176, nr. 243.

- **Ex. 1, cota Меньш[их] 1422**, 215 x 153 mm, incomplet, lipsă fila [1] nn. din primul caiet, f. [8] din caietul 4 și caietul 7. Coperta în lemn învelit în piele secolul XVI, cu ornament presat, cu închietori pierdute. Exemplarul conține *Varianta I*⁸⁶. A fost pus în circuitul științific în 1896 de A. I. Iațimirskij⁸⁷, când de o anumită vreme intrase în biblioteca de manuscrise și cărți vechi a colecționarului moscovit P.I. Șciukin (1857-1912), fiind adus de la preotul Teofan Ghenețki din satul Vorniceni, jud. Chișinău, Basarabia⁸⁸. Din 1905 împreună cu toată colecția lui P.I. Șciukin a intrat în posesia Muzeului Istoric din Moscova, unde se păstrează în fondul de carte veche, colecția „Menșih”, formată din colecții mici ale mai multor posesori ruși de odinioară (E.V. Barsov, A.P. Barakin, A.N. Golițin, A.S. Suvorin, S.A. Urusov, între care și P.I. Șciukin).

Pe coperta exemplarului sunt lipite etichete de hârtie cu inscripțiile: „VII № 5 Служебникъ печатанный в 7016-ом году” și „Щу.747”. Pe partea inferioară a copertei sunt făcute însemnările „Contens 126 fol. 1898” și „Листовъ 126; л. 5 повторен 2 раза, В.Щепк[инъ] 8 декабря 1912”, notă făcută de V.Щепкин (1863-1920) istoric, paleograf și custode la Muzeul Istoric din Moscova. La sfârșitul exemplarului e adăugată o filă cu fraza „Благообрази Юсифъ съ древа съними прѣчистое тѣло твое”, pe o altă filă lipită întâlnim o însemnare posesorală „Пахомни еромонахъ ЗРЧД [7194=1686]”⁸⁹.

- **Ex. 2, cota Меньш[их] 1423**, incomplet, copertă în piele din secolul XVI, lipsește primul caiet nenumărat de 4 file, în rest exemplarul este bine conservat, conține *Varianta II*⁹⁰. Particularitatea exemplarului constă în aceea că la filele 45, 46v, 51 și 52 v lipsește tiparul roșu, iar filele 35 și 36 se pare au fost luate din alt exemplar căci sunt de dimensiuni mai mici decât celelalte. Pe cotor lipite etichete de hârtie indicând cotele: „Щу.744” și „М 1423 Щук”, care arată proveniența din colecția aceluiași P.I. Șciukin. Pe coperta inferioară aflăm nota în limba rusă: „122 листа. В.Щепк[инъ] 8 декабря 1912”. Tot aici este desenată litera „Г” urmată de o criptogramă care începe cu literele „ЗКЗ”. Precum admite E. Nemirovskij, acestea ar însemna anul 7027=1519, dar îl citește eronat 1629⁹¹. Inclus în circuitul științific în 1968 de E.L. Nemirovskij⁹².

⁸⁶ Lajos Démeny, Lidia A. Démeny, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea. Studii, articole, comentarii*, București, 1986, p. 172.

⁸⁷ А. Яцимирский, *Первый печатный славянский Служебник* // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук, Спб., 1896, т. 1, кн. 4, с. 792-797.

⁸⁸ Maria Danilov, *About Macarie's Lithurghier (1508), discovered in Bessarabia at the end of XIXth century (the book we have to know everything about)* // Travaux de Symposium International Le Livre, la Roumanie, L'Europe, troisième édition, 20 a 24 Septembre 2010, tom I, Editeur Bibliotheque de Bucarest, 2011, p. 67-73.

⁸⁹ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, *Начало книгопечатания в Валахии*, 2008, Москва, Наука, с. 135, 139.

⁹⁰ Lajos Démeny, Lidia A. Démeny, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea. Studii, articole, comentarii*, București, 1986, p. 172.

⁹¹ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, *Начало книгопечатания в Валахии*, 2008, Москва, Наука, с. 138.

⁹² *Ibidem*.

BUDAPESTA (Ungaria), *Biblioteca Muzeului Național Maghiar* (Magyar Nemzeti Múzeum), 1 ex.⁹³

- Ex. provenit din colecția bibliologului român de origine bănățeană, dr. Iuliu Todorescu (Teodorescu) stabilit la Budapesta⁹⁴.

BERLDRAD (Serbia), *Biblioteca Națională a Serbiei* (Narodna Biblioteka Srbije)⁹⁵, 3 ex.

- **Primul exemplar, cota 80**, provine din colecția anticarului Stepan Vercovici care în primăvara anului 1877 l-a transmis, împreună cu alte cărți manuscrise și vechi tipărituri Bibliotecii Naționale din Belgrad, în datele de arhivă ale acestei instituții fiind înregistrat la cota 13/6p 41⁹⁶. Descriș pentru prima dată în 1878 de filologul sârb Stojan Novakovič⁹⁷, ulterior acesta l-a retipărit integral. Mai târziu, fondurile Bibliotecii Naționale din Belgrad se completează cu un al **doilea exemplar, cota 152** al ediției târgoviștene. Ambele exemplare, în 1903 erau incluse (ce-i drept cu anul de ediție greșit 1507), în catalogul alcătuit de L. Stojanovič⁹⁸. Probabil, în Biblioteca Națională din Belgrad a mai existat un al **treilea exemplar** al *Liturghierului*, deoarece în 1902 L. Stojanovič face o timitere la un exemplar din aceeași bibliotecă dar la cota 111⁹⁹. Toate trei exemplare în aprilie 1941 au ars în timpul bombardamentului¹⁰⁰.

KRATOVO (Macedonia de Nord), *colecția Gheorghe Onimahlenț*, dascăl din partea locului, identificat de etnograful bulgar Efrem Caranov în 1891, din care a retipărit integral Epilogul ediției valahe din 1508¹⁰¹. Destinul acestui exemplar rămâne necunoscut¹⁰².

⁹³ Iuliu Todorescu – un bibliofil român din Budapesta // Almanah. Publicație a Societății culturale a românilor din Budapesta, Red. Ana Borbély, Budapesta, 1995, p. 54-58.

⁹⁴ Virgil Molin, *Mențiuni bibliografice – încă două exemplare din Liturghierul de la 1508 și un exemplar din Evangheliarul macarian (1512)* // BOR, LXXVII, 1959, nr. 2, p. 231-237. Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, București, 1987, p. 138.

⁹⁵ P. Atanasov, *Prinos kām bālgari-rumānskite kulturni otnošenija prez XV i XVI v.*, p. 110. Cādea Virgil, *Mārturii romānești peste hotare. Micā enciclopedie*, vol. II, București, 1998, p. 258, nr. 205.

⁹⁶ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, *Начало книгопечатания в Валахии*, 2008, Москва, Наука, с. 134.

⁹⁷ St. Novakovič, *Vlaško-bulgarski Liturgijar od god 1507, u bibliografij do sad nepoznat* // Starine, 11, Belgrad, 1879, p. 207-208.

⁹⁸ Љ. Стојановић, *Каталог Народне библиотеке у Београду*, Београд, 1903. Кн. 4: Рукописи и старее штампане књиге. XV, с. 408. Љ. Стојановић, *Фототипско издање*, Београд, 1982.

⁹⁹ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*. Београд, Ср. Карловци, 1902, Књ. 1, с. 124, № 398. Љ. Стојановић, *Фототипско издање*, Београд, 1982.

¹⁰⁰ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, *Начало книгопечатания в Валахии*, 2008, Москва, Наука, с. 134-135, 139.

¹⁰¹ Е. Каранов, *Материали по етнографията на някой местности в северна Македония, който са смежни на България и Сърбия* // Сборник на народни умотворения, наука и книжнина, София, 1891, кн. 1, с. 289.

¹⁰² *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, *Начало книгопечатания в Валахии*, 2008, Москва, Наука, с.135.

Exemplare nesigure:

București (România), Biblioteca Națională a României, 1 ex.?

- Se admite prezența încă a unui exemplar, la cota: R XVIII, [128] f., cu exlibrisul "Biblioteca I.I.C. Brătianu" pe versoul copertei superioare. Primele file este o însemnare popesorală indescifrabilă. La mijlocul cărții câteva filele sunt legate greșit, după cum urmează f. 86, 88, 87, 90, 89, 91¹⁰³. Deși nu am reușit să cercetăm *de visu* exemplarul (exemplarele) din această bibliotecă, în urma verificărilor suplimentare după Catalogul electronic de pe Internet, am stabilit că instituția în cauză posedă doar un singur exemplar.

Mănăstirea Bistrița (România), 1 ex.¹⁰⁴ ?

Pskov (Rusia), Muzeul-rezervație de Stat din Pskov (Псковский Государственный объединенный историко-архитектурный и художественный музей-заповед), 1 ex. ?

- Un exemplar fusese atestat într-un Catalog¹⁰⁵ al acestei instituții alcătuit în a doua jumătate a anilor 20 ai secolului al XX-lea. Nu se cunoaște proveniența, dar a putut nimeri în colecția muzeală, fie încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, fie după 1918 când aici au fost adunate mai multe colecții personale și instituționale de carte veche din gubernia Pskov. Nu se cunoaște astăzi depozitul de păstrare. Se admite că s-ar fi pierdut sau nimic, de rând cu alte materiale muzeale, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial sau a fost sustras de rând cu alte rarități muzeale și bibliofile de naști¹⁰⁶.

Reproduceri:

1. *Liturghierul lui Macarie 1508*. Studiu de P.P. Panaitescu. Indice de Angela și Alexandru Duțu, București, Ed. Academiei Române, 1961, LXXV+274 p. (ediție fototipică în culori a întregii tipărituri de la 1508 (*varianta I*) din Biblioteca Academiei Române și în anexă – *varianta II-a*).

2. *Liturghierul lui Macarie 1508/2008*. Studii introductive și traducere / Arhiepiscopia Târgoviștei și Biblioteca Academiei Române. În 2 volume. [Târgoviște, 2008].

Vol. I: *Cuvând înainte* de Nifon, Arhiepiscopul și Mitropolitul Târgoviștei, p. 5-15; *Liturghierul lui Macarie 1508*, traducere din limba slavonă de prof. univ., dr. Alexandru I. Stan, p. 18-164; Studii: Gh. Mihăilă, *Epilogurile*

¹⁰³ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с.135., с. 38-139.

¹⁰⁴ Informații nepconfirmate de surse românești. Е.Л. Немировский, *Славянские икуннабулы и палеотипы кирилловского шрифта в книгохранилищах Советского Союза* // Советское славяноведение, Москва, 1968, №1, с.22. La 1861 Al. Odobescu identifica la mănăstirea Bistrița prezența a 2 exemplare ale Evangheliei din 1512 (Al. Odobescu, *Despre unele manuscrise și cărți tipărite, aflate în mănăstirea Bistrița (districtul Vâlcea în România)* // Revista română de istorie a cărții, București, An. V, 2008, nr. 5, p. 28).

¹⁰⁵ *Краткое описание старинных книг [XVI-XVIII вв.] Псковский историко-археологического музея*. Состав. А.К. Янсон, А.С. Ляпустин, Псков, [1925-1930].

¹⁰⁶ Н. Осипова, *Введение* // Каталог книг кирилловской печати XVI-XVII веков Псковского музея-заповедника, Псков, 1985, с. 5-6.

celor trei cărți tipărite de ierom. Macarie (1508-1512), p. 175-186; Dan Horia Mazilu, *Literatură română de expresie slavă*, p. 187-204; Marian Vâlcu, *Liturghierul lui Macarie – 1508. Prima carte tipărită în Țările Române*, p. 205-250.

Vol. II: *Liturghierul lui Macarie 1508*. Facsimil, [reprodus după Ex. 001 din BAR], [Târgoviște, 2008], 128 f. nenumotate.

3. *Liturghierul lui Macarie 1508/2008*. Ediție jubiliară de colecție [copie Ex. 001 din BAR]. /Arhiepiscopia Târgoviștei și Biblioteca Academiei Române. *Cuvânt înainte* de Nifon, Arhiepiscop și Mitropolit de Târgoviște, [Târgoviște, 2008], XIX+128 f. nenumotate.

4. *Служебник из Тырговиште 1508 года* (репринт) – 2012.pdf. Variantă electronică efectuată în 2002 în cadrul programului UNESCO „Память мира” (Memoria omenirii). Editura Omsk-Upsala, 262 pagini fotografice, <http://filegiver.com/free-download/sluzhebnik-iz-tyrговishte-1508-goda-reprint-2012.pdf>, accesat 30.05.2014.

5. *Slujebnic*, 1508 facsimil manual, în „Muzeul tiparului și al cărții vechi românești” din Târgoviște¹⁰⁷.

Astfel, pe parcursul secolelor XIX-XX au fost identificate, descrise sau doar menționate în literatura de specialitate 17 exemplare ale *Liturghierului* din 1508, dintre care 4 exemplare (cele trei de la Belgrad și unul de la Pscov) distruse sau pierdute în cel de-al Doilea Război Mondial, celui de la Kratovo i s-a pierdut urma, iar cele de la Biblioteca Națională a României și de la mănăstirea Bistrița mai curând nu există, încât astăzi sunt cunoscute cert 11 exemplare.

Pornind de la faptul că exemplarele păstrate au diferite dimensiuni, putem admite că au fost tipărite câteva tiraje în număr necunoscut.

Judecând după geografia circulației exemplarelor cunoscute ajungem la concluzia că *Liturghierului* din 1508 a circulat în Țările Române și în mediul slav din sudul Dunării. În colecții est-slave au ajuns doar cu începere de la hotarul secolelor XVIII-XIX datorită interesului manifestat de colecționari.

II. Осмогласник (Octoih), 26 august 1510, Mănăstirea Dealu (Târgoviște)¹⁰⁸, în 4°, fără foaie de titlu, 200 f., (30 x 19 cm.). Tipărit de „**СЦЕННИКЪ МАКАРИЕ**” cu aceleași caractere ca și *Liturghierul* din 1508, în domnia lui Ioan Vlad voievod.

Exemplare sigure:

SF. MUNTE ATHOS (Grecia), în *Biblioteca mănăstirii Hilandar*, 1 ex.

¹⁰⁷ Ion Stoica Moreni, *500 de ani de tipar românesc. Octoihul lui Macarie 1510*, <http://www.agero-stuttgart.de/REVISTA-AGERO/ISTORIE/500%20de%20ani%20de%20tipar%20romanesc%20de%20Ion%20Stoica%20Moreni.htm>

¹⁰⁸ *Bibliografia românească veche, 1508-1830*, de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, tom. I, 1508-1716, București, 1903, p. 9.

- **Ex. nr. 32**¹⁰⁹, 200 f., 30 x 19 cm., legătură de piele, secolul XVI¹¹⁰. La sfârșitul exemplarului sunt incluse 25 file din *Octoihul pe cinci glasuri* a ediției din Veneția (1537) a lui Bojidar Vucovicil¹¹¹. Pus în circuitul științific în 1875 de Arhimandritul Leonid (Кавелин)¹¹².

Copie fotografică a exemplarului de la mănăstirea Hilandar în BAR la cota II 630846 CRV 2, **Ex. 001**, provine din donația lui Vasile Grecu, bizantinolog român.

CLUJ (România), **Biblioteca Academiei Române**, Filiala Cluj-Napoca, 1 ex.

- **Ex. cota CRV 47**, „unic existent în țară” (România)¹¹³, [198] file (numerotate manual), grupate în 25 caiete, incomplet. Lipsă fila de la început cu gravura celor trei sfinți: Iosif, Teofan și Ioan. Legătură recentă din carton în pânză. După ultimul caiet sunt legate încă 7 file manuscrise în slavonă conținând XI fragmente diferite din cele patru Evanghelii. Exemplar identificat de P.P. Panaitescu în 1939 în Biblioteca fostei Mitropolii Unite din Blaj¹¹⁴ unde a fost adus împreună cu alte codice și tipărituri de la vechea Mitropolie de la Alba Iulia¹¹⁵. Pe mai multe file imprimată ștampila: „Biblioteca Centrală Blaj”¹¹⁶. Nu cunoaștem când și în ce împrejurări a fost trecut exemplarul în biblioteca academică de la Cluj. Inclus în circuitul științific de P.P.Panaitescu în 1939¹¹⁷.

¹⁰⁹ Е.Л. Немировский, *Книги кирилловской печати 1491-1550. Каталог*, Москва, 2009, с. 237.

¹¹⁰ архми. Леонард Кавелин, *Славяно-сербския книгохранилища на Афонской Горе // Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских*, Москва, 1875, кн. I, отд. V, с. 18, № 1. arhim. Leonid Kavelin, *Sloveno-srpska knjižnica na sv. Gori Atonskoi i Monastiru Hilandaru i sv. Pavlu // Glasnik Srpskog Učenog Društva*, 16, 1877, fasc. 44, с. 232. Д. Богдановић, *Каталог ћириловских рукописа манастира Хиландара*. Д. Медаковић, *Старе штампане књиге манастира Хиландара*, Београд, 1978, с. 282, №. 32. Damian P. Bogdan, *Despre daniile românești la Athos*, București, 1941, p.40. Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. II, București, 2011, p. 497, nr.1299.

¹¹¹ Д. Медаковић, *Старе штампане књиге манастира Хиландара*, в Богдановић Д., *Каталог ћириловских рукописа манастира Хиландара*, Београд, 1978, с. 282-283, №. 32.

¹¹² архим. Леонард Кавелин, *Славяно-сербския книгохранилища на Афонской Горе // Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских*, Москва, 1875, кн. I, отд. V, с. 18, № 1.

¹¹³ *Tezaurul Academiei Române*, Vol. IV: Gabriela Dumitrescu, Manuscrise, documente istorice, arhive și corespondență, carte rară, București, 2013, p. 309.

¹¹⁴ Doru Bădără, [Recenzie]. Arhim. Veniamin Micle. *Octoihul ieromonahului Macarie. 151-2010. Sf. Mănăstire Bistrița, Eparhia Râmnicului, 2010, 120 p.* // Revista română de istorie a cărții, București, 2010, nr. 7, p. 73.

¹¹⁵ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, *Начало книгопечатания в Валахии*, 2008, Москва, Наука, с. 241.

¹¹⁶ Otilia Urs, *Catalogul cărții românești vechi din Biblioteca Academiei Române*, Filiala Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, 2001, p. 19.

¹¹⁷ P.P.Panaitescu, *Octoihul lui Macarie (1510) și originile tipografiei în Țara Românească // Biserica Ortodoxă Rom*, București, 54, p. 525-550.

Exemplare nesigure:

Un exemplar a fost văzut în 1905 de Nicolae Iorga la o expoziție din orașul Sibiu¹¹⁸, dar care nu a mai fost menționat ulterior, ceea ce l-a determinat pe E. Nemirovskij să considere că ar fi fost vorba de același exemplar păstrat pe atunci la Blaj¹¹⁹.

Reproduceri:

1. *Octoihul lui Macarie 1510/2010*. Ediție jubiliară./ Arhiepiscopia Târgoviștei, Academia Română, Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca. În 2 volume. [Târgoviște, 2009].

Vol. I, Studii: *Cuvânt înainte* de Nifon, Arhiepiscopul și Mitropolitul Târgoviștei, p.7-12; Gh. Mihăilă, *Structura Octoihului ieromonahului Macarie (1510)*, p. 13-21; Răzvan Theodorescu, *Civilizația Țării Românești la 1500*, p. 25- 32; Dan Horia Mazilu, *Isihasmul. Rugăciunea și cartea*, p. 33-60; Dan Zamfirescu, *Octoihul lui Macarie și înfruntarea civilizațiilor la Dunărea de Jos*, p. 61-86; Marian Vâlcu, *Cartea și perioada Octoihului. Semnificația teologică și importanța lor pentru viața liturgică a bisericii*, p. 87-98; Lajos Demeny, Lidia A Demeny, *Tiparnița chirilică macariană din Țara Românească*, p. 99-114; P.P. Panaitescu, *Octoihul lui Macarie 1510 și originile tipografiei în Țara Românească*, p. 115-138.

Vol. II. *Octoihul lui Macarie 1510*. Facsimil [reprodus după Ex. CRV 47 din Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, CRV 47, 198 f.].

2. arhim. Micle Veniamin, *Octoihul ieromonahului Macarie 1510-2010*, Sfânta Mănăstire Bistrița, Eparhia Râmnicului, 2010, 120 p.

3. *Octoih 1510*, facsimil manual, în „Muzeul tiparului și al cărții vechi românești” din Târgoviște¹²⁰.

4. Reproducere fotografică, Biblioteca Academiei Române, București. Cota II. 630846 CRV 2. Ex. 001, inv. 8, fragment, 62 de reproduceri fotografice după exemplarul de la mănăstirea Hilandar (Muntele Athos) din donația lui Vasile Grecu¹²¹.

Astfel, actualmente sunt cunoscute doar două exempare ale Octoihului din 1510. Acesta a circulat în mediul românesc și cel sud-slav.

¹¹⁸ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. 13, București, 1906, p. 5-6.

¹¹⁹ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с. 241.

¹²⁰ Ion Stoica Moreni, *500 de ani de tipar românesc. Octoihul lui Macarie 1510*, <http://www.agero-stuttgart.de/REVISTA-AGERO/ISTORIE/500%20de%20ani%20de%20tipar%20romanesc%20de%20Ion%20Stoica%20Moreni.htm>

¹²¹ Se amintește de alte copii ale prof. Stoica Nicolaescu (Agnes Erich, *Circulația tipăriturilor târgoviștene în afara granițelor țării // Curier. Revistă de cultură și bibliologie*. Biblioteca județeană „Ion Heliade Rădulescu”, Dâmbovița, Târgoviște, An. VIII, 2001, nr. 2 (15), p. 6-7).

III. Тетраевангел (Evangheliar slavonesc, Tetraevanghel), 25 iunie 1512, Mănăstirea Dealu (Târgoviște)¹²², hârtie de producție diversă (20 filigrane) italiană, inclusiv venețiană¹²³, în 40¹²⁴, [290] f.¹²⁵ (580 p.), fără foaie de titlu, numerotare pe 37 caiete, (19 x 12 cm.). Tipar negru și roșu. Cuprinde trei frontispicii diferite, dintre care unul simplu reprodus de trei ori; altul mai complicat reprodus de patru ori și cel de al treilea cu stema Țării Românești de patru ori. Tipărit din porunca lui Neagoe Basarab, Mare voievod, intrat în istorie ca „Evangheliarul lui Neagoe”. Semnat de de „*ЦЕННИКОМЪ МАКАРИЕ*”.

Cuprins: Evanghelia după Matei (f.1-80);
Evanghelia după Marcu (f.80v-130v);
Evanghelia după Luca (f.131-211v);
Evanghelia după Ioan (f. 212-272v);
Zicere pe scurt la citirea Evangheliei în fiecare săptămână a anului (f. f. 273-279);

Meseșeslov (f. 279v-288);

Indice la capitolele Evangelice (f.288v-289v);

Postfață (f. 290)

Exemplare sigure:

BUCUREȘTI (România), **Biblioteca Academiei Române**, 2 ex. și 2 copii fotografice.

Cota III 630836 CRV 3

- **Ex. 001:** inv. 9, incomplet, lipsă f. [3-4] din caiet 37 și ultima filă 290. Legătură în piele, restaurat în 1978, când au fost numerotate cu creionul filele. La ff. 1, 24 imprimată ștampila „Biblioteca Centrală București. România”, având pe centru coroana regală.

Însemnări, pe coperta I^v: „*Primiers livres imprimé dans les pays Roumanie. Commencement du XVIème siècle 1508, 1510, 1512 en Valachie*”;

însemnare în limba română pe forzaț: „*Cum să știe că am scrie eu Tudor copilul ot Mă[năi]lește s[fân]tă carte carele am venit anume de la Bistrița și am scris în luna faretuf și ia ce se chiamă april[i]e în 2 zile ale lui faretufte*”;

f. [28]: „*Аз а мънгылецтилар мънгыстир[е] преот*” (trad. *Az a mănăileștilor mănăstire preot*);

¹²² *Bibliografia românească veche*, 1508-1830, de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, tom. I, 1508-1716, București, 1903, p.9-21.

¹²³ Lajos Démeny, Lidia A. Démeny, *Tipărituri românești din sec. al XVI-lea în bibliotecile și muzeele din Moscova și Leningrad* // *Studia Valachica*, Studii și materiale de istorie și istoria culturii, Târgoviște, 1970, p. 143-163 + 39 de ilustrații.

¹²⁴ După E. Nemirovskii in 2° (Е.Л. Немировский, *Книги кирилловской печати 1491-1550*. Каталог, Москва, 2009, № 8, с.100).

¹²⁵ *Bibliografia românească veche*. Îmbogățită și actualizată, vol. I (A-C), București, 2004, p. 64, nr. 74. Specialiștii au păreri diferite în privința numărului de file: *289 file* (Lajos Démeny, Lidia A. Démeny, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea. Studii, articole, comentarii*, București, 1986, p.172), Volum cu 293 file (Е.Л. Немировский, *Книги кирилловской печати 1491-1550*. Каталог, Москва, 2009, с.100-102).

f.[33] un început de frază scris cu litere latine „olgaltomatt”, care apare și la începutul altei însemnări probabil în limba maghiară de la f. [126]: „olgaltomatt sfiornlom Kegk mint nexem ... attimi fiornak Ps Fentril Ki...”

[84v]:

„† С[ѢѢ]Т[О]ГО АП[ОСТӨ]ЛА ІЕВ[АН]Г[Е]ЛИСТА МАРКА ТРОПАРЬ ГЛА[ВА] Г' (3) АП[ОСТӨ]ЛЕ С[ѢѢ]Т[Ы]И М[О]А[Н]ТЕИ КОНДАКЪ ГЛА[ВА] Ъ' (2) ГО[СПЮ]ДЪ ВЫШНАИХЪ СЪВЫШЪ ПРИЕМЪ ВЛА[ГО]ДА[А]ТЪ Д[С]ХУСВИЖА ВЪПІИСКАА ПЛЕПЕНІА РАЗДРЪШИЛЪ СІИ АП[ОСТӨ]ЛЪ И ЕЗЫКЫ ОУЛОВИВЪ МАРК ОВЪСЕ СЛАВНЕ СВОЕМЪ Ъ' [Е]А[И]Ц[Ѣ]И ПРИ ПЬСАЪ СІИ Б[О]Ж[Е]СТВЕННОЕ ПРОПОВЕДАВЪ СЕВ[АН]Г[Е]ЛІЕ”

(trad. † *Troparul Sfântului Apostol Marcu, capitolul 3. Condacul rugăciunii Sfântului Apostol capitolul 2. Domnul a primit cu înalta fericirea duhovnicească robia oratorului a desfăcut-o acest Apostol și prinzând Marcu limbile s-a pătruns de măreție în toată slava sa, a purces la propăduirea Sfinței Evanghelii).*

Tot aici mai jos trei însemnări de altă mână scrise în limba română cu litere chirilice: „Adecă eu Tudor Popa”; „Adecă eu Tudor copilul am scris eu pă această sfântă carte”; „Dumnăvo[a]str[ă] cinstițilo[r] [bo]jiari care umblați cu sluj[b]a dijmăritului” cu o semnătură ilizibilă;

f. [133v]: notă rapidă cu caractere latine tăiată la copertare;

f.[134v]: notă rapidă cu caractere latine tăiată la copertare; completare de text;

f. [152v]: „*Gabriel bey Gratia Princeps Transilvania de Transalpins¹²⁶*”; precum și „*Omnia siperdas famornserua*”.

f. [215v]:

„† С[ѢѢ]Т[О]ГО АП[ОСТӨ]ЛА ЕВ[АН]Г[Е]ЛИСТА ИОН[А] В[О]ГОСЛОВА ТРОПАРЬ ГЛА[ВА] Ъ' (2) АП[ОСТӨ]ЛЕ Х[РИСТ]Ъ Б[О]ГЪ ВЪЗЛЮБЛЕНЕ ПОТЪЦИСЕ ИЗРАВИТИ ЛЮДИ БЕЗЪ ОТВѢТНИИ ПРИИМЕТЕ ПРИЖЦА ИЖЕ ПРИИМЕТЕ НАПРЪСИ ВЪЗЛЕГША ЕГО ЖЕ М[И]А[ОСТ]И Б[О]ГО ИМА ЛЕЖЕЦІИ СОВАКЪ ВЗИИНСКИ РАЗОРИТИ ПРОСЕ НАМЪ МИРЪ И ВЕКНЕ М[И]А[ОСТ]И † КОНДАК ГЛА[ВА] Ъ' (2); † великіа твоя Д' (4) вестъ впице кто исповѣсть истачаше во чудеса и лѣше исцѣленіе и м[и]лишъсе ѿдшехъ тако Б[О]Гословъ и дрѣгъ Х[ри]ст[о]въ”

(trad. *Troparul Sfântului Apostol Ioan Teologul, capitolul 2. Dragostea apostolească mângâitoare a lui Hristos Dumnezeuul a ales oamenii, primind fără murmur îndemnul care au primit chemare pusă din mila lui Dumnezeu având întins norul ... ni s-a cerut ruinarea lumii și mare milostenie. † Condac, capitolul 2; † Marile tale 4 vești mult cine va vesti apariția minunilor și alina-rea tămăduirii se va milui să meargă ca binecuvântat și prieten lui Hristos);*

pe ultimul forțaț: mici însemnări, probe de semnături și condei.

- Copii fotografice legătură nouă: **Ex. 002**, inv. 10-13, în 4 volume realizată la Wiesbaden în 1968-1969 de un editor din Liechtenstein¹²⁷. **Ex. 003**, inv. 14-16, în 3 volume.

¹²⁶ Nota pare să semnaleze prezența exemplarului în spațiul ardelean. Poate fi unul din principii Transilvaniei: Gabriel Báthory (1608-1613) sau Gabriel Bethlen (1613-1629).

- **Ex. 004**, inv. 17, fragment, f. [2], c.5; f. [3], c. 37.

BUCUREȘTI (România), *Muzeul Național de Istorie a României*, 1 ex.

- **Cota 101822**, paginație recentă [1-288v] file + câte două file albe la începutul și la sfârșitul cărții. Exemplar în stare bună, incomplet, lipsesc f. [289-290], fără însemnări, restaurat, coperta relativ târzie, după secolul al XVIII-lea¹²⁸, legată în catifea vișinie, ornamentată cu o cruce mare în centru și plăcuțe de aur pe cele patru colțuri cu chipurile evangheliștilor¹²⁹. Inițial a aparținut mănăstirii Bistrița¹³⁰. La 1903 era în colecția Muzeului Național de Antichități¹³¹, colecțiile căruia la 1970 au trecut în posesia Muzeului Național de Istorie a României¹³².

BUCUREȘTI (România), *Muzeul Național de Artă a României*, 1 ex.

- **Exemplar** de lux, (28 x 20 cm), tipărit special pentru Neagoe Basarab domnul Țării Românești¹³³. Exemplar cu aceeași dispozițiune a foilor și a caietelor, tipărit în același mod, însă pe pergament și cu pagina puțin mai mare. Frontispiciile decorative și inițialele mari sunt colorate cu mâna în aur, carmin, albastru și verde peste cerneala tipografică sau în interstițiile lăsate în alb în desaturile împletite; cuvintele tipărite cu roșu sunt retușate cu mâna, așa încât în multe părți Evangheliarul are aspectul unui manuscris¹³⁴. Deși inițial urma să-l dețină Neagoie Basarab, a ajuns la mănăstirea Bistrița¹³⁵. La 1903 se păstra în colecția Muzeului Național de Antichități¹³⁶ de unde a trecut, la o dată necunoscută (probabil 1970), la Muzeul Național de Artă a României.

¹²⁷ Gh. Mihăilă, *Epilogurile celor trei cărți tipărite de ieromonahul Macarie (1508-1512) // Liturghierul lui Macarie 1508/2008*. Studii introductive și traducere, Târgoviște, 2008, p. 185, nota 1. Se pare a fost realizată această fotocopie după un exemplar păstrat la Wiesbaden.

¹²⁸ P.P. Panaitescu, *Studiul bibliografic al Liturghierului din 1508 // Liturghierul lui Macarie 1508*, Stud. de P.P. Panaitescu, indice de Angela și Alexandru Dușu, [București, 1961], p. XXVII.

¹²⁹ Aducem și pe această cale mulțumiri domnilor Ernest Oberländer-Târnoveanu, director al Muzeului Național de Istorie a României și Ginel Lazăr, cercetător științific la același Muzeu, care ne-au pus la dispoziție varianta electronică a exemplarului.

¹³⁰ Al. Odobescu, *Despre unele manuscrise și cărți tipărite, aflate în mănăstirea Bistrița (districtul Vâlcea în România) // Revista română de istorie a cărții, București, An. V, 2008, nr. 5, p. 30.*

¹³¹ *Bibliografia românească veche, 1508-1830*. Ed. de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, tom. I, 1508-1716, București, 1903, p.21.

¹³² Florin Georgescu, *Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România // Muzeul Național, vol. 1, București, 1974, p. 4.*

¹³³ *Bibliografia românească veche, 1508-1830*. Ed. de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, tom. I, 1508-1716, București, 1903, p.20.

¹³⁴ *Ibidem*, p.20. *Tezaurul Academiei Române*, Vol. IV: Gabriela Dumitrescu, Manuscrise, documente istorice, arhive și corespondență, carte rară, București, 2013, 308.

¹³⁵ Al. Odobescu, *Despre unele manuscrise și cărți tipărite, aflate în mănăstirea Bistrița (districtul Vâlcea în România) // Revista română de istorie a cărții, București, An. V, 2008, nr. 5, p. 28.*

¹³⁶ *Bibliografia românească veche, 1508-1830*, de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, tom. I, 1508-1716, București, 1903, p.21.

SANKT-PETERSBURG (Rusia), *Biblioteca Națională a Rusiei* (fosta Bibliotecă Publică „M.E.Saltâkov-Șcedrin”, azi Российская Национальная Библиотека), 2 ex.

- **Ex. 1, cota I.1.7^a**, [288] f., incomplet, lipsă f. [23], [28], posibil o filă albă. Coperta de lemn îmbrăcată în piele cu imprimări în secolele XVI-XVII. Exemplar cu început de dezintegrare a primelor file, deteriorat de umezeală. Păstrat în Secția *Cărți rare*¹³⁷, cercetat *de visu*. La fiecare început de Evanghelie la filele [83^v], [133^v], [214^v], aflăm plasate câte o rugăciune introductivă manuscrisă, datate cu secolul al XVI-lea¹³⁸.

Însemnări: la fila [272^v] aflăm o notă de donație, pe care cercetătorii ruși au publicat-o cu erori de lectură¹³⁹, din care cauză o reluăm cu precizările de rigoare. Însemnarea constituie o dovadă convingătoare că această tipăritură a lui Macarie a circulat de timpuriu în Țara Moldovei. Pe lângă aceasta din conținutul însemnării aflăm date despre un dregător moldovean mai puțin cunoscut, Mogâldea clucer, din secolul al XVI-lea:

„† Сии Тѣ(т)р[а]е(в)[ан]ге(л) да(дє) па(н) Мог[ы]льда ка[и]о(ч)ны(к) въ мона[с]ти(р) Неаме(ц)кои и въ за д(с)шен свои(х) родѣтели, и въ за д(с)шен свои съжителеници, про(з)вѣнна Феѡ(д)о(с)ѣа и чад Ихнат. Въ л[ѣ]тѣхъ × 7060”

luna și ziua tăiate la copertare (*trad.* Acest Tetraevanghel a dat pan Mogâldea cliucinic în mănăstirea Neamț și pentru sufletul părinților săi, și pentru sufletul soției sale numită Theodosia și copilul Ihnat, în anul 7060 (1551 / 1552).

După cum reiese din această însemnare, „pan Mogâldea” în rang de „cliucinic” pe la 1551/1552, când dăruia împreună cu ai săi această tipăritură mănăstirii Neamț, probabil către sfârșitul domniei lui Ștefan Rareș, parcursese o anumită ascensiune sub rareșești și se pare participă în octombrie 1551 în oastea moldovenească de partea turcilor în campania militară în Transilvania, acțiune menționată la 5 mai 1554 când i se confirmau prin carte domnească niște țigani dobândiți „la oaste în Țara Ungurească”¹⁴⁰. Acesta își continuă activitatea în domnia lui Alexandru Lăpușeanu, fiind atestat cu numele **Ioan** Mogâldea în rang de „visternic și cămăraș” la 22 iunie 1553 făcând parte din numeroasa suită a lui Alexandru Lăpușeanu când domnul Moldovei semna la Hârlău¹⁴¹ jurământul de credință față de Sigismund August regele Poloniei și la 5 mai 1554 în rang de visternic¹⁴², pe când se pricopsea cu importante proprietăți¹⁴³. Evident era un

¹³⁷ *Издания кириллической печати XV-XVII вв. (1494-1688) для южных славян и румын. Каталог книг из собрания Государственной публичной библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина, Ленинград, 1979, № 42, с.101-104.*

¹³⁸ *Ibidem*, p. 104.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 104.

¹⁴⁰ *Documenta Romania Historica* (În continuare: *DRH*). A. Vol. VI (1546-1570), întocmit de I. Caproșu, București, 2008, nr. 151, p. 265-271.

¹⁴¹ *Relațiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale (1360-1858)*. Ed. de Ion Eremia, Chișinău, CEP USM, 2013, p. 292-299.

¹⁴² *DRH*. A, vol. VI, nr. 151, p. 265-271.

¹⁴³ *Ibidem*.

dregător din eșalonul al doilea sau al treilea¹⁴⁴, căci în aceleași documente citate, apar în Sfatul domnesc ca mare vistiernic Dănilă Mosu și un oarecare pan Ion. Nu se cunoaște cât s-a menținut „pan Mogâldea” în aceste structuri, dar se pare că nu a mai reușit să avanseze, căci la 16 aprilie 1560¹⁴⁵ și 14 aprilie 1569 este atestat ca „biv vistiernic”¹⁴⁶.

Revenind la *Evanghelia* dăruită de Mogâldea mănăstirii Neamț vom arăta că pe a doua copertă, pe interior aflăm o altă însemnare, pe care cineva cu mai multă vreme în urmă, a încercat să o șteargă. Înzestrați cu un aparat special, pus la dispoziția noastră de colaboratorii secției unde se păstrează exemplarul, am reușit să descifrăm o altă însemnare, de astă dată inedită:

„Смерен(и)ын многогрѣшни іе(р)мона(х) Лазарь отъ свѣтели Паміцкомѣ, постр[и]женецъ оученикъ еп[и]с(с)копа Пахомиа Рома(н)скаго гра(д)[а], въ [дни] благочестиваго Млха(і) Ракви(ц) воеводъ въ третомъ го(с)пода(р)ств(е)”

(*trad.* Smeritul și mult păcătosul ieromonah Lazăr de la mănăstirea Neamț, tuns [în monahism], ucenic al episcopului Pahomie din orașul Roman, în zilele binecinstitorului Mihai Racoviță voievod în a treia domnie 1715-1726).

Pusă laolaltă cu alte informații din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, se profilează unele realități din istoria mănăstirii Neamț și sălășluitoii ei, inclusiv o microbiografie a acestui ieromonah Lazăr. Astfel, din această însemnare constatăm că el a fost „ucenicul”, adică a învățat carte la Pahomie (n. 1664/1674 - †1724), călugărit la Neamț (1697) unde a ajuns și stareț (1702-1704) și episcop de Roman (1707 - 1714)¹⁴⁷, pe când l-a tuns în monahism pe Lazăr la aceiași mănăstire Neamț. Din altă însemnare, de astă dată de pe un exemplar al „Cărții românești de învățătură” Iași, 1643¹⁴⁸, aflăm alte informații privind activitatea aceluiași ieromonah Lazăr, care pe la 1725 ajuns la Kiev cu scopul de a aduce „rămășițele răposatului Pahomie”, fost episcop de Roman, care în 1724 era în pribegie la Lavra Pecerska din Kiev, unde a și murit, fiind înmormântat în paraclisul Sf. Ștefan. Cu această ocazie călugărul de la Neamț procură exemplarul acestei din urmă cărți „din cămara Pecerskii, din carele se vând cărțile la Podolia”¹⁴⁹. Pe o altă carte, fiind vorba de un *Triod rusesc*, pe care îl procura cu „ai săi drepti bani” pe la 1731/1732, probabil, pentru aceiași mănăstire Neamț, aflăm și numele părinților ieromonahului: Chiriță și Antimia¹⁵⁰. Pe la 1739/1740 Lazăr sălășluiește în schitul Pașcani¹⁵¹, ca pe la 1742/1743, precum reiese

¹⁴⁴ Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușeanu*, Iași, 1994, p. 136.

¹⁴⁵ *DRH. A*, vol. VI, nr. 280, p. 503.

¹⁴⁶ *Ibidem*, nr. 383, p.629.

¹⁴⁷ diacon Ioan Ivan, preot Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, Iași, 1981, p. 121-122.

¹⁴⁸ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*. Un corpus editat de I. Ca-proșu și Elena Chiaburu, vol. I (1429-1750), Iași, p.434.

¹⁴⁹ *Ibidem*.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p.454.

¹⁵¹ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*. Un corpus editat de I. Ca-proșu și Elena Chiaburu, vol. I (1429-1750), Iași, p.490.

dintr-o altă însemnare a sa de pe o „Leastviță” manuscrisă, fusese un timp și egumen la mănăstirea Neamț¹⁵².

Exemplarul a fost procurat de S.I Litov în 1858 în urma unei vizite în țările române, pentru Biblioteca Imperială din Sankt-Petersburg și descrisă într-o dare de seamă tipărită în anul următor¹⁵³.

- **Ex. 2, cota I.1.7⁶**, fragment, 8 file [253-259, 289] din Evanghelia după Ioan și o filă din postfață. Provine din colecția lui Porfirii Uspenskii¹⁵⁴. Pe f. [289v] însemnare din secolele XVI-XVII: „Сие Евангелие Млихила иеромонаха” (*trad.* Această Evanghelie este a ieromonahului Mihail). Pe coperta de hârtie aflăm o notă din secolul XIX: „Из библиотеки м[онастыря] Св[ятого] Павла на Афоне”¹⁵⁵ (*trad.* Din biblioteca mănăstirii Sf. Pavel de la Athos). Fiind parte din exemplarul **Sf. MUNTELE ATHOS** (Grecia), **Mănăstirea Sf. Pavel**, descris mai jos.

MOSCOVA (Rusia), **Biblioteca de Stat a Rusiei** (fosta „V.I.Lenin”, azi Российская Государственная Библиотека) 4 ex.¹⁵⁶:

- **Ex. 1, cota РГБ, nr. 1219**, 262 x 185 mm, f. [2-291] (Fondul Rumjanțev, nr. 2209) în stare foarte bună. Coperta de lemn îmbrăcată în catifea verde, restaurată în 1996 de G. Akișina¹⁵⁷. S-au păstrat încheieturile de argint. Pe coperta din față, la mijloc, se află o gravură în metal reprezentând răstignirea și o inscripție, care numai în parte poate fi descifrată. La colțuri sunt patru gravuri în metal reprezentându-i pe cei patru evangheliști¹⁵⁸. Lipsesc doar filele albe de la începutul și sfârșitul cărții. Pe versoul copertei de află însemnarea: „[Primit] de la [P.] Prușinski la 11 decembrie anul 1843 sub nr. 23”. Ex librisul: „Московского Публичнаго и Румянцевскаго музеев № 2209”. Pe o filă separată se află însemnarea făcută de A.E. Viktorov: „Dăruit de directorul Muzeului, V.A. Dașkov”; pe exemplar se mai află și altă însemnare din secolul al XIX-lea: „Сия книга принадлежит Волынской

¹⁵² *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*. Un corpus editat de I. Ca-proșu și Elena Chiaburu, vol. I (1429-1750), Iași, p. 504.

¹⁵³ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с.440. O descriere mai detaliată vezi: В.И. Лукьяненко, *Издания кириллической печати XV-XVII вв. (1494-1686) для южных славян и румын из собрания Государственной публичной библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина*, Ленинград, 1979, с. 101-104.

¹⁵⁴ *Отчет Императорской Публичной Библиотеки за 1883 год*, СПб., 1885, с. 187.

¹⁵⁵ В.И. Лукьяненко, *Издания кириллической печати XV-XVII вв. (1494-1688) для южных славян и румын. Каталог книг из собрания Государственной публичной библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина*, Ленинград, 1979, № 42, с.101-104.

¹⁵⁶ Virgil Căndea, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. IV, București, 2012, p. 228. În Biblioteca de Stat a Rusiei (fosta V.I.Lenin) sunt arătate 3 exemplare.

¹⁵⁷ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Немировский Е.Л., Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с.468.

¹⁵⁸ Е.Л. Немировский, *Книги кирилловской печати 1491-1550*. Каталог, Москва, 2009, с. 46-47.

губернии Дубенского уезда местечка Олыни Свято-Стритенской церкви и дана мною настоятелем сей церкви и протоиереем Иосифом Шанковским под росписку за №8 господина чиновника генерал-губернатора господина Петра Прушинского” (*trad.* Această carte aparține bisericii Sfântei Întâmpinări a Domnului din satul Olâni, uездul Dubensk, gubernia Volâniei și a fost predat de mine pastorul acestei biserici protoiereu Iosif Șankovski sub semnătură și număr domnului cinovnic general-gubernator Petr Prușinski).

Exemplarul se afla prin 1876-1878 în posesia unui creștin de rit vechi rus („раскольник”) din Odesa, care era gata să-l vândă pe un preț bun. Această ofertă a fost interceptată de A.E. Viktorov, reprezentantul Muzeelor Public și Rumeanțev din Moscova (azi Biblioteca de Stat a Rusiei). Întrucât muzeele arătate își doreau foarte mult să aibă în colecțiile lor un exemplar al *Evangheliarului* (Târgoviște, 1512), dar neavând suma cerută, cartea a fost totuși procurată dar cu cheltuiala lui V.A. Dașkov, directorul acestor instituții. Pe coperta din spate figurează însemnarea lui A.E. Viktorov: „Anul 1878, intrat sub nr. 2209”¹⁵⁹.

Exemplarul a fost inclus pentru prima dată în circuitul științific în 1879 de A.E.Viktorov¹⁶⁰, care a apreciat foarte înalt calitatea tiparului târgoviștean și a exemplarului în cauză: „Exemplarul este perfect complet, curat și foarte bine păstrat, în copertă veche acoperită cu catifea, împodobită cu ferecătură de argint înfățișând o răstignire și chipurile celor 4 evangheliști”. Considerând că Macarie, tipograful târgoviștean este una și aceeași persoană cu Macarie din Cetinje, Viktorov mai arată entuziasmat: „Această Evanghelie este considerată pe bună dreptate cea mai elegantă dintre toate edițiile slave și ungrovlaha în ceea ce ține de corpul de litere, ornamente și acuratețea imprimării”¹⁶¹.

¹⁵⁹ Lajos Démeny, Lidia A. Démeny, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea. Studii, articole, comentarii*, București, 1986, p. 175. Е.Л. Немировский, *Книги кирилловской печати 1491-1550*. Каталог, Москва, 2009, с.100-102.

¹⁶⁰ А.Е. Викторов, *Приращения Московского Публичного и Румянцевского музеев // Голос*, СПб., 1879, 5 (17) февраля, № 36, с. 5.

¹⁶¹ *Отчет Московского Публичного и Румянцевского музеев за 1876-1878 гг.*, с. 106. Citat după: Е.Л. Немировский, *Книги кирилловской печати 1491-1550*. Каталог, Москва, 2009, с. 47. Dealtfel, E. Nemirovskij consideră că acest exemplar procurat de V.A. Dașkov de la un „расколник” este unul și același cu exemplarul aflat în posesia colecționarului odesit A.I. Tihoțkij, după moartea căruia biblioteca sa a fost vândută Universității Novorosiei din Odesa. Cu toate acestea, ulterior în posesia bibliotecii universitare nu a fost identificat un exemplar al *Evangheliarului* din 1512. Ceea l-a și făcut pe E. Nemirovskij, probabil, să considere că anume acest exemplar a ajuns în posesia muzeelor din Moscova mai sus arătate. În ceea ce ne privește, considerăm că mai curând este vorba de 2 exemplare diferite ale *Evangheliei* din 1512, dintre care unul a ajuns în colecția Moscovită, iar celui de-al doilea i s-a pierdut urma. Dealtfel, nu este exclus faptul că aceste 2 exemplare au ajuns în mâinile colecționarilor din Odesa din mediul basarabean, unde aceștia își îndesise pașii după 1812, în căutarea unor rarități manuscrite și tipărite.

- **Ex. 2, cota РГБ, nr. 1220**, 270 x 190 mm, f. [7-11, 14-214, 216-270, 273-290] (Fondul Academiei Teologice din Moscova), exemplar incomplet, pierdute 10 f. Copertă originală de lemn îmbrăcată în piele, restaurată. Lipsesc filele albe de la început și sfârșit, primele 6 file de la început din primul caiet, filele [6] și [7] din caietul 2, caietul 34, fila [1] din caietul 35. Epilogul s-a păstrat integral. Pe fila [8] din caietul 17 se află însemnarea în slavonă din timpul lui Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei¹⁶²:

„Сиа книга на има Третовангел кѣпил раб вожин Лефтери съ подрѣжиа ег[о] Шефана и кѣпил ѿ село Говрьгац [?] и дал ѣ [7] талер добри и кода вѣдет емѣ за грехъ их и за грѣхи Шефана жена ег[о] и за чѣди его и за грѣхи родители его и дал въ црьков ѣ село Магкѣвс иде же ес[ть] храм архангела Михаила и Гавриила и прочим бесплѣтних сил. И кѣпил въ дни Гисѣргіе Шефан воевода въ лѣт[о] 3726 месеца м[а]р[т]а ѣ[2] дни”

(trad. Această carte ce se numește Tetraevanghel a cumpărat-o robul lui Dumnezeu Lefter cu soția sa Ștefana, și a cumpărat-o de la satul Ciobârțiu și a dat 7 taleri buni ca să fie pentru păcatele lui și pentru păcatele soției sale Ștefana și a familiei lui, pentru păcatele lui și a părinților lui și a dat-o bisericii din satul Mălcăuți, care este hramul Arhanghelilor Mihail și Gavriil și a cumpărat-o în zilele lui Gheorghe Ștefan voievod în anul 7165 [=1657], luna lui marți, ziua a 2-a”¹⁶³). După aceasta însemnare urmează alta – în limba română: „Cându au ertat Dumnădzău pre Ștefana, femeia lui Lefter, au fost văleat 7165 [=1657], mesia februar, 26 dni. Eu popa Vasilie am scris”. În altă parte, o însemnare în limba română: „În zilele lui Dumitrașco voievod. Cându au ertat Dumnădzău pre Chiliena femeie lui Vosilie vătavoloi, au fost voleat 7182 [= 1674], în lona lui mai, 5 dnă, și au ertat Dumnădzău pre socru-seu, pre Lefter și feciorul lui Lefter, pre Gheorghită și femeie lui Gheorghită în săptămâna staorilor flori (sic!) în postul cel mare, să să știi. Văleat 7182 [=1674]”. Însemnările arată că exemplarul a circulat inițial în Moldova încă pe la mijlocul secolului al XVII-lea. Nu se știe cum a ajuns exemplarul în Rusia. Inițial se păstra în Biblioteca tipografiei Sinodale din Moscova, despre cea ce vorbește și însemnarea de la f. 7-17: „Московской Синодальной типографской библиотеки” cu nr. 1, unde a fost identificat și descris de I. Dobrovskij în 1793. În știința rusă a fost inclus pentru prima dată în circuitul științific în 1813 de V.S. Sopikov¹⁶⁴. În secolul al XIX-lea volumul a trecut la Academia Teologică de sub Moscova, la Lavra Sfântului Serghie unde i se imprimă ștampila: „Библиотека Московской Духовной Академии”. Cartea a intrat în Biblioteca „V.I. Lenin” în primii ani de după 1917, odată cu

¹⁶² Е.Л. Немировский, *Книги кирилловской печати 1491-1550*. Каталог, Москва, 2009, с.103.

¹⁶³ Lajos Démeny, Lidia A. Démeny, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea. Studii, articole, comentarii*, București, 1986, p.176.

¹⁶⁴ В.И. Сопиков, *Опыт российской библиографии или Полный словарь сочинений и переводов, напечатанных на славянском и российском языках от начала заведения типографии до 1813 года*, СПб., 1813, часть 1, с. 861, №275.

întreaga colecție de cărți și manuscrise a Academiei Duhovnicești din Moscova¹⁶⁵.

- **Ex. 3, cota РГБ, nr. 1221**, 270 x 250 mm, f.[4-288]¹⁶⁶. (Fond Societatea Imperială de Istorie și Antichități a Rusiei, secția II, nr. 2) incomplet. Coperta restaurată în secolul al XIX-lea, în lemn și catifea verde, cu catarama metalice. Lipsesc câte trei file la începutul și sfârșitul cărții. Epilogul s-a păstrat. La începutul cărții sunt legate 8 file de manuscris, iar la începutul fiecărei Evanghelii, între filele [6] și [7]; [84] și [85]; [134] și [135]; [214] și [215] sunt legate file suplimentare cu miniaturi desenate cu penița reprezentându-i pe evangheliștii Matei, Marcu, Luca și Ioan¹⁶⁷. Pe interiorul copertei din față se află ex librisul: „Императорского Общества истории и древностей российских. Отд. II, № 2.” (*trad.* Societatea imperială de Istorie și Antichități a Rusiei, Secția II, nr. 2”). Cartea a intrat în colecția Bibliotecii „V.I. Lenin” odată cu întregul fond al Societății Imperiale de Istorie și Antichități a Rusiei¹⁶⁸, inclus în circuitul științific de P.M. Stroeov în 1845¹⁶⁹.

- **Ex. 4, cota РГБ, nr. 8235**, 243 x 185 mm, f. [274, 3-6, 2, 7-9, 12, 10, 11, 13-61, 63-214, 240-247, 236-273, 275-290]¹⁷⁰, incomplet. Copertă din scânduri cu piele în secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, catarama de arame. Lipsă multe file, dintre care unele completate de mână, celelalte fiind legate fără consecutivitate. Particularitatea exemplarului constă în aceea că lipsește imprimarea în cerneală roșie de la f. [235]. Despre un posesor ne vorbește pecetea de la fila [2]: „Собственное собрание старопечатных и рукописных книг Степана Федоровича Севастьянова” (*trad.* Colecția proprie de cărți vechi tipărite și manuscrise a lui Stepan Feodorovici Sevastianov), din care reiese că exemplarul a aparținut colecționarului rus S.F. Sevastianov la nr. 588. Alt posesor conform ex librisului de pe versoul copertei superioare a fost A.I. Marcușevici (1908-1979). Exemplar cunoscut din 1976 menționat de A.I. Marcușevici, când descria biblioteca sa¹⁷¹. De pe atunci E.L. Nemirovskij o văzuse, dar nu a aflat de unde o avea A.I. Marcușevici¹⁷².

¹⁶⁵ Ludovic Démeny, *Tipăriturile târgoviștene din secolul al XVI-lea în bibliotecile și muzeele din Moscova și Leningrad* // Studia Valachica, 1970, p. 152-153. Lajos Démeny, Lidia A. Démeny, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea. Studii, articole, comentarii*, București, 1986, p. 175-176.

¹⁶⁶ Е.Л. Немировский, *Книги кирилловской печати 1491-1550*. Каталог, Москва, 2009, с.104-105.

¹⁶⁷ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, *Начало книгопечатания в Валахии*, 2008, Москва, Наука, с.438-439.

¹⁶⁸ Lajos Démeny, Lidia A. Démeny, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea. Studii, articole, comentarii*, București, 1986, p. 176.

¹⁶⁹ П.М. Строев, *Библиотека Императорского Общества истории и древностей российских*, Москва, 1845, с. 151.

¹⁷⁰ Е.Л. Немировский, *Книги кирилловской печати 1491-1550*. Каталог, Москва, 2009, с. 105-106.

¹⁷¹ А.И. Маркушевич, *Библиотека А.И. Маркушевича и А.В. Маркушевич-Ивановской* // Памятники культуры. Новые открытия, Москва, 1976, с. 120.

¹⁷² *Службеник или Молитвенник (Liturgiarion)*. Тырговиште: типография иеромонаха Масария, 10 ноября 1508, <http://www.raruss.ru/slavonic/1681-liturgiarion-makary.html>, accesat 30 mai 2014.

MOSCOVA (Rusia), *Muzeul Istoric de Stat* (Государственный Исторический Музей) 1 ex.:¹⁷³

- **Ex. Fond Țarskij - A/4**, 285 x 204 mm, complet, bine păstrat, fără însemnări. Copertă de începutul secolului al XIX-lea în spațiul sud-slav, în lemn, îmbrăcată în piele cu ornamente imprimate, catarama metalice. Pe versoul copertei superioare exlibrisul: „Изъ библиотеки Ив[ана] Ник[итича] Царского № 4”, pe cotor număr de inventar 4. La începutul cărții sunt legate 5, iar la sfârșitul ei – 2 file albe. Pe ultima filă albă bibliotecarul a notat în limba rusă: „36 caiete cu 289 file, inclusiv 292 file tipărite”¹⁷⁴. Provine din biblioteca lui I.N.Țarski, negustor și colecționar din Moscova, după moartea căruia colecția este cumpărată de contele A.S. Uvarov, iar de la acesta în 1917 trece în posesia Muzeului Istoric¹⁷⁵. Deoarece nu are însemnări, nu se știe cum a ajuns în Rusia. Inclus în circuitul științific în 1835 de istoricul rus I.M. Sneghirev și trecut în Catalogul tipărit al colecției lui I.N.Țarski în 1836 întocmit de P.M Stroeve¹⁷⁶.

Sf. MUNTELE ATHOS (Grecia), *Mănăstirea Hilandar*, 2 ex.¹⁷⁷

- **Ex. 1, cota 13**, 246 f. (29,7 x 21 cm)¹⁷⁸, copertă de carton. Lipsă caietele 1-5, precum și file răzlețe din alte caiete¹⁷⁹. Identificat în 1875 de arhimandritul Leonid Kavelin¹⁸⁰. Însemnare posesorală la sfârșitul cărții din 1664¹⁸¹:

¹⁷³ Virgil Căndea, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. IV, București, 2012, p. 176.

¹⁷⁴ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с.438.

¹⁷⁵ Lajos Démeny, Lidia A. Démeny, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea. Studii, articole, comentarii*, București, 1986, p. 176, 202.

¹⁷⁶ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с.438.

¹⁷⁷ Virgil Căndea, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. II, București, 2011, p.497, nr. 1300. Е.Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*, том I (1491-1550), Москва, 2009, с. 259-265, № 11.

¹⁷⁸ arhim. Leonid, *Sloveno-srpska knjižnica na sv. Gori Atonskoi i Monastiru Hilandaru i sv. Pavlu // Glasnik Srpskog Učenog Društva*, 16, 1877, fasc. 44, с. 253. Sava Hilandarec, *Rukopisy a starotisky Chilendarské // Vestnik Královská České Společnosti Nauk*, 1896, I, p. 84. Damian P. Bogdan, *Despre daniile românești la Athos*, București, 1941, p. 40. Д. Богдановић, *Каталог ћириловских рукописа манастира Хиландара*. Д. Медаковић, *Старе штампане књиге манастира Хиландара*, Београд, 1978, с. 279, № 13-14.

¹⁷⁹ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с.442-443.

¹⁸⁰ архми. Леонард Кавелин, *Славяно-сербские книгохранилища на святой Афонской Горе в монастырях Хиландаре и св. Павла // Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских*, Москва, 1875, кн. I, отд. V, с. 18, 50.

¹⁸¹ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с. 465.

„Да се знае како поновиѡ сїе Ев[ан]гелїе ѡ ма[на]стирь Светок Благовещенїе Светїе Богородїце, и више ктитори и насто[нин]ци кур Стоїанъ Марковъ и ѡртак мѡ Стоїанъ Стоїувъ [?] и платише за ню за[се] Светок Ев[ан]гелїе ѿ [200] аспри да слѡжи за ниѡѡ дѡшѡ, и за вечни поменъ да се поменѡе ѡ Светое Благовещенїе. И таце кон и хоѡе изнести изъ [Свѡ]тїе церкве сїе Ев[ан]гелїе Светое кроме запаменїа или некие нѡжде, да вѡдетъ проклетъ ѿ Светок Благовещенїе Светїе Богородїце, и да мѡ вѡде сѡпернїца Света Богородїца на страшнем сѡдѡ, аминь, аминь, аминь. – Летѡ „ЗРОЕ [7172=1664]. Сїю книгѡ приложѡ Светѡ Горѡ Ничѡ, Богъ да прости, за неговѡ дѡшѡ. Ктитори попъ боръїїе и попъ бирѡїїи, богъ да прости”

(trad. Să să știe cum s-a renovat această Sfântă Evanghelie în mănăstirea Sfânta Bunavestire a Sfintei Născătoarei de Dumnezeu pe când era ctitor și diriguitor chir Stoian Markov și fiul lui Stoian Stoiuv (?) și a plătit pentru această Sfântă Evanghelie 200 aspri să se slujească pentru sufletul lor și pentru veșnică pomenire să se pomenească la Sfânta Bunavestire. Și cine va vrea să scoată din Sfânta biserică această Evanghelie Sfântă în afară de pomenire sau alte trebuințe să fie proclat de la Sfânta Bunavestire a Sfintei Născătoarei de Dumnezeu, și să fie lui judecătoare Sfinta Născătoare de Dumnezeu la strașnica judecată, amin, amin, amin. Anul 1664. Această carte o depun la Sfântul Munte, Nicio, Domnul să ierte, pentru sufletul lui. Ctitorii popa Gorghie și popa Ghiriaghi, Dumnezeu să ierte).

- **Ex. 2, cota 14**, 289 f. (27 x18,3), complet, lipsă filele albe, legătură în piele, secolul XVII¹⁸². Pe coperta superioară imprimată scena *Cinei de taină*, iar în cele patru colțuri – chipurile celor patru evangheliști. Însemnare posesorală din anul 1689:

„Да се зна[е] сїа книга Ев[ан]гелїе донес[е]на ѿ молиба ѿ църкве Светаго Стефана в клисарницѡ в лето „ЗРЧЗ [7197=1689]”

(trad. Să să știe această carte Evanghelie a fost adusă pentru rugăciune de la biserica Sfântului Ștefan în clisiarniță în anul 1689) și altă însemnare nedată¹⁸³:

„Сїю книгѡ Тетровѡв[ан]гелїе даде Дабїжївъ ѿ села Бѡтес ѱде манастирьѡ Хїландарѡ за вчїнѡ дѡшѡ и за материнѡ доушѡ и за братинѡ доушѡ и за доушѡ зде имена им Пѡа, Елена, бѡра, барано васакѡмѡ по м [40]їлїтѡурїа”

(trad. Această carte Tetraevanghelie a dat Dabija din satul Butec (?) mănăstirii Hilandar de sufletul tatălui, de sufletul mamei, de sufletul frate-

¹⁸² архми. Леонард Кавелин, *Славяно-сербские книгохранилища на святой Афонской Горе в монастырях Хиландаре и св. Павла* // Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских, Москва, 1875, кн. I, отд. V, с. 18-19, № 2. Arhim. Leonid, *Sloveno-srpska knižnica na sv. Gori Atonskoi i Monastiru Hilandaru i sv. Pavlu* // Glasnik Srpskog Učenog Društva, 16, 1877, fasc. 44, с. 253. Д. Богдановић, *Каталог ћириловских рукописа манастира Хиландара*. Д. Медаковић, *Старе штампане кнїге манастира Хиландара*, Београд, 1978, с. 279, №. 13-14.

¹⁸³ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, *Начало книгопечатания в Валахии*, 2008, Москва, Наука, с. 465.

lui, și de sufletul numelor de aici Peia, Elena, Gura, Garano fiecăruia câte 40 liturghii). Exemplar inclus în circuitul științific în anul 1871 de V.M. Undolski¹⁸⁴.

Sf. MUNTELE ATHOS (Grecia), *Mănăstirea Sf. Pavel*, 1 ex.¹⁸⁵

- Ex. identificat în 1875 de arhimandritul Leonid Kavelin¹⁸⁶. Se admite că filele 253-259 și 289 (în total 8 file) rupte dintr-un exemplar al *Evangheliarului* din 1512, păstrate până astăzi la cota I.I.7"6" în Fondul Porfirii Uspenskiy din Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt-Petersburg¹⁸⁷, au fost aduse de episcopul rus Porfirii Uspenskiy în timpul vizitei sale la mănăstirea Sf. Pavel de la Athos, în anii 40 ai secolului al XIX-lea și ar fi părți din exemplarul păstrat la această mănăstire athonită menționat de arhimandritul Leonid Kavelin¹⁸⁸. Or, pe coperta de hârtie a celor 8 file a fost scris de cineva în limba rusă, încă în secolul al XIX-lea „Din biblioteca mănăstirii Sf. Pavel de la Athos”. Exemplarul provine dintr-un mediu de cultură slavă, deoarece la fila 289v aflăm o însemnare din secolele XVI-XVII în „Сие Евангелие Михаила неромонаха”¹⁸⁹.

Sf. MUNTELE ATHOS, Karyai (Grecia), *Arhiva Sfintei Comunități a Sfântului Munte* (Archeio Ierras Koinotitos Agiou Orous), 1 ex.¹⁹⁰

BUDAPESTA (Ungaria), *Biblioteca Muzeului Național Maghiar* (Magyar Nemzeti Múzeum), 1 ex.

- Ex. provenit din colecția bibliologului român de origine bănățeană, dr. Iuliu Todorescu (Teodorescu) stabilit la Budapesta¹⁹¹.

¹⁸⁴ В.М. Ундольский, *Очерк славяно-русской библиографии*, СПб., 1871, № 12.

¹⁸⁵ Е.Л. Немировский, *Славянские инкунабулы и палеолиты кирилловского шрифта в книгохранилищах Советского Союза // Советское славяноведение*, Москва, 1968, №1, с.22.

¹⁸⁶ архми. Леонард Кавелин, *Славяно-сербские книгохранилища на святой Афонской Горе в монастырях Хилендаре и св. Павла // Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских*, Москва, 1875, кн. I, отд. V, с. 18, 50.

¹⁸⁷ *Издания кириллической печати XV-XVII вв. (1494-1688) для южных славян и румын. Каталог книг из собрания Государственной публичной библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина*, Ленинград, 1979, № 42, с.104.

¹⁸⁸ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, *Начало книгопечатания в Валахии*, 2008, Москва, Наука, с. 461.

¹⁸⁹ *Издания кириллической печати XV-XVII вв. (1494-1688) для южных славян и румын. Каталог книг из собрания Государственной публичной библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина*, Ленинград, 1979, № 42, с.104.

¹⁹⁰ П. Успенский, *Второе путешествие по Святой Горе Афонской // Христианский Восток*, 8, 1880, с. 286. Damian P. Bogdan, *Despre daniile românești la Athos*, București, 1941, p. 17. Iannis Karas, *Ta ellinika entypa tou Prôtatou kai tis Athōniados*, Atena, 1985, p. XX, n. 10. Virgil Căndea, *Mărturia românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. II, București, 2011, p.422, nr. 721.

¹⁹¹ Virgil Molin, *Mențiuni bibliografice – încă două exemplare din Liturghierul de la 1508 și un exemplar din Evangheliarul macarian (1512) // BOR, LXXVII, 1959, nr. 2, p. 231-237. Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătore*, București, 1987, p. 138.*

BELGRAD (Serbia), *Biblioteca Națională a Serbiei* (Народна библиотека Србије), 1 ex.¹⁹²

- Ex. provenit de la o biserică sârbească¹⁹³, înregistrat cu nr. 19 în 1865, fiind dăruit împreună cu alte cărți de fotograficul bulgar Nastas Stoianovič. Exemplar, incomplet, lipsesc filele 147-156 și sfârșitul cărții¹⁹⁴, dete-reorat, unele file roase de șoareci, distrus în urma bombardamentului din 1941. Inclus în circuitul științific de Stoian Novacovici în 1879¹⁹⁵.

BELGRAD (Serbia), *Biblioteca Universitară „Svetozar Marcovici”*, (Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“), 1 ex.¹⁹⁶.

- Ex., 280 x 220 mm., din vechia copertă s-a păstrat doar scândura, pi-elea s-a păstrat doar pe cotor. Pe foaia de gardă este imprimată pecetea „Biblioteca Universitară” și numărul de inventar „Br. 61130”.

Această carte se păstra inițial în mănstirea Hopovo (Опово) de la Frușca Gora cu hramul Sfântul Nicolae din Voevodina (Serbia), lăcaș men-ționat pentru prima dată în 1541. Inițial a fost identificat și descris în 1809 de Luchian Mușitkij, poet, bibliograf și arhimandrit al mănăstirii Șișatovaț într-o lucrare a sa rămasă în manuscris. O altă descriere a aceluiași exem-plar, de astă dată publicată, a făcut-o în 1829 cunoscutul slavictul P.I. Șafařik. În anii 20 ai secolului al XX-lea colecția de manuscrise și tipărituri vechi ale mănăstirii Hopovo, inclusiv exemplarul în cauză, a fost procurată de Petr Stojadinovič, director al unei Societăți pe acțiuni din Novi Sad, de la care pe foaia de gardă s-a păstrat însemnarea în limba sârbă: „Tetraevan-ghelie tipărită la 25 iunie 1512 din porunca lui Ioan Basarab, mare voievod al Ungrovlahiei și Podunaviei, probabil la Târgoviște, prin strădania sfân-tmonahului Macarie. Are 288 file, cu 20 rânduri în pagină. Proprietate a lui Petr Stojadinovič, director general al S.A. „Zastava”. Novi Sad, 1928. De a o păstra ca raritate deosebită, de o valoare colosală”¹⁹⁷. După moartea acestu-ia colecția e procurată de Ghedeon Dundjerskij, mare industriaș, care l-a

¹⁹² Virgil Căndea, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie*, vol. II, București, 1998, p. 258, nr.206.

¹⁹³ St. Novakovič, *Vlaško-bulgarski liturgijar od god 1507, u bibliografii do sad nepoznat // Starine*, 11, Belgrad, 1879, p. 207-208. P.P. Panaitescu, *Liturghierul lui Macarie (1508) și în-ceputurile tipografiei în Țările Române // Liturghierul lui Macarie*. Ediție de Angela și Ale-xandru Duțu, cu studiu introductiv de P.P. Panaitescu, București, 1961, p. VIII, LVIII.

¹⁹⁴ Paul Mihailovici, *Manuscrise și cărți românești în Iugoslavia // Arhivele Basarabiei*, Chiși-nău, 2, 1930, nr. 3, p. 304, nr. 1.

¹⁹⁵ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с. 447-448.

¹⁹⁶ P.P. Panaitescu, *Studiul bibliografic al Liturghierului din 1508 // Liturghierul lui Macarie 1508*, Stud. de P.P. Panaitescu, indice de Angela și Alexandru Duțu, București, 1961, p. LVIII. Virgil Căndea, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie*, vol. II, București, 1998, p. 273, nr. 421. Е.Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославян-ского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель лите-ратуры*, том I (1491-1550), Москва, 2009, с. 259-265, № 11.

¹⁹⁷ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с. 434-435.

dăruit împreună cu întreaga sa colecție de circa 8 000 de cărți Bibliotecii Universității din Belgrad, unde se păstrează până în prezent¹⁹⁸. Dintre învâțații români primul l-a menționat în 1868 B.P. Hașdeu¹⁹⁹.

VRȘAȚ (Serbia), *Biblioteca Eparhială*, (Банатска епархија, г. Вршац), 1 ex.²⁰⁰

- **Ex.** [285] file, incomplet, lipsă două file la început, două – la sfârșit și filele albe. Copertă de lemn în piele cu ornamente imprimate. Pe fața copertei superioare și celei inferioare în cele patru colțuri sunt înfățișați evangheliștii cu numele și simbolurile lor. Dacă pe fața copertei superioare în centru este înfățișată Răstignirea, apoi pe a celei inferioare – Pogorârea Sfântului Duh. Însemnare pe versoul ultimei file²⁰¹:

„Сїа свѣтаа и вожествѣнаа книга глаголемое с[вѣ]тѣе Евангеліе, прежде бивше ц[ер]кве Петровоселске н[ы]нѣ же ц[ер]ковѣ Петровоселска оправи новонаселѣномѣ Шанацѣ Франѣвѣ, ц[ер]квѣ С[вѣ]таго Предтечи Господня Иванны. Приселиста въвасе Шанацѣ Франѣво из Бачке лѣта тисаща седамѣ сотѣ педесатѣ второго, м[е]с[е]ца априла. Подписав же грешни рабѣ Божии въ паміатѣ по намѣ оставшимѣ. Здѣшны іереи Стефан Николічъ”

(*trad.* Această sfântă și Dumnezeiască carte numită Sfântă Evanghelie care a fost odinioară a bisericii din satul lui Petru, acuma însă biserica din satul lui Petru prefăcut în noul sat Șanțul lui Franio a bisericii Sfântul Ioan Înainte Mărgător. S-au strămutat toți în Șanțul lui Franio din Bačca în anul 1752, în luna aprilie. S-a iscălit păcătosul rob al lui Dumnezeu în amintirea noastră a celor care am rămas. Preotul din partea locului Ștefan Nicolich).

O altă însemnare de cumpărare de la Popa Toader din Bicz, pe verso predisloviei Evangheliei de la Luca²⁰²:

„Изволени[ем] ѡ[т]ца и поспѣшеніемъ с[вѣ]тна и съврѣшеніемъ с[вѣ]т[а]го д[о]уха и да ви оузнаніе въсам людем иже сѣт оу Чиги и ѿ Биказа пакъ ес коупил сїа книга на има Третое[ан] гель попа Лазарѣ ѿ Чиги ѿ попа Тоадер ѿ Биказа прѣдѡшними людами. И тако есть кѣпихъ за свою д[ѣ]ше и за д[ѣ]ше своа попадіа Флопе и за д[ѣ]ше родітели своемѣ Тома и Инна, и за д[ѣ]ше рѡдѣ своимъ въсемъ и за свои здрави и дом оу знаніе въсам людем малимъ же и велкымъ иже сѣт оу Чиги и ѿ Биказа пакъ азъ попа Лазар кѣпихъ книга сїа Оукрина с[вѣ]тна ѿ сише своимъ по родѣ и

¹⁹⁸ Mai detaliat cu referințele respective vezi: *Ibidem*, c. 434-435.

¹⁹⁹ B.P. Hașdeu, *Din călătoria mea prin Serbia, Ungaria, Austria, Boemia, Bavaria și Franția, în Iunie-August 1868* // Traian, an. I, nr 14, p. 56.

²⁰⁰ Dejan Medaković, *Grafika srpskih stampanih knjig XV-XVII veka, Belgrad*, 1958, p. 173-174. Petar Momirović, *Knjiško-Arhivski spomenici iz Banata* // Gradja, 3, 1959, p. 316-218, fig. 31-32. Е.Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*, том I (1491-1550), Москва, 2009, с. 259-265, № 11

²⁰¹ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, *Начало книгопечатания в Валахии*, 2008, Москва, Наука, с. 466.

²⁰² *Ibidem*.

родѣ своемъ вѣсѣмъ и никтожъ ѿ сишеа попа Тоадервѣи ѿ Биказа да не можетъ искѣпити. Такъ да зна и те православни хр[и]ст[и]яни и сп[а]стисѣ ѡ Г[оспод]и, аминѣ. И сѣа книга ескѣпи Лаза[р] і докатъ прави свои талеръ дѣ [14]"

(*trad.* Cu voia Tatălui și ajutorul Fiului și săvârșirea Sfântului Duh să fie cunoscut tuturor oamenilor precum că de la Cîrg și de la Bicaz am cumpărat această carte numită Tetraevanghel popa Lazăr din Cîrg și popa Toader din Bicaz cu oameni preabuni. Și așa a fost cumpărată pentru sufletul său și pentru sufletul preotesei sale Flore și de sufletul părinților mei Toma și Anna, și de sufletul întregului meu neam, și de sănătatea mea și dăm știre tuturor oamenilor mici și mari ce sunt de la Cîrg și de la Bicaz, adică eu popa Lazăr am cumpărat această carte de la fiul lui Crin, de la fiii noștri de neam și neamului mei întreg și nimeni de la fiii lui popa Toader din Bicaz nu va putea să o răscumpere. Așa să știe și acei creștini ortodoxi să se mântuie, o Doamne, amin. Și această carte a răscumpărat-o Lazar și a dat ai săi drepti 14 taleri).

Ceva mai jos o altă însemnare de altă mână, parțial tăiată, ilizibilă²⁰³: „На тога вѣрѣмѣ вѣше воєводъ Ю ... [?] и сѣрбалѣ кан [?] с[ы]нѣ ег[о] ... и братъ его Лазаръ, и братъ Матеа, и с[ы]нѣ его Заха, и ... братъ Иона Петръшѣ и вноукоу попъ Тоадерѣв ... ма ...”

(*trad.* Pe timpul acela era voievod Io ... și Sărbalu ... fiul lui ... și fratele lui Lazar și fratele Matei și fiul lui Zaha și ...fratele Ion Petrușă și nepotul preotului Toader ...). Pe o filă albă a aceluiași exemplar însemnarea²⁰⁴:

„Сіе е в[ан]г[ел]іе ѿ храма С[в]ѣтаго Никола” (*trad.* Această Evanghelie este de la biserica Sfântul Nicolae).

Pe versoul filei cu Predoslovia la Evanghelia de la Ioan se află o însemnare în limba română de la popa Vasile Moldoveanul din 16[?]⁵, 10 decembrie care se citește cu dificultate. Însemnările arată că exemplarul a circulat până în secolul al XVII-lea în Țara Românească și Banat²⁰⁵. În 1752 exemplarul a fost trecut din satul lui Petru din Bačca în biserica nou zidită în Franievo de lângă Beceiul Nou, unde a rămas până la Primul Război Mondial, după care a fost transmis episcopului Gheorghe Liticu pentru Muzeul eparhiei de Timișoara. După delimitarea hotarelor dintre România și Iugoslavia exmplarul a fost dus la Vrșat²⁰⁶.

NOVI SAD, (Serbia), *Biblioteca Eparhiei Bačca* (Епархија Бачка), 1 ex.²⁰⁷

²⁰³ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с. 466.

²⁰⁴ *Ibidem*.

²⁰⁵ Virgil Căndea, *Mărturie românești peste hotare. Mică enciclopedie*, București, Editura Enciclopedică, 1998, vol. II, p. 308, poz. 827

²⁰⁶ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с.455-456-

²⁰⁷ Е.Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*, том I (1491-1550), Москва, 2009, с. 259-265, № 11.

- **Ex.** cota Ст.шт.17, inv. 3211, incomplet, lipsă filele 1 (albă), 2 și 291 (albă); completat la început cu o filă albă și alta manuscrisă în locul filei 2 lipsă. A circulat în mediul sârbesc unde a fost completat. Coperta veche restaurată în 1971, adăugându-i-se 6 file albe la început și altele 5 la sfârșit, precum și cataramă. Din însemnarea făcută cu ocazia restaurării pe fila 2 avers albă reiese că această carte a fost găsită în biserica din satul Lalič, iar din procesul verbal din 16. III. 1947, lipit pe fila a 6 albă de la început, întocmit de parohul bisericii Sf. Dimitrie din s. Lalič reiese că *Evangeliarul* era transmis Muzeului Bisericii Ortodoxe Sârbești din Belgrad unde s-a aflat până în 1959, precum mărturisesc multiplele ștampile muzeale. Cum a ajuns exemplarul în biblioteca eparhiei Bačica nu se știe²⁰⁸. La diferite file se întâlnesc însemnări cu litere chirilice vechi și civile care denotă circulația exemplarului în mediul sârbesc încă din secolele XVI-XVII.

Exemplar identificat în 1959, dar descris în 2001 de Dușița Grbič²⁰⁹.

PECI (Serbia), *Biblioteca mănăstirii Patriarhiale de Peci* (Пећка патријаршија (монастырь)), 1 ex.

- **Ex.** la cota nr. 4²¹⁰, incomplet, lipsesc primele și ultimele file. Inclus în circuitul științific în 1981 de Radoman Stancovič și Ianco Radovanovič colaboratori ai Bibliotecii Naționale a Serbiei, considerându-l a fi un exemplar al Evangheliei din 1552, tipărit la Belgrad. A fost datat exact în 1994 de Katarina Mano-Zisi²¹¹. Împreună cu alte cărți și codice vechi a fost adus pentru restaurare la Biblioteca Națională a Serbiei din Belgrad, unde a rămas până în prezent²¹².

SREMSKI KARLOVCI (Voivodina, Serbia), *Arhiva Academiei de Științe și Arte a Serbiei* (Сремски Карловци), 1 ex.²¹³

- **Ex.** păstrat în fondul Patriaršjska Biblioteka (Biblioteca patriarhiei)²¹⁴.

CETINJE (Muntemegru), *Biblioteca Națională* (Централна народна библиотека СР Црне Горе „Турпе Црнојевих”, Цетинье), **fragment**, o singură filă (purtând signatura 5).

²⁰⁸ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с.456-461.

²⁰⁹ Д. Грбић, *Влашко Четвореванђеље из 1512 године у библиотеци Бачке епархије у Новом Саду* // Годишњак Библиотеке Матице српске, 2000, Нови Сад, 2001, с. 96-102.

²¹⁰ Е.Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*, том I (1491-1550), Москва, 2009, с. 259-265, № 11.

²¹¹ К. Мано-Зиси, *Албум старог српског штампарства, 1494-1994*, Београд, 1994, с. 390, № 121.

²¹² *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с. 462.

²¹³ Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie*, vol. II, București, 1998, p. 297, nr. 710.

²¹⁴ Paul Mihailovici, *Manuscrise și cărți românești în Iugoslavia* // Arhivele Basarabiei, Chișinău, 1930, p. 9, 2, nr. 3, p. 301-304

- **Păstrat la cota П1293/63**, fiind dăruit acestei biblioteci în 1963 de istoricul sârb Dj. Sp. Radojčić și identificată a fi dintr-un exemplar al Evangheliarului din 1512 de către E. Nemirovskij²¹⁵.

SOFIA (Bulgaria), **Biblioteca Națională „Chiril și Metodiu”** (Народна Библиотека „Кирил и Методий”), 4 ex.²¹⁶

- **Ex. 1., РЦ 512.1a**²¹⁷, [287] f., incomplet, lipsă f. 288, 289 și cele albe. La f. [84^v] o însemnare de danie în limbile slavonă și română a lui Danciu Stan din Gârbova către Biserica Sf. Nicolae²¹⁸:

„Сіе гнига[!] копитъ Данчу Станъ ꙗ Гървова ꙗ [6] докаты поставит цркъь оу Гървова прѣсвѣт[о]мъ Николае еможе ес[тъ] храм поставит (!) да вждет помѣнж. Помени Г[оспо]дн раб Божіе Данчуол и м[а]тери его Мжринж и брат его Симоно и Пжтрѣ и състри его дж (?) и с[ъ]нъ его Іонъ и шпръ и Симоно и деѣвице его Мжріе, Пжръские и Симишна и Пѣтрико и Млхаю и Дома и Тома и жена его Кжтжлинж и Мартж. Вдри кон ч[е]л[ове]къ шбрати да продаеть или копаеть да вждет проклатъ ꙗцъ и с[ъ]нъ и с[вѣ]т[о]го д[с]ха и прѣсвѣт[е]и и ꙗ [12] ап[о]ст[о]лъ и тїи [318] ꙗцъ иже въ Никен. Ячесто кон[н]дею доу фосто до трестіе”

(*trad.* Această carte a cumpărat-o Danciu Stan din Gârbova pentru 6 ducați și a depus-o la biserica din Gârbova unde este hramul Sfântul Nicolae a depus-o să fie pomană. Pomenște Doamne robul lui Dumnezeu Danciu și pe mama lui Mărină și fratele său Simon și Petru și pe sora sa Fia și fiii săi Ion și Opre și Simon și fiicele sale Mărie, Părăschie și Simiona și Petrico și Mihaiu și Doma și Toma și soția lui Cătălina și Marta. Fiecare om de va lua, va vinde sau va cumpăra să fie blestemat de Tatăl, Fiul și Sfântul Duh, de Preasfânta și 12 apostoli și 318 părinți de la Neceia. Acest condeiu au fost de trestie). La f. [135^v] însemnare din 1642:

„Изволени[е]м ѡ[т]ца и поспѣшеніемъ с[ъ]на и съвршениемъ с[вѣ]т[а]го д[о]уха сіа книга ес[тъ] ꙗ село Гървова де Сѣс на има Тетръ Ѣван[г]еліе понови раб Б[о]жїи Дан Сжмон съ подрѣжіемъ своимъ Станка да вждет емъ помана и ѡ[т]це его. Сіа книга ної Стан за гжви [?] посем Симоно ꙗкшпи сіа книга ꙗ села Панадеаще ли кто шрадет или заложит сіа книга или ꙗдалит ꙗ село Гървова и ꙗ ц[е]ркве храмѣ

²¹⁵ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с. 462.

²¹⁶ Ștefan Godorogea, *Manuscrise, cărți și documente românești aflate peste hotarele României // Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare*, vol. I, București, 1980, p. 152. Virgil Căndea, *Mărturia românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. I, București, 2010, p.357-358, nr. 511.

²¹⁷ Е.Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*, том I (1491-1550), Москва, 2009, с. 259-265, № 11.

²¹⁸ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с.463-465. În lucrare istoricul rus a identificat greșit Gârbova cu localitatea bulgară Gabrovo. Din lectura însemnării se vede clar că este făcută de un român și nu de un bulgar, cum consideră B.Țonev, E. Nemirovskij ș. a.

с[ве]т[о]го с[ве]т[о]го (!) ераарха чудотворца Нико[ла] да бждет прокллт и трекллт ѿ тїи [318] с[ве]т[ы]х ѡ[т]ѣцъ иже въ Никеи, да бждет прокллт анаѳема Юда и тако Девскорь, да расплетса дом его тако Садом и Гоморь. Поновиса сіа книга въ лѣтѣ ЗРѢН [7150=1642] въ дни крал Ракоце Георгіе, въ дни архиеп[и]с[ко]пѣ Іурес[т] понови Феодрь Діткъ ѿ РѢскои Землѣ. Сіа книга ѿкѡпилъ въ дни годемна [?] чѡде ѿ Гѣрѣвова”

(trad. Cu voia Tatălui și ajutorul Fiului și săvârșirea Sfântului Duh această carte este din satul Gârbova de Sus (jud. Alba) numită Tetraevanghelie. A reînoit-o robul lui Dumnezeu Dan Sămon cu soția sa Stanca. Să-i fie lui pomană și tatălui său. Această carte a înoit-o Stan ... și deaceea Simon a răscumpărat această carte de la satul Panadeaște și cine va fura sau va pune zălog această carte ori va îndepărta din satul Gârbova și de la biserica Sfântului Ierarh și Făcător de Minuni Nicolae să fie proclat și treclet de 318 Sfinți părinți de la Niceia, să fie proclat anatema Iuda și ca Deoscor, să se năruie casa lui ca și Sodoma și Gomora. S-a înoit această carte în anul 1642 în zilele craiului Racoțe Gheorghie, în zilele arhiepiscopului Iorest, a înoit Feodor Ditek din Țara Rusească. Această carte a răscumpărat-o în zilele ... minunii din Gârbova”. Altă însemnare în limba română f. [215v]: „Cumpărată la București de Ivan Gudrov (cota 260), an 1733”²¹⁹. Prima descriere a exemplarului aparține istoricului bulgar Benio Țonev în 1910²²⁰.

- **Ex. 2, РЦ 512. 16**²²¹, înregistrat inițial la cotele 58, 334, 352, 400, 406²²². Fără copertă sau păstrat filele 1-7, 14, 20, 21, 33-36, 48, 57-58, 60-61, 65, 68, 70, 72-77, 83-84, 88-93, 96-103, 112-117, 121, 128-131, 133, 137, 143-149, 151-157, 159-166, 176-181, 188-189, 191-192, 194-195, 197-205, 214, 223, 226-227, 232-233, 237, 239, 249-258, 272. Dintre cele pierdute filele 10-11, 39-40, 45-46, 55, 59, 64, 66-67, 69, 71, 75, 107-109, 122-123, 134-136, 138-139, 167-172, 174-175, 182, 193, 208-213, 215-222, 224-225, 228, 234 sunt înlocuite cu copii manuscrise. Particularități: filele 7 și 14 din caietul 2 sunt tipărite pe pergament. Pe fila 59 este tipărit textul în roșu, iar cel în negru – înscris de mână, ceea ce arată că Macarie la început tipărea literele sau rândurile în roșu, iar la a doua trecere prin

²¹⁹ Б. Цонев, *Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народна библиотека в Софии*, том I, София, 1910, с. 477-478, № 466. Paul Mihailovici, *Mărturii românești din Bulgaria și Grecia*, Chișinău, 1933, p. 52. P.P. Panaitescu, *Octoiul lui Macarie și originile tipografiei în Țara Românească* // BOR, București, 57, 1939, p. 532. Ștefan Godorogea, *Manuscrise, cărți și documente românești aflate peste hotarele României* // Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare, vol. I, București, 1980, p. 152.

²²⁰ Б. Цонев, *Опис на ръкописите и старопечатните книги...*, с. 477-478, № 466.

²²¹ Е.Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*, том I (1491-1550), Москва, 2009, с. 259-265, № 11.

²²² Б. Цонев, *Опис на ръкописите и старопечатните книги...*, с. 495, № 506. Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. I, București, 2010, p.357-358, nr.512.

teasc a filelor, cele în negru. Exemplarul a fost procurat de Mihail Petcov Zadgorskij de la una din mănăstirile Athosului. Posedă câteva însemnări posesorate, dintre care una la f. 1-6v²²³:

„1822 м[есе]ца ноемриа 22 денъ знати се какво поклони деда Кито Бакалъ таа книга С[ве]тѡе Евангелие поклони го на С[ве]ти Аръха[н]гел Кѡкалъски манастиръ на попа Павла ерѡмень и кон прочата това писмено да помена да регатъ Б[о]гъ да прости”

(*trad.* 1822 luna noiembrie 22 zile să știe toți cum a închinat moșul Kito Bacal această Sfântă carte Evanghelie. A închinat-o mănăstirii Kukalski cu hramul Sfântul Arhanghel lui popa Pavel egumenul și cine va citi această scriere să fie pomenit și rugat Domnul să-l ierte). Prima descriere aparține istoricului bulgar Benio Ţonev în 1910²²⁴.

- **Ех. 3, РЦ 512.1 в**²²⁵, incomplet, s-au păstrat filele: 4, 8-11, 15, 17-18, 21-52, 66-67, 83-131, 134-139, 145-154, 164-213, 215-225, 228-260, 263-270. Copertă în lemn și piele. Posedă câteva însemnări, la f. 8v-12²²⁶:

„Помени Г[оспо]ди Кръсто, помени Г[оспо]ди Катерина, помени Г[оспо]ди Николчо ѡн писа тива писмено и митаръ веше тамо свидетель Кюстенѡдилълецъ”

(*trad.* Pomenește Doamne pe Krăsto, pomenește Doamne pe Katerina; pomenește Doamne pe Nikolcio el a scris ție scrisoare și vameșul de Kiustendil a fost martor); la f. 110v²²⁷:

„Знати се пописахъ азъ даскал Панчо Софиалиа цю се вбретаехъ ѡ Рилски манастиръ ѡ светого ѡ[т]ца Ивана, потписахъ перо и мастило и рѡка”

(*trad.* Să să știe cine a scris, eu dascalul Pancio Sofialia care sălăș-luește în mănăstirea Rila la Sfântul părinte Ioan, a iscălit penița, cerneala și mâna) și alta la f. 216v:

„Да се знае цю самъ донелъ жито ѡ Чепниціри ѡ [!] и ѡ Врж[де]бна 407 па[ници] ж[ито] зопъ; 204 ѡ мироване Илианци; 403 па[ници] ж[ито] ѡ Слатина; 209 па[ници] ж[ито], 8 па[ници] зо[в] ѡ Волѡакъ; 14 па[ници] ж[ито] ѡ Грѡблане; 505 па[ници] ж[ито] зопъ, 17 паника ѡ Шилковци и Костенъброд 79 па[ници] ж[ито] зопъ, 19 паници ѡ Казичане; ѡ Бѡчино Миѡалово, ѡ Цицветъ Германъ 637 па[ници] ж[ито]; 14 зо[в] ѡ ѡколъ; 18 ѡ Бѡлна; 12 па[ници] ж[ито] ѡ Клисѡра; 6 па[ници] ж[ито] 230 ... (text întrerupt brusc)”²²⁸ (*trad.* Să se știe că singul am adus cereale din Cepnițiri și din Vrajdebna 407 panițe (evident unitate de măsură) cereale zope (?); 204 din obștea Ilianți; 403 paniți cereale din Slatina;

²²³ История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с. 454.

²²⁴ Б. Цонев, *Опис на ръкописите и старопечатните книги...*, с. 495, № 506.

²²⁵ Е.Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*, том I (1491-1550), Москва, 2009, с. 259-265, № 11.

²²⁶ История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с. 466.

²²⁷ *Ibidem.*

²²⁸ *Ibidem.*

209 paniți cereale, 8 paniți zob (?) din Voluiac; 14 paniți cereale din Guru-blane; 505 paniți cereale zope, 17 panica (!) din Șiiacovți și Kostenebrod 79 paniți cereale zope; 19 paniți din Kaziceane, din Bucino, Mihalovo, din Țițvet Ghermani 637 paniți cereale; 14 zob din Ocole; 18 din Boian; 12 paniți cereale din Klisura; 6 paniți cereale; 230...). Inclus în circuitul științific în 1959 de P. Atanasov²²⁹.

- **Ex. 4, ПЦ 512.1r**²³⁰, incomplet, s-au păstrat filele: 7-33, 36-84, 86-134, 136-142, 144-149, 156-161, 163-173, 175-183, 185, 196, 198, 200-203, 205-214, 217-218, 221-290²³¹. Filele 34 și 35 completate prin file manuscrise. Posedă însemnare la f. 53v: „*ДА СЕ ЗНАЕ ТОВА ПИСА ТОДОРЪ 8 МЕТОВО 8 ПАЗАРЕВЪ ТОНА...*” (*trad.* Să se știe cine a scris, [eu] Todor la Metovo, la Pazarevo tona...). Inclus în circuitul științific în 1959 de P. Atanasov²³².

PLOVDIV (Filipopol, Bulgaria), *Biblioteca Populară*, 1 ex.²³³

- **Ex. cota ПЦ.П. 32**²³⁴. Copertă veche în piele, lipsă filele albe. La sfârșit sunt adăugate 5 file manuscrise. Exemplarul conform însemnării de la f. [2] scris de un „nebulgar” de la mănăstirea „Св. Петку Мулдавска”, care pare să fie mănăstirea Sf. Vineri (Sf. Paraschiva din Iași, după alții de la biserica cu același hram din Roman²³⁵ sau mănăstirea Sv. Petca de lângă Asenovgrad²³⁶), de unde a ajuns în 1892 la Biblioteca din Plovdiv. Exemplarul mai conține în limba bulgară însemnari la f. [30] din 16 iunie 1851 în care sunt arătați alți posesori bulgari ai cărții: Stoian Radulov din Kalofer,

²²⁹ П. Атанасов, *Начало на българското книгопечатане*, София, 1959, 226, примечание 32. Descrieri detaliate vezi: Б. Райков, *Опис на славянските старопечатни книги од XVII век в Народна библиотека „Кирил и Методий” // Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий”*, София, 1967, т. 7 (13), с. 233. П. Атанасов, Л. Драголова, *Славянские кирилловские инкунабулы палеотипы в книгохранилищах Болгарии // В помощь составителям Сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов. Методические указания*, Москва, 1981, Вып. 6, с. 5, №5.5, 5.6.

²³⁰ Е.Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*, том I (1491-1550), Москва, 2009, с. 259-265, № 11.

²³¹ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, *Начало книгопечатания в Валахии*, 2008, Москва, Наука, с. 455.

²³² П. Атанасов, *Начало на българското книгопечатане*, София, 1959, 226, примечание 32.

²³³ Б. Цонев, *Славянски ръкописи и старопечатни книги на Народната Библиотека въ Пловдивъ*, София, 1920, с. 247-248, № 143 (79).

²³⁴ *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*, том I (1491-1550), Москва, 2009, с. 259-265, № 11.

²³⁵ P.P. Panaitescu, *Liturghierul lui Macarie (1508) și începuturile tipografiei în Țările Române // Liturghierul lui Macarie*. Ediție de Angela și Alexandru Duțu, cu studiu introductiv de P.P. Panaitescu, București, 1961, p. LVIII.

²³⁶ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, *Начало книгопечатания в Валахии*, 2008, Москва, Наука, с. 453.

Dimitr din Kuceaciovo, Stoian Furnagi²³⁷. Prima descriere aparține istoricului bulgar Benio Ţonev în 1910²³⁸.

RILA (Bulgaria), **Biblioteca mănăstirii Rila** (Рилский манастир), 1 ex.

- Ex. la cota **Л 1/11**²³⁹, lipsă o filă, copertă veche din lemn acoperită cu catifea albastră. Conține o însemnare în slavonă din 1596, din care reia-se că de pe atunci aparținea mănăstirii Rila²⁴⁰:

„Да ес[тъ] въдомо въсакомѣ христїанинѣ, како приложи Ісѣва [!] и поддржіе его Станкѣ ѿ сел[о] Доброславци сїю книгоу Тетрѣва[н]ел, и приложише ја въ монастырь ко Рилски, храм светаго и прѣподобнаго ѡтца нашего Іѡн Рилскаго за д[а] [4] проскомидїи, да сѣбжитъ за ниѣна дѣша и за родителска им. И кто се хоте исѣси изнестї ја ѿ светаго монастыра, да ес[тъ] проклет ѿ Господа Бога и ѿ Т.И.І. [318] светѣих ѿць иже въ Никен, и светаго и прѣподобнаго ѡтца Іѡн Рилскаго, и ѿ всѣх светѣих, и да мѣ сѣт съпорици на второ пришьстеїе. Въ лѣт[о] 77105=1596] мѣсеца ѡк[темвриа] 6 [2] днь. При игумена Θεοδοσία”

(trad. Să fie cunoscut oricărui creștin cum a depus Iovca și soția sa Stanca din satul Dobroslavți această carte Tetraevanghel și am depus-o eu în mănăstire la Rila cu hramul Sfântul și Cuviosul Părintele nostru Ion de la Rila pentru 4 proscomidii, să slujească pentru dâșii și de sufletul părinților lor. Și cine va vrea a se ispitească să o sustragă din sfânta mănăstire, să fie blestemat de Domnul Dumnezeu și de 318 sfinți părinți de la Niceia, și de Sfântul și Cuviosul părinte Ion de Rila, și de toți sfinții, să să-i fie lui judecată la două venire. În anul 1596 luna octombrie ziua 2. Pe timpul egumenu-lui Theodosie). Exemplarul descris pentru prima dată în 1902 de E. Sprostranov²⁴¹.

LONDRA (Marea Britanie), **Biblioteca Britanică** (The British Library), 1 ex.²⁴²

²³⁷ Б. Цонев, *Славянски ръкописи и старопечатни книги...*, 1920, с. 247-248, № 143 (79). *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с. 453.

²³⁸ Б. Цонев, *Славянски ръкописи и старопечатни книги...*, с. 247-248, № 143 (79).

²³⁹ Ștefan Godorogea, *Manuscrise, cărți și documente românești aflate peste hotarele României // Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare*, vol. I, București, 1980, p. 152. Е.Л. Немировский, *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы*, том I (1491-1550), Москва, 2009, с. 259-265, № 11.

²⁴⁰ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, Начало книгопечатания в Валахии, 2008, Москва, Наука, с. 463.

²⁴¹ Е. Спространов, *Опис на ръкописите в Рилския манастир*, София, 1902, с. 13-14.

²⁴² *Cyrillic books printed before 1701 in British and Irish Collections: A Union Catalogue*. Compiled Ralph Cleminson, Christine Thomas, Dilyana Radoslavova, Andrej Voznesenskij, London, The British Library, 2000, p. 2-3, nr. 3. Aducem și pe această cale mulțumiri domnului Andrei Voznesenski de la Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt-Petersburg, care ne-a pus la dispoziție Catalogul.

- **Ex. la cota C.25.I.1** (Board. Romanian Collections), incomplet. S-au păstrat filele [1] curată, [2-4, 7-290]. Copertată de carton din secolul al XIX-lea. Pe prima filă albă însemnări cu cerneală: „Evangelia Ruthenica”; „Bibliothecae Colbertinae II. CC.e.” și cota C.2641, care este anulată. Pe aceeași filă verso altă însemnare cu creionul: „Bible. New Test[ament] Gospels. K.b.25.I.1”. Pe fila albă de la sfârșitul cărții însemnarea: „Alphabetum litterarum Ruthnicarum quibus exaratum est hoc Biblionem volumen quarum ordo prorsus [?] Alexander Gugguinus Eques Polonus in Chronicis Russia retulit talis est”, iar în continuare sunt aduse literele alfabetului slavon și echivalentele lor latine. După cum reiese din însemnare alfabetul e transcris din lucrarea *Omnium regionum Moscoviae monarchiae subjectarum morum et religionis descriptio et gesta tyranni Joannis Basilidis ex Sarmaroa, Spiraе, 1581*, alcătuit de Alexander Guagninus (1538-1614) din Verona, inginer militar, aflat în serviciul polonez și participant la războiul polonorus din a doua jumătate a secolului al XVI-lea²⁴³. Nu se cunoaște în ce împrejurări în secolul al XVII-lea exemplarul a ajuns în Franța în posesia lui Jean Baptiste Colbert de Torcy (1619-1683), ministrul de finanțe pe timpul regelui Ludovic al XIV-lea. Unul dintre urmașii săi – Charles Eleonor Colbert l-a vândut în 1728 în Anglia, pomenindu-se în colecția nobilului Hans Sloane (1660-1753), om de știință și pasionat colecționar²⁴⁴. Bogata sa bibliotecă a constituit una din pietrele de temelie ale viitoarei Bibliotecii Britanice. Inclus în circuitul științific în 1892, fiind intrat într-un Catalog al Bibliotecii Britanice²⁴⁵.

Exemplare nesigure:

Liverpool (Marea Britanie), **Biblioteca Britanică** (The British Library), 1 ex.²⁴⁶

- Ex. 1, [290] f., fără paginare, lipsește foaia de titlu.

Sankt-Petersburg, **Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei** (Библиотека Российской Академии Наук), 1 ex. ²⁴⁷.

Transilvania de Est, 1 ex. ?.

²⁴³ Е.Л. Немировский, *Славянские старопечатные книги кирилловского шрифта в книгохранилищах Великобритании*, Москва, 1993, с. 9, № 3.

²⁴⁴ *Cyrillic books printed before 1701 in British and Irish Collections: A Union Catalogue*, Compiled Ralph Cleminson, Christine Thomas, Dilyana Radoslavova, Andrej Voznesenskij, London: The British Library, 2000, p. 2-3, nr. 3.

²⁴⁵ *British Museum. Catalogue of printed books*. Bible. London, 1892, vol. 2, p. 947. Apud: *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, *Начало книгопечатания в Валахии*, 2008, Москва, Наука, с.448-449.

²⁴⁶ Virgil Căndea, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria nouă, vol. III, București, 2011, p.256, nr. 178.

²⁴⁷ *Служебник или Молитвенник (Liturgiarion)*. *Тырговицте: типография церомонаха Масария, 10 ноември 1508*, <http://www.raruss.ru/slavonic/1681-liturgiarion-makary.html>, accesat 30 mai 2014.

- Prin 1937-1938 N. Sulică²⁴⁸ a identificat un exemplar, în Secuime²⁴⁹.

Wiesbaden (Germania), 1 ex ?

- în 1968-1969 un editor din Liechtenstein a efectuat o copie fotografică în 4 volume, posibil de pe un exemplar al *Evangeliei* păstrate la Wiesbaden, azi o copie la BAR, la cota 002.

Veliko Târnovo (Bulgaria), 1 ex. ?

- Ștefan Godorogea presupune existența unui exemplar în or. Veliko Târnovo²⁵⁰, dar părerea este pusă la îndoială, considerându-se că ar fi vorba mai curând de exemplarul de la Biblioteca Națională din Plovdiv²⁵¹.

Reproduceri:

1. *Das Tetraevangelium des Makarije aus dem Jahre 1512: Der erste kirchenslavische Evangeliendruck*. Faksimile-Ausgabe. Besorgt und eingeleitet von Heinz Miklas, unter Mitwirkung von Ștefan Godorogea und Cristian Hannick, Paderborn; München; Wien; Zürich, Verlag Ferdinand Schöningh, 1999. Ediție facsimilă alb-negru după exemplarul din Biblioteca Națională din Plovdiv (Bulgaria) în Seria „Biblia Slavica”.

2. *Tetraevangheliarul lui Macarie 1512/2012*. Ediție jubiliară. / Arhiepiscopia Târgoviștei, Academia Română și Biblioteca Academiei Române. În 2 volume. [Târgoviște, 2012].

Vol. I, Studii: *Precuvântare* de Nifon, Arhiepiscopul și Mitropolitul Târgoviștei, p. 9-14; Dan Horia Mazilu, *Literatura română veche – o literatură europeană*, p. 15-34; I.C. Chițimia, *Primele tipărituri slavo-române și importanța lpr în context european și sud-est european*, p. 35-43; P.P. Panaitescu, *Caracterele specifice ale literaturii slavo-române*, p. 43-068; Barbu Theodorescu, *Prima tipografie a Țării Românești (Macariue 1508-1512)*, p. 69-90; Mircea Tomescu, *Evangheliarul lui Macarie (1512)*, p. 91-96; Lajos Demény, Lidia A. Demény, *Tradiția tiparului macarian din Țara Românească în tiparul sud-slav din sec. al XVI-lea*, p. 97-110, Ștefan Ciobanu, *Tiparul în Țările Române*, p. 111-120; Gheorghe Buluță, *Tradiții culturale și editoriale – tipografice*, p. 121-136; Victor Potrescu, *Despre primele tipărituri pe teritoriul românesc în sec. al XVI-lea*, p. 137-146; Dan Simonescu, *Târgoviște, centru cultural tipografic (1508-1830)*, p.161-166; Marian Vâlcu, *Relația dintre Sfânta Scriptură, Biserică și cult potrivit învățăturii ortodoxe*, p. 167-188.

Vol. II: *Tetraevangheliarul lui Macarie 1512*. Facsimil [reprodus după Ex. 001 din BAR], nepaginat.

²⁴⁸ N. Sulică, *Contribuții la istoria vechimii elementului românesc și a circulației cărții românești în regiunile secuizate* // *Reînvierea*, Târgu-Mureș, I, nr. 1, 1937, p. 11-20; nr. 1938, nr. 2, p. 11-29.

²⁴⁹ Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, București, 1987, p. 138.

²⁵⁰ *Das Tetraevangelium des Makarije aus dem Jahre 1512: Der erste kirchenslavische Evangeliendruck*. Faksimile-Ausgabe. Paderborn; München; Wien; Zürich, Verlag Ferdinand Schöningh, 1999, S. XII-XIII.

²⁵¹ *История славянского кириллического книгопечатания XV – начала XVII века*. Кн. 3: Е.Л. Немировский, *Начало книгопечатания в Валахии*, 2008, Москва, Наука, с. 462.

1. *Tetraevanghel din 1512*. Facsimil manual, în „Muzeul tiparului și al cărții vechi românești” din Târgoviște²⁵².

Astfel, în total sunt descrise 35 unități ale *Evangheliarului* din 1512, dintre care unul pierdut (cel din Biblioteca Națională a Serbiei); 3 fragmente, dintre care cel de 8 file din Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt-Petersburg este mai curând rupt din exemplarul de la Mănăstirea Sf. Pavel de la Athos și trebuie considerat un singur exemplar; 5 exemplare nesigure și 26 exemplare sigure.

Însemnările păstrate arată că *Evangheliarul* din 1512 a circulat în țările române, în mediul sud-slav și cel athonit. În colecțiile moderne a ajuns mai ales în secolele XIX-XX.

Abrevieri

BAR – Biblioteca Academiei Române
 BOR – Biserica Ortodoxă Română
 MMS – Mitropolia Moldovei și Sucevei
 ex. – exemplare
 mss – manuscris
 nn. – nenumerotată
 f. – filă

Fig. 1. Prima filă din Liturghierul lui Macarie, 1508

Fig. 2. Prima filă din Tetraevanghelul lui Macarie, 1512

²⁵² Ion Stoica Moreni, *500 de ani de tipar românesc. Octoihul lui Macarie 1510*
<http://www.agero-stuttgart.de/REVISTA-AGERO/ISTORIE/500%20de%20ani%20de%20tipar%20romanesc%20de%20Ion%20Stoica%20Moreni.htm>

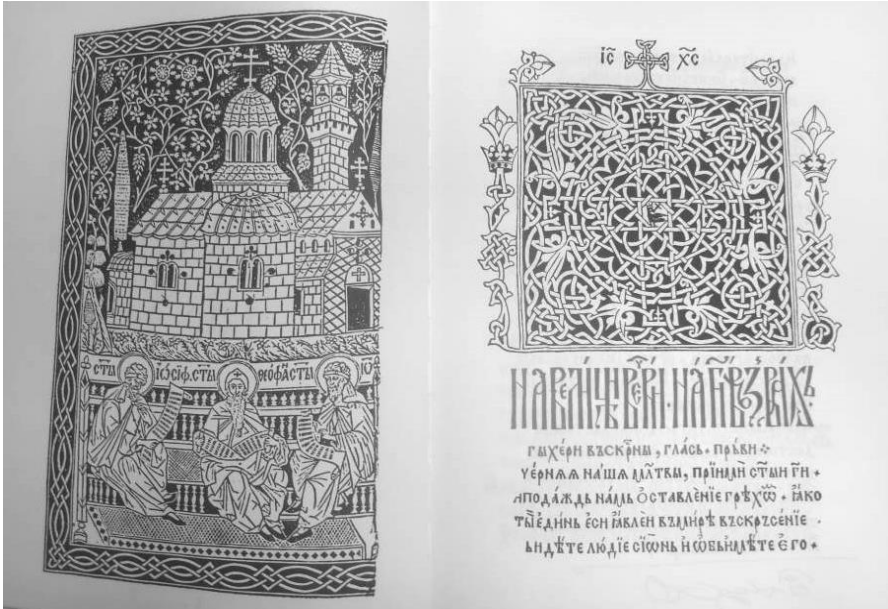

Fig. 2. Primele file din Octoiul lui Macarie, 1510

Summary

*In the study **Prints of Macarie (1508-1512) in the Romanian and European collections**, the European historical science presents cristallized views regarding the first printer from Valahia (Wallachia) – Macarie who typed during 1508-1512 at Dealu monastery near Targoviste there books „Slujebnic” / „Liturghier” („Servant” / „Missal”), 1508; an „Osmoglasnic” / „Octioh”, 1510 and „Tetraevanghel” / „Evangheliar” („Four Gospels” / „Gospel”), 1512 – the first books in Slavic language and Romanian culture. Based on own investigations, and information obtained by other collections from several European countres, it is composed a repertoire of those three books kept in collections from Romania, Russia, Bulgaria, Serbia, Montenegro etc. In particular, the authors indentified 11 copies of „Slujebnic” („Servant”) (1508); 2 of „Osmoglasnic” (1510) and 26 of „Tetraevanghel” („Four Gospels”) (1512), demonstrating that they had a particular significance during XVI-XVIII century both into Romanian countres as well as at peoples from south of the Danube, subsequently to precipitate by collections and acquisitions in the great libraries of Europe.*

© Andrei EȘANU, Valentina EȘANU

ROLUL DE MEDIATOR AL LUI RADU MIHNEA ÎN TIMPUL CAMPANIEI TURCEȘTI DE LA HOTIN DIN ANUL 1621

Valentin CONSTANTINOV

Evenimentele produse în primele decenii ale secolului al XVII-lea în spațiul nord dunărean în general și cel al Țării Moldovei în special au fost determinate de relațiile polono-otomane. Aflate într-un sistem extrem de complicat al relațiilor politice sud-est, central și est europene, Țările Române vor simți pe deplin schimbările geopolitice produse în această perioadă pe continentul european. Războiul austro-otoman 1593-1606, marea smuță din Rusia, ridicarea Suediei și pretenția de a deveni un factor important pe continentul european, izbucnirea războiului de 30 de ani au reprezentat toate laolaltă un moment de cotitură în raporturile politice europene, dar au determinat și crearea noilor realități politico-diplomatice. De aceea, nu au fost întâmplătoare și nu pot fi considerate coincidențe, tratativele politice ale Rusiei din 1613 cu Imperiul Otoman și încheierea tratatului austro-polon din același an. Prin urmare, nu este întâmplător nici faptul că unul dintre elementele determinante ale încordării relațiilor polono-otomane în preajma anului 1620, l-a constituit implicarea unor contingente poloneze în războiul de 30 de ani, dar și poziția clară proabsburgică a domnului Moldovei de atunci, Gașpar Grațiani. Complicațiile interne, situația complicată pe plan internațional, dorința de a avea în Moldova un prieten al Rzeczpospolitei, toate au reprezentat motivele pentru a-l determina pe Stanisław Żółkiewski să repete isprava predecesorului său în demnitatea de mare hatman, Jan Zamoyski din anul 1595, când acesta l-a instalat în scaun pe Ieremia Movilă, dar și l-a menținut cu forța armelor în timpul campaniei de la Țuțora din același an. Situația era diferită în 1620, când Imperiul Otoman nu mai era în război cu Imperiul Habsburgic, iar o consecutivitate de factori și greșeli strategice a dus la distrugerea armatei poloneze, condusă de Stanisław Żółkiewski care tocmai credea că o să reușească să-l mențină în scaun pe Gașpar Grațiani¹.

După cum era și firesc în acea perioadă, imediat după victoria de la Țuțora, armatele turco-tătărești au trecut la jaful teritoriilor poloneze din preajma graniței Moldovei. Situația complicată și înfrângerea neașteptată a armatei poloneze din Moldova la care au participat și șlahta de la granița polono-moldovenească, a făcut aproape imposibilă organizarea unei ri-

¹ Vezi în acest sens lucrarea noastră: *Bătălia de la Țuțora din anul 1620. Cauze și desfășurare* // Carpica, Complexul muzeal "Iulian Antonescu", Bacău, XLII (2013), p.145-159. După cum s-a afirmat, evenimentele dintre anii 1620-1621 fac parte dintr-un cadru politico-militar mai larg putându-se atribui chiar termenul de război polono-otoman din anii 1620-1621: Valentin Constantinov, *Țara Moldovei în cadrul relațiilor internaționale*, Iași, Editura Demiurg, 2014, p. 175-121.

poste organizate împotriva armatelor invadatoare². Această conjunctură i-a făcut pe otomani să creadă că Rzeczpospolita este slăbită și că nu va rezista unui atac turcesc. Totodată, pe căile diplomatice, otomanii le-au dat de înțeles polonezilor că așteaptă de la ei plata unui tribut. Așa credem, putem explica încetineala cu care s-au mișcat trupele otomane spre granițele poloneze, prin Moldova firește, în vara anului 1621³. Intențiile belicoase ale tânărului sultan Osman II, care desigur știa că poartă numele marelui fondator al dinastiei otomane, erau cât se poate de limpede exprimate de înalții demnitari otomani, care au început să viseze la o nouă etapă în expansiunea Imperiului Otoman, iar transformarea Poloniei într-un stat tributar Porții prinsese în ochii lor un contur viu. Noul domn al Moldovei, Alexandru Iliăș, s-a pomenit într-o situație foarte dificilă. Știa fără îndoială că stabilitatea domniei lui putea fi asigurată doar de bunele relații între otomani și polonezi. Or, în prima parte a anului 1621, așa ceva era de neînchipuit⁴. Aflându-se în fața unei amenințări eminente, elita poloneză s-a mobilizat în vederea apărării granițelor țării în vederea unei incursiuni otomane.

În prima parte a anului 1621 regele a convocat seimul care a luat hotărârea de a mări numărul soldaților până la cifra de 60 000⁵. Comandant al armatei a fost numit experimentatul Jan Karol Chodkiewicz, iar adjunctul lui, Stanisław Lubomirski.

² Ryszard Majewski, *Polski wysilek obronny przed wojną Chocimską 1621 r.* // Studia i Materiały do Historii Wojskowości, tom. VII (1961), cz.1, p. 3-39, p. 4-6

³ Așa de exemplu, sultanul a plecat din Constantinopol spre Polonia, cu pompa cuvenită, la 7 mai 1621 (*Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, vol. IV, partea a II-a (1600-1650), București, 1884, p. 391, nr. CCCXXXII). Pe când operațiunile militare propriu-zise au început spre sfârșitul lunii august.

⁴ Ni s-au păstrat mai multe informații care demonstrează că în această perioadă Alexandru Iliăș a desfășurat o corespondență activă, dar eforturile lui au fost zădărnice tocmai din cauza neîncrederii pe care o avea în ochii polonezilor: *Documente privitoare la istoria românilor urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki*, suplimentul II, volumul II (1601-1640), documente culese din arhivele polone, coordonate, adnotate și publicate de Ioan Bogdan cu traducerea franceză a documentelor de I. Skupiewski, București, 1895, p. 480-481, nr. CCXXVIII. La 16 decembrie 1620, Jerzy Zamoyski îi scria lui Tomasz Zamoyski despre o scrisoare pe care a primit-o de la domnul Moldovei, dar totodată afirma că Alexandru Iliăș nu are nici o credibilitate în ochii lor: „bardzo chce byc przychytnym Koronie Polskiej” („foarte vrea să fie util Coroanei Polone”), adaugă: „ale nie masz komu wierzyc” („dar nu ai cui să crezi”). În Moldova. atunci era mare foame, iar tătarii au pustiit puternic țara. (*Archiwum Główne Akt Dawnych (Arhiva Centrală a Actelor Vechi) din Varșovia (În continuare: AGAD)*, *Archiwum Zamoyskich*, nr. 407, f.16.); *Riksarkiwet (Arhiva de stat din Stockholm)*, *Extranea IX Polen*, Nr. 98; *Listy księcia Jerzego Zbaraskiego, kasztelana krakowskiego z lat 1621-1631*, wyd. A. Sokołowski, „Scriptores Rerum Polonicarum”, t. 5, Kraków, 1880, p. 28, nr. IX Lipsa interesului față de persoana lui Alexandru Iliăș, considerat „om al turcilor” și prin urmare adversar al polonezilor, apare frecvent în corespondența dintre demnitarii polonezi în această perioadă.

⁵ Ryszard Majewski, *Polski wysilek obronny przed wojną Chocimską 1621 r.*, p. 8.

Cu toate dificultățile care apăreau și de o parte și de alta, în mod evident, inițiativa strategică aparținea polonezilor. În primul rând, armata otomană trebuia să străbată o mare distanță pentru a ajunge la granițele Poloniei. În al doilea rând, Hotinul, un măr al discordiei în relațiile polono-moldovenești⁶, se afla din nou în mâinile polonezilor care puteau folosi de minune relieful favorabil pentru a opri o armată atât de mare precum cea otomană și „să ducă operațiunile militare pe teritoriul adversarului”⁷.

În acest context a încercat să-și etaleze abilitățile sale de mediator un om de încredere a domnului Moldovei, Constantin Batista Vevelli⁸. Tatăl lui a fost un negustor, care comercializa malmazie și muscat la Liov⁹, iar periodic apare în diferite acte de judecată care aveau loc în acel oraș¹⁰. Însuși, Constantin Batista Vevelli avea să se înrudească cu persoane de prim rang din Țara Moldovei devenind ginerele lui Nistor Ureche, căsăto-rindu-se cu fiica acestuia, Maria, și apoi devenind cumnat cu Alexandru Iliăș. Așa a devenit el persoană confidentă a lui Alexandru Iliăș și astfel se explică folosirea lui frecventă în misiunile diplomatice din Polonia. În urma supărării lui Osman II pe Alexandru Iliăș, acesta din urmă a fost arestat, iar Constantin Batiște Vevelli va trece în serviciul lui Radu Mihnea, atunci domn al Țării Românești, și va obține succese importante în medierea conflictului polono-otoman din această perioadă.

Diferența de atitudine a polonezilor față de cei doi domni români avea să se manifeste și în continuare. În luna iulie, 1621, Constantin Batista Vevelli, „a fost reținut și trimis cu 200 de haiduci în Camenița”¹¹. Propunerile de pace care erau trimise prin el de la Husein pașa, capigi pașa și domnul Moldovei¹² trezeau aceeași neîncredere la polonezi, atâta timp cât sultanul

⁶ În perioada anilor 1611-1621, Cetatea Hotinului și-a schimbat de câteva ori stăpânul fiind un fel de indicator al relațiilor polono-moldovenești: *Cetatea Hotinului în disputele politico-militare polono-otomane din perioada 1612-1621*, sub tipar // Cohorta. Revista de istorie militară, nr. 1, 2015.

⁷ Încă în momentul acțiunii militare a lui Stanisław Żółkiewski se vehicula ideea că ar fi mai bine ca polonezii să-i întâlnească pe otomani pe teritoriul Moldovei și să-i ferească pe supușii săi de pagubele războiului.

⁸ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Moldova și Țara Românească*. Sec. XIV-XVII, București, 1971, p.346-347.

⁹ Andrzej Dziubiński, *Na szlakach Orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI-XVII wieku*, Wrocław, 1998, p. 53, 97.

¹⁰ *Ibidem*, p.53, 97. „Baptistam Wewelli, Graecos itidem de Candia” care a fost semnalat de N. Iorga „pentru un proces cu un Camenițean” și urm. (*Studii și documente*, vol.XXIII, p.447-454), desigur este tatăl lui Constantin Batista Vevelli diplomatul de mai târziu, deși N.Stoicescu, (*op.cit.*, p.346-347, nota 3) îl considera același.

¹¹ Александр Гаркавец, *Каменецкая хроника // Кыпчакское письменное наследие*, том I. Каталог и тексты памятников армянским письмом, Alma-Ata, 2002, с. 550. Ținând cont de faptul că Vevelli a fost reținut timp de 48 de zile foarte probabil că între timp a fost dus și la Camenița. Așa cum vom vedea mai jos, va fi eliberat doar atunci când polonezii vor stabili planul de acțiune și vor decide să traverseze Nistrul ca să organizeze apărarea la Hotin.

¹² *Bibl. Jagiellońska*, Ms. nr. 108, p. 140. Informații despre solia lui Constantin Batista Vevelli avem și în *Elementa ad fontium editiones*, vol. XXVIII, p. 123-124, nr. 553-554.

însuși se aștepta la o victorie facilă. Lubomirski l-a reținut pe Vevelli, spunându-i că va sta sub pază până la venirea lui Chodkiewicz¹³. În corespondența cu regele comandantul suprem polonez spunea cu privire la domnul Moldovei: „Nu știu ce-mi va răspunde acum, dar și solia aceea, despre care domnul ne-a înștiințat, s-a produs mai degrabă pentru a observa cum stau lucrurile decât pentru încheierea unor acorduri”¹⁴. Cu prilejul convocării următorului seim extraordinar, la 10 iulie 1621, regele dădea instrucțiuni solului său, Alexandru Piaseczynski, la seimicul din Vinița, precizând: „Domnul Moldovei (Alexandru Iliș *n.n.*) se anunță că vrea să mijlocească pacea între noi și turci; cine s-ar încrede în el de bună seamă că s-ar înșela; nimeni nu i-a recomandat aceasta; n-are nici o putere, însuși este vasal turcesc, face ceea ce i se poruncește, spre trădare și înșelăciune”¹⁵. În corespondența cu starostele de Camenița, Stefan Potocki¹⁶, regele avertiza că domnul Moldovei este: „complet în trădare și minciunos”¹⁷. El prinsese șase polonezi în Moldova și i-a trimis sultanului: la cinci dintre ei le-a tăiat capetele¹⁸.

Situația în care se pomenise Alexandru Iliș era una foarte complicată. Orice ar fi propus trebuia să fie în concordanță atât cu așteptările otomanilor, dar și cu dorința polonezilor de menținere a *status-quo*-ului. Care erau la momentul așteptărilor otomanilor o spune chiar Radu Mihnea într-o scrisoare adresată lui Gabriel Bethlen: „s-a dat ordin ca nimeni să nu

¹³ Adam Naruszewicz, care descria evenimentele produse în anul 1621, desigur, arăta sentimentele polonezilor față de domnul Moldovei, precum și față de solul care îl reprezenta: „A venit la Scala Jan Wewelli de neam italian, născut pe insula Creta, îmbătat de credință greacă și hătrie în Moldova, instrument al gândurilor turcești, trădător și dușman al polonezilor”. (*Żywot J. K. Chodkiewicza wojewody wileńskiego. hetmana wielkiego W. Ks. Lit.*, p. 179). Sentimentele polonezilor se vor schimba însă atunci când Constantin Batista Vevelli va fi acel care, deja din numele lui Radu Mihnea, va negocia tratatul de la Hotin.

¹⁴ „Nie wiem co na terazniejsze me pisanie odpisze, jednak i legacya ta, o której Hospodar dawał znać, raczej pono na przegładanie rzeczy a niżli na stanowanie pakt było”. (*Korrespondencye Jana Karola Chodkiewicza, opracował i opisał Wł Chomętowski, Warszawa, 1875, p. 181-183.*)

¹⁵ *Instructia Urodzonemu Alexandrowi Piaseczynskiemu na Seymik Powiatowy Winnicki Posłowi Jego Kro. Mci dana w Warszawie dnia X miesiąca Lipca Roku Panskiego MDCXXI // Źródła do dziejów polskich, wydawane przez Michała Grabowskiego i Alexandra Przeddzieckiego, tom I, Wilno, 1843, p. 26-33, p. 31. Traducerea în română, la Ilie Corfus, *Noi informații despre români în vechi ediții polone de documente // Revista de Istorie, XXI (1978), nr. 3. p. 492.**

¹⁶ Garcaveț, *Cronica de la Camenița*, p. 547. Autorul, enumerând dregătoriile oferite, preciza: „stărostia de Camenița <i-a fost dată> lui Stefan Potocki”. Acesta este nimeni altul decât ginerele lui Ieremia Movilă și comandantul trupelor poloneze din 1612, care aveau ca scop să-l reazeze în scaunul Moldovei pe Constantin Movilă, dar intenția lui s-a sfârșit lamentabil la Cornul lui Sas. Mai multe despre Stefan Potocki, vezi în Andrzej Lipski, *Stefan Potocki // Polski Słownik Biograficzny, tom. XXVIII, Warszawa ș.a., 1984-1985, p. 173-176.* Despre înfrângerea armatei poloneze la Cornul lui Sas vezi studiul nostru: *Bătălia de la Cornul lui Sas din anul 1612. Cauze, desfășurare și consecințe // Carpica, Complexul muzeal “Iulian Antonescu”, Bacău, XLIII (2014), p. 51-79.*

¹⁷ *Bibl. Jagiellońska*, Ms. nr. 2, fila 228 v.-229 r.

¹⁸ *Hurmuzaki, IV/2, p. 391, nr. CCCXXXIV.*

cuteze a vorbi despre pacea cu leșii, căci îi va cădea capul pentru aceasta”. Totuși, dacă ar veni un sol polonez, sultanul ar accepta să renunțe la campanie numai ca, în urma tratativelor, să se ajungă la înțelegerea „că, dacă vrea Țara Leșească să-și plece capul Puternicului împărat, ar da dare o sumă anuală, pe care ar fi plăti-o în fiecare an, după cum fac Ardealul, Țara Românească, Moldova și multe alte țări”¹⁹. Evident că polonezii nu ar fi acceptat în nici într-un caz plata unui tribut, și prin urmare orice temei pentru medierea pe cale pașnică a confruntării polono-otomane era exclusă de la bun început.

Între timp, se stabilise și traseul pe care armata otomană îl avea spre Polonia²⁰, din care devenea limpede că direcția de atac era prin Moldova. De acest fapt era conștient Alexandru Iliăș care a întreprins eforturi însemnate pentru împăcarea celor două mari puteri. Deși nu avem prea multe detalii la dispoziție ca să putem evalua acest efort la adevărata anvergură, din câte rezultă, domnul Moldovei a inițiat demersurile diplomatice pe cont propriu, înștiințându-l totuși pe marele vizir. Astfel, încă dinaintea bătăliei propriu-zise, începuse demersurile pentru aplanarea pe cale diplomatică a diferendului. În tabăra otomană a fost trimis reprezentantul polonezilor Szemberg, care avea să negocieze în continuare condițiile acordului.

Constantin Batista Vevelli, în calitate de sol al domnului Moldovei, dar și ca trimis al unor dregători otomani, a primit răspunsul la 4 august. În scrisorile adresate domnului Moldovei și marelui vizir, Chodkiewicz le propunea să aleagă între pace și război. Dacă doreau să poarte tratative de pace, atunci condițiile trebuiau să fie prielnice Rzeczpospolitei, iar dacă își doresc război, atunci partea poloneză este gata să răspundă provocării²¹. Prin urmare, pe de o parte, „condițiile prielnice” Rzeczpospolitei nu prevedeau sub nici o formă plata unui tribut, iar pe de altă parte, sultanul nu accepta o altă tranșare a conflictului decât obținerea tributului de la polonezi.

Tergiversările și totala nepregătire a armatei otomane aveau să se manifeste în continuare. Dacă sultanul a plecat din Constantinopol în prima jumătate a lunii mai, la Dunăre a ajuns de abia la începutul lunii august, ceea ce este sugestiv în ceea ce privește neconcordanța între dorințele și declarațiile otomanilor, pe de o parte, și realitatea crudă, pe de altă parte. Spionii trimiși de către polonezi în Moldova²² trimiteau noutăți îmbucură-

¹⁹ Aceste detalii Radu Mihnea le scria lui Gabriel Bethlen, la 20 mai 1621 (*Documente private la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX (1614-1636), Acte și scrisori, publicate de Andrei Veress, București, Editura Cartea Românească, 1936, p. 235, nr. 186).

²⁰ *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r.1621, z rękopismów współczesnych i druków mniej znanych zebrał Żegota Pauli*, Kraków, 1853, p. 35-36, nr. XIII.

²¹ Jurnalul zis al lui Stanislaw Lubomirski, în *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, p. 70-71. J. K. *Żywot Chodkiewicza wojewody wileńskiego. Hetmana wielkiego W. Ks. Lit.*, p. 188.

²² Importanța pe care au acordat-o de astă dată polonezii spionajului apare și din aceste informații.

toare: la 12 august²³ sultanul se afla încă pe partea cealaltă a Dunării, iar în armata lor duc o mare foame și oamenii, și caii²⁴. În aceeași scrisoare se preciza că domnul Moldovei fugise din Iași, speriat de cazacii zaporojeni²⁵. Această ultimă informație avea să conteze în final²⁶. Firește că în aceste condiții domnul Moldovei nu putea pregăti proviziile necesare pentru o armată atât de mare care venea spre Moldova. În plus, să nu uităm și de urmările nefaste pentru țară a campaniei din anul 1620. De altfel, dacă otomanii ar fi mizat serios pe un succes răsunător, așa cum se așteptau, în acel moment al verii trebuiau să fie deja la granițele Poloniei. Acest lucru însă nu s-a întâmplat. Dovadă este și faptul că, la 7 august 1621, Radu Mihnea, domnul Țării Românești, se afla încă la Târgoviște, de unde dădea un act pentru o mănăstire din orașul Buzău²⁷.

Miron Costin menționa că Lubomirski, loctiitorul lui Chodkiewicz, înainte de a intra turcii în țară, „au prădatu țara până în Iași, ieșindu și lăsindu și Alexandru vodă Ieșii cu fuga la Romanu. Și au arsu leșii și leșii și din prada țării au strâns hrană, care apoi au ținut pre leși toată vremea cât au fostu la Hotin”²⁸. Jurnalele campaniei, elaborate cu prilejul bătăliei de la Hotin, menționează diferite incursiuni în interiorul Moldovei pentru aprovizionarea polonezilor cu produse. De altfel, încă de la sfârșitul confruntării de la Țuțora, moldovenii au fost considerați dușmani: ei dez-amăgiseră așteptările polonezilor, care speraseră că moldovenii se vor asocia armatei lor; însă, mai mult decât atât, ei au capturat un număr important de polonezi, pe care i-au predat fie turcilor, fie tătarilor²⁹. De aceea, incursiunile po-

²³ Într-un alt jurnal de expediție, zis al lui Lubomirski, se spunea cu probabilitate că sultanul deja a trecut Dunărea la 10 august (*Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621...*, p. 72). Oricum ar fi faptul că, doar după cel puțin o săptămână de la începutul lunii august, sultanul trecuse Dunărea mărturisește clar problemele organizatorice cu care se confrunta armata otomană.

²⁴ „Tegoż dnia od Szemberka listy taiemne z Wołoch przysły który dał Panu Hetmanowi znac ze Cesarz bel na tamtej stronie Dunaiu... we woysku ich wielki głod y na konie y na ludzie”. (*Bibl. Jagiellońska*, Ms. nr. 108, p. 140.)

²⁵ Ultimul act cunoscut de la Alexandru Iliș, din prima lui domnie în Țara Moldovei, datează din 4 iulie 1621 (*Documente privind istoria României* (În continuare: *DIR*), Seria A. Moldova, veacul XVII, vol. V (1621-1625), p. 59-60, nr. 74).

²⁶ În pofida faptului că o parte a istoricilor polonezi afirmă că incursiunile cazacilor au dat un mic rezultat (Ryszard Majewski, *Polski wysilek obronny przed wojną chocimską 1621 r.*, p. 35), trebuie să vedem în incursiunile cazacilor de pe teritoriul Moldovei nu atât un rezultat militar, cât mai ales dezorganizarea activității de adunare a proviziilor pentru armata otomană. Chiar dacă trebuie să recunoaștem faptul că, odată cu apropierea armatei otomane, asemenea incursiuni deveneau periculoase pentru cazacii înșiși, care au devenit pradă ușoară a detașamentelor otomane. Anume pentru asta a fost acuzat și omorât Borodawka Nierodowicz, că a trimis detașamente în Moldova din care cauză au pierit câteva sute bune de cazaci (*Jurnalul zis al lui Lubomirski // Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621, z rękopismów współczesnych i druków mniej znanych* zebrał Żegota Pauli, Kraków, 1853, p. 83).

²⁷ *DIR*. B. Țara Românească, veacul XVII, vol. IV (1621-1625), p. 50-51, nr. 56.

²⁸ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 77.

²⁹ Între cei care au fost prinși de moldoveni și apoi predați turcilor s-a aflat și Stanisław Koniecpolski, hatmanul de câmp.

lonezilor și ale cazacilor au jucat un rol important în sabotarea aprovizionării armatei otomane. Dacă adăugăm informația referitoare la retragerea moldovenilor în munți³⁰, tabloul Moldovei din preajma confruntării de la Hotin apare în culori extrem de sumbre. Firește că, în aceste condiții, domnul Moldovei nu putea îndeplini poruncile sultanului legate de aprovizionarea armatei otomane. Dificultăți de aprovizionare erau și în Ardeal. Sultanul era nemulțumit și de transilvăneni, care nu i-au trimis oile și vitele „de care are mare nevoie”³¹. Intențiile polonezilor de a intra în Moldova erau cunoscute la Constantinopol, la mijlocul lunii iunie³², iar cerința sultanului, ca domnia Moldovei și Țării Românești să-i împiedice pe polonezi să traverseze Nistrul³³, nu putea fi îndeplinită.

Încercarea de a-i convinge pe moscoviți să se ralieze campaniei anti-poloneze de asemenea a eșuat³⁴.

Consiliul militar polonez de la începutul lunii august a luat în calcul următoarele posibilități: să înainteze în Moldova, să aștepte dușmanul în țară sau să ocupe o poziție strategică în Moldova, aproape de graniță pentru a nu supune teritoriul Poloniei unor eventuale pustiiri, pe care le-ar fi adus cu sine invazia otomană³⁵. Această ultimă propunere a plăcut ambilor comandanți: și lui Chodkiewicz, și lui Lubomirski³⁶, cu atât mai mult că Hotinul aparținea din nou polonezilor³⁷. Cam în aceeași perioadă, Ionașco Ro-

³⁰ Mai ales se referă la populația dintre Nistru și Prut: „Przyszedł list od p. Szemberga, w którym pisał o pustkach w Wołoszech: jako wszystka Wołosza od Dniestru i od Prutu pouchodziła za Soczawę aż w Siedmiogrodzkie góry” („A venit o scrisoare de la p. Szemberg, în care scria de pustiurile din Moldova: precum toți moldovenii de la Nistru și până la Prut s-au retras până după Suceava chiar până în munții transilvăneni) (*Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, p. 72). Odată cu exodul moldovenilor în Transilvania, Ștefan Bethlen, guvernatorul Transilvaniei, îi atenționa pe bistrițeni să fie vigilenți ca să nu vină în țară „ca dușmani” (*Hurmuzaki*, vol. XV, partea II, p. 916-917, nr. MDCCXCI).

³¹ *Veress*, IX, p. 238, nr. 189.

³² „1621. 16 Giugno. Che l'esercito de Polachi de piu di 150 mila continua accampato, et disegna di prevenir, et intrando nella Bogdania far ini la sedia della guerra, et non aspettarla nella propria casa” (*Hurmuzaki*, IV/2, p. 391, nr. CCCCXXXIII. Rezumatul e datat greșit cu 19 martie).

³³ *Ibidem*, p. 392, nr. CCCCXXXVI.

³⁴ Despre desfășurarea acelei solii: Российский Государственный Архив Древних Актов = Arhiva de Stat a Actelor Vechi din Rusia (În continuare: *RGADA*), F. 89, 1621, nr. 4.

³⁵ Pe lângă jurnalele de expediție pe care le vom folosi mai jos, semnalăm și pe cel păstrat în *AGAD*, AR, dz. II, ks. 12, p. 715 și urm.

³⁶ J. K. Żywot, *Chodkiewicza wojewody wileńskiego. hetmana wielkiego W. Ks. Lit.*, p. 184-185.

³⁷ Interesantă este evoluția stăpânirii cetății Hotinului în perioada cuprinsă între 1611 și 1621. Dacă până în anul 1611, Hotinul aparținea domnului Moldovei, la sfârșitul anului intră în stăpânirea poloneză. A fost retrocedat domnului Moldovei, în urma demersurilor insistente ale lui Ștefan Tomșa și ale otomanilor, la sfârșitul anului 1614. În urma campaniei de la sfârșitul anului 1615, întreprinsă de Michal Wiśniowiecki și Samuel Korecki, cu scopul de a-l înscăuna pe Alexandru Movilă, pârcălabul Hotinului cedează cetatea din nou polonezilor. Retrocedat domnului Moldovei, în urma tratatului de la Busza / Jaruga din anul 1617, Hotinul revine polonezilor odată cu răscoala lui Gaspar Grațiani și campania militară a lui Stanisław Żółkiewski din luna septembrie 1620.

tompan le scria bistrițenilor atât despre situația din Moldova, cât și în chestiuni de interes personal³⁸.

La 8 august 1621, primele regimente în frunte cu Stanisław Lubomirski au trecut Nistrul și au așezat tabăra lângă Hotin³⁹. La 10 august, din tabăra poloneză a ieșit detașamentul lui Lipnicki, pentru aprovizionarea armatei cu provizii prin prădarea populației din Moldova. Detașamentul a ajuns până la târgul Siret și s-a întors cu câteva sute de vite⁴⁰. Servitori din tabăra lui Lubomirski, aflați după provizii în teritoriul Moldovei, au fost atacați de un detașament condus de Miron Barnovschi, care le-a luat caii, cu tot cu care, iar pe mulți i-a omorât. După această întâmplare, Jan Karol Chodkiewicz a interzis incursiunile de pradă în teritoriul Moldovei, ceea ce a nemulțumit armata. Se credea că porunca fusese dată fie pentru a proteja viața lui Szemberg, aflat la otomani pentru tratative, iar incursiuniunile i-ar fi pus-o în pericol, încât ori otomanii, ori moldovenii îl puteau omorî. În tabăra poloneză se afla și Petru Movilă, fiul lui Simion Movilă. El le-ar fi spus polonezilor că moldovenii s-ar putea închina Rzeczpospolitei, dar pentru asta trebuiau sistate incursiunile de pradă⁴¹. Întâmplător sau poate nu, aflăm că acum li s-au luat unor „tâlhari din Tara Rusească”, de către bistrițeni, prăzile luate din Transilvania⁴².

La 19 august 1621, întreaga armată poloneză era adunată lângă Hotin și organizată în tabără. Peste două zile, au venit și cazacii zaporojeni⁴³. Solul lor, Doroszenko, i-a spus hatmanului că au pustiit ținuturile Soroca și Orhei. Între timp însă, detașamente de cazaci, care prădau Moldova, erau urmărite și mulți dintre ei au pierit în prizonieratul turcesc⁴⁴.

Soarta primei solii a lui Szemberg, cel trimis de Chodkiewicz la otomani, a fost sortită eșecului de la bun început. Venirea solului a fost ascunsă de sultan, deci tratativele se duceau fără ca sultanul să știe. La întoarcere solul polonez aducea o scrisoare a marelui vizir în care polonezilor li se cerea plata tributului și rezolvarea chestiunii căzăcești⁴⁵. În pofida pre-

³⁸ Scrisoarea este datată greșit, în luna septembrie, deși este evident că e vorba de începutul lunii august, când „împăratul iaste sosit la Dunăre cu oști mari, și feciorul lui Crai cu Leașii iaste la Hotin, de ciaia parte de Nistru. Și am înțeles că trec Nistrul; însă tabără mare n-au trecut”. Cât privește interesul personal, dregătorul moldovean cerea să-i fie scutită de vamă niște „pâine”, pentru care l-a trimis pe un oarecare Gligore (*Hurmuzaki*, XV, partea II, p. 915, nr. MDCCCLXXXIX).

³⁹ *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, p. 113.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 115.

⁴¹ *Ibidem*, p. 115-116. Cu toate acestea, după cum se menționa în același jurnal de expediție, niște slugi ale polonezilor erau în căutarea prăzii prin prisăcile și satele arse ale moldovenilor (*Ibidem*, p. 119).

⁴² *Hurmuzaki*, vol. XV, partea II, p. 915-916, nr. MDCCXC.

⁴³ Fiind nemulțumiți de prestația hatmanului lor, Nerodowicz Borodawka, l-au acuzat de trădare și l-au omorât la 31 august, iar în locul lui l-au ales din nou pe Sahaidaczny (*Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, p. 18).

⁴⁴ *Ibidem*, p. 121.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 125.

gătirii defectuoase a campaniei, din câte se pare, tânărul sultan era deocamdată încrezător în victorie, doar cu un an înainte o slugă a lui, Schender paşa, îl învingea pe însuşi marele hatman şi cancelar Stanisław Żółkiewski. Totodată, revenirea lui Constantin Batista Vevelli în tabăra poloneză însemna că eforturile pentru încheierea unui acord vor continua. Ambele tabere doreau semnarea acordului, dar cu impunerea şi respectarea propriilor prevederi.

Experimentatul hatman lituanian, Jan Karol Chodkiewicz, a hotărât să reziste avalanşei otomane în tranşee, iar această tactică s-a dovedit a fi una corectă în acele condiţii.

Înainte fazei active a bătăliei, supărat de neexecutarea ordinelor parvenite, Osman II l-a arestat pe Alexandru Iliaş. Miron Costin nota că „Alexandru vodă, precum s-au pomenit mai sus, viindu la Hotin împărăţia n-au aflatu nemica grijit, nice poduri, nici conace şi ţara aflîndu-se fugită şi stricată de leşi, s-au scârbitu pre Alexandru vodă aşea de rău, cît numai era să-l omoară. Ce l-au scos de la moarte veziriul, iară de urgie mare n-au hălăduit, că pînă la Hotin, tot au fostu legatu la puşci în obedzi şi toată vremea aceia, cît au fost împărăţia la Hotin”⁴⁶.

Un mesaj de la Constantinopol, care data din 15 septembrie 1621, era trimis la Vatican cu precizarea că domnului Moldovei şi principalilor boieri din ţară era să li se taie capetele, pentru că nu pregătiseră un pod peste Nistru, nici cele necesare armatei⁴⁷. Aceeaşi informaţie era trimisă şi de către ambasadorul francez din Constantinopol⁴⁸. Alte surse menţionează că motivul pentru care Alexandru Iliaş a fost mazilit ar fi fost tratativele secrete ale acestuia cu polonezii⁴⁹. Merită menţionat faptul că înlocuirea lui cu Ştefan Tomşa al II-lea era vehiculată încă la sfârşitul lunii iulie 1621⁵⁰. Ținând cont de faptul că de la producerea evenimentului şi până când această ştire a ajuns la Constantinopol a trebuit să treacă ceva vreme, se poate concluziona că evenimentul descris s-a produs la sfârşitul lunii august 1621. Pagubele produse de incursiunile cazacilor şi teama de a nu deveni prizonierul lor nu i-au permis să organizeze aprovizionarea armatei

⁴⁶ Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei* // Miron Costin, *Opere*, p. 85.

⁴⁷ „... et che aveva fatto tagliar la testa ad principe di Moldavia Alexandro Vaivoda, et ad alcuni principali del Paese, accusandoli d’haver mancato al loro dovere, tanto per non haver apparecchiate le cose necessarie per far un ponte sopra il detto fiume <Nistru *n.ns.*>, quanto per haver lasciato fortificare alcuni luoghi alli Polacchi” (Veress, vol. IX (1614-1636), p. 238-239, nr. 190).

⁴⁸ Hurmuzaki, Supl. I, vol. I, p. 190, nr. CCXCIII.

⁴⁹ Exista suspiciunea că Alexandru Iliaş şi două paşale ar fi avut „înţelegeri” cu polonezii (*Elementa ad fontium editiones*, vol. XXVIII, p. 129-130, nr. 559). Credem că această informaţie trebuie coroborată cu negarea celor trei că ar fi purtat corespondenţa cu Chodkiewicz, de care am amintit mai sus (*Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, p. 125).

⁵⁰ Un izvor anonim italian preciza din Polonia că turcii vor să-l înlocuiască pe Alexandru Iliaş cu Ştefan Tomşa al II-lea deoarece acesta din urmă era „molto nimico di questo Regno” (*Elementa ad fontium editiones*, vol. XXVIII, p. 124, nr. 554).

otomane, iar furia sultanului avea să pună capăt scurtei sale domnii. Totodată, Ștefan Tomșa II a revenit în scaun mult mai târziu, după încheierea bătăliei de la Hotin și predarea cetății Hotinului lui Radu Mihnea, pe atunci domn al Țării Românești.

Miron Costin nota că solul, venit în tabăra poloneză pentru continuarea tratatelor, îl reprezenta deja pe Radu Mihnea⁵¹. Domnul Țării Românești s-a orientat bine în situația creată și l-a preluat de la Alexandru Iliăș pe Constantin Batista Vevelli, intuind beneficiile pe care demersurile lui puteau să le aibă.

Operațiunile militare propriu-zise au început la 2 septembrie. După o primă ciocnire, ambele contingente beligerante au ocupat poziția inițială⁵². Izvoarele poloneze menționează o luptă între un detașament de români și cel al principelui Czartoryski, în care cel din urmă a fost învins, pierzând și slugi, și cai⁵³. Începând cu ziua de 4 septembrie, principala direcție a atacurilor turcești a fost concentrată asupra șanțurilor cazacilor. După atacul frontal otoman, soldat cu multe pierderi din partea lor, a urmat răspunsul curajos al cazacilor, care însă, după cum se menționa într-un jurnal de expediție, dacă nu venea noaptea, aveau să fie înfrânți⁵⁴. Târgoveți hotineni veniți în tabăra poloneză, cam 100 la număr, fiind acuzați de spionaj și de intenția de a arunca tabăra în aer, au fost aspru pedepsiți de polonezi⁵⁵. Miron Costin notează momentul dramatic cu multă compasiune: „Nu știu ce vină or hi dat bieților târgoveți de Hotin, a o samă ce au fostu mai fruntea, de iau înpensu din cetate de pe zid fără-de nici o milă leșii”⁵⁶.

După eșecul primelor atacuri turcești, se pare că retorica otomană s-a schimbat, ceea ce i-a permis lui Radu Mihnea, cel care preluase mijlocirea păcii de la Alexandru Iliăș arestat ceva timp în urmă, să preia inițiativa încheierii păcii. Misiunea nu era deloc ușoară deoarece otomanii nu au renunțat la ideea impunerii unui tribut polonezilor, iar pe câmpul de luptă situația nu era tranșată.

⁵¹ „A treia dzi a lui septeavrie au venit în tabăra leșască de la Radul vodă, domnul muntenescu, Batiște Vevelli, om de neamul său criteanu, dzicu să hie fostu cu știrea veziriului, îndemnându pre leși să trimață sol de pace la turci. Și nu s-au apăratu leșii, ce au trimis foarte om cu ispravă de la sine, anume Zelenschii, să întrebe, putea-vor să să priimască soliile la împărăție, au ba. Și de atuncea îmbla și cu soliile, iară și sîngele bieților oșteni mai multu se vărsa din toate părțile între dânșii, în toate dzilele și în tot ceasul” (Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei* // Miron Costin, *Opere*, p. 80-81). În unul din jurnalele expediției de la Hotin se menționează că Vevelli a venit în ta-băra poloneză la 1 septembrie, iar Chodkiewicz l-a trimis repede înapoi cu o scrisoare, în care se arăta disponibil să poarte tratative de pace (*Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, p. 75-76. Tot acolo textul scrisorii în limba latină și traducerea în poloneză).

⁵² Numeric, izvoarele contemporane apreciau armata poloneză ca fiind inferioară celei otomane: *The Polonian armie far inferiour to the Turkich in numbre* // *Elementa ad fontium editiones*, vol. VI, p. 246, nr. 205.

⁵³ *Pamiętniki o wyprawie chosimskiej r. 1621*, p. 78.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 79-80.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 81.

⁵⁶ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei* // Miron Costin, *Opere*, p. 77.

Există informația că, la câteva zile după bătălie, dezertori turci le-ar fi spus polonezilor că sultanul s-ar fi îndoit de puterea sa, iar oastea lui era neliniștită. În plus, turcii erau informați că ajutoare urmau să vină din țară și de la cazacii de pe Don. Înțelegând că polonezii nu insistă pe încheierea păcii, cel puțin așa afirma autorul jurnalului de expediție, turcii l-au trimis din nou pe Vevelli cu o scrisoare „creștină pe care din nou i-au poruncit să o scrie lui Radu, voievodul muntean”⁵⁷.

Cu cât mai mult trecea timpul cu atât mai mult se constata că pozițiile ocupate de armata poloneză sunt imbatabile, iar otomanii nu au mai multe șanse de izbândă.

La 12 septembrie, în tabăra poloneză a venit din nou Constantin Băstinaș Vevelli cu o scrisoare de la Radu Mihnea, în limba maghiară. Conținutul ei se reducea la următoarele: „scrii din partea păcii neclar, spre aceea domnia ta nu scrii concret cum ar trebui ea să arate...; noi, creștinii, în ochi având (suferințele acestei țări *n.ns.*) păcii am fi bucuroși”⁵⁸. Jan Karol Chodkiewicz, bolnav la acea oră,⁵⁹ s-a adresat către Consiliul militar, invocând slăbiciunea adversarului și propunând să i se răspundă lui Radu Mihnea, pornind de la „onoarea patriei”, pe care o apăra la Hotin⁶⁰. În scrisoarea expediată lui Radu Mihnea, comandantul polonez invoca experiența sa de o viață, care i-a arătat nenorocirile pe care le aduce războiul. „Nesilit de nici o preaputere, numai de dragostea către pace, am apelat pentru aceea către domnul vizir în scrisorile mele date solului. Am ridicat armele numai ca să-mi apăr patria mea și pentru readucerea păcii, nu din dorința de a declanșa și a continua războiul..., iar dacă dorește ajutorul său pentru întoarcerea acesteia (păcii), nu voi ezita să folosesc și cu drag îl voi primi”⁶¹. În același sens i-a scris și marelui vizir⁶². Ambele scrisori anunțau că a nu-

⁵⁷ *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, p. 81-82. Informația datează cu 6 septembrie. În scrisoarea scrisă de Jan Karol Chodkiewicz marelui vizir, comandantul polonez cerea să i se scrie într-o limbă europeană ca să poată înțelege mesajul scrisorii.

⁵⁸ Scrisoarea lui Radu Mihnea, în *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, p. 85-87. Se spune că, în timpul acestei solii, Vevelli l-ar fi vizitat și pe Krzysztof Zbaraski, (*Elementa ad fontium editiones*, vol. XXVIII, p. 128-129, nr. 558) cu care va conlucra ceva mai târziu, în vederea pregătirii soliei de la Constantinopol pentru confirmarea păcii de la Hotin.

⁵⁹ Informația datează din 11 septembrie (*Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, p. 84).

⁶⁰ *Ibidem*, p. 87-89. Corespondența dintre Radu Mihnea și Jan Karol Chodkiewicz din timpul Bătăliei de la Hotin a fost semnalată și de Ilie Corfus, *Noi informații despre români în vechi ediții polone de documente* // Revista de Istorie, XXI, 1978, nr. 3, p. 481-504, și Ilie Corfus, *Documente privitoare la Istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București, Editura Academiei, 1983, p. V-VI.

⁶¹ *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, p. 91-92.

⁶² Cam în această perioadă apare știrea la Miron Costin despre mazilirea marelui vizir: „Schimbășă împărăția pre veziriul în scârbă că n-au fostu harnic de a lua tabăra căzăcească și puseșă altu veziriu, carele să-și arate lucrurile mai tare” (Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei* // Miron Costin, *Opere*, p. 83). M. Guboglu, *Sultani și mari dregători otomani. Marii viziri otomani* // Hrisovul. Buletinul școlii de arhivistică, VII, 1947, p. 70-82, p. 74, stabilea schimbarea marelui vizir cu o lună înainte, în august. Totuși, jurnalul de expediție elaborat

mit sol pe Żeleński⁶³, care avea să negocieze cu otomanii prevederile păcii. Faptul că între prima solie și încheierea păcii propriu-zise au mai trecut aproape două săptămâni a depins de condițiile înaintate de către otomani polonezilor. Prima și cea mai importantă cerere a lor era plata anuală a tributului⁶⁴, ceea ce polonezii nu puteau accepta⁶⁵. Ca urmare a refuzului solilor polonezi de a se conforma, solii polonezi au fost reținuți de otomanii⁶⁶, iar operațiunile militare au continuat. Încercarea lui Karakasza pașa de a da lovitură de grație armatei poloneze s-a soldat cu un nou eșec, iar el a fost omorât în timpul luptei⁶⁷. Cazacii, la rândul lor, au atacat noaptea pozițiile otomanilor, unde erau instalate tunurile care-i bombardaseră⁶⁸. Miron Costin descria astfel atacul de noapte al cazacilor: „Au acestu obicei cazacii, dacă li să dodiește răul și pieru de pușci, iesu de dau năvală, tocma acolo de unde batu pușcile. Așea au făcut și la Hotin, cîndu părea turcilor că sintu pătrunși de morți ce făcea pușcile într-înșii, că-i bătea atuncea în cele 5-6 zile 60 de pușci..., atuncea au făcut cu hatmanul său, cu Sahaidacini, și s-au orînduit în doao bulucuri, o parte în ceia parte de Nistru și altă parte din ceasta parte..., și au lovitu tocmai șanțurile veziriului din ceia parte, cât i-au căutat veziriul în ceia noapte a nu mânia supt cortu. Iară dincoace, aceia spaimă și glogozală făcuse în oastea turcească, cât în giumătate de oaste fugisă de supt corturi la altă parte de tabără”⁶⁹.

Succesele polonezilor, respectiv, insuccesele otomanilor, au impus iarăși soluția tratativelor. Și pentru că solia trimisă la marele vizir nu s-a întors, Chodkiewicz i-a scris o nouă scrisoare lui Radu Mihnea, în care îi cerea să intervină pentru eliberarea solilor polonezi: „Dacă vizirul speră în succes, mie îmi este cunoscut că acea speranță nu este de folos. Avem de partea noastră mult mai multe provizii și ajutoare militare decât sultanul. Dacă nu are un sfat, i-l dau eu: fie ca să acționeze mai larg, fie ca să se ajungă la pacea de demult între suveranii noștri, nimic să nu adauge, nici să scoată, iar acest război să-l încheie cât mai repede. Armata noastră este nerăbdătoare, arde și dorește lupta în așa fel încât e greu să o ții. Pentru

de Jakub Sobiecki, preciza și el că, atunci când Żeleński s-a întors cu Constantin Batista Vevelli, au venit și cu știrea că vizirul Husein pașa a fost mazilit, iar în locul lui, mare vizir a devenit Dilaver, pașa din Mesopotamia (*Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, p. 149).

⁶³ *Ibidem*, p. 92.

⁶⁴ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei* // Miron Costin, *Opere*, p. 83: „<vezirul> au dzis solilor leșăști să lege biru pre an la împărăție”.

⁶⁵ Dariusz Kołodziejczyk, *Tratatul de la Hotin – un exemplu de diplomatie premodernă*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 2004, nr. 1, p. 22.

⁶⁶ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei* // Miron Costin, *Opere*, p. 83.

⁶⁷ El intenționa să atace infanteria nemțească sub conducerea lui Wajer, dar a fost împușcat chiar la începutul incursiunii (*Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, p. 94).

⁶⁸ Atacul de noapte al cazacilor s-a produs la 19 septembrie (*Ibidem*, p. 95).

⁶⁹ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei* // Miron Costin, *Opere*, p. 83-84.

aceea rog cuvântul dat să fie ținut și doresc ca solul meu cât mai grabnic să fie trimis înapoi⁷⁰. Solul polonez s-a întors după o zi, pe 22 septembrie⁷¹.

În continuare, știri despre incursiuni continuă să ne parvină: un grup de cazaci a mers spre Prut, de unde au adus niște vite; noaptea, aceiași cazaci au atacat o tabără mai mică, de pe un pod, și l-au omorât pe Hali pașa, care avea misiunea să meargă la Camenița cu tunurile; a fost omorât și defterdarul (cămătarul) împăratului. Totodată, tătarii au prins niște slugi, care au mers după iarbă⁷². Pe data de 24 septembrie, Jan Karol Chodkiewicz avea să moară, iar conducerea armatei avea să treacă în mâinile lui Lubomirski⁷³. Polonezii aveau probleme cu praful de pușcă din care cauză au luat câteva sute de kilograme din rezervele personale ale lui Lubomirski. Bombardamentul lansat de detașamentul lui Lisovcici nu a adus mari rezultate. În tabăra poloneză a venit din nou Constantin Batista Vevelli cu cererea de a fi trimis un alt sol care să-l salute pe sultan⁷⁴.

Știrea despre moartea lui Chodkiewicz a fost interpretată de otomani ca un semn pentru un nou asalt asupra zonei controlate de Lisovcici și de cazaci. În ciuda succesului nădăjduit, rezultatul nu a fost cel așteptat. În ziua de 28 septembrie, luptele s-au dat în jurul unei redute construite în câmp, pe care otomanii nu au reușit să o cucerească⁷⁵. Jakub Sobiecki aprecia asaltul din această zi ca fiind cel mai mare și cel mai periculos⁷⁶.

Odată cu apropierea lunii octombrie se întrezărea din ce în ce mai mult hotărârea ambelor părți de a încheia pacea. Împreună cu Constantin Batista Vevelli, la 29 septembrie, aveau să plece pentru continuarea tratatelor Stanisław Żórawiński și Jakub Sobiecki⁷⁷. Instrucțiunile primite de către soli repetau prevederile acordurilor încheiate anterior⁷⁸. Solul lui Radu Mihnea le-a adus polonezilor o listă de persoane și darurile pe care aceștia

⁷⁰ Scrisoarea, conform jurnalului de campanie, a fost scrisă la 20 septembrie *Pamiętnik o wyprawie chocimskiej 1621 r.*, p. 95-96.

⁷¹ *Ibidem*, p. 97.

⁷² *Ibidem*, p. 96-97.

⁷³ *Ibidem*, p. 97.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 98. În zilele de 26 și 27 septembrie, Constantin Batista Vevelli a mers de la polonezi la otomani, ducându-le scrisori, și s-a întors, aducând asigurări pentru solii care urmau să meargă în tabăra otomană pentru tratative (*Jurnalul lui Jakub Sobiecki*, în *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, p. 153).

⁷⁵ *Ibidem*, p. 100.

⁷⁶ Jurnalul lui Jakub Sobiecki, în *Ibidem*, p. 153.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 100-101.

⁷⁸ Se făcea referință la acordul încheiat de Ozga, în anul 1619: cazacii să nu atace Imperiul Otoman, sultanul să nu ridice cetăți în Ucraina, polonezii să trimită un mare sol cât mai degrabă la Poartă. Erau și referiri la domnul Moldovei. Aceștia trebuiau să „nu strice pacea între două țări așa de mari, așa cum au făcut unii mai înainte și anume în Rutenia (Rusia Roșie), dar ca să fie oameni cumpătați, liniștiți conform vechilor obiceiuri și tratate cu respect față de Rzeczpospolita” ș.a. (*Ibidem*, p. 157-161.)

trebuiau să le primească⁷⁹. Și de această dată, în paralel cu tratativele, încă mai aveau loc confruntări armate. Un astfel de moment l-a reprezentat aducerea proviziilor de către Kossakowski în tabăra poloneză. Otomanii au dorit să le intercepteze însă printr-o manevră reușită, produsele au ajuns în tabăra poloneză⁸⁰. Între timp la prințul Władisław, fiul lui Sigismund al III-lea Waza, care se afla aici, au venit soli de la cazacii de pe Don, care i-au jurat credință și s-au arătat gata ca să le vină în ajutor⁸¹.

Era momentul când tratativele au trecut pe locul principal. Ele se desfășurau după o procedură interesantă. La vizir, translator era însuși Radu Mihnea. Partea poloneză se folosea de serviciile unui oarecare Simion, care-i transmitea în română domnului ce i-au spus polonezii, iar acesta le traducea turcilor. Situația le-a provocat „repulsie” polonezilor. În plus, prin atâția intermediari se putea denatura sensul celor spuse de ei.⁸² După vizita de la vizir, Radu Mihnea a fost trimis pentru a negocia punctele aflate pe ordinea de zi.

Iată principalele puncte ale negocierilor. Cu privire la cazaci, polonezii au spus că pricina acțiunilor lor stă în incursiunile tătărești și moldovenești. Când Radu Mihnea a cerut să se facă dreptate în privința lor, s-a răspuns că acel care a fost cauza samovolniciilor, Borodawka, a fost omorât. „Dacă turcii vor dreptate să se facă în cazul cazacilor, să ni se facă și nouă dreptate în cazul lui Barnovschi și a așa de multe murze tătărești”.

Un alt punct, la fel de contradictoriu, era legat de tribut. Solii polonezi au negat din start posibilitatea plății lui. Plata haraciului ar fi însemnat dependența față de Imperiul Otoman, iar pentru a nu fi supuși, polonezii s-au declarat gata să lupte⁸³. În ziua următoare, pe 3 octombrie, negociatorilor polonezi li s-a spus că sultanul dorește să mai stea încă șase săptămâni. De dimineată a venit la ei, din nou, Radu Mihnea, cu care au negociat punctele tratatului, ca mai apoi să meargă din nou la vizir. Vizirul a fost ferm: dacă tribut n-au să plătească și pe cazaci nu au să-i liniștească, atunci nimic n-o să iasă din tratate, sultanul va mai sta până la sărbătoarea Sfântului Dimitrie⁸⁴ apoi va pleca și va reveni anul viitor primăvara, mai bine pregătit. La rândul ei, partea poloneză a fost la fel de hotărâtă: Żórawiński a răspuns că polonezii nu acceptă plata tributului, iar despre cazaci i-a spus deja lui Radu Mihnea cum stau treburile. După exprimarea deciziei, negociatorii polonezi s-au ridicat de pe scaune să plece, dar vizirul i-a oprit și negocierile

⁷⁹ „Upominki od Wewellego proponowane”. Totuși această listă a fost negociată: „Myśmy zaś tak upominki utargowali”. (*Ibidem*, p. 161-162.)

⁸⁰ *Ibidem*, p. 101.

⁸¹ Chiar dacă aceste tratative purtau un caracter mai mult formal, ele au avut un important rol propagandistic și au reprezentat în plus în negocierile de pace care se duceau între polonezi și otomani (*Ibidem*, p. 101).

⁸² *Jurnalul expediției lui Jakub Sobiecki // Ibidem*, p. 165.

⁸³ *Ibidem*, p. 165-166.

⁸⁴ Care se sărbătorește la 26 octombrie.

au continuat⁸⁵. A doua zi (4 octombrie), părțile au reluat tratativele. Când solii polonezi au propus să încheie un tratat cu hanul tătar, vizirul le-a răspuns că acolo sultanul este stăpân, iar hanul tătar îi este supus. Ar fi o încălcare a autorității sultanului dacă s-ar încheia cu tătarii un tratat separat⁸⁶. Cu privire la incursiunile tătărești, vizirul a promis că, dacă hanul nu o să liniștească murzele samovolnice, atunci sultanul îl va mazili. Acest răspuns i-a mulțumit pe solii polonezi⁸⁷.

În procesul elaborării textului tratatului, a apărut din nou problema traducerii, căci, așa cum arăta Jakub Sobiecki, unul dintre negociatorii polonezi: „el în poloneză dicta munteanului, acesta în greacă grecului, iar grecul turcului care scria actele”⁸⁸. În data de 8 octombrie, a avut loc vizita solilor polonezi la sultan. Solii au asistat la un întreg ceremonial, la care au participat între altele Radu Mihnea și Constantin Batista Vevelli. Translatorul ceremoniei a fost, după afirmația lui Jakub Sobiecki, un boier de-al lui Radu Mihnea⁸⁹.

Tratatul de la Hotin a fost semnat la 9 octombrie 1621⁹⁰ și, odată încheiat noul acord, fiecare armată trebuia să se întoarcă la locul de obârșie⁹¹. Cetatea Hotinului era întoarsă Moldovei, iar în lipsa domnului Moldovei⁹², cetatea era lăsată pe seama lui Radu Mihnea⁹³, cel care a trudit atât la încheierea păcii de la Hotin⁹⁴. Jakub Sobiecki afirma în jurnalul său că, în ziua de 11 octombrie, a venit „banul Craiovei care, preluând Hotinul, i l-a

⁸⁵ Jurnalul expediției lui Jakub Sobiecki // *Ibidem*, p. 167-168.

⁸⁶ În pofida acestui fapt, trebuie să remarcăm că tratate distincte cu tătarii au fost încheiate și după anul 1621. Tratatul polonezilor cu tătarii au fost publicate și analizate de către Dariusz Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International diplomacy on the european periphery (15th-18th century). A study of peace treaties followed by annotated documents*, Brill, Leiden, Boston, 2011.

⁸⁷ *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, p. 168-169.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 170.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 170-174.

⁹⁰ Textul tratatului în *Ottoman-polish diplomatic relations (15th-18th Century). An Annotated Edition of Ahdnames and Other Documents*, by Dariusz Kołodziejczyk, Brill, Leiden, Boston, Köln, 2000, p. 376-380 (Varianta poloneză și traducerea în engleză, p. 381-387.) (Varianta otomană și traducerea engleză). Problemele legate de traducere și sens, dar și de interpretare a unor termeni diplomatici au fost analizate de același autor în *Tratatul de la Hotin – un exemplu de diplomație premodernă*, p. 20-24.

⁹¹ Și în acest caz însă au apărut anumite divergențe: cine trebuia să pornească primul, ceea ce demonstrează odată în plus cât de mare era neîncrederea unuia în celălalt (*Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, p. 175-176).

⁹² Alexandru Iliș era mazilit, iar Ștefan Tomșa al II-lea încă nu intrase în domnie.

⁹³ „Apoi a patra dzi și leșii după purcesul împărăției, octovrie 6, ieșitu și ei din șanțurile sale cu căzaccii, lăsîndu cetatea Hotinului pre sama Radului vodă, domnului muntenescu” (Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Opere*, p. 85).

⁹⁴ Rolul de mediator al lui Radu Mihnea este menționat și de cercurile diplomatice de la Constantinopol (*Elementa ad fontium editiones*, vol. VI, p. 300-302, nr. 259). Îl regăsim la Târgoviște, la 18 noiembrie 1621, când emitea un document pentru Vintilă, mare vornic (*DIR*, B. Țara Românească, veacul XVII, vol. IV, p. 62-63, nr. 73).

dat unui pârçălab moldovean și imediat acolo l-a lăsat⁹⁵. Acest ban al Craiovei putea fi Ianachi Catargi, care a ocupat această dregătorie în 1613-1616 și 1618-1620. Știm că a plecat în Moldova și că era socrul lui Alexandru Iliăș, care era căsătorit cu o fiică de a sa, Elena⁹⁶. Era în bune relații cu Radu Mihnea, ceea ce i-a asigurat un statut special în perioada imediat următoare bătăliei de la Hotin⁹⁷.

Cercurile diplomatice de la Constantinopol au remarcat rolul de intermediar avut de Radu Mihnea, dar și eșecul sultanului, care a pierdut în acea campanie foarte mulți oameni și a fost constrâns să încheie pacea⁹⁸. Prezența lui la Hotin este atestată de un document intern din Țara Românească⁹⁹. Să fi deținut Ianachi Catargi scaunul Moldovei până la venirea lui Ștefan Tomșa al II-lea ? Oricum, știrea de mai sus admite această posibilitate¹⁰⁰.

Deși terminată indecis,¹⁰¹ bătălia de la Hotin a fost, într-un anume sens, un moment de cotitură în relațiile polono-otomane. Problemele interne și externe ale celor două mari puteri s-au amplificat: polonezii au pierdut Riga¹⁰², iar cu ceva timp înainte, otomanii au pierdut Babilonul. Pacea cu persii¹⁰³ a devenit imperioasă ca Poarta să-și poată concentra întreaga atenție asupra Poloniei. De acum înainte, cel puțin pentru următoarea jumătate de secol,¹⁰⁴ nu se va mai ajunge la o confruntare polono-otomană deschisă de proporțiile celei din anul 1621.

În continuare prezentăm câteva copii ale corespondenței lui Jan Karol Chodkiewicz cu Radu Mihnea, domnul Țării Românești. Am inserat aici și copia scrisorii hatmanului lituanean adresată marelui vizir. Copia scriso-

⁹⁵ „Przyjechał też był ban kralewski, który odebrawszy Chocim poddał go burkołabowi jednemu wołoskiemu i tam go zaraz na nim zostawił” (*Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, p. 180).

⁹⁶ N. Stoicescu, *Dicționarul marilor dregători...*, p. 147.

⁹⁷ Valentin Constantinov, *Țara Românească și Țara Moldovei în timpul domniilor lui Radu Mihnea*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2007, p. 90-91.

⁹⁸ *Hurmuzaki*, Supl. I, vol. I, p. 191, nr. CCXCIII: „De 10 Septembre jusq’a a St Michel (29) n’a pas été possible aux Turcs de disloger les Polonnois de leurs retranchements, que apres y avoir perdu une incroyable quantité de gens, et le Grand Seigneur fut contrainct de venir a un traicté de paix par l’entremise de Radulo, vaivode de Valaquie”.

⁹⁹ „a fost în oaste la Hotin cu împăratul sultan Osman când au fost leat 7130 <1621>” (*DIR*, Seria B. Țara Românească, veacul XVII, vol. IV (1621-1625), p. 383-384, nr. 393).

¹⁰⁰ Primul document intern cunoscut de la Ștefan Tomșa II datează din 4 noiembrie 1621 (*DIR*, Seria A. Moldova, veacul XVII, vol. V (1621-1625), p. 68-69, nr. 89).

¹⁰¹ După cum subtil avea să remarce Dariusz Kołodziejczyk, „fiecare dintre părți putea pleca de pe câmpul de luptă cu convingerea că anume ei îi aparține victoria”, în *Tratatul de la Hotin – un exemplu de diplomație premodernă*, p. 23.

¹⁰² P. Piasecki, *Kronika*, Krakow, 1870, p. 302-303.

¹⁰³ Miron Costin scria: „tot au lăsatu grijea Vavilonului și au stătut după gătirea asupra leșilor” (*Letopisețul Țării Moldovei*, în *Opere*, p. 76).

¹⁰⁴ Un nou război polono-otoman a avut loc între anii 1672 și 1676 și s-a terminat cu formarea jelajetului Cameniței, dependent direct de Poartă. Vezi în acest sens Dariusz Kołodziejczyk, *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672-1699*, Warszawa, 1994).

rii lui Radu Mihnea păstrată în traducere poloneză am tradus-o în română, iar celelalte copii latine le dăm după textul păstrat în manuscris.

Anexe

Nr. 1. 1621 septembrie 12. *Scrisoarea lui Radu Mihnea către Jan Karol Chodkiewicz comandantul armatei poloneze în timpul bătăliei de la Hotin.*

Dnia 12. **p.78** ...przysłali dziś Vevellego z tym listem Raduly językiem węgierskim napisanym ... :

Ilustrissime Domine! Przybył Konstanty Baptista (Vevelli) za listem któryś Wmć pisaś wezerowi jego mości i bardzo wdzięcznie przyjął od Wmci. Który abyśmy przetłumaczyli zaraz jego mość wskazał. Przetłumaczywszy go z Turkami, ale że Wmść z strony pokoju chmurno piszesz, k temu żeś Wmć rzetelnie sprawy samej nie napisał jakim sposobem by miał bydź? A vezer co ma na to mówić? My wiedząc jaki w tej ziemi multanskiej i w sąsiedztwie wielki płacz, szkody, utrapienia od cudzych ludzi, i w Wmcióm ziemi jakich nie moge wymówić, które w tej krótkiej chwili Tatarowie poczynili; a Pan Bóg wie jako dalej będzie. My chrześcianie w oczach to mając, pokojowi byśmy radzi, i ze wszystkiego serca pracujemy, aby był, tylko żeby też Wmć był do tej sprawy chętny. A cóż **p.79** pomoze obstinacja? Dzień po dzień mija a Tatarzyn każdy dzień pali i plondruje. Co pomogło niemieckiej ziemi tak długa relactatia, teraz co ma za zysk i pożytek. Wmć wiesz persowie cóż sobie pomogli ich przeciwiem się nacierpiawszy szkod przecie musieli się do pokoju uciec. Ale Wmć jako zacny wielki i rozumny hetman wszystkiej Korony Polskiej głowę w rękach swych mając wedle sumnienia myśląc o wszystkich rzeczach widzisz że z tej procrastinacij pożytku nie masz. My acz pragniemy tego pokoju tak rozumemy żebyś Mmć posłał mądrego jakiego i wiernego człowieka do jego mości pana wezera z zupełną instrukcją, który by w osobie Wmci traktował z nim pokój według instrukcji Wmci. A my zaś temu człekowi za głowę głowami naszemi slubujemy, albo więc ten święty pokój koniec weźmie, albo my bez żadnej go obrazy do pokoju odeszlem, jako od Wmciów przyszedł. Albo wiem jeśliby potężnemu cesarzowi padło szczęście wygrania o czym tyłko sam Pan Bóg wie, już potem nic a nic nie ugonicie pięknego słowa bo jego potentia dawno odżałowana i w gniewie rozjątrzona na Wmciach by się wykonała bez miłosierdzia. Nam to tylko ciężka że na każdy dzień widzimy jako med oczy nasze siła więźniów przynoszą z wszelakim plonem. Pojrzyje Wmć na P. Boga na tych wiele uszkodzonych dusz dobrym duchem według dobrego sumnienia o tem myśląc abo wiem to Wmć wyrozumiawszy i o tem wiedziawszy pokoju tego nie deprowadzic, welkie karanie od Pana Bóga odniesiesz **p.80** tak wielu sierot, wdów wielkiego i gorzkiego wzdychania. Jesli też Wmci nasze rozumienie się niepodoba, czyli Wmć z tem co chcesz. Kto wie jako te rzeczy w oczach staną. Od Wmci jednak na to

pisanie responsu zaraz czekamy i z tem bene valere Illstmam dominationem Vestram an annos multos fidelissime desideramus.

Ad Chotim posites ex castris.

<Traducere>: Ziua 12 (septembrie 1621). L-au trimis astăzi pe Vevelli cu această scrisoare a lui Radu în scrisă în limba ungurească.

Ilustrissime Domine! A venit Constantin Baptista (Vevelli) cu scrisoarea pe care excelența voastră ați scris-o excelenței sale vizirului și foarte mulțumitor a fost primită de la excelența voastră. Pe care a poruncit ca noi imediat să o traducem. Am tradus-o cu turcii, dar excelența voastră despre pace scrii neclar, spre aceea excelența voastră nu a scris în ce mod ar avea să fie (încheiată pacea)? Iar vizirul ce are să spună la aceea? Noi știind ce mare plângere, pierderi, violare din partea oamenilor străini în această Țară a Moldovei și în vecinătate este și în țara excelenței voastre pe care nu le pot descrie, pe care în acel scurt timp au comis-o tătarii și Domnul Dumnezeu știe ce va fi mai departe. Noi creștinii în ochi aceea având am fi bucu-roși păcii și din toată inima lucrăm ca să fie (pace), dar numai ca și excelența voastră spre acea chestiune să fii binevoitor. La ce ar ajuta continuarea? Zi după zi trece iar tatarul în fiecare zi arte și jefuiește. Ce a ajutat țara nemțească o așa lungă operațiune, acum ce are ca profit și beneficiu. Excelența ta știi cum perșii și-au ajutat, de opoziția lor săturându-se de pagubele suferite au trebuit să accepte pacea. Iar excelența ta ca un om nobil mare și înțelept, hatman al întregii coroane poloneze, având capul în mâinile sale, judecând conform conștiinței judecând despre toate lucrurile, vezi că de la acea tărăgănare n-ai nici un beneficiu. Noi dorim acea pace și așa înțelegem ca excelența ta să trimiți un om înțelept și credincios la excelența sa domnul vizir cu o instrucțiune completă, pe care din partea excelenței tale să negocieze cu el pacea conform instrucțiunii excelenței tale. Iar noi de asemenea acelui om pentru capul lui, cu capetele noastre garantăm, și ca acea sfântă pace să fie instaurată, și noi fără de nici o supărare pentru pace în vom trimite înapoi, ca pe unul care a venit de la excelența voastră. Știu dacă puternicului împărat îi va cădea fericirea victoriei despre care numai Domnul Dumnezeu știe, ca mai apoi să nu pierdeți frumosul cuvânt, căci puterea lui demult este miluită și în furie e îndreptată asupra excelențelor voastre ca să fie executată fără milă. Nouă aceea ne aduce numai durere că în fiecare zi vedem cum sub ochii noștri mulțime de prizonieri aduc cu diferite bunuri. Îndreaptă-te excelența ta spre Dumnezeu asupra acelor suflete pătimate cu sufletul bun față de gândul bun despre aceea gândind, căci știu că excelența ta înțelegând și despre aceea știind, dacă n-ai să aduci pacea vei avea o mare pedeapsă din partea lui Dumnezeu din cauza atâtor orfani, văduve, a oftatului mare și amar. Dacă însă excelenței tale înțelegerea noastră nu-ți place, sau excelența ta poate să vină cu ceea ce dorești. Cine știe cu ce acele lucruri vor rămâne. De la excelența ta la acea scri-

soare răspuns așteptăm imediat și cu aceea *valere Illstmam dominationem Vestram an annos multos fidelissime desideramus.*

Ad Chotim posites ex castris.

Nr. 2. 1621 septembrie 14. *Răspunsul lui Jan Karol Chodkiewicz lui Radu Mihnea cu privire la scrisoarea primită două zile în urmă.*

Dnia 14. ... **p.82** ... i wiele innych racyi szeroko powiadając rozkazał napisac do hospodara wołoskiego Radula ten (din multe alte considerații a poruncit să-i scrie lui Radu domnul român):

Illustrisime Princeps. Epistolam M.D.Vrae christiani mere principis teperam (teseram) libenter legi, eoque libentius quod amoris in patriam nostram mihi est luculentus testis, quem et illa redamavit et ego complector. Si cui, mihi sane multorum annorum experienta edocto nota est infelicitas et dolenda belli conditio quam **p.83** si semper abhorruui hoc tum maxime tempore a patria mea amovendam omnibus viribus studeo, hec hucusque ullam occasionem tentandae et curandae pacis omnis. Per literas meas ad internuntium dominum vesyrum compelavi nulla vi sed solo amore pacis adductus. Arma haec ipsa quae sumpsi tuendae tantummodo patriae et curandae pacis gratia non gorendi tantominus inferendi belli. Et quis tam amens ut bellum paci praeferat? Staque Illustrissimam dominationem vestram de me imprimis persvasum volo dessideratissimam D.T. operam suam pollicetur, non tantum non rejicio, verum accepto et rogo ut quantum potest eam interponat, quatenus tot saeculorum foedus et integra inter Reges nostros amicitia in pristinum redeat. Imprimis vero D. Vesyro persvadeat, ut ita clavum hunc ad quem sedet Ottomanici Imperii dirigat, ut salutarem tot populis sanctae pacis inter bellicosissimos antecesores caesareae Mttis et regis Poloniae justam amicitiam restituat, ut quam primi Vesyri proprij comodi amore corruptam sibi reliquerunt, ipsius prudentia refloreat supremum laudis et gloriae ilius cumulum. Non enim ignarum puto quentum Ottomanicis Imperatoribus in Regnum Poloniae conjunctione et firma pace situm sit, qua dubia omnis omnium christianorum Regnum optatissima occasio dabitur. Sint antiquae hujus foederis conditiones, quae cur non resumantur? Et iterum felicissimam pacem his terris reddant, non video? Statutum quidem nobis est mori potius quam videre mala gentis nostrae! Sed conditiones aequas et honestas non rejicere est decisum. Ad quas **p.84** tractandas in fidem Illustrissime Dominationis Tuae generosum Dominum Zieliński mitto: ne ullum de candore meo et publici boni amore apud Illustr. Dominationem Tuam dubium maneat, rogo Illustr. D. T. Ut et benehabitum et opera sua quicquid in Reipublicae Christianae et patriae meae commodum viderit adjutum quam celerime remittat. Valeat Illustr. D. T. mea officia commendata sibi habeat. Ex castris ad Chotimum.

Nr. 3. 1621 septembrie 14. *Scrisoarea lui Jan Karol Chodkiewicz adresată marelui vizir în chestiunea încheierii păcii.*

A iż się to ich mościom zdała aby i do wezyra jm.p. napisał, kazał tedy napisać list ten (și încă excelența sa a poruncit să i se scrie și vizirului acea scrisoare):

Illustrissime princeps! Quod binis jam literis meis Illustr. D.Vrae professor sum, idem his testor imo de utroque armorum queror. Ecquid causae est, cur hucusque Martem servire patimur. Cur non potius optatam terris reddimus pacem? Nobis tanti sanguinis justo severoque judici reddenda est ratio. Mihi certe crastinare non fuit animus, nec nunc est, si Illustritati Vestrae idem est. En a me exemplum mitto Gnosum D. Zielinski ad tractandas cum Illustr. V.D. meo nomine conditiones pacis. Agat mecum in hoc viro maturi iudicij et integrae fidei: et ille cum Illmo D.T. meo spiritu tractabit. Valeat ad Regnum nostrorum conjungendos animos, regnorumque desideratur tranquillitatem diu et feliciter aec.

Nr 4. 1621 septembrie 21. *Jan Karol Chodkiewicz îi scrie lui Radu Mihnea o scrisoare în care îl avertizează despre reținerea Zielinski, ceea ce era contrară înțelegerilor preliminare.*

Illustrissime princeps! Susplicari possum scire non possum quid sibi velit haec mora justis rerim bene gerendarum in bellis, quae occasionibus et celeritate constant, Illma D. Tua conquesta ed de mea negligentia: et quid est, quod et D. Vesirus in respondendo tantum deliberat? Si arte agit, nota est mihi, nec profutura. Majora nobis quam Imperatori virtus et milites subsidia adsunt. Si consilij inopia? En mecum candide agat, antiquae Regum nostrorum amicitiae nil addat nil minuat, et sepeliet hoc bellum feliciter. Miles noster in proclium ardet et difficulter continetur. Quare fidem datam quaero nuntium reddi sine mora postulo, nisi regnorum juraque gentium violata velint, quae pro nobis tandem militent. Ego pacis amator et auctor.

Illmae D.T.officia mea commendo. Ad Chotim.

Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD) (Arhiva Centrală a Actelor Vechi) din Varșovia, Zbiór Branickich ze Suchej, dosar 17/25.

Summary

Article deals with issues related to the period of the Battle of Hotin in autumn 1621. Turkish Sultan decided to attack Poland as a result of the defeat of Polish army in 1620 in the Battle of Tułora. Poland and the Ottoman Empire were prepared for armed confrontation, although in the mobilization of troops they were big problems. Both countries have made diplomatic efforts to get help from outside, but not get the desired results. Both armies were ready for confrontation in early September, although it remains and possibilities for diplomatic settlement of the conflict.

© **Valentin CONSTANTINOV**

II. BASARABIA ȘI BUCOVINA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

CHESTIUNEA PRINCIPATELOR ROMÂNE ÎN POLITICA EUROPEANĂ: TILSIT, 1807

Vlad MISCHEVCA

În primul deceniu al secolului al XIX-lea orizontul politico-militar european devenea din ce în ce mai nebulos, fiind marcat de o evoluție fulgerătoare a schimbărilor geopolitice și raporturilor de forțe și interese de pe vechiul continent. La Trafalgar amiralul Nelson, a înfrânt flota aliată a Franței și Spaniei (21 octombrie 1805) și Franța napoleoniană a înțeles că nu mai poate rivaliza cu Marea Britanie pe mare. Totodată, victoria militară strălucitoare a lui Napoleon și înfrângerea militară zdrobitoare a alianței ruso-austriece la Austerlitz (2 decembrie 1805), ocuparea militară a Moldovei și Țării Românești de către ruși și declanșarea războiului ruso-turc (sfârșitul anului 1806), eșecul alianței ruso-prusiene în războiul împotriva Franței (sfârșitul anului 1806 – prima jumătate a anului 1807) și excluderea temporară a Prusiei de pe scena politică europeană au condus la o profundă răsturnare a situației politico-militare în Europa continentală.

Rezultatul dezastruos pentru austrieci și ruși al bătăliei de la Austerlitz a convins Austria să iasă din război, decizia fiind stipulată în tratatul de la Pressburg, încheiat la 26 decembrie 1805. După ce-i zdrobise pe prusaci la Jena și Auerstadt (14.10.1806)¹, Franța mai avea, pe continent, un singur adversar redutabil: Rusia lui Alexandru I.

Transformând Franța într-o putere dominantă a Occidentului, Napoleon deveniseră un fel de arbitru al Europei care își permitea să dicteze și să decidă destinul nu doar a statelor și popoarelor mici, ci și a imperiilor. În perioada ce a urmat după pacea de la Tilsit evoluția coraportului de forțe și a echilibrului politic în Europa a fost influențată decisiv de relațiile personale între Napoleon I și Alexandru I, pe care împăratul Franței a reușit să-l momească în cursa *problemei orientale*. Pe măsura dezamăgirii ambilor suverani aceste relații au evoluat de la amicitie intimă la ostilitate dură fățișă, de la încredere mutuală la bănuieli reciproce, care în fine s-au finalizat cu războiul european din anii 1812-1815, urmat de detronarea și exilarea definitivă a lui Napoleon I Bonaparte.

Această stare generală de incertitudine la nivel european și-a lăsat amprenta și asupra situației din Europa de Sud-Est, în special asupra relațiilor dintre Imperiul Rus și Imperiul Otoman, în contextul războiului ruso-turc și al negocierilor de pace, implicațiilor energice ale marilor puteri europene, îndeosebi a Franței în soluționarea acestui conflict.

¹ Henri Houssaye, *Iéna, et la campagne de 1806*, Bernard Giovanangeli Éditeur, 2006, 199 p.

Imperiul Otoman trecea la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea printr-o perioadă extrem de complicată a istoriei sale, fiind zguduit din temelie de dezordinile interne provocate, pe de o parte, de slăbirea autorității centrale și amplificarea tendințelor centrifuge de la periferiile imperiului și, pe de altă parte, de respingerea violentă a tentativeilor sultanului reformator Selim al III-lea de modernizare a societății otomane (*Nizam-i Djedid*, adică *Noua Ordine*) de către forțele retrograde și conservatoare din cadrul imperiului, finalul acestor contradicții fiind marcat de sângeroasa insurecție de la Constantinopol, la sfârșitul lunii mai 1807, finalizată cu detronarea lui Selim al III-lea².

Politica externă orientală a Franței napoleoniene, desfășurată cu multă abilitate de către talentatul Talleyrand, cunoștea o evoluție surprinzătoare. Frazologia bombastică a diplomației și presei franceze, al cărei laitmotiv principal constituia „inviolabilitatea și integritatea Turciei”, nu exprima nici scopurile adevărate și nici convingerile reale ale împăratului Napoleon I, care totdeauna avea „două săgeți în tolbă”³: una pentru menținerea Imperiului Otoman și alta pentru partajarea acestuia, pe care le utiliza în egală măsură, în funcție de situație. Doar pe parcursul unei jumătăți de an raționamentele lui Napoleon au evaluat de la susținerea entuziasmată a actului de declarare a războiului Rusiei în scopul „înălțării Imperiului Otoman la fosta lui măreție”, prezentându-se prin scrisoarea sa din 1 ianuarie 1807 către sultanul Selim al III-lea ca un „foarte scump și excelent prieten”⁴, ca mai apoi în timpul întâlnirii de la Tilsit cu Alexandru I să declare fără remușcări că: „...Imperiul turc nu poate exista mai mult”⁵. Întru justificarea formală a schimbării la moment a poziției sale vizavi de Imperiul Otoman împăratul Franței afirma că el era aliatul personal al lui Selim al III-lea, dar nu al Turciei; în acest sens răsturnarea de la tron a sultanului Selim al III-lea îl dezleagă de obligațiunea asumată și, prin urmare, este liber de a purcede la realizarea unor proiecte în vederea stabilirii și aprofundării amicitiei între Franța și Rusia. Dezvoltând această idee Napoleon avea să afirme, ceva mai târziu, într-o scrisoare adresată lui Talleyrand, la 9 iulie 1807: „o prietenie trainică există între mine și Rusia”, și „eu am temeiul să cred că această alianță va fi statornică”⁶ („Je reste encore ami de la Porte; mais je suis redevenu ami de la Russie.”). Napoleon a preferat soluția unei

² Vezi: Mustafa Ali Mehmet, *Istoria Turciei*, București, 1976, p. 300-301; Кэролайн Финкель, *История Османской империи: Видение Османа*, Москва, 2012, с. 533-572; *История Османского государства, общества и цивилизации*. Том 1. *История Османского государства и общества*. Под ред. Экмеледдина Ихсаноглу. Москва, 2006, с. 61-64.

³ Л.И. Гальберштадт, *Восточный вопрос*, în: *Отечественная война и Русское общество. 1812-1912*, том II, Москва, 1911, с. 102.

⁴ Hurmuzaki, *Documente. Supliment I*, Vol. II, (1781-1814). București, 1885, p. 373.

⁵ Л.И. Гальберштадт, *op. cit.*, p. 104.

⁶ *Correspondance de Napoleon I*, t. 15. Paris, 1864, p. 404-405. Cf.: Ю.В. Борисов, *Шарль Морис Талейран*, Москва, 1989, с. 225.

păci de compromis cu împăratul Rusiei Alexandru I unui conflict de proporții, folosind cu abilitate *factorul* Principatelor. La moment însă politica orientală era subordonată celei continentale. Opțiunea lui Napoleon în favoarea amicitiei cu Rusia era determinată, încă de la sfârșitul anului 1806 (după ce Napoleon intră victorios în Berlin și decretează, la 24.11.1806, instituirea „Blocadei continentale”),⁷ în mare măsură, de incapacitatea Franței de a învinge, de sine stătător, Marea Britanie și de speranța de a organiza, în comun cu Rusia, a unei „blocade” eficiente împotriva Angliei⁸. În decretul emis la 21 noiembrie 1806, la Berlin, se stipulase categoric: „Art. 1 – Insulele britanice se află sub blocadă. Art. 2 – Tot comerțul și orice corespondență cu insulele britanice sunt interzise...”⁹.

În contextul internațional, din a doua jumătate a anului 1807, politica Franței în Problema orientală, inclusiv și cu privire la Principatele Române, este marcată, după cum s-a menționat mai sus, de o profundă răsturnare a alianțelor. Cabinetul de la Paris a abandonat ideea abordării Porții Otomane ca o contrapondere împotriva Imperiului Rus și ca urmare „Franța putea să se pronunțe cu aceeași ușurință pentru o politică de împărțire sau de conservare a Imperiului Otoman”¹⁰. Această schimbare a poziției Franței poate fi concepută doar în contextul noii conjuncturi internaționale, când soarta posesiunilor Imperiului Otoman trecea total în mâinile marilor puteri, iar emanciparea națională a Principatelor se postează în dependență de proiectele politice ce vizau sud-estul continentului. De aici și importanța lor raportată la scopurile marilor state implicate, deoarece pentru cabinetele acestora nu exista o *problemă românească* de sine stătătoare. După dezagregarea Poloniei Principatele și-au sporit importanța de scut la granițele de nord-est ale Imperiului Otoman, iar războaiele revoluției și ale Imperiului francez au făcut din ele posturi de observație și piese de schimb¹¹.

O radicală modificare de atitudini în problema orientală a suferit și politica Imperiului Rus. Rusia a evoluat de la principiul menținerii integrității teritoriale a Imperiului Otoman, cel puțin ne pretinzând deschis asupra Moldovei și Țării Românești, până la cel de obținere a unor achiziții teritoriale din contul acestui imperiu. Dacă până la Tilsit Imperiul Otoman prezenta pentru Rusia, în viziunea lui Alexandru I, „un vecin inofensiv”, apoi mai târziu țarul rus a acceptat, fără rezerve, declarația lui Napoleon: „Trebuie să terminăm cu acest stat, care nu poate să existe mai mult”¹². Această metamorfoză a atitudinilor schițată la negocierile de pace ruso-franceze de

⁷ Frank Bauer, *Napoleon in Berlin. 1806-1808*, Berlin, 2006, 192 p.

⁸ A. Goșu, *Între Napoleon și Alexandru I. Principatele Dunărene la începutul secolului al XIX-lea*, București, 2008, p. 169.

⁹ *Correspondance de Napoleon I*, t. 13. Paris, 1863, p. 555-556.

¹⁰ A. Oșetea, *Contribuție la chestiunea orientală // Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca, 1980, p. 161.

¹¹ L. Boicu, *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională*, Iași, 1975, p. 56-57.

¹² Н.К. Шильдер, *Император Александр Первый. Его жизнь и царствование*. Том II, С-Петербург, 1897, с. 196.

la Tilsit (iunie/iulie 1807) s-a consolidat consistent în primele luni ai perioadei *post-tilsiene*, obținând un conținut și o formă bine conturată și devenind unul din obiectivele fundamentale ale politice externe a Petersburgului în zona Balcanilor.

Politica continentală a Imperiului Rus era marcată de prezența a două grupări principale ale curții ruse: una *anglofilă* (în frunte cu S.R. Voronțov, ambasadorul rus la Londra) și alta *francofilă* (cancelarul N.P. Rumeanțev, vicecancelarul A.B. Kurakin, amiralul N.S. Mordvinov ș.a.), ultima susținând încetarea ostilităților cu Napoleon și apropierea Rusiei de Franța. Presat de curentul filofrancez, de eșecurile militare ale coalițiilor anti-franceze din ultima vreme, conștient de situația dificilă în care se afla imperiul său, Alexandru I a acceptat inițierea convorbirilor de pace cu Napoleon. O poziție aparte o ocupase împărăteasa văduvă Maria Fiodorovna, mama lui Alexandru I. Ea, împreună cu anturajul său, pleda pentru o alianță cu Prusia¹³.

Decizia lui Alexandru I de a schimba brusc orientarea politică a Imperiului Rusiei – de la confruntările armate cu Franța napoleoniană la o alianță fățișă – fapt ce a influențat întregul sistem politic din Europa, a fost o urmare directă a eșecurilor țarismului în acțiunile sale militare de pe continent și a situației interne dificile. Despre situația precară în care se afla la acea vreme armata țaristă ne vorbește elocvent „*sfatul*” adresat lui Alexandru I de către fratele său, marele cneaz Constantin Pavlovici, comandant al Corpului de gardă în războaiele împotriva Franței din anii 1805-1807, care, reieșind din urmările nefaste ale confruntărilor militare, a fost nevoit să-i declare împăratului: „Dacă Dumnezeuastră nu doriți să încheiați pace cu Franța, atunci dați fiecărui soldat câte un pistol încărcat și ordonați-le să tragă în sine. În acest caz veți obține același efect pe care îl veți primi într-o nouă și ultimă bătălie”¹⁴.

După înfrângerea distrugătoare de la Friedland (2/14 iunie 1807)¹⁵ a armatei ruse (de 60 mii de oameni) de către armata lui Napoleon (85 mii) Petersburgul a fost nevoit să înceapă negocieri cu Franța¹⁶. Rusia era dispusă să continue războiul doar în cazurile în care Napoleon ar fi cerut cedări teritoriale în favoarea Turciei sau Poloniei. Dar nici Napoleon, nefiind pregătit, nu era dispus să continue războiul împotriva Rusiei, care deja îl împovăra. La 10/22 iunie 1807 Alexandru I l-a delegat pe prințul D.I. Loba-

¹³ Г.А. Кузнецова, *Александр I и Наполеон в Тильзите* // Новая и новейшая история, 1991, № 6, с. 244.

¹⁴ Н. К. Шильдер, *Введение* // Сборник императорского русского исторического общества (РИО). Т. 89, СПб., 1893, с. XV.

¹⁵ Д. Чандлер, *Военные кампании Наполеона. Триумф и трагедия завоевателя*, М.: Центрполиграф, 2011. с. 474-483. (927 с.); Frédéric Naulet, *Friedland (14 juin 1807): La campagne de Pologne, de Danzig aux rives du Niémen*, Economica, 2007.

¹⁶ „Noi am pierdut un număr groaznic de generali și ostași, i-a vorbit Alexandru I lui A. Kurakin, aproape toți generalii noștri, anume cei mai buni, sunt răniți sau bolnavi”. Vezi: А. Петров, *Война России с Турцией (1806-1812 гг.)*, СПб., 1885., т. I, p. 262.

nov-Rostovski la Tilsit cu misiunea să negocieze și să semneze armistițiul ruso-francez. Expunând, în timpul audienței, împuternicitului rus planurile sale grandioase privind partajarea Europei continentale între Franța și Rusia, împăratul Franței s-a apropiat de o masă pe care era întinsă harta Europei și i-ar fi spus lui Lobanov-Rostovski, arătând la râul Vistula: „Iată hotarul între ambele imperii: pe de o parte trebuie să stăpânească suveranul vostru, pe de alta parte – eu”, deoarece „hotarul natural și autentic al Rusiei trebuie să fie râul Vistula”¹⁷. Fiind decepționat de efectele coalițiilor anti-napoleoniene și descurajat de comportamentul suspect al foștilor săi aliați, împăratul Rusiei, încă în ajunul negocierilor de pace, era pe calea revizuirii sistemului său politic anterior.

Aprobând *Armistițiul* (schimbul actelor de ratificare s-a produs la 12/24 iunie), Alexandru I i-a înmânat lui Lobanov-Rostovski o *instrucțiune* din care rezultă disponibilitatea împăratului de a modifica radical principiile și obiectivele fundamentale ale politicii externe ruse. Împuternicitului rus i s-a prescris să aducă la cunoștința lui Napoleon că suveranul Rusiei este dispus spre „o strânsă alianță” cu Franța; pentru că, „această alianță permanent a fost obiectul dorințelor lui”, fiind ferm convins că, „doar această alianță poate să asigure fericirea și liniștea lumii”. În continuare, suveranul formulează clar propriile concluzii: „Un sistem absolut nou trebuie să-l înlocuiască pe cel care a existat până acum...”¹⁸. În opinia istoricului rus N. Șilder trecerea Rusiei de la un *sistem politic extern* la altul arată că: „romantismul (lui Alexandru I – n.n.) a cedat, în sfârșit, locul egoismului de stat”¹⁹.

A urmat apoi întâlnirea istorică de pe râul Niémen dintre Napoleon I și Alexandru I, care, în opinia istoricului german Leopold von Ranke, constituie „unul dintre cele mai grandioase fenomene ale istoriei universale moderne: conducătorul Franței revoluționare, autoritarul războinic din Corsica a apărut printre moștenitorii lui Frederick al II-lea și Ecaterinei a II-a, nu numai ca egal cu ei, dar și ca învingătorul lor”²⁰. Aceste întrevederi, pe parcursul cărora s-au făcut multe promisiuni verbale, s-au finalizat cu încheierea Tratatului de pace și prietenie ruso-francez, precum și a Tratatului de alianță ofensivă și defensivă ruso-francez, ambele semnate la 25 iunie / 7 iulie 1807 la Tilsit (actualmente orașul Sovietsk, regiunea Kaliningrad, Federația Rusă). La Tilsit Napoleon deseori repeta că, dacă Franța și Rusia sunt în alianță, înseamnă că întreaga lume trebuie să li se supună²¹.

Astfel, la Tilsit, Napoleon a câștigat două clauze principale: Rusia recunoștea toate cuceririle franceze, iar pe dânsul drept împărat și intra în

¹⁷ Ф. Мартенс, *Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россиею с иностранными державами*, том 13. *Трактаты с Францией (1717-1807)*, Петербург, 1902, с. 297-298.

¹⁸ Н. К. Шильдер, *Император Александр Первый. Его жизнь и царствование*, том II, с. 178-179.

¹⁹ *Ibidem*, p. 179. Vezi: А. Петров, *Война России с Турцией (1806-1812 гг.)*, СПб., 1885, т. I, p. 262.

²⁰ Арнд: Оскар Фон-Леттов-Форбек, *История войны 1806 и 1807 гг.*, том 4. *Прейсши-Эйлау-Тильзит*. Варшава, 1898, p. 329.

²¹ А. Е. Пресняков, *Российские самодержцы*, М., 1990, с. 203.

alianță cu Franța; Rusia se angaja să rupă relațiile cu Anglia și să se alătore blocadei continentale. În schimb împăratul Franței i-ar fi acordat Rusiei libertate de acțiune în zona Balticii și în cea a Balcanilor (referitor la ultima regiune nu poate fi vorba despre o „deplină libertate”,²² deoarece în anii 1807-1808 zona era puternic controlată de Franța în calitate de mediator între Rusia și Turcia), evitând însă să susțină efectiv și dezinteresat pretențiile teritoriale ale Petersburgului față de Imperiul Otoman. „Tilsitul, în viziunea lui Armand Goșu, se înscrie ca o primă etapă în procesul de cristalizare a unui nou program politic al Imperiului rus în problema orientală”²³. Într-un cuvânt, cei doi împărați au delimitat sferile de influență în Europa – „o alianță... pentru împărțirea lumii: lui Napoleon – Occidentul, lui Alexandru – Orientul”²⁴.

Mai târziu, aflându-se în exilul de pe insula Sf. Elena, Napoleon a recunoscut că cel mai fericit timp al vieții sale l-a trăit la Tilsit. Cunoscutul om politic și diplomat austriac Metternich a calificat pacea de la Tilsit drept – „cel mai mare triumf al politicii franceze”²⁵. Anume aici Napoleon și-a transpus, în sfârșit, în practică ideea alianței cu Rusia, care conform opiniilor unor istorici, specialiști de vază în materie (A. Vandal, A.Z. Manfred), a fost „ideea de bază” a politicii sale externe. De fapt, această alianță corespundea și intereselor Rusiei, nu mai puțin decât Franței, însă Napoleon în acel tandem vroia să joace rolul partenerului principal, iar o astfel de distribuire a rolurilor nicidecum nu putea să-i convină suveranului rus. Alexandru I considera alianța dată drept o necesitate impusă și spera că datorită aceluia tratat va câștiga posibilitate și timp pentru soluționarea problemelor militare cu care s-a confruntat armata rusă, reînarmând-o spre o nouă luptă, într-o coraport de forțe mai favorabil Rusiei²⁶.

Astfel, tratatul de la Tilsit era asemenea unei bombe cu efect întârziat, puse la temelia relațiilor franco-ruse. Începând cu acea dată eforturile diplomației ruse în problema orientală au vizat cu prioritate Principatele Române, fără să se ajungă, însă, la o înțelegere real efectivă cu Franța în ceea ce privește o împărțire concretă Imperiului Otoman.

Pe parcursul convorbirilor, susținute de către Napoleon I și Alexandru I, și a negocierilor de pace ruso-franceze a fost abordată frecvent și

²² A. Goșu, *op. cit.*, p. 171.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Cf.: A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IX, p. 227; „Разбитая в двух кампаниях, она [Россия] приобрела новую территорию за счет своих бывших союзников и заключила союз с Наполеоном для раздела мира: Наполеону – Запад, Александру – Восток! (...) Целью Александра, как всегда, оставался все тот же Царьград. В Тильзите и Эрфурте Наполеон твердо обещал ему Молдавию и Валахию и подал надежду на раздел Турции, за исключением, однако, Константинополя” // К. Маркс и Ф. Энгельс, *Сочинения*. Издание второе, т. 22, Москва, Государственное Издательство Политической Литературы, 1962, с. 28-29.

²⁵ Ю. В. Борисов, *Шарль Морис Талейран*, Москва, 1989, с. 224.

²⁶ Н. А. Троицкий, *1812. Великий год России*, М., 1988, с. 25-26.

chestiunea Principatelor, ca parte componentă a *Problemei orientale*, care au ocupat un loc distinctiv la masa tratativelor. Atitudinea guvernului țarist față de această problema a fost formulată în instrucțiunea delegației ruse la negocierile de la Tilsit, elaborată după întrevvedere personală a lui Alexandru I cu Napoleon. În *proiectul instrucțiunii*, alcătuite din numele lui Alexandru I și, probabil, cu concursul său personal, se menționa: „Cu privire la Turcia între mine și Bonaparte s-a convenit ca din partea ambelor părți ostilitățile să fie suspendate... În ceea ce privește reglementarea definitivă cu Poarta ar fi fost de dorit să negociem cu ea în mod pașnic și vi se însărcineză să depuneți toate eforturile în această direcție, dând de înțeles că deoarece eu, cum s-ar zice abandonez în mila lui Bonaparte tot sudul și de loc n-am intenția de a împărți cu dânsul influența nici în Italia, nici în Spania, nici în Portugalia, nici în Elveția, nici în Olanda și, în sfârșit, nici în partea cea mai considerabilă a Germaniei, astfel ar fi pe deplin just să-mi fie păstrată acea poziție predominantă pe care totdeauna am ocupat-o la Constantinopol și care este necesară pentru, menținerea pozițiilor mele în Marea Neagră. În caz că prezentările Dumneavoastră în această privință vor fi fără rezultate și împuțerniciții francezi vor insista la mediația lui Bonaparte între mine și Poartă, să declarați că, întrucât eu n-am avut niciodată nici un fel de pretenții nelegitime față de Turcia, eu cu plăcere mă învoiesc de a primi în acest caz bunele oficii ale Franței, sperând că ea va manifesta în această afacere toată imparțialitatea și dreptatea, cuvenite puterii prietenoase atât Rusiei, cât și Imperiului Otoman; străduind înlesnirea reglementării definitive, eu sunt gata chiar și de a retrage trupele mele din Moldova și Valahia cum numai mediația Franței va fi acceptată de către turci și pentru această evacuare nu pun alte condiții decât ca până la încheierea definitivă a păcii între Poartă și Rusia Principatele Moldova și Valahia să rămână neutre și ca pe teritoriul lor să nu fie introduse armate străine”²⁷.

Din acest memoriu rezultă clar: Cabinetul de la Petersburg nu era dispus, la etapa inițială a negocierilor franco-ruse, să discute la concret problema soluționării relațiilor ruso-turce, rezervând-o exclusiv în competența părților direct implicate în conflict – Turciei și Rusiei. Mediația Franței se admitea ca o măsură impusă. Faptul că guvernul și-a exprimat consimțământul de a evacua armata rusă din Principate, limitându-se numai la menținerea influenței predominante în Imperiul Otoman, demonstrează că la momentul dat sarcina încorporării Moldovei și Țării Românești n-a fost formulată drept măsură primordială în complexitatea scopurilor politicii externe ruse. Această problemă era strâns legată de raporturile ruso-turco-franceze și o anexare directă ar fi complicat relațiile date și ar fi cauzat, de asemenea, și o ruptură ruso-austriacă. Dar, *semnificația politi-*

²⁷ *Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. Серия первая. 1801-1815 гг. Т. I-VI. Отв. ред. А.Л. Нарочницкий, М., 1960-1967 (în continuare: ВПП). Том III, М., 1963, с. 756 (nota 414).*

cii se determina nu prin intențiile și declarațiile diplomatice, ci prin conținutul ei real, prin măsurile practice de realizare, iar în ultimă instanță – și aceasta e principalul – prin consecințele ei. Prudența în formularea sarcinilor delegației ruse la negocierile de pace era condiționată de faptul că instrucțiunea a fost elaborată imediat după semnarea armistițiului, când Alexandru I nu era inițiat pe deplin în planurile și combinațiile politice ale lui Napoleon, de aceea împăratul s-a și limitat la pretenții *minime*.

În acest context menționăm că în ajunul negocierilor ruso-franceze ministrul de Externe al Prusiei Karl Hardenberg vine cu un proiect fantastic, pentru acel moment, de partajare a părții europene a Imperiului Otoman, ce ar fi, în viziunea ministrului, un mijloc oportun de satisfacere a tuturor părților interesate. Conform proiectului Rusiei i se repartiza Moldova și Muntenia până la Olt, Basarabia, Rumelia (numită în proiect „La Romania”) și Bulgaria cu toate cetățile de pe litoralul Mării Negre; Austriei i se acorda Dalmația, Bosnia, Serbia, Muntenia la vest de Olt (Muntenia Mică); Franței i-a rezervat un șir de insule din Marea Mediterană. Hardenberg n-a uitat nici de Anglia, căreia i-a repartizat Egiptul și i-a cedat Hanovra (Saxonia Inferioară) și Malta. Prusia urma să-și reîntoarcă toate posesiunile germane pierdute în războiul cu Franța și Saxonia, formând în baza lor, în frunte cu Prusia, un sistem federativ german²⁸. Budberg a susținut acest plan; iar conform afirmației lui Hardenberg proiectul l-a acceptat și Alexandru I, însă el a preferat ca inițiativa să vină din partea lui Napoleon²⁹.

Pe măsura înțetirii întrevederilor cu Napoleon Problema orientală devine mai reliefată în cadrul negocierilor ruso-franceze, fiind prezentă, totodată, starea de incertitudine și suspiciune privind modul și perspectiva soluționării ei. Această situație și-a găsit reflectare în proiectul completărilor instrucțiunii delegației ruse. Se constată faptul că ambii împărați au convenit să amâne discuția decisivă a chestiunilor referitoare la Imperiul Otoman, precum și a divergențelor existente între Franța și Rusia în această privință. În contextul dat Alexandru I a dat dispoziție delegației ruse să clarifice intențiile Franței referitor la partajarea Imperiului Otoman, să determine modul și dimensiunile eventualei împărțiri (totale sau parțiale).

În continuare Alexandru I expune considerațiile sale în această privință: „Pornind de la motive destul de serioase, eu n-aș dori ca turcii să fie eliminați cu totul din Europa. Imperiul Otoman se află într-o stare atât de nestatornică și dezorganizată, încât Rusia nicicând nu va avea din această parte un vecin mai puțin periculos și, prin urmare, orice schimbare care duce la distrugerea acestui imperiu ar fi fost ei (Rusiei – *n.n.*) defavorabilă. De rând cu acest motiv foarte important trebuie de avut în vedere și faptul că este imposibil de a planifica efectuarea împărțirii definitive a provinciilor

²⁸ Н.К. Шильдер, *Император Александр Первый. Его жизнь и царствование*, том II, с. 181-182; Л. Гальберштадт, *op. cit.*, с. 104.

²⁹ Н.К. Шильдер, *op. cit.* с. 179; Гальберштадт Л., *op. cit.*, с. 104.

vaste și bogate, care alcătuiesc Turcia Europeană fără a nu încălca buna înțelegere, care e atât de necesară a fi menținută între statele cointeresate. Dacă chiar de presupus că se va izbuti a se înțelege în privința tuturor chestiunilor Constantinopolul va servi permanent mărunț discordiei și va prezenta cauza discuțiilor, a căror aplanare va fi cu mult mai dificilă, fiindcă stăpânirea acestei capitale este o afacere de cea mai mare importanță, îndeosebi e importantă pentru Rusia, căci dacă Constantinopolul va fi stăpânit de altcineva, dar nu de Rusia sau Turcia, pozițiile noastre în Marea Neagră vor pierde orice însemnătate ori, cel puțin, vor avea o valoare destul de îndoielnică. În sfârșit, împărțirea definitivă a Turciei Europene e imposibilă fără participarea Austriei, dar extinderea acestei puteri, probabil, nu corespunde nici intereselor Rusiei, nici intereselor guvernului francez.

Toate aceste motive, luate împreună, continuă Alexandru I, impun să mă pronunț categoric împotriva împărțirii definitive a posesiunilor Imperiului Otoman din această parte a Bosforului, însă eu deloc nu voi obiecta împotriva reorganizării cârmuirii provinciilor care se mărginesc cu posesiunile Franței și Rusiei... Eu am în vedere Moldova, Valahia și Serbia pentru Rusia; Albania turcească și fostele posesiuni venețiene cu teritoriul învecinat pentru Franța. În caz de aprobare a acestui acord, s-ar putea de păstrat cârmuirea actuală în Moldova și Valahia și de stabilit o astfel de cârmuire și în Serbia; dar în locul Turciei suveranul acestor provincii ar deveni Rusia. Din partea sa Franța ar trebui în felul asemănător să organizeze cârmuirea în țările din bazinul Mării Adriatice care se vor afla sub ocrotirea ei... După părerea mea, o astfel de soluționare a chestiunii în cel mai bun mod corespunde intereselor ambelor puteri, dar dacă guvernul francez preferă ca Rusia și Franța să cucerească provinciile menționate, atunci eu îmi rezerv dreptul de a lua în viitor decizii pe care le voi considera ca cele mai corespunzătoare împrejurărilor, și dumneavoastră nu trebuie să acceptați nici un fel de propuneri de acest gen, altfel decât *ad referendum*" (spre informare, cu condiția acceptării instanțelor superioare – *n.n.*).³⁰

Documentul citat mărturisește, de asemenea, că în ajunul tratatelor de pace cu Franța guvernul țarist nu înainta deschis propuneri de cucerire a teritoriilor noi, inclusiv încorporarea Principatelor. Se propunea împărțirea „*sferelor de influență*” între Franța și Rusia. Potrivit proiectului, Moldova și Țara Românească erau incluse în „*sfera de influență*” a Rusiei, care devenea suveranul lor. Desigur, aceasta deloc nu însemna că curtea imperială rusă nu nutrea planul de alipire a acestor teritorii la Rusia. În timpul aflării împăratului Alexandru I la Tilsit, la 6 iulie 1807, Ecaterina Pavlovna (1788-1819), sora lui Alexandru I, fiind îndemnată de către mama lor Maria Fiodorovna, adresa suveranului rus anumite recomandări practice: „Eu aș fi încheiat pace cu acea lume (Franța – *n.n.*) numai cu condiția întrupării practice a zvonurilor răspândite la Petersburg, adică cu condiția că noi facem

³⁰ ВПР. Серия первая, 1801-1815, т. III, с. 758 (примечание 414).

achiziții mari și meritate: Vistula (*Wisła*) drept frontieră cu Prusia și Dunărea ca fluviu de hotar cu Turcia...”³¹.

În cadrul chestiunii Principatelor Române prezintă interes formula „menținerea cârmuirii actuale în Moldova și Țara Românească... sub suzeranitatea Rusiei”. După ocuparea Principatelor de către armata rusă autoritatea domnilor restabiliți a fost una aparentă, formală, fiind privată de putere reală. Al. Moruzi refuză să se reîntoarcă la Iași, iar C. Ypsilanti, revenit la București împreună cu armata rusă, a domnit mai mult nominal, „vremelnic sub tutela Rusiei”³², în decembrie 1806 – august 1807, semnând documentele ca *domn al Moldovei și Țării Românești*³³. În scurt timp după ocuparea militară a Moldovei și a Munteniei și pe măsura conștientizării irealizabilității tentativelor de soluționare pașnică a războiului ruso-turc, precum și a necesității asigurării suportului logistic al armatei ruse în baza resurselor materiale și umane locale autoritățile ruse pas cu pas au început să intervină în administrarea Principatelor, instaurând aici un model mixt de guvernare sub controlul comandamentului militar rus. E semnificativă în acest sens declarația agentului rus în Principate K. Rodofinikin, conform căreia „*Rusia, fiind cocârmuitoare a principatelor, este firesc ca generalul rus să fie întâiul ocârmuitor, iar domnitorul* (Constantin Ypsilanti – n.a.) *al doilea*”³⁴.

În luna aprilie 1807 I. Michelson îi sugerează ministrului de Externe A. Budberg ideea „să înceapă o anumită organizare, măcar temporară a conducerii Moldovei și Țării Românești”³⁵. Reacția Petersburgului nu s-a lăsat mult așteptată. La 22 mai 1807 Alexandru I a dispus numirea unui reprezentant al părții ruse în calitate de „asistent în Divanul Moldovenesc”, acesta având misiunea să aplaneze eventualele conflicte între militari și Divan și să tempereze dezordinea și abuzurile legate de aprovizionarea trupelor ruse. În această funcție a fost numit, la 28 iunie/10 iulie 1807 diplomatul rus L.S. Lașkariov (1739-1814), delegat la Cartierul militar al trupelor ruse în Principate pentru negocierea, conform prevederilor tratatului de la Tilsit, armistițiului ruso-turc, urmând ulterior „să asiste în Divanurile ambelor Principate”³⁶. Semnând armistițiul ruso-turc, nefavorabil Rusiei,

³¹ В. Г. Сироткин, *Дуэль двух дипломатий*, М., 1966, с. 88.

³² Vl. Mischevca, *Principele Constantin Ypsilanti. 1760-1816*, Chișinău, 1999, p. 91-101; *Domnii Țării Moldovei*. Studii. Chișinău, 2005, p. 281; Βλαντ Μισκεβκα, *Ο ηγεμονας Κωνσταντινος Υψηλαντης (1760;-1816)*, Θεσσαλονικη, Αδελφων Κυριακιδη, 2008, p. 201-238.

³³ P. P. P. Anaitescu, *Correspondența lui C. Ypsilanti cu guvernul rusesc, 1806-1810*, București, 1933, p. 19.

³⁴ Apud.: A. Agachi, *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812)*, Chișinău, Pontos, 2008, p. 44.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ A. Agachi, *op. cit.*, p. 44-45; Vl. Mischevca, P. Zavitsanos, *Principele Constantin Ypsilanti. 1760-1816*, Chișinău, Civitas, 1999, p. 107. V. Grosul consideră că S. Lașkariov a devenit președinte al Divanurilor Moldovei și Munteniei în martie 1807. Vezi: В.Я. Гросул, *Бухарестский мир 1812 г. и формирование новой Юго-Западной границы России* // Conferința științifică internațională „Alipirea Basarabiei la Rusia în contextul relațiilor multisekulare moldo-ruse-ucrainene” / «Присоединение Бессарабии к России в свете многовекового мол-

Lașkariov s-a compromis în fata autorităților diplomatice și militare ruse și a căzut în dizgrația Petersburgului și a noului comandant șef al trupelor ruse în Principate A. Prozorovski, care a cerut demisia nefericitului diplomat și pe motivul că Divanul Moldovei „*deloc nu bagă în seamă propunerile lui, necunoscându-i superioritatea*”³⁷, fapt ce s-a realizat la sfârșitul lui octombrie 1807³⁸.

La 17 februarie /1 martie 1808 Alexandru I emite decretul de desemnare a senatorului rus S.S. Kușnikov în funcția de guvernator civil al Principatelor cu titlul de *președinte al Divanurilor Moldovei și Țării Românești*³⁹. Pentru început autoritățile ruse au manifestat prudență în privința modului de administrare a Principatelor, evitând să intervină cu modificări esențiale. Prin instrucțiunea din 26 iunie 1808 Prozorovski îi recomanda lui Kușnikov că: „modul de guvernare în aceste Principate, până la hotărârea definitivă a destinului lor, trebuie să rămână ca mai înainte” deoarece, „în prezent soarta acestor principate este strâns legată de politica marilor puteri”⁴⁰. În perioada războiului sistemul de administrare a Moldovei și Țării Românești a evaluat de la cârmuirea Principatelor unite de către un singur domn (Constantin Ypsilanti, decembrie 1806 – august 1807⁴¹) și Divanurile acestora (august 1807 – martie 1808) la instaurarea administrației civile ruse, subordonată direct comandantului șef al armatei ruse, acesta reprezentând puterea supremă⁴². Noul model de administrare a Moldovei și Țării Românești, pe care Gh. Bezviconi l-a calificat ca o „încercare de unificare administrativă a celor două principate”⁴³, practicat în anii 1808 – 1812, era caracteristic regimului de administrare a guberniilor ruse declarate *în stare de război*⁴⁴, imprimându-le astfel Principatelor înfățișarea unei „regiuni rusești de frontieră”⁴⁵.

до-российско-украинского сотрудничества» (Chișinău, 1-5 aprilie 2012), Chișinău, 2012, p. 55.

³⁷ A. Agachi, *op. cit.*, p. 45.

³⁸ *Первое сербское восстание 1804-1813 гг. и Россия*. Книга первая. 1804-1807, М., 1980, док. 288, примечание 1.

³⁹ A. Agachi, *op. cit.*, p. 46; A. Стадницкий, *Гавриил Банулеску-Бодони, экзарх Молдо-Влахийский (1808-1812 гг.)*, Митрополит Кишиневский (1812-1821 гг.), Кишинев, 1894, с. 14.

⁴⁰ A. Agachi, *op. cit.*, p. 47.

⁴¹ Vl. Mischevca, P. Zavitsanos, *Principele Constantin Ypsilanti. 1760 – 1816*, p. 102; M. Țipău, *Domnii fanarioți în Țările Române. 1711-1821*, Mică enciclopedie. Ediția a 2-a revăzută și adăugită, București, Editura Omonia, 2008, p. 101; *Domnii Țării Moldovei...*, p. 278.

⁴² Agachi A., *op. cit.*, p. 35-102.

⁴³ Gh. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor romîno-ruse (din cele mai vechi timpuri pînă la mijlocul secolului al XIX-lea)*, București, 1962, p. 195.

⁴⁴ *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание I (1649-1825), том 32 (1812-1814), закон № 25035, с. 228-229.

⁴⁵ И. Халиппа, *Описание Архива ГГ. Сенаторов, председательствовавших в диванах княжеств Молдавии и Валахии с 1808-го по 1813-ый год* // Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии, том I, Кишинев, 1900, с. 327.

În urma tratatelor și întrevederilor personale ale împăraților Franței și Rusiei ce au durat timp de 12 zile au fost încheiate *Tratatul ruso-francez de pace și prietenie și ruso-francez de alianță ofensivă și defensivă*, ratificate de către Alexandru I și Napoleon la 27 iunie /9 iulie 1807. În ambele tratate au fost introduse articole vizând relațiile ruso-turce, referitoare inclusiv și la Principatele Române. În primul tratat problema care ne interesează a fost reflectată direct sau indirect în art. 22-26 ce prevedeau:

Articolul XXII. „Toate ostilitățile pe uscat și mare între armata Majestății sale împăratului întregii Rusii și armata Majestății sale sultanului se vor suspenda imediat în toate locurile unde va fi primită știrea oficială despre semnarea prezentului tratat.

Înaltele părți contractante vor trimite imediat prin curieri această știre pentru a fi înmănată cât mai repede generalilor și comandanților ambelor părți”.

Articolul XXIII. „Trupele rosiene se vor retrage din Principatele Valahia și Moldova, dar provinciile menționate nu vor fi ocupate de trupele turcești până la schimbul instrumentelor de ratificare ale viitorului tratat definitiv de pace între Rusia și Poarta Otomană”.

Articolul XXIV. „Majestatea sa împăratul întregii Rusii acceptă mediația Majestății sale împăratului francez, rege italian, în tratative și încheierea păcii cu avantajul și demnitatea potrivită ambelor imperii.

Împuțerniciții ambelor puteri vor pleca în localitatea care va fi stabilită de către ambele părți participante pentru deschiderea și continuarea convorbirilor”.

Articolul XXV. „Termenul, în decursul căruia înaltele părți contractante vor evacua trupele sale din locurile care în urma deciziilor sus-numite trebuie să fie părăsite, precum și modul de realizare a diferitelor articole, cuprinse în tratatul dat, vor fi determinate printr-o convenție specială”.

Articolul XXVI. „Majestatea sa împăratul întregii Rusii și Majestatea sa împăratul francez, rege italian garantează reciproc integritatea atât a posesiunilor lor, cât și a acelor puteri care participă la prezentul tratat de pace, în starea lor actuală sau în starea în urma deciziilor descrise mai sus”⁴⁶.

În art. 8 al *Tratatului secret ruso-francez de alianță ofensivă și defensivă* în privința raporturilor ruso-turce s-a fixat următoarele: „Dacă din cauza schimbărilor care au avut loc la Constantinopol Poarta nu va accepta mediația Franței sau după acceptarea ei, în termen de trei luni, convorbirile nu se vor solda cu un rezultat satisfăcător, atunci Franța va acționa împreună cu Rusia împotriva Porții Otomane și ambele părți contractante vor încheia un acord, menit să elibereze de jugul și suferințele turcești toate provinciile

⁴⁶ ВПР. Серия первая, 1801-1815, т. III, с. 640-641; *Посольство графа П.А. Толстого в Париже в 1807-1808 гг. От Тильзита до Эрфурта*. Под. ред. Н.К. Шильдера // Сборник Императорского Русского исторического общества, том 89, С-Петербург, 1893, с. 57.

Imperiului Otoman din Europa cu excepția Constantinopolului și provinciei Rumelia”⁴⁷.

În clauzele tratatelor ruso-franceze referitoare la Problema orientală nu s-a fixat împărțirea fățișă a Imperiului Otoman. Mai bine zis, ținând cont de conținutul celorlalte articole, între Franța și Rusia au fost conturate sferile de influență în Europa: prima și-a rezervat partea occidentală a Europei, a doua a manifestat interes față de zona ei orientală. Art. VIII al Tratatului secret ruso-francez de alianță defensivă și ofensivă conținea o formulă vagă despre o ipotetică „eliberare de jugul și suferințele turcești toate provinciile Imperiului Otoman din Europa cu excepția Constantinopolului și provinciei Rumelia” doar în virtutea anumitor circumstanțe: neacceptarea de către Poarta Otomană a mediației Franței sau eșecul negocierilor de pace ruso-otomane în termenul fixat, fără a fi proiectată eventuala partajare a acestor teritorii. Napoleon, făcând lui Alexandru I niște promisiuni vage, cu caracter general, i-a arătat doar „calea deschisă în fața sa, fără a face nici o precizare clară, concretă, referitoare la Principate”⁴⁸. Referindu-se la clauzele Tratatelor de la Tilsit privind Moldova și Valahia, precum și la proiectata Convenție ruso-turcă despre evacuarea trupelor ruse din Principate și ocuparea acestora de către turci (Armistițiul de la Slobozia din 12/24 august 1807), istoricul german Leopold von Ranke a concluzionat că pretențiile rușilor la aceste provincii „dacă nu au fost recunoscute în sens propriu, apoi ele (pretențiile – *n.n.*) nici nu erau considerate fără valoare”⁴⁹. De acum înainte Problema Principatelor s-a situat în centrul discuțiilor diplomatice ruso-franceze devenind și o sursă a disensiunilor.

Cu toate că tratatele în cauză nu prevedeau anexarea Moldovei și Țării Românești la Rusia imperială, clauzele acestora anume în așa fel erau interpretate de către unele cercuri diplomatice și militare europene, inclusiv și în Principate, unde se răspândeau copiile „Tratatului secret de la Tilsit”⁵⁰. În rapoartele de la 29 iulie și 5 august 1807 consulul austriac de la București, Brenner, comunica ministrului de Externe Stadion (1763-1824) că generalul M. Miloradovici (1771-1825) considera că, prin înțelegerea ruso-franceză Polonia, Basarabia, Moldova, Țara Românească vor fi cedate Rusiei, iar Dunărea va fi graniță între Imperiul Otoman și cel rus⁵¹.

Reacția marilor puteri la aceste zvonuri era controversată, în funcție de interesele lor de moment: de la o acceptare tacită la o respingere catego-

⁴⁷ ВПР. Серия первая, 1801-1815, т. III, с. 645-646; *Сборник Императорского Русского исторического общества*, том 89, с. 62

⁴⁸ Dimitrie I. Ghika, *Franța și Principatele Dunărene (1789-1815)*, Iași, Institutul European, 2008, p. 62.

⁴⁹ Аруд: Оскар Фон-Леттов-Форбек, *История войны 1806 и 1807 гг.*, том 4. *Прейсш-Эйлау-Тильзит*. Варшава, 1898, с. 333.

⁵⁰ ВПР. Серия первая, 1801-1815, том III, с. 762-763; S. Columbeanu, *Contribuții privind situația internațională a țărilor române între anii 1806-1812* // *Revista de istorie*, том 29, 1976, nr. 5, p. 665.

⁵¹ S. Columbeanu, *op. cit.*, p. 665.

rică. Generalul M. Merveldt, ambasadorul austriac la Petersburg, a declarat lui Savary (1774-1833), reprezentantul Franței în Rusia, că Austria nu va admite încorporarea Principatelor⁵². Guvernul englez pentru a atrage Cabinetul de la Petersburg în lupta împotriva lui Napoleon a declarat prin intermediul colonelului Robert Thomas Wilson (1777-1849), aflat în misiune specială la Petersburg, că „ar vedea cu plăcere” dobândirea de către Rusia a Principatelor Române⁵³.

Influențat de primele întrevederi cu Napoleon și în legătură cu inițierea negocierilor ruso-franceze de pace, la care Problema orientală avea să ocupe un loc important la masa tratativilor, la 15/27 iunie 1807 Alexandru I comunică lui Michelson că s-a convenit ca Rusia „să sisteze acțiunile militare în Moldova, Valahia și Basarabia până la apropierea dintre noi și Poartă” cu condiția că sultanul, la rândul său, „va suspenda operațiile militare”⁵⁴. În acest sens împăratul prescrie comandantului șef al trupelor ruse din Principate „să se abțină de la orice acțiuni ofensive împotriva armatei turcești, păstrând însă pozițiile ocupate în prezent”. În cazul în care turcii vor continua, până la primirea indicațiilor respective, să opereze împotriva armatei ruse Michelson era obligat să întreprindă măsurile necesare „pentru a se apăra, necedând nici un teritoriu inamicului”⁵⁵.

A doua zi după încheierea tratatelor ruso-franceze, la 28 iunie /10 iulie 1807, Alexandru I i-a expediat lui Michelson extrasul din tratatul ruso-francez (art. 23) prin care se stipulează evacuarea trupelor ruse din Principate. Atenționează în mod deosebit să aducă la cunoștința marelui vizir că realizarea acestei clauze ar fi posibilă doar în condițiile în care Poarta: 1) va accepta Franța ca putere mediatoare în negocierea păcii ruso-turce; 2) își va asuma obligațiunea să-și retragă trupele din Valahia și nu va ocupa acest principat, precum și Moldova în perioada negocierilor de pace; 3) va desemna împuterniciții săi pentru negocierea și restabilirea definitivă a păcii cu Rusia. Împăratul insistă ca „articolele respective să fie stipulate într-un mod cât mai clar în tratatul preliminar” (armistițiu). „În cazul în care un asemenea tratat se va încheia, continuă Alexandru I, aveți să evacuați trupele aflate sub conducerea voastră din Moldova și Valahia și să ocupați poziții avantajoase dincoace de Nistru”. În cazul în care marele vizir nu va accepta condițiile propuse trupele ruse vor rămâne pe pozițiile ocupate la moment. În continuare împăratul Rusiei îi comunică lui Michelson că la dispoziția acestuia îl delegă pe consilierul de taină S. Lașkariov, împuternicit să ducă negocieri cu marele vizir în baza prezentelor recomandărilor expuse în prezentul *rescript*⁵⁶.

⁵² S. Columbeanu, *op. cit.*, p. 666.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ А.Н. Петров, *op. cit.*, том I, с. 265.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 266.

⁵⁶ ВПР. Серия первая, 1801-1815. т. III, с. 650; *Сборник Императорского Русского исторического общества* (РИО). том 89, с. 131-132.

Napoleon, la rândul său, prin dispoziția din 29 iunie / 11 iulie 1807, desemnează mediatorul francez la aceste tratative în persoana colonelului-adjutant A. Guilleminot (1774–1840), care, contactând ambele părți, avea drept sarcină să desfășoare cât mai operativ negocierile, ca apoi să plece la Constantinopol, cu mesaje confidențiale pentru ambasadorul francez Sebastiani. Conform prescripțiilor lui Napoleon, Poarta „trebuia menajată în scopul ca ea să trimită un ambasador la Paris și să accepte medierea... (franceză – *n.n.*). Trebuie deci totdeauna căutate mijloacele de conciliere, evitând de acum înainte motivele [...] care o pot irita sau exaspera”⁵⁷. Plecat, la 9/21 iulie din Cartierul general de la Tilsit, Guilleminot a ajuns la Cartierul general al lui Michelson la 13/25 iulie 1807, având o întrevedere cu acesta în aceeași zi, transmițându-i rescriptul lui Alexandru I din 28 iunie / 10 iulie, după care, ceva mai târziu, a urmat întâlnirea cu Galib-efendi, conducătorul delegației otomane, la Rusciuk (Ruse)⁵⁸.

Neavând instrucțiunile necesare de la Budberg Lașkariov s-a condus de condițiile expuse de Alexandru I în rescriptul său către Michelson din 28 iunie / 10 iulie 1807, care lăsa însă loc pentru multe întrebări și diverse interpretări. Informând despre primirea rescriptului respectiv, Michelson, prin raportul său din 14/26 iulie 1807, îi solicita lui Alexandru I explicații suplimentare referitoare la evacuarea trupelor rusești și turcești din Principate: „... se cade să știm, scria Michelson, în primul rând: cetățile Brăila, Giurgiu și Turnu și alte localități fortificate plasate pe teritoriul Valahiei se consideră în numărul celor care ar trebui să fie evacuate de trupele turcești; în al doilea rând: cetatea Ismail, precum și cetățile ocupate de către noi – Chilia, Akkerman și Bender se află în Basarabia, dar aceste cetăți fac parte oare din ceea ce numim Moldova? Fiindcă, poate să se întâmple așa ca, după ce noi vom ieși din ele, turcii să le ocupe pe motivul că ele nu fac parte din Moldova, în privința căreia s-a convenit; atunci, în caz de neîncheiere a păcii, tot ceea ce am obținut pe cale pașnică, fără nici o picătură de sânge, ne va costa multă vărsare de sânge”⁵⁹. Abordarea de către I. Michelson a problemei apartenenței administrative a cetăților Chilia, Akkerman și Bender nu este una incidentală și lipsită de sens; aceasta fiind generată nu din necunoașterea stării de lucru pe teren, deoarece, în operațiile militare de ocupare a Moldovei comandantul șef al trupelor ruse participase nemijlocit, ci, mai degrabă, de existența unor planuri strategice de perspectivă.

În rezultatul instaurării, la mijlocul secolului al XVI-lea, în zona de sud a teritoriului dintre Prut și Nistru al Țării Moldovei a regimului otoman cu propria administrație în formă de *raiale*, treptat s-a format, în mediul

⁵⁷ M. Stroia, *România, marile puteri și Sud-Estul Europei (1800-1830)*, București, Editura Semne, 2002, p. 142.

⁵⁸ *Ibidem*; *Первое сербское восстание 1804-1813 гг. и Россия*. Книга первая. 1804-1807, док. 270.

⁵⁹ *Ibidem*, c. 395.

diplomatic otoman și rus, viziunea că acest spațiu ar reprezenta o unitate administrativ-teritorială distinctivă, numită *Basarabia*, denumire utilizată în corespondența diplomatică în egală măsură alături de *Moldova* și *Valahia*. Însuși primul consul rus în Principate, S.L. Lașkariov, a fost numit, în anul 1780, cu titlul de „consul general în Moldova, Valahia și Basarabia”⁶⁰.

La începutul anului 1807 Cabinetul de la Petersburg a decis, la sugestia comandantului șef al trupelor ruse în Principate generalului I. Michelson, să modifice statutul administrativ și juridic al raialelor turcești, acestea fiind lichidate ca unitate administrativă, iar teritoriul lor reîncorporat Moldovei. La 8/20 mai 1807 ministrul de Externe al Rusiei A. Budberg scria lui Michelson: „La adresarea dumneavoastră... cu privire la raialele Bender, Akkerman și Chilia, Majestatea sa a găsit de cuviință ca acestea, ca și cea a Hotinului, să fie date sub administrarea Divanului Moldovei, la fel ca și toată acea parte a Basarabiei (Bugeacul), care este ocupată de trupele noastre”⁶¹. Decizia este remisă Divanului Moldovei la începutul lunii iunie 1807⁶². Spre finele războiului ruso-turc din 1806-1812 acest act a fost reconfirmat de comandantul șef al trupelor ruse în Principate M. Kutuzov și senatorul rus V. Krasno-Milașevici, președintele Divanurilor Moldovei și Țării Românești, considerând aceste teritorii „alipite (corect ar fi *realipite* – *n.n.*) la Principatul Moldovei”⁶³.

Alexandru I a primit raportul comandantului șef al trupelor ruse în Principate la 27 iulie / 8 august 1807, dar, probabil, nici împăratul și nici ministerul de externe rus n-au reacționat operativ; răspunsul din 20 august / 1 septembrie 1807, pe care Budberg l-a trimis lui Michelson și la care face referință M. Stroia⁶⁴, prezintă nu alt ceva decât un răspuns la raportul lui Michelson din 5/17 august 1807, fapt ce indică însuși ministrul de Externe, dar și analiza proiectului turcesc de armistițiu⁶⁵, după la ședința din 3/15 august 1807.

În instrucțiunea sa din 19/31 iulie 1807 Michelson îi prescrie lui Lașkariov să se conducă de condițiile formulate în rescriptul lui Alexandru I din 28 iunie / 10 iulie 1807, pe care le completează cu altele două: 1) ambele părți vor evacua cetățile ocupate de trupele sale; în cazul în care turcii nu vor accepta, atunci, cel puțin, ambele armate, rămânând într-o stare inacti-

⁶⁰ А. А. Гирс, *Россия и Ближний Восток, Материалы по истории наших сношений с Турцией*, СПб., 1906, с. 5-6.

⁶¹ *Россия и освободительная борьба молдавского народа против османского ига (1769-1812)*, Кишинёв, 1984, с. 220-221; *Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ). Ф. Канцелярия*, д. 188, л. 108-111; А. Agachi, *op. cit.*, p. 108; Вл. Гросул, *Бухарестский мир 1812 г. и формирование новой Юго-Западной границы России // Руссин*, № 1 (27), 2012, с. 33; Я. С. Гросул, *Автономия Бессарабии в составе России 1812-1828 // Я. С. Гросул, Труды по истории Молдавии*, Кишинев, Штиинца, 1982, с. 144.

⁶² А. Agachi, *op. cit.*, p. 108.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ М. Stroia, *op. cit.*, p. 143.

⁶⁵ *Сборник Императорского Русского исторического общества*, том 89, с. 133-134.

vă, să se distanțeze una de alta și 2) extinderea armistițiului și asupra sârbilor⁶⁶.

La 1 (13) august 1807 în târgușorul Slobozia au început negocierile în privința încheierii armistițiului. La convorbiri participau fostul ministru al afacerilor externe al Porții Galib-efendi, fostul consul în Moldova S.L. Lașkariov și mediatorul francez, colonelul-adjutant Guilleminot, care, după cum susțineau diplomații ruși, acorda o largă susținere împotrimitului otoman. Mai târziu marele vizir Mustafa pașa Bairaktar menționase că: „Lașkariov a fost înșelat de către colonelul francez Guilleminot”⁶⁷.

În prima ședință s-a discutat, fără a se ajunge la un acord, Problema sârbilor; delegația otomană pronunțându-se categoric împotriva includerea sârbilor în Armistițiu pe motivul că ei „nu sunt considerați nici valahi și nici moldoveni, ci dușmani”, care „l-au trădat pe sultan și au luptat împotriva lui”⁶⁸. La a doua ședință, desfășurată la 3/15 august 1807, reprezentantul otoman a prezentat proiectul său de armistițiu, în jurul căruia s-au desfășurat discuții aprinse. Lașkariov ocupase o poziție categorică împotriva articolului care prevedea *restabilirea situației* în Principate până la încheierea păcii, partea turcă având în vedere prin formula propusă „retrocedarea ambelor principate”. În fine, părțile au convenit că atât Rusia, cât și Poarta Otomană se obligă să-și retragă, în termen de 35 de zile din momentul ratificării armistițiului, trupele din Moldova și Țara Românească; în cazul în care „pacea nu va încheiată... armistițiu se va prelungi până la 3 aprilie 1808”⁶⁹. La ședința a treia, din 7/19 august, Galib-efendi a respins categoric orice intervenție a lui Lașkariov în favoarea sârbilor, declarând că „Rusia nu are nici un drept să se amestece în treburile” interne ale Imperiului Otoman⁷⁰.

La 12/24 august 1807 Lașkariov, Galib-efendi și Guilleminot au semnat armistițiu. El prevedea ca „după semnarea și încheierea acestui act de armistițiu, să se oprească și să se lichideze toate ostilitățile dintre ostașii” imperiilor otoman și cel rus „în toate părțile, pe uscat și pe mare ca și pe râuri” și „de acum încolo să nu se ivească nici un fel de ciocniri și dușmănie, contrare stării de pace și de liniște și să se stabilească prietenie”. Prin articolul doi „cele două părți se angajează ca după semnarea acestui armistițiu, fără a face să treacă vremea, să se grăbească foarte mult pentru a numi împotrimitiți din ambele părți cu scopul de a încheia și de a isprăvi cu bine și chestiunea păcii și, desemnând locul convorbirilor, să se întrunească pentru a discuta și a încheia pacea. Dar dacă, prin piedicile puse de una din

⁶⁶ А. Н. Петров, *op. cit.*, том I, с. 268.

⁶⁷ ВПР. Серия первая, 1801-1815. т. IV, с. 565 (примечание 2).

⁶⁸ А. Н. Петров, *op. cit.*, том I, с. 273; *Первое сербское восстание 1804-1813 гг. и Россия*. Книга первая. 1804-1807, док. 281.

⁶⁹ А. Н. Петров, *op. cit.* том I, с. 274, 277.

⁷⁰ *Ibidem*, р. 275; *Первое сербское восстание 1804-1813 гг. и Россия*. Книга первая. 1804-1807, док. 288.

părți se vor aduce prejudicii încheierii păcii și posibilitatea ei se va îndepărta, atunci armistițiul dintre cele două împărății să fie valabil până la primăvară..., adică până în ziua a treia a lunii aprilie din anul 1808”. Articolul trei prevedea ca „în urma încheierii acestui armistițiu” să înceapă îndată evacuarea tuturor cetăților și ținuturilor aparținând înaltei împărății și care au fost ocupate în timpul acestui război de către oștile rusești, precum și evacuarea Țării Românești și Moldovei, cu lucrurile și tunurile și munițiile care se aflau acolo (de fapt, „lăsând pe loc” – *n.n.*) în clipa ocupării lor și să se retragă la hotarele de dinainte, în așa fel ca în termen de 35 de zile de la data semnării acestui act de armistițiu să se termine evacuarea Țării Românești și a Moldovei, precum și a cetăților sau altor locuri, iar pe măsura evacuării locurilor amintite mai sus, în zilele respective, să fie trimiși comisari, adică slujbași din partea înaltei împărății pentru a lua în primire cetățile. De asemenea, până la încheierea păcii și oastea înaltei împărății să nu atace în zadar cele două țări amintite, ci să se retragă, în zilele respective, în partea dreaptă a Dunării. De asemenea, până la încheierea păcii, să nu rămână mai multă oaste decât trebuie nici în cetățile Ismail, Brăila, Giurgiu și, întâi de toate, când oastea rusească se va retrage din Țara Românească și Moldova, atunci, prin înțelegerile între cele două părți, să se retragă o dată cu ea și oastea otomană, iar până la sosirea delegațiilor pentru pace să nu se intervină în administrarea Țării Românești și Moldovei. De asemenea, potrivit cerințelor acestei clauze, în cetățile care vor fi golite de oastea rusească, în afară de locuitorii lor, să nu fie introduse ostași otomani până la încheierea păcii”. Prin articolele 4-6 ambele părți contractante și-au asumat obligațiunea de înapoiere reciprocă a vaselor militare, precum și a prizonierilor capturați în timpul războiului⁷¹.

Abia primind rapoartele lui Michelson și Lașkariov despre mersul negocierilor ruso-turce de la Slobozia Petersburgul a atras atenție la problema în cauză. Luând act de informațiile respective, la 19/31 august 1807 Budberg îi comunică lui Alexandru I considerentele sale asupra oportunității evacuării armatei ruse din Principate pe malul stâng al Nistrului, ceea ce prezintă o primă încercare de sabotare a unei clauze fundamentale a Tratatului de la Tilsit. În viziunea ministrului de externe executarea *ad litteram* (exactă) a prevederii privind retragerea simultană a trupelor ruse și a celor otomane din Principate pe durata negocierilor de pace „în exclusivitate este favorabilă Porții și dezavantajoasă” Rusiei; în caz de eșec al negocierilor trupele turcești în scurt timp ar putea, înainte ca trupele ruse să întreprindă oarecare acțiuni, „să ocupe nu numai cetățile din această parte a Dunării, în care astăzi se află trupele lor, dar și cele mai avantajoase localități și fortificații pe care noi le stăpânim acum”. În acest sens Budberg consideră foarte important ca măcar o parte din trupele ruse „să rămână în

⁷¹ *Documente turcești privind istoria României*, vol. III (1791-1812), București, 1986, p. 221-223; A. H. Петров, *op. cit.*, том I, с. 275-276.

ambele Principate și să nu se retragă peste Nistru”, prezentând în acest context împăratului un proiect de scrisoare către generalul Michelson⁷².

A doua zi, la 20 august /1 septembrie 1807 Budberg, cu aprobarea lui Alexandru I, remite lui Michelson instrucțiunile referitoare la negocierile de la Slobozia, redactate în formă de comentariu și de expunere a atitudinii guvernului rus vizavi de clauzele proiectului de armistițiu, propus de delegatul turc. Atenționând că scopul principal al armistițiului rezidă în suspendarea operațiilor militare între armatele rusești și turcești, Petersburgul insista ca clauza respectivă să se refere și la Serbia și să se evite evacuarea trupelor părților contractante din Principate, acestea urmând să fie menținute pe pozițiile ocupate la momentul încheierii armistițiului; în cazul în care o astfel de stipulație este deja semnată sub orice motiv să se târăgăneze retragerea lor până la încheierea definitivă a păcii. Guvernul rus s-a pronunțat de asemenea împotriva restituirii navelor maritime turcești acaparate în perioada operațiilor militare și fixării valabilității armistițiului până în luna aprilie 1808 cerând substituirea acestuia cu perioada de 30 de zile din momentul suspendării negocierilor de pace⁷³. Instrucțiunile au fost trimise prea târziu (ele au ajuns la Lașkariov doar la 30 august /11 septembrie), armistițiul fiind semnat la 12/24 august 1807. „Totdeauna am sperat, scria Lașkariov lui Budberg la data semnării armistițiului, să primesc instrucțiuni suplimentare, însă neobservându-le pe parcursul negocierilor, am fost nevoit, în cele din urmă, să închei armistițiul”⁷⁴.

A doua zi după ratificarea armistițiului, la 23 august /3 septembrie 1807 și în zilele următoare, comandantul șef interimar al armatei ruse în Principatele Române generalul K.I. Meyendorf (1749-1813) emite mai multe dispoziții privind retragerea trupelor ruse în spațiul din stânga Nistrului, acestea urmând să fie completate cu noi unități militare din guberniile interne ale Rusiei⁷⁵. Decizia lui Meyendorf a provocat nemulțumirea Petersburgului care cerea insistent stoparea retragerii trupelor sale pe teritoriul Imperiului Rus. În cazul în care armistițiul ar fi fost deja ratificat, Ru-meanțev îi scria lui Meyendorf, la 2/14 septembrie 1807, să oprească „evacuarea Principatelor până la sosirea cneazului Prozorovski, numit în locul lui Michelson”⁷⁶. Suspendarea retragerii trupelor ruse a agitat mult spiritele în lagărul otoman. Mustafa pașa, fiind revoltat de comportamentul rușilor i-a scris lui Meyendorf, la 13/25 septembrie 1807 (din Rusciuk): „cer de la domnia voastră executarea rapidă și completă a punctelor tratatului, ratificat însuși de dumneavoastră”⁷⁷.

⁷² *Сборник Императорского Русского исторического общества*, том 89, с. 86. Budberg recunoaște că acest punct de vedere l-a preluat din rapoartele generalului I. Michelson. Vezi: *Сборник Императорского Русского исторического общества*, том 89, с. 133.

⁷³ *Сборник императорского русского исторического общества*, том 89, с. 133-134.

⁷⁴ А.Н. Петров, *op. cit.*, том I, с. 276-277.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 280-281.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 286.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 287.

Însă, imediat după semnarea armistițiului, turcii înșiși, încalcând art. 3, în care era fixat că oastea otomană „să nu atace în zadar cele două țări”, au oferit Rusiei un pretext formal să nu respecte articolul referitor la evacuarea trupelor. La 31 august / 12 septembrie 1807 Meyendorf și Laškariov comunicau, fiecare în parte, dar textual aproape identic, lui Budberg că: „acum nu există nicio necesitate ca armata noastră să iasă și să golească cetățile, ea poate să rămână atâta timp, cât circumstanțele o vor cere, deoa-rece... turcii au început să năvălească aproape în toate satele de frontieră ale Moldovei și Valahiei, declarând săracilor locuitori că acum e pace și ei vor rămâne în supușenia sultanului...”, „...cerând de la ei, ca de la supuși, provizii și bani pentru perioada trecută...”⁷⁸, fapt ce l-a convins pe comandantul șef interimar să sisteze retragerea trupelor ruse și „să rămână aici (în Principate – *n.n.*) până la ordinul Majestății sale”⁷⁹.

La 2/14 septembrie 1807 N. Rumeanțev, recent numit în fruntea Ministerului Afacerilor de Externe, se adresează cu o primă scrisoare către noul comandant șef al armatei ruse în Principate generalul-feldmareșal A. Prozorovski, numit în funcție la 30 august / 11 septembrie, prin care reiterează poziția Petersburgului față de clauzele armistițiului de la Slobozia și cerințele Rusiei formulate în instrucțiunea din 20 august / 1 septembrie 1807⁸⁰. Prozorovski fusese împuternicit să declare delegației turce că împăratul Rusiei era dispus să accepte armistițiul cu excepția celor două puncte menționate mai sus; în cazul în care armistițiul este ratificat să dezavueze actul de ratificare semnat de Meyendorf pe motivul că ultimul nu a avut împuternicirile respective. În același timp comandantului șef al trupelor ruse în Principate i s-au delegat împuternicirile necesare atât pentru semnarea armistițiului în condițiile în care partea otomană va accepta cerințele Rusiei în privința articolelor discutabile, cât și pentru negocierea și semnarea tratatului de pace ruso-turc. În componența delegației ruse au fost incluși generalul-locotenent M. Miloradovici, consilierul de taină Laškariov și consilierul de stat activ N. Pizani, urmând ca instrucțiunile respective să fie trimise în cel mai scurt timp⁸¹.

Împuternicirile acordate lui A. Prozorovski arată că în primele luni ce au urmat după Tilsit Curtea de la Petersburg, impresionată de promisiunile lui Napoleon, era ferm convinsă că Parisul nu se va împotrivi anexării Moldovei și Țării Românești la Rusia; crezând că Franța era predispusă să contribuie la soluționarea conflictului dintre Imperiul Rus și Imperiul Otoman în favoarea primului, această speranță fiind alimentată de unele acțiuni inteligente ale diplomației franceze⁸². La 7/19 septembrie 1807 Prozorovski

⁷⁸ ВПР. Серия первая, 1801-1815, т. IV, р. 566 (примечание 24); Первое сербское восстание 1804-1813 гг. и Россия. Книга первая. 1804-1807, док. 301.

⁷⁹ А.Н. Петров, *op. cit.*, том I, с. 283.

⁸⁰ Сборник Императорского Русского исторического общества, том 89, с. 135-136.

⁸¹ *Ibidem*, р. 136-137.

⁸² А.Н. Петров, *Война России с Турцией 1806-1812 гг.*, том II. 1808 и 1809 гг. Кн. Проэоровский и Кн. Багратион, СПб., 1887, с. 1-3.

l-a informat pe marele vizir Çelebi-Mustafa Paşa că Alexandru I nu va accepta „nenorocitele„, articole ale armistițiului și cere anularea / modificarea lor, acuzându-i totodată pe turci că ei primii au încălcat armistițiul. Cu un demers similar comandantul șef al trupelor ruse s-a adresat, la 9/21 octombrie 1807, către Sebastiani, solicitându-i să impună Poarta să accepte cerințele Rusiei⁸³. Reacția Porții Otomane a fost negativă. La începutul lui octombrie 1807 Galib efendi i-a răspuns lui Lașkariov: „deoarece armistițiul este semnat și ratificat de ambele părți nouă nu ne rămâne altceva decât să-l îndeplinim”⁸⁴. Un răspuns similar conține și scrisoarea marelui vizir din 7/19 septembrie adresată lui Prozorovski. Susținând că Poarta execută prevederile armistițiului, evacuând trupele sale, cu mici excepții, pe malul drept al Dunării și ea, la rândul său, speră că și partea rusă „va executa întocmai toate stipulările” armistițiului, Çelebi-Mustafa Paşa a respins schimbarea unor articole pe motivul ca acest precedent ar putea să se transforme într-un proces fără sfârșit. Marele vizir a calificat cerința Rusiei în privința sârbilor drept amestec în treburile interne ale Porții, menționând în acest context că Constantinopol nu apelează la factorul musulman pentru a se amesteca în treburile interne ale Rusiei⁸⁵.

Nesatisfăcut de răspunsul marelui vizir Prozorovski îl informează, la 12/24 noiembrie 1807, despre anularea armistițiului ca „unul inexistent”⁸⁶, anticipând depeșa lui Rumeanțev din aceeași zi privind refuzul guvernului rus de a ratifica armistițiul ruso-turc în virtutea caracterului lui dezavantajos Rusiei⁸⁷. Comandantului șef i s-a prescris de asemenea să evite acțiuni militare în cazul în care acestea nu sunt inițiate de către turci.

Tărăgănarea evacuării trupelor ruse din Principatele Române a îngrijorat Parisul și spre mirarea Petersburgului ministrul de Externe Jean-Baptiste de Nompère de Champagny (1756-1834), prin intermediul ambasadorului Franței în Rusia Savary și al Rusiei la Paris contele P. Tolstoi⁸⁸, a cerut explicații guvernului rus. În depeșa sa din 6/18 noiembrie 1807 către ambasadorul Rusiei la Paris contele P.A. Tolstoi Rumeanțev reiterează cauzele suspendării evacuării trupelor ruse și neratificării definitive a armistițiului indicate mai sus, acuzându-i pe turci de violarea liniei de demarcare Dunărea, de efectuarea campaniilor de jaf și violență în Țara Românească, precum și de ocuparea Galațului și făcându-i vinovați de anularea armistițiului. În consecință „...noi ne aflăm, scrie Rumeanțev, ...fără armistițiu și ...în situația care l-a precedat, adică în stare de război”. În această scrisoare ministrul de Externe al Rusiei întreprinde o primă încercare de

⁸³ А.Н. Петров, *Война России с Турцией 1806-1812 гг.*, том II. 1808 и 1809 гг. Кн. Прозоровский и Кн. Багратион, СПб., 1887, с. 3-4.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 5.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 6.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 12.

⁸⁷ *Первое сербское восстание 1804-1813 гг. и Россия*. Книга первая. 1804-1807, док. 319.

⁸⁸ *Сборник Императорского Русского исторического общества*, том 89, с. 186.

interpretare a tratatului de pace ruso-francez de la Tilsit, încercând să justifice ocuparea Basarabiei (Bugeacului) – proiectul minimal al pretențiilor teritoriale la acel moment. „Dacă armistițiul era indispensabil, notează Ru-meanțev, trebuie să respecte tratatul de la Tilsit...” și, reproducând în continuare stipularea *articolului XXII*, conchide că „...în acest articol, nu figurează chestiunea Basarabiei, unde, prin urmare, trupele noastre trebuie să rămână și să ocupe cetățile pe care le deținem”. În schimb el cere, în contextul îndeplinirii aceluiași articol, „...ca trupele otomane să evacueze de partea lor cetățile din josul Dunării, unde au corpuri de trupe foarte considerabile”⁸⁹. În scrisoarea către Napoleon din 3/15 noiembrie 1807 Alexandru I, explicând cunoscutele motive ale refuzului de a evacua Principatele, concluzionează că „...armistițiul nu există și eu nu pot să-mi retrag trupele” deoarece în condițiile în care „englezii capătă o preponderență mare în divan... trebuie să mă păzesc mai mult ca niciodată”⁹⁰, invocând astfel și factorul englez. Tentativele Rusiei de a scoate teritoriul supranumit „Basarabia” de sub jurisdicția tratatului de la Tilsit și de „dobândi această fâșie” de pământ au fost respinse de ministrul de Externe al Franței Champagny pe motivul că „dacă tratatul nu numea Basarabia, această omisiune nu putea să provină decât în urma unei neînțelegeri”⁹¹, recunoscând-o în așa mod ca parte integrantă a Moldovei.

Constatăm că, primele luni imediat următoare semnării tratatelor de la Tilsit sunt marcate de revizuirea conceptuală a *politicii orientale* ruse, inclusiv a proiectelor Petersburgului vizavi de Principatele Române. Primele acțiuni în această direcție au constituit-o suspendarea evacuării trupelor ruse din Principate și redactarea condițiilor de pace cu Imperiul Otoman, în cadrul cărora chestiunea de bază se prezentau revendicările teritoriale. Formularea directă și fățișă a obiectivului anexării Moldovei și Țării Românești la Imperiul Rus, inițierea și promovarea acțiunilor diplomatice și militare de realizare a scopului propus atestă începutul distanțării opțiunilor politice ale Cabinetului de la Petersburg de cele ale forțelor politice din Principate,⁹² care până atunci (începând cu tratatul de la Kuciuk-Kainargi din 1774) într-o măsură mai mare sau mai mică coincideau – consolidarea autonomiei Principatelor și ieșirea lor din sistemul Imperiului Otoman.

⁸⁹ *Documentele anexării Basarabiei. Corespondența diplomatică Paris – Sankt-Petresburg, 1807-1812*. Traducere de George Damian, Ion Gaidău, Elena Tacu. București, 2012, p. 58-59. Documente preluate din: Dimitrie A. Sturza; C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I, partea II. București, 1900, p. 631-635 (În continuare vom face referințe la traducerile din: *Documentele anexării Basarabiei...*); А.Н. Петров, *op. cit.*, том II, с. 14; *Сборник Императорского Русского исторического общества*, том 89, с. 219-220.

⁹⁰ *Documentele anexării Basarabiei. Corespondența diplomatică Paris - Sankt-Petresburg, 1807-1812*, București, 2012, p. 66.

⁹¹ *Ibidem*, p. 81.

⁹² Vezi: Cr. Ploscaru, *Boierimea din Moldova sub ocupație rusă (1807-1812). Reacții și inițiative politice* // Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLVIII, 2011, p. 117-130.

În luna septembrie 1807 Cabinetul de la Petersburg a inițiat acțiuni intense în vederea realizării prevederilor tratatelor de la Tilsit care vizau direct interesele Rusiei în spațiul balcanic și, prin urmare, cele ale Principatelor Române. Având un caracter de compromis și reticență, aceste tratate au devenit punctul de pornire atât pentru negocierile diplomatice între Rusia și Franța, cât și pentru orientarea întregii politici internaționale ruse ale căror fibre însă se aflau nu la Petersburg, ci la Paris⁹³. Moldova și Țara Românească au ocupat un loc distinctiv în disputa diplomatică ruso-franceză.

Modificările politicii externe a Rusiei „în problema orientală” și-au găsit expresie în ampla instrucțiune a lui Alexandru I din 14 /26 septembrie 1807, adresată ambasadorului rus la Paris P.A. Tolstoi, în care pentru prima dată, de la începutul războiului ruso-turc, sunt formulate tranșant pretențiile teritoriale ale Petersburgului. Referindu-se la negocierile ruso-otomane, care urmau să se desfășoare la Paris, cu participarea Franței în calitate de mediator, împăratul Rusiei a formulat condițiile preliminare pentru încheierea tratatului de pace, fiind propuse mai multe soluții. Declarând că „eu nu aștept o puternică împotrivire planurilor mele deoarece ele sunt în interesul împăratului francezilor și în concordanță cu planurile acestuia referitoare la Imperiul Otoman”, suveranul Rusiei recomandă conțelului Tolstoi să poarte convorbiri cu Napoleon în așa manieră „ca eu (Alexandru I – *n.n.*) să obțin posesia Valahiei și a Moldovei, într-un cuvânt limitele imperiului meu în această parte să fie împinse până la Dunăre”⁹⁴.

De remarcat că, insistența Rusiei privind dobândirea Principatelor a fost determinată în mare de măsură și de pretențiile unei părți a nobilimii ruse și a celei ofițerești de orientare *anglofilă*, nemulțumite de reorientarea politicii externe ruse după tratatul de la Tilsit, de necesitatea „justificării” Tilsitului „în fața națiunii”. Obținerea unor câștiguri teritoriale ar fi contribuit la contracararea acestei presiuni și la compensarea pierderilor produse în urma aderării la „blocada continentală”. În noiembrie 1807 N.P. Rumeanțev declarase ambasadorului francez Savary: „împăratul Alexandru îl roagă pe împăratul Napoleon ca ceea ce el a promis (la Tilsit. – *n.n.*) să fie realizat acum. Majestatea sa e nevoit să dorească aceasta, fiindcă este necesar să demonstreze poporului său rezultatul tratatului de la Tilsit în calitate de îndreptățire a păcii care, evident, nu este aprobată”⁹⁵. În același context, dar cu o altă ocazie, la 15 noiembrie 1807, Rumeanțev i-ar fi spus generalului Savary: „Singura parte bună pe care o putem prezenta populației a fost asta (Moldova și Valahia) și voi veniți să ne-o luați! Cum să răspundem noi, când ne vor întreba de ce nu le mai avem și cum ne-a fost luat acest avantaj,

⁹³ В. И. Пичета, *Международная политика России после Тильзита // Отечественная война и Русское общество. 1812-1912, том 2, М., 1911, с. 3.*

⁹⁴ *Сборник Императорского Русского исторического общества*, том 89, с. 106; Columbeanu S., *op. cit.*, p. 666.

⁹⁵ *ВПР. Серия первая, 1801-1815, т. IV, с. 560 (примечание 14).*

de vreme ce noi pierdem de acum atâtea în războiul cu Anglia?”⁹⁶. În acest sens, afirma ministrul, dobândirea Principatelor este necesară Rusiei, în caz contrar „poporul va fi foarte revoltat de condițiile tratatului de la Tilsit”⁹⁷.

După Tilsit planurile guvernului țarist în privința Principatelor Române au evoluat esențial – de la „sfera de influență” până la încorporarea lor nemijlocită la Rusia. Alexandru I, asigurându-și pretențiile sale „orientale” cu încuviințarea obținută de la Napoleon la Tilsit, deja către februarie 1808 considera „inevitabilă” și „necesară” încorporarea Principatelor Române⁹⁸. Dar, asemenea „doleanțe” au fost formulate încă în toamna anului 1807, în scopul de sonda terenul viitoarelor negocieri și poziția aliatului francez. Simptomatic în acest sens se prezintă unele declarații ale lui Alexandru I, făcute în această perioadă, ce sunt, de fapt, un „preludiu” al anexării Principatelor Române. Nevorbind încă la direct despre o împărțire totală a Imperiului Otoman, țarul rus i-a comunicat, în noiembrie 1807, lui Napoleon I, prin intermediul reprezentantului francez la Petersburg Savary, că dorește ca Moldova și Țara Românească să fie alipite la imperiul său⁹⁹. La acel moment Napoleon I privea cedarea acestor „provincii” ca „un rău inevitabil”, considerând că aceasta ar putea avea loc doar cu condiția unei remunerații „echitabile” a Franței pe contul Prusiei¹⁰⁰.

Modificările de cabinet, survenite în septembrie 1807, în legătură cu reactivarea politicii rusești în direcția sud-estului Europei – înlăturarea practică după Tilsit a ministrului de externe A. Budberg (adeptul războiului cu Imperiul napoleonian) și înlocuirea lui cu unul din cei mai înflăcărați promotori ai tradiționalei politici *Orientale* active a contelui N. Rumeanțev¹⁰¹ – au semnat încă o dată în plus predilecțiile țarismului față de posesiunile Imperiului Otoman, în general, și față de Principatele Române, în mod special. Au evoluat și metodele de înfăptuire a actului dat – de la rezolvarea lui cu asistența Franței spre soluționarea pe cale de sine stătătoare. Modificarea planurilor și metodelor de aplanare a conflictului ruso-turc s-au dovedit a fi și în continuare strâns legate de evoluția situației politice în Europa, în special, a raporturilor franco-ruse.

⁹⁶ *Documentele anexării Basarabiei. Corespondența diplomatică Paris - Sankt-Petresburg, 1807-1812*, București, 2012, p. 67.

⁹⁷ А. Н. Петров, *op. Cit.*, том II, с. 30.

⁹⁸ ВПР. Серия первая, 1801-1815, т. IV, с. 170-171.

⁹⁹ Cf.: А. Вандаль, *Наполеон и Александр I*, т. I, СПб., 1910, с. 169.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 174, 186.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 157-157. Feldmareșalul P.A. Rumeanțev-Zadunaiski, aflându-se pe patul de moarte, i-ar fi spus fiului său, Nicolae, viitorului ministru de Externe al Rusiei: „Marea Neagră și cea Baltică sunt doi ochi ai Rusiei” și „pentru Rusia este necesară stăpânirea Moldovei și Valahiei”. Vezi: Н.К. Шильдер, *Введение // Сборник Императорского Русского исторического общества*, том 89, с. LXVI.

Summary

In the early nineteenth century, during the Russo-Turkish War from 1806-1812, there has been produced the internationalization of Romanian Principalities' problem. If during the eighteenth century the main actors in the Eastern Question dispute were the Ottoman Empire, the Russian Empire and the Austrian Empire, so, in the early nineteenth century in this dispute were also involved France and England, and the Principalities' problem from regional turned into an international one. In the structure of political combinations and diplomatic duels of the early nineteenth century, Principalities appeared like chess pieces on the diplomatic negotiations table, being threatened with a total or partial annexation, or projected as exchange items in territorial combinations of the major powers, involved in the Eastern Question. The radical change of the attitude of the Cabinet from Petersburg towards the Romanian Principalities was determined by the Russian-French treaties, signed on 25 June / July 7, 1807, at Tilsit, where tacitly were delineated spheres of influence in Europe between Russia and France.

© Vlad MISCHEVCA

MOȘIILE CU RĂZĂȘIE DIN ȚINUTUL ORHEI-LĂPUȘNA ÎN 1814

Sergiu BACALOV

Problema evoluției moșiilor cu răzășie din Basarabia secolului al XIX-lea trebuie cercetată ținând cont de schimbările de ordin funciar survenite în perioadele anterioare, în special în epoca de trecere de la medieval la modern. Deoarece, anume schimbarea elitei, prin apariția noii boierimi (cu rădăcini din mediul negustorimii balcanice), pauperizarea și emigrarea peste hotare a multor reprezentanți ai vechilor neamuri boierești, dese războaie ruso-tuce din secolul al XVIII-lea, a determinat descompunerea accelerată a modului tradițional (devălmaș) de stăpânire a pământului¹ și, ca urmare, a scăzut numărul de moși cu răzășie, în favoarea moșiilor parțial cu răzășie și a celor aflate în stăpânire particulară (de regulă, a mănăstirilor și a boierilor, reprezentanți ai câtorva neamuri mai influente: Bașotă, Cazimir, Pruncul, Panaite, Râșcanu, Ralli, Ruset, Sturdza etc.).

Identificarea și publicarea materialelor statistice referitoare la moșiile cu răzășie din Basarabia secolului al XIX-lea, are menirea de a înlesni procesul de investigare științifică a acestui fenomen funciar. În această ordine de idei se înscrie și publicarea unei *vedomosti*, întocmită în anul 1816, referitoare la venitul moșiilor ținutului Orhei (Orhei-Lăpușna) pentru anul 1814. Documentul respectiv arată starea moșiilor din 12 ocoale ale ținutului Orhei, cu indicarea numelor și a funcțiilor deținute de stăpânii lor. Din aceste materiale statistice reiese că moșiile cu răzășie, totală sau parțială, erau concentrate numeric în ocoalele Botnei, Cului, Fața Bâcului, Ichelului, Câmpului și Măetinelor. Tot în aceste ocoale este atestată o densitate mai mare a moșiilor, indiferent de forma de stăpânire. Un număr relativ mic de moși este atestat în ocoalele Nistrul de sus, Nistrul de Jos și Răutul de Jos.

În baza datelor oferite de *vedomostia* din 1814, am alcătuit o hartă a moșiilor cu răzășie din ținutul Orhei. Majoritatea acestui tip de moși erau amplasate în bazinul râurilor Botna, Bâc, Cula, Sagala, Cogâlnic (afluentul Răutului), cursul de mijloc al Ichelului și cursul de jos a Ișnovățului. Remarcăm faptul că anume această regiune a fost cea mai împădurită zonă a spațiului pruto-nistrean. De asemenea, zona respectivă se caracteriza printr-un relief accidentat și puternic fragmentat.

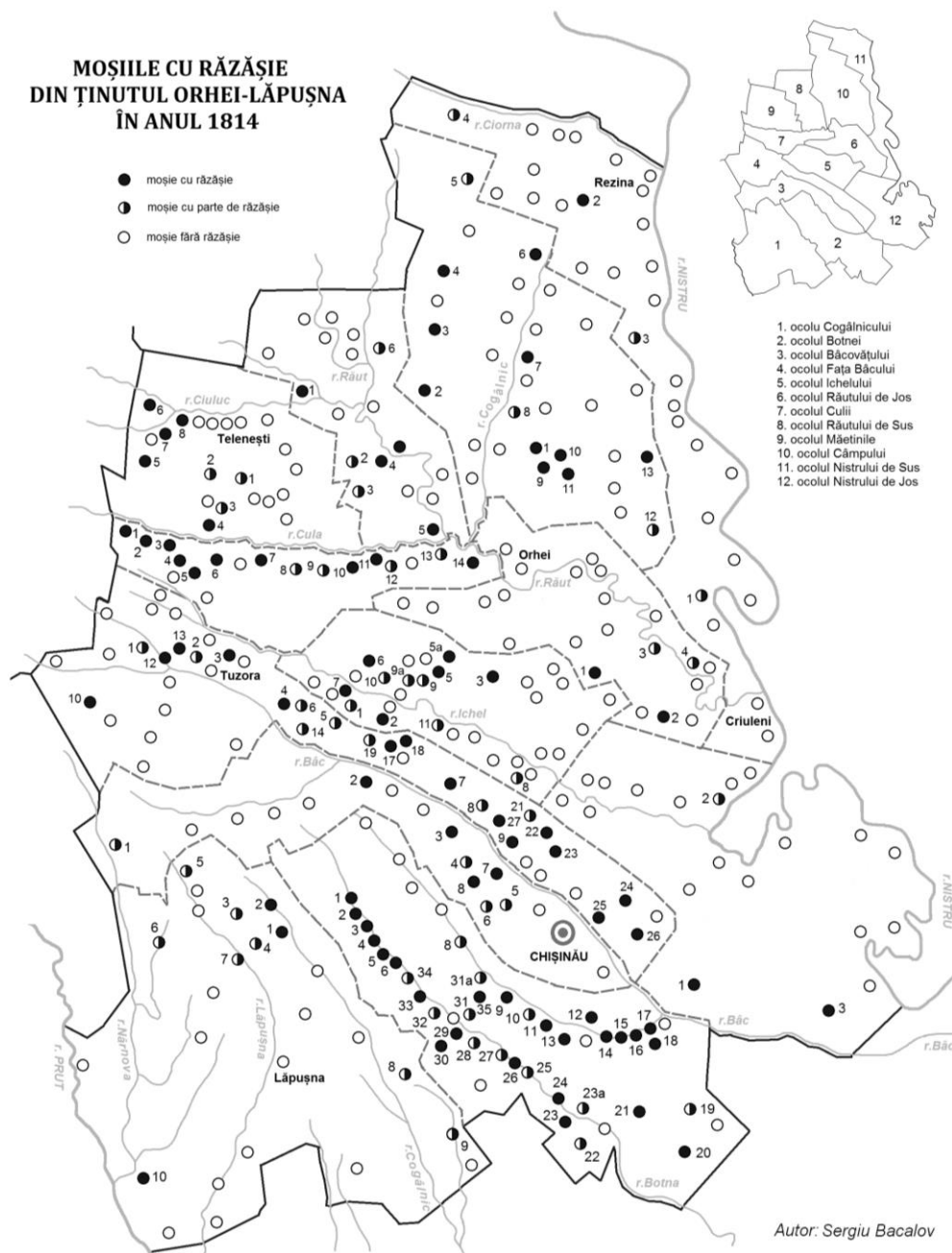
Subliniem faptul că *vedomostia* din 1814 nu atestă toate moșiile existente de facto în ținutul Orhei la acel moment. Lipsa din listă a multor moși din ocolul

¹ Mai detaliat vezi: Sergiu Bacalov, *Despre răzăși și răzășie în Țara Moldovei și în Basarabia. Materiale documentare din sec. XIX (partea I)* // Studii de arhondologie și genealogie, Chișinău, 2014, p. 63-144. Sergiu Bacalov, *Boierimea Țării Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea-începutul secolului al XVIII-lea. Studiu istorico-genealogic*, Chișinău, 2012, p. 38-52. Sergiu Bacalov, *Boierimea Țării Moldovei la începutul epocii moderne (secolul al XVII-lea - începutul secolului al XVIII-lea)* (I), în *Revista de Istorie a Moldovei*, Nr. 1, 2010, p.44-63; (II), *Revista de Istorie a Moldovei*, Nr. 2, 2010, p.18-35. Sergiu Bacalov, *Boierimea Țării Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea-începutul secolului al XVIII-lea. Studiu istorico-genealogic*, Teză de doctor în istorie, Chișinău, 2007, p. 26-34.

Cogâlnicului, a Nistrului de Jos, Răutul de Jos etc., ne face să presupunem că alcătuitorii listei n-au luat în calcul moșiile sterpe (adică, fără sat, și, respectiv, fără venit), indiferent dacă aveau răzășie sau nu. De asemenea, constatăm că mai multe trupuri de moșii, delnițe și bătrâni, au fost înregistrate ca unități funciare separate.

MOȘIILE CU RĂZĂȘIE DIN ȚINUTUL ORHEI-LĂPUȘNA ÎN ANUL 1814

- moșie cu răzășie
- ⊙ moșie cu parte de răzășie
- moșie fără răzășie

Autor: Sergiu Bacalov

Anexă

Vedomosti

în cari să cuprindi venitul fiești căriia moșăi din ținutul Orheiului pi un an 1814 să asăminea analogol ce sau rânduit ca să să împlinescă căti cinci lei la o sută și ci sau împlinit de la fieșticari moșăi, și asăminea prin ci anumi cinovnici să după împlinire cui sau dat căți anumi și prisosul ne dat undi să află.

Sau alcătuit octombrie __ zili anul 1816 în Chișinău

** Această coloniță am inclus-o în tabel pentru a evidenția moșiile cu răzășie. Numerotarea moșilor cu răzășie am făcut-o după ocoale. Ea corespunde cu cea de pe hartă – n.n.*

*	Vinitul moșilor pe un an	Numire moșilor și a cui anumi sănt	Analogoi ci au fost să de la o sută 5 lei	Ci au plătit a lui analogoi
	<i>lei</i>	<i>Ocolu Cogălnicolui prin căpitan Ioniță Părlea</i>	<i>Lei i bani</i>	<i>Lei i bani</i>
1	3000	moșiia Drăgușanii, răzășască	150 l.	150 l.
2	3600	moșiia Ciuciulenii, răzășască	180 l.	160 l.
3	3500	moșiia Perenii, a dum(isa)le Panaiti Catargiu și o parti răzășască	175 l.	-
4	1500	Săcărenii, a dum(isa)le Panaiti Catargiu și o parti răzășască	75 l.	75 l.
	800	Cărsteștii cu sat pi doaa părți, una a dum(isa)le Panaiti Catargiu și una a dum(isa)le căm(ina)r(ului) Zamfirachi ci să numește Căzăneștii cari însuș o stăpânești	40 l.	26 l.
5	800	Iurcenii, răzășască a dum(isa)le căm(ina)r(ului) Zamfirachi și a perivocicului Ianov	40 l.	25 l.
	7000	Bolțonu a dum(isa)le stol(ni)c(ului) Ioan Cheșcu	50 l.	-
6	5500	Șișcanii a dum(isa)le căm(ina)r(ului) Rale și o parte răzășască	275 l.	-
	3000	Cotul Morii a episcopii Hușului	150 l.	130 l.
	4000	Boghecenii a mănăstirii Sfântului Ion Zlataust din Eși	200 l.	200 l.
	4500	Bojoru a dum(isa)le stol(ni)c(ului) Ioan Cheșcu	225 l.	-

A	B	C	D	E
7	2000	Pășcanii o hliză a dum(isa)le sãrd(a)r(ului) Măcărescu și al 2-le a dum(isa)le Panaiti Catargiu al 3-le și al 4-le rãzãșascã	100 l.	70 l.
	2800	Lãpușna a mãnãsterei Sfãntului Ioan Zlataust di Eși	140 l.	-
	800	Spãriețãi a dum(isa)le stol(ni)c(ului) Matei Rãșcanu	40 l.	-
	42800	Piste tot	1840 l.	836 l.
	14000	Stolnicenii i Lohãneștii și Hãnceștii a dum(isa)le tit(ulearnãi) sovetnic Emande	700 l.	-
8	1000	Fundul Galbenii o parte a spat(a)r(ului) Cazamir al 2-le a cãm(ina)r(ului) Zamfirachi și al 3-le rãzãșascã	50 l.	-
9	2500	moșia Bãțãnii o parte a pitarului Ilii Botezatu și o parte rãzãșascã	125 l.	100 l.
	1300	Fãrlãdãnii a com(isulu)i Alecsandru Panaiti	65 l.	-
	3000	Cãrpenenii a spãtãresãi Safta Bogdan cu odaeã Tãrli(cgo)ciu	150 l.	150 l.
	1000	Mereșãnii a neguțãtorului din Eși Dimitrii Alcazi	50 l.	-
	500	odaea Negrei moșia a neguțãtorului din Eși Iordachi Deeriu	25 l.	-
	800	moșia Toporu a episcopiei Hușului pi care este și odaeã pah(a)r(nicului) Lefterachi	40 l.	-
	1400	moșia Horjãștii a dum(isa)le Petrachi Rusãt boer din Eși	70 l.	70 l.
	1350	odaea lui Neculai Haretul din Gura Cãlmãțuiiu moșia mãnãstirii Dancului	67 l. 60 b.	-
	1000	slobozãia dum(isa)le stolnicului Ioan Cheșcu din Gura Cãlmãțuiiu	50 l.	-
10	500	moșie Leușãnii și Ghermãneștii rãzãșascã	25 l.	-
	850	moșie mãnãstirii Cetãțui și a dum(isa)le Petrachi Rusãt din Eși	42 l. 60 b.	-
	72000	Pisti tot	3300 l.	1156 l.

A	B	C	D	E
		<i>Ocolu Botnii prin dum(nea)lui pit(a)r(ul) Căsăian Suruceanu</i>		
1	250	Ulmul răzășască	12 l. 60 b.	-
2	40	moșie Paliceniei stearpă răzășască	2 l.	-
2	150	altă delniță tot Policeniei răzășască	7 l. 60 b.	-
3	150	moșie Cercatu cei zăcu și Onciul răzășască	7 l. 60 b.	-
4	300	moșie Bubucioasa stearpă și răzășască	15 l.	-
5	50	Cumpăneștei răzășască și stearpă	2 l. 60 b.	-
5	50	o delniță tot Cumpăneștii stearpă și răzășască	2 l. 60 b.	-
5	30	o delniță iarăș Cumpăneștei răzășască	1 l. 60 b.	-
5	80	o delniță tot Cumpăneștii sterpă și răzășască	4 l.	-
6	210	moșie Lunca Bodei răzășască	10 l. 60 b.	-
7	30	moșie Drișcova stearpă și răzășască	1 l. 60 b.	-
	2000	moșie Căpriana a mănăstirii Căprienii	100 l.	-
	2500	moșie Scorenii i Malcociu a Căprenii	125 l.	-
	2000	moșie Nemoreniei a dum(isa)le spat(a)r(ului) Ioan Bașută	100 l.	-
8	800	moșie Suruceniei răzășască	40 l.	-
	1500	moșie Dănceniei a pit(a)r(ului) Căsăian Suruceanu	75 l.	-
9	300	moșie Folteștei răzășască	15 l.	-
10	300	moșie Ialovenii delniță răzășască	15 l.	-
	150	moșie Ialovenii stearpă 2 părți a dum(isa)le spat(a)r(ului) Bașută și o a treia parte răzășască	7 l. 60 b.	-
11	200	moșie Buzdăcenii stearpă răzășască	10 l.	-
12	1000	moșie Negreștei parte de sus răzășască și parte de gios a pit(a)r(ului) Căsăian Suruceanu	50 l.	-
	300	moșie Trăistenii a dum(isa)le Ioniță Căsăian	15 l.	-

A	B	C	D	E
13	400	moșie Meleștei răzășască	20 l.	-
	12790	Pisti tot	639 l. 60 b.	-
14	600	moșie Malușcenii și cu o parte din Băceiu pi dânsa răzășască	30 l.	-
15	600	moșia Coeștei cu o parte din Băcioiu pi dânsa răzășască	30 l.	-
16	80	moșie Cornișoru răzășască	4 l.	-
16	80	o delniță Cornișoru de gios răzășască stearpă	4 l.	-
17	150	moșie Răvaca răzășască	7 l. 60 b.	-
18	225	moșie Picioroganii stearpă răzășască	11 l. 30 b.	-
	3600	moșia Săngera a dum(isa)le Ion Canta	180 l.	-
19	700	moșie Pohoiu răzășască	35 l.	-
20	500	moșie Matosu răzășască	25 l.	-
	50	delnița Pohoei parte de gios a lui Zamfir Ghețău	2 l. 60 b.	-
	1200	moșie Budăiu a pit(a)r(ului) Ilii Botezatu	60 l.	-
21	600	moșie Afumațai cu slobozai Țăpala răzășască	30 l.	-
22	300	moșie Răzâni răzășască	15 l.	-
	1200	moșie Varaticu stearpă a sfintii mănăstiri Varaticu din Moldavvii	60 l.	-
	200	o delniță aleasă din moșie Răzâni a mănăstirii Sfântului Ioan Zlatoust	10 l.	-
	800	moșie Modvalu cu o parte din satul Horăștei a dum(isa)le căm(i-na)r(ul) Ralea	40 l.	-
23-23a	500	moșie Găurenii răzășască cu o parti din satu Horăștei	25 l.	-
24	400	moșia Bătănii cii zăcu și Zămbrenii răzășască	20 l.	-
	350	slobozăe Zămbrenii	17 l. 60 b.	-
25	300	moșie Gărlile răzășască	15 l.	-
	600	moșie Gărlile a pit(a)r(ului) Ilii Botezatu din gios stearpă	30 l.	-
26	200	moșie Arzăștei stearpă răzășască	10 l.	-

A	B	C	D	E
27	600	moșie Costeștii răzășască partea de gios	30 l.	-
27	400	tot moșie Costeștii parte de sus stearpă răzășască	20 l.	-
	800	moșiia Pojorăanii a pit(a)r(ului) Căsăian Suruceanu	40 l.	-
28	80	moșiia tot Pojorăanii răzășască	4 l.	-
29	130	moșie Ulmii răzășască	6 l. 60 b.	-
30	130	moșie Goidana răzășască	6 l. 60 b.	-
31 31a	200	moșie Dăncenii cu delnița Dulejăanii răzășască	10 l.	-
	600	moșie Deecenii parte de gios a porușnicului Balahura	30 l.	-
	300	moșiia Dulejăanii a polc(o)v(nicului) Marcu Gaios	15 l.	-
	300	o delniță tot Dulejăanii parte din sus a postelicesăi Tudura Nooroai	15 l.	-
32	500	moșiia Borenii răzășască stearpă	25 l.	-
	1500	moșie Borăanii parte de mijlocu cu alăturata parti din sus din Lunca Mari a pit(a)r(ului) Căsăian Suruceanu	75 l.	-
33	200	moșiia Mânăileștii cu alăturata parte din Borăanii răzășască din gios	10 l.	-
	6000	moșiia Văsăenii a dum(isa)le spat(a)r(ului) Iancu Miclăscu	300 l.	-
34	60	delnița Răce cu alăturata delniță Pânășăștii răzășască	3 l.	-
34	40	delnița Teiul răzășască	2 l.	-
34	80	delnița din satul Văsăenii răzășască	4 l.	-
34	80	delnița în Sălești răzășască	4 l.	-
34	60	delnița Corniceștilor tot din sat răzășască	3 l.	-
34	80	delnița ci să numești Muntenii tot în Sălești răzășască	4 l.	-
	500	moșiia Hanscăi a pit(a)r(ului) Ilii Botezatu	25 l.	-
45	300	moșiia Săcetenii cu alăturata parte din Sloveni răzășască căriia parte îi zăcu și Măciuca	15 l.	-

A	B	C	D	E
	500	moșiia Mănzații a dum(isa)le Vasăli Miclescu din dreapta Prutului	25 l.	-
	39465	Pisti tot	1873l. 30b.	-
<i>Ocolu Bacovățului prin căp(i)t(anul) Ștefan Popa</i>				
1	2000	moșiia Nesporeni rătășască împreună cu a șasă parte a căm(ina)r(ului) Zamfirachi Rale	100 l.	100 l.
	1800	moșiia Dolna a căm(ina)r(ului) Zamfirachi Rale	90 l.	-
	1800	moșiia Miclăușanii a mănăstirii Căprienii	90 l.	-
	3000	moșiia Lozova a mănăstirii Căprienii	150 l.	-
	2500	moșiia Vorniceni a mănăstirii Căprienii	125 l.	-
2	1500	moșiia Volosăanii rătășască	75 l.	-
	2000	moșiia Curluceni a dum(isa)le stol(ni)c(ului) Manolachi Vărnăv	100 l.	-
	2000	moșie Strășăanii a mănăstirii Sfintii Vineri din Moldavvii	100 l.	-
3	2500	moșie Cojușna rătășască	125 l.	-
4	1800	moșiia Trușăanii a dum(isa)le sărd(a)r Marii Onofreesăi i rătășască	90 l.	-
5	1200	moșie Durleștii rătășască	60 l.	-
	2200	moșiia Buicanii a mănăstirii Sfintii Vineri din Eși	110 l.	-
	1000	Mănceștii a mitropolii din Eși	50 l.	-
6	300	moșiia Chicera rătășască și a dum(isa)le spat(a)r Ioniță Bașută	25 l.	-
7	300	moșiia Grozăștii rătășască	15 l.	-
8	500	Cartișa rătășască	25 l.	-
	200	o delniță a mână(stiri)i Sfântului Veniri din Eși cari esti trasă din trupul moșii Durleștei o a treia parti	10 l.	-
	26600	Pisti tot	1330 l.	460 l.
<i>Ocolu Fața Bâcului prin căp(i)t(an)ul Iordachi Costin</i>				
	2000	Sadova moșie a mănăstirii Căprienii	100 l.	-

A	B	C	D	E
	1200	Părjoltenii moșie a mănăstirii Căprienii	60 l.	-
	400	Buda iarăș moșie a mănăstirii	20 l.	-
	1400	Horodiște moșie a Căprienii	70 l.	-
	1300	Cioreștei moșie a Căprienii	65 l.	-
	1900	Vălcenețu moșie a mănăstirii Făstucei	95 l.	-
	3600	Bahmut moșie a dum(isa)le med(elni)c(er)ea(sei) Ilinca Carp	180 l.	-
1	3000	moșie Săpotenii a dum(isa)le Iordachi Donici i răzășască	180 l.	40 l.
	1000	Hărjouca i Pălanca moșie a schitului Hărjoui	50 l.	-
2	400	Bărăiacul a dum(isa)le stoln(ni)c(ului) Matei Rășcanu i răzășască	20 l.	10 l.
	800	Târgul Tuzura a dum(isa)le stol(ni)c(ului) Rășcanu	40 l.	-
3	600	Nișcanii moșie răzășască	30 l.	30 l.
	1900	Păuleștii a dum(isa)le Dinu Rusu	95 l.	
4	400	Pitușca moșie răzășască	20 l.	20 l.
5	630	Găleștii moșia a dum(isa)le pah(a)r(nicului) Thoma Stamati i podpolcovniceasa Gomonova și răzășască	31 l. 60 b.	31 l. 60 b.
6	1100	Vărzăreștii moșie a dum(isa)le căm(ina)r(ului) Zamfirachi Rale i răzășască	55 l.	55 l.
	3000	Tătărăștii moșie a dum(isa)le stolniceasa Rucsanda Donici	150 l.	-
	1400	Negreștii a dum(isa)le Matei Hărmezău	70 l.	-
7	670	Roșcanii moșie răzășască	33 l. 60 b.	33 l. 60 b.
8	490	Sărețai a dum(isa)le păh(a)r(nicesii) Ilenii și răzășască	22 l. 60 b.	22 l. 60 b.
9	330	Highideșii răzășască	16 l. 60 b.	16 l. 60 b.
	1050	Petrecanii a com(isulu)i Alexandru Panaite	52 l. 60 b.	-
	1050	Visternicenii moșie a dum(isa)le banului Dimitrachi Rășcanu	552 l. 60 b.	-
	1600	Timiliuțai a dum(isa)le Alecsandru Panaite	80 l.	-

A	B	C	D	E
	41220 **	Fac	2059 l.	259 l.
** de fapt sunt 31220 – n.n.				
		Suma urmii	2059 l.	259 l.
10	50	moșie Cobiestii răzășască	2 l. 60 b.	2 l. 60 b.
	1200	moșia Novacei a stolnicului Matei Rășcanu	60 l.	-
11	200	delnița Stângăcenii răzășască	10 l.	10 l.
12	150	delnița Devecei de sus răzășască	7 l. 60 b.	7 l. 60 b.
12	100	delnița Devecei de jos răzășască	5 l.	5 l.
	400	moșia Mândra a dum(isa)le sãrd(a)r(ului) Theodosãu	20 l.	-
	180	moșia Lăurenii	9 l.	9 l.
13	200	delnița Lăurenii din parte de gios răzășască	10 l.	10 l.
13	50	delnița Dealu Pântei răzășască	2 l. 60 b.	2 l. 60 b.
14	100	delnița Vercăi răzășască	5 l.	5 l.
	550	tij moșie Vârca a dum(isa)le Ivan Chirilovici Ianov	27 l. 60 b.	-
15	100	moșie Lunca Mari a dum(isa)le pah(a)r(nicului) Toma Stamati i răzășască parte de gios	5 l.	5 l.
	100	moșie Tutovenii a dum(isa)le pah(a)r(nicului) Toma Stamati	5 l.	5 l.
16	150	moșie Huba răzășască i a dum(isa)le Iordachi Donici	7 l. 60 b.	7 l. 60 b.
17	70	moșie Ghelăuza răzășască	3 l. 60 b.	3 l. 60 b.
18	100	delnița Saca răzășască	5 l.	5 l.
	250	cu totul lui Slă(n)lă	12 l. 60 b.	12 l. 60 b.
	60	a dum(isa)le Iordachi Donici o delnița pe cari esti poșta	3 l.	-
19	50	o delnița mai sus de Gura Tătăreștilor a răzășilor din Pânășăști	2 l. 60 b.	2 l. 60 b.
	60	o delnița a dum(isa)le stol(ni)c(ului) Vârnav cu o moară de apă în Băc	3 l.	-
20	50	delnița Cărbunii răzășască	2 l. 60 b.	2 l. 60 b.
	50	delnița de gios a dum(isa)le pãh(a)r(nicesii) Ilenii	2 l. 60 b.	2 l. 60 b.
20	50	delnița Portărăștilor răzășască	2 l. 60 b.	2 l. 60 b.
20	50	delnița Huhureștei răzășască	2 l. 60 b.	2 l. 60 b.
		Pisti tot		361 l. 60

A	B	C	D	E
20	50	delnița Căzacu răzășască	2 l. 60 b.	2 l. 60 b.
21	250	moșie Holboca din sus a log(ofă)- tului Vasăli Iani și a răzășilor	12 l. 60 b.	12 l. 60 b.
	300	Schitul Răciula	15 l.	-
22	150	moșie Holboca din mijlocu răzășască	7 l. 60 b.	7 l. 60 b.
23	140	moșie Holboca din gios răzășască	7 l.	7 l.
	600	moșiia _____	30 l.	-
24	200	moșiia Ciocana răzășască	10 l.	10 l.
25	50	moșiia Otovasca răzășască	2 l. 60 b.	2 l. 60 b.
	300	Movelanii a jăt(nice)r(ului) Iordachi	15 l.	15 l.
26	600	moșie Lupa răzășască	30 l.	-
	200	moșie Dămbeștei lângă Highideș a dum(isa)le căm(ina)r(ului) Ioan Pruncu	10 l.	-
27	600	moșiia Gricenii din sus di Highideș răzășască	30 l.	30 l.
27	40	delnița Mătcu răzășască cei scoa- să din Greceni din vechi	2 l.	2 l.
27	50	delnița Căzacu răzășască	2 l. 60 b.	2 l. 60 b.
27	100	delnița Biholu răzășască	5 l.	5 l.
	49170 **	Pisti tot fac	2356 l. 60 b.	458 l.
** de fapt sunt 39170 – n.n.				
		<i>Ocolul Ichiliului prin Filip Ursu</i>		
	1500	moșiia Voinova a dum(isa)le polc(o)v(nicului) Marcu Gaios	65 l.	-
1	2500	moșiia Zubreștii a dum(isa)le polc(o)v(nicului) Marcu Gaios și a lui Bortă cu frații lui	125 l.	75 l.
	800	moșiia Drăgușăanii slobăzăia Chir- ianca a dum(isa)le polc(o)v(nicu- lui) Gaios	40 l.	-
	900	moșiia Martineștei a dum(isa)le spat(a)r(ului) Panaiti Cazamir	45 l.	-
2	1000	moșiia Răci răzășască	50 l.	50 l.
	1200	moșiia Grăbleștii a dum(isa)le me- de(Inice)r(esei) Ilinca (Carp)	60 l.	-

A	B	C	D	E
	3000	moșiia Biliștei a dum(isa)le spat(a)r(esii) Ilinca Donici	150 l.	-
	3000	moșiia Rădenii a dum(isa)le pah(a)r(nicului) Ion Rusu	150 l.	-
	2000	moșiia Micăuțai a dum(isa)le mede(Inice)r(ului) Costandin Rusu	100 l.	-
	1333	moșiia Zamgiogii a dum(isa)le tit(ulearnîi) so(vetnic) Crupenschii	70 l. 18 b.	-
	2500	moșiia Lohăneștei a dum(isa)le spat(a)r(ului) Panaiti Cazamir	125 l.	-
	2500	moșiia Pășcanii a dum(isa)le Iordachi Carp	125 l.	-
	800	moșiia Scurta a dum(isa)le Costandin Bantăș	40 l.	-
	4000	moșiia Ișnovățu i Rășcova a dum(isa)le stol(ni)c(ului) Matei Donici	200 l.	-
	1300	a dum(isa)le Zamfira moșiia Stețcanii	65 l.	-
	2000	Micleștei a dum(isa)le Iordachi Donici	100 l.	-
3	2500	moșiia Perisăcina răzășască	125 l.	125 l.
	550	Bezga și Cotelnicii a dum(isa)le Iordachi Donici	27 l. 60 b.	-
4	400	Părlitai moșiia răzășască	20 l.	20 l.
5	3000	moșiia Teleșău i Sămășcana a căp(i)tanului Ion Săcheraș și a răzășilor	160 l.	-
	2000	moșiia Caminci a sulgiarului Filactachi	100 l.	-
	500	moșiia Pocșăstii a lui Neculai Zugravu	25 l.	-
	1200	Stınca moșiia a dum(isa)le Dimitrachi Donici	60 l.	-
6	2500	moșiia Cobălca răzășască	125 l.	125 l.
7	1000	moșiia Oneștei răzășască	50 l.	50 l.
	2500	moșiia Țăgăneștii a dum(isa)le mede(Inice)r(ului) Lupu Rosăt	125 l.	-
	400	moșiia Migdăceștii a dum(isa)le spat(ă)r(esei) Ilinca Donici	20 l.	-
8	500	moșiia Drăslicenii o parti stăpănești dum(isa)le sărd(a)r(ul) Vasăli și 2 parti răzășii	25 l.	-

A	B	C	D	E
9 9a	400	o a treia parti din Pocșești și a o trei parti din Căpinești răzășii	20 l.	20 l.
10	150	o a patra parti Copileni răzășască	7 l. 60 b.	7 l. 60 b.
11	150	o parti din Drăgușani di sus răză- șască	7 l. 60 b.	7 l. 60 b.
11	200	altă parte din Drăgușani răzășască	10 l.	10 l.
4	100	o delniță din moșiia Părlitai răzăș	5 l.	5 l.
	200	moșiia Sporăanii a dum(isa)le Ior- dachi Donici	10 l.	10 l.
	48683 **	fac pisti tot fac	2422l. 78b.	505 l.
** de fapt sunt 48583 – n.n.				
		<i>Ocolu Răutului de Gios prin polc(o)v(nicul) Ion Cotruță</i>		
	4000	moșiia Ivancea a dum(isa)le Iancu Rusu	200l.	-
1	2000	moșiia Hărtopol răzășască	100 l.	100 l.
	3000	moșiia Izbiște a dum(isa)le vor(n- icului) Costandin Păladi	250 l.	-
2	600	moșiia Cruhlicu răzășască	30 l.	30 l.
	9600	fac fac	400 l.	130 l.
	2800	moșiia Ohrincea a dum(isa)le spa- t(a)r(ului) Panaiti Cazamir	140 l.	-
3	3700	moșiia Man(ci)căuțai a dum(isa)le com(is)ul Alecsandru (Panaite) și o parte răzășască împreună și cu moșiia Jevrenii i Răculeștii	185 l.	55 l.
4	600	moșiia Băloșăștii rn. a dum(isa)le banului Toader Bașută și rn. răză- șască	30 l.	20 l.
	2200	moșiia Trebujenii a sfinții mă(nă)- st(ir)ji Goliei	110 l.	-
	1000	moșiia Jălăbocu a dum(isa)le Cat- rina Rusu	50 l.	50 l.
	1500	moșiia Petrea a dum(isa)le nadv- ornii sovetnic Milo	75 l.	-
	13000	moșie Sălește a dum(isa)le căm(i- na)r(ului) Spiru din Eși	650 l.	-
	2800	Brăneștii moșiia a stol(ni)c(ului) Matei Donici	170 l.	-
	1600	moșie Pivnița o delniță a dum(i- sa)le Iordachi Donici	30 l.	-

A	B	C	D	E
	3000	moșiia Păhărnicienii a dum(isa)le nadvornii s(ovetnic) Milo	150 l.	-
	2500	Furcenii a dum(isa)le Ilii Carp i pit(a)r(ului) Costachi	125 l.	125 l.
	1000	moșiia Slobozăi Doamnei a dum(isa)le Iordachi Canta	50 l.	-
	600	moșiia Rășca a dum(isa)le căm(ina)r(ului) Spirul	30 l.	-
	9000	moșiia târgului Orheiului a dum(isa)le Iordachi Canta	450 l.	-
	2100	Vatra Iazului din sus di târgul Orheiului a mă(năsti)rii Săcului	105 l.	-
	1200	Vaticeii a dum(isa)le Panaiti Scordeli și moșiia Mana	60 l.	60 l.
	800	Curchii a mănăstirii Curchii	40 l.	
	58000 **	Pisti tot fac	20000 l.	450l.
** de fapt sunt 57400 - n.n.				
		<i>Ocolul Cului prin po(l)c(o)v(nicul) Pavăl Chirica</i>		
1	1100	moșiia Năpădeniirăzășască	55 l.	55 l.
2	1000	moșiia Cornova răzășască	50 l.	50 l.
3	1000	moșiia Rădenii răzășască	50 l.	50 l.
4	900	Dereneu răzășască	45 l.	45 l.
	300	Bularda a dum(isa)le spat(a)r(ului) Sturza	15 l.	-
5	1100	moșiia Onișcanii răzășască	60 l.	55 l.
	500	parte de sus a mănăstirii Hărbovățul din moșiia Hogineștii	25 l.	-
6	500	parte răzășilor din moșiia Hogineștii	25 l.	25 l.
	3300	moșiia Țăbiriga a dum(isa)le pah(a)r(nicului) Toma Stamati	165 l.	165 l.
7	1000	moșiia Mileșăanii răzășască	50 l.	50 l.
8	1500	moșiia Bravicea a dum(isa)le Sandul Feodosău și răzășască	75 l.	75 l.
9	1400	moșiia Săsăanii a dum(isa)le Mihălachii Biberii răzășască	70 l.	70 l.
10	1100	moșiia Ghetilova răzășască	55 l.	331.10(0)b.
11	700	moșiia Holboca răzășască	35 l.	35 l.

A	B	C	D	E
12	1200	moșiia Puțantei răzășască și a s. b(lagorodiei) Milu 800 lei parte răzășilor 400 lei a dum(isa)le Milu	60 l.	40 l.
	3000	moșiia Dișcova a s. b(lagorodiei) sali Milu	150 l.	-
13	2100	moșiie Morăzării a blagorodiei sale Milu i răzășască și a răpos(atului) med(elni)c(e)r Apostul Stăvilă	105 l.	19 l. 45 b.
14	1200	Isacova răzășască	60 l.	60 l.
	22900	Pisti tot fac	1150	828l. 130b.
<i>Ocolul Răutului de Sus prin po(l)c(o)v(nicul) Manolachi Găleşu</i>				
1	500	Verejării răzășască	25 l.	-
2	1500	Coropcenii rn. a dum(isa)le spat(a)r(ului) Neculai Rosăt și cielantă răzășască	75 l.	-
3	330	moșiia Ghermăneștii a dum(isa)le spat(a)r(ului) Vasăle Rosăt i răzășască	16 l. 60 b.	-
4	420	Clișova răzășască	21 l.	-
	500	Tărzăenii a dum(isa)le hatmanului Sandulachi Sturza	25 l.	-
5	230	Breanova răzășască	11 l. 60 b.	-
	4000	Brăvicenii a hatmanului Sandulachi Sturza prin dum(nealui) Cazimir	200 l.	-
6	320	Ciocăltenii răzășască	16 l.	-
	6060	Sărătenii a dum(isa)le spat(a)r(ului) Vasăle Rusăt	303 l.	-
7	800	moșiia Îndărăpnici rn. a mănăstirii Bărboiului și ceelaltă răzășască	40 l.	-
	1200	Negurenii i Pupăzării a dum(isa)le vist(iernicului) Grigoraș Sturza	60 l.	-
	1700	moșiia Chițcanii a dum(isa)le vist(iernicului) Grigoraș Sturza	85 l.	-
	2000	moșiia Căzăneștii a dum(isa)le maiurului Șăinovici	100 l.	-
	3500	Vadu Lecăi a dum(isa)le tit(ulearnîi) sovetnicu Sandul Feodosău	175 l.	-

A	B	C	D	E
	1800	Beneștei a dum(isa)le tit(ulearnîi) sovetnicu Sandul Feodosău	90 l.	-
	1000	Mălăeștei a dum(isa)le păh(ă)r-(nicea)sa Iliana Ursu	50 l.	-
	1200	Zăhăicani a dum(isa)le hatmanului Sandulachi Sturza	60 l.	-
	27060	Pisti tot fac	1359 l.	-
		<i>Ocolu Măetinile prin porușnicul Dimitrachi Chirtu</i>		
	600	Bogzăștii a postelnicelului Vasăle Roșca	30 l.	-
	600	tot Bogzăștii a dum(isa)le spat(a)r(ului) Iancu Sturza	30 l.	-
	2200	Crăsnășanii i Fundătura și Cravățul a dum(isa)le spat(a)r(ului) Sturza	110 l.	-
	700	Sângurenii cei zicu și Budăiul a dum(isa)le tit(ulearnîi) sovetnic Deodosău	35 l.	-
1	1100	tot Sângurenii cei zicu și Budăiul a dum(isa)le spat(a)r(ului) Iancu Sturza și răzășască	55 l.	-
	800	Beșanii pol sat de sus a căpitanului Toader Manoli	40 l.	-
2	800	tot Beșanii răzășască	40 l.	-
	1500	Hirișanii a stol(ni)c(ului) Enachi Botezat	75 l.	-
3	350	Pleșca răzășască	17 l. 60 b.	-
	350	tot Pleșca parte de gios a log(o)ff(ătului) Vasăli Stati	17 l. 60 b.	-
4	2000	Hirova răzășască	100 l.	-
5	1500	Cucioaea răzășască	75 l.	-
	3000	moșiia Biliceniei a dum(isa)le tit(ulearnîi) sovet(nic) Cuhanovschi	150 l.	-
6	1000	Zgărdeștii moșiia răzășască	50 l.	-
7	300	Gheliceniei răzășască	15 l.	-
8	1500	Măndreștii răzășască	75 l.	-
	1200	Spanciocanii a căm(ina)r(ului) Anton Joldescu	60 l.	-
	900	Ciuluicanii a dum(isa)le spat(a)r(ului) Panaite Cazimir	45 l.	-

A	B	C	D	E
	2500	Mihălașa a feciorilor log(o)f(ătu- lui) Bălănescu	125 l.	-
	5000	moșiia Teleneștii a pit(a)r(ului) Theodosii	250 l.	-
	2000	Ineștii a dum(isa)le tit(ulearnîi) sovet(nic) Sandul Theodosău	100 l.	-
	2500	Leușăanii a arhimandritului Irimia Dancul	125 l.	-
	1900	Văsăenii a căm(ina)r(ului) Ioan Pruncul	95 l.	-
	34300	Pisti tot fac	1715 l.	
<i>Ocolu Cămpului prin căp(i)t(anul) Grigoraș Suvaca</i>				
1	1200	Chipercenii răzășască	60 l.	60 l.
	1500	Căcărăzăanii a M(ă)n(ăstirii) Băr- boiului	75 l.	-
2	400	Chiștelnița răzășască	20 l.	20 l.
3	160	moșiia Scorțanii răzășască	8 l.	8 l.
4	350	Ignățai răzășască	17 l. 60 b.	17 l. 60 b.
	1700	parte dum(isali) pah(a)r(nicului) Petrachi Catargiu din Sămășcani	85 l.	-
5	120	parte răzășilor din Sămășcani	6 l.	6 l.
	1500	moșiia Piciștea a dum(isa)le caval- eriului Firiș	75 l.	-
6	333	Horgheneștii răzășască	16 l. 60 b.	16 l. 60 b.
	700	moșiia Cogălnicenii	35 l.	35 l.
	1500	moșie Verejăanii a dum(isa)le spa- t(a)r(ului) Neculai Rusăt	75 l.	-
	750	moșiia Măncenii a dum(isa)le lo- g(ofă)tului Neculai Dumbravă	37 l. 60 b.	37 l. 60 b.
7	1000	Cuizăuca răzășască	50 l.	50 l.
	700	Bușăuca a dum(isa)le spat(a)r(u- lui) Ioan Sturza	35 l.	-
8	630	moșiia Curlenii rn. a sârd(a)r(esii) Marii Onofriesăiși rn. răzășască	31 l. 60 b.	31 l. 60 b.
	2000	Vorotețăli a dum(isa)le spat(a)r- (esii) Ilina Donicioai	100 l.	-
9	110	moșiia Ciuhurăanii răzășască	5 l. 60 b.	5 l. 60 b.
10	155	moșiia Bieștii răzășască	7 l. 90 b.	7 l. 90 b.
11	70	Sloboziia Hodorogii răzășască	3 l. 60 b.	3 l. 60 b.

A	B	C	D	E
	600	moșie Berezlogii a dum(isa)le Ștefan Calmuțchii	30 l.	30 l.
12	1000	Suslenii a dum(isa)le Pavăl Măcărescu rn. și rn. răzășască	50 l.	25 l.
	1000	moșiia Șărcanii a dum(isa)le spat(a)r(esii) Iliina Donici	50 l.	-
	2800	moșiia Pohribenii a exălenții sale d(omnul) ingener general maiur Garting	140 l.	-
13	150	Cihorării moșie răzășască	7 l. 60 b.	7 l. 60 b.
	100	Slobozia Izvoarăli	5 l.	5 l.
	900	moșiia Sărota a dum(isa)le Zoia Demetru	45 l.	45 l.
	700	moșie Trefeștii a mănăstirii Sfântului Sava	35 l.	35 l.
	250	Prepicinii a mănăstirii Curchii	12 l. 60 b.	-
	1300	Gheduleanii a dum(isa)le spat(a)r(ului) Ioan Sturza	65 l.	-
14	1000	Mășanii a pah(a)r(nicului) Toma Stamati i răzleț	50 l.	50 l.
	300	Bravicienii a lui Dimetru Berezliu Zamhinoai	15 l.	15 l.
	300	Moșiia Roșcanii a dum(isa)le spat(a)r(ului) Mihălachi Cerchez	15 l.	15 l.
15	140	Moșiia Mărzăreștii răzășască	7 l.	7 l.
	400	Hăjdeenii a lui Ivan Carp	20 l.	20 l.
	370	Holmurili a dum(isa)le Costn Carp	18 l. 60 b.	18 l. 60 b.
	2000	Sămășcanii a dum(isa)le polc(o)v(nicului) Rășliacov	100	-
	28208 **	fac pisti tot fac	1409 l. 30 b.	581 l. 90 b.
** de fapt sunt 28188 – n.n.				
		<i>Ocolu Nistrului de Sus prin căp(i)t(anul) Leon Hodoroge</i>		-
	5500	Ichimăuțai a dum(isa)le Enachi Lazu i Săharna	225 l.	225 l.
	2000	Stohnaia și Răzina a dum(isa)le spat(a)r(ului) Neculai Rosăt	100 l.	-
	2000	Ciorna moșiia dum(isa)le vor(mi)c(ului) Alecu Ghica	100 l.	75 l.

A	B	C	D	E
	2500	moșiia Țahnauții a dum(isa)le căm(ina)r(ului) Bucșănescu	125 l.	125 l.
	4000	moșiia Ustia a mănăstirii Probotă	200 l.	-
	4000	Horilcanii moșiia a Sf(ntului) Sava	200 l.	-
1	800	Marcăuții a treia parte a dum(isa)le Toma Paninopulu și răzășască	40 l.	4 l. 20 b.
	4000	Molovata a mănăstirii Golii	200 l.	-
	2500	moșiia Ocsentia a măn(ăstirii) Golii	125 l.	-
	1400	Vășcăuții a dum(isa)le pah(a)r(nicului) Toma Stamati	70 l.	-
	4500	Jorile a dum(isa)le spat(a)r(ului) Vasăle Roset	225 l.	-
	500	Lopatna a lui Iane Cusu	25 l.	25 l.
	1000	Lalova a dum(isa)le Zoița Roset	50 l.	-
	1000	moșiia Hrabova și Stodolna a dum(isa)le Catinca Hărmezău	50 l.	-
	400	Cobălenii a dum(isa)le Costandin Morțun	20 l.	20 l.
	5000	Cinășăuții a dum(isa)le căm(ina)r(ului) Anton Zoloti	250 l.	240 l.
	4200	Sărcova și Fuzăuca a dum(isa)le căm(ina)r(ului) Enachi Pruncu	210 l.	-
	1500	parte polc(o)v(nicului) Rășliacov din moșiia Fuzăuca	75 l.	
	1000	Moșiia Bucișca a mitropolii din Eși	50 l.	50 l.
2	800	Țareuca răzășască	40 l.	40 l.
	1250	Păpăuții a m(ă)n(ăstirii) Căprienii	62 l. 60 b.	
	800	Lipiceniei (a dumisale titulearnîi sovetnic Feodor Ivanovici)	40	26 l. 60 b.
	1250	Parcanile a mănăstirii Căprienii	67 l. 60 b.	-
	1500	Șoldăneștii a polcovnicesăi Ancuța	75 l.	-
3	3000	Oleșcanii a dum(isa)le pah(a)r(nicului) Petrachi Catargiu i răzășască	150 l.	65 l. 60 b.
	1500	Chișcăreștii moșiia a m(ă)n(ăstirii) Gălata	75 l.	45 l.
	6000	Creulenii a sfintii mitropolii din Iaș	300 l.	-
4	3000	Horodiște moșiia a dum(isa)le căm(ina)r(ului) Ion Pruncu i răzășască	150 l.	41 l.
	66900	Pisti tot	3300 l.	982l. 20b.

A	B	C	D	E
		<i>Ocolu Nestrului de Gios prin log(o)ff(ătu) Toma Donică</i>		
	4900	Cobusca a a dum(isa)le boerului Ion Balș	245 l.	-
	2500	Telița a exălenții ghegeneralui Iiii Ca- targiu	125 l.	-
	2000	Spia a dum(isa)le Catinca Milu	100 l.	-
	4000	Șărpenii a dum(isa)le Rucsanda Sturza i Pohocenii	200 l.	200 l.
	9000	Dubăsarii Vechi, Corjovu și Bela- cău a dum(isa)le Rucsanda Sturza	450 l.	-
	22400	fac	1120 l.	200 l.
	14000	Malu Tohatinului, Vadul lui Vodă și Boșcana a dum(isa)le spat(a)r- (ului) Cazamir	700 l.	700 l.
	2000	Sloboziia lui Dușcă i Coliceniei o pa- rti a dum(isa)le titu(learnî) sovet- nic Exaporitu și altă parte a du- m(isa)le c(ollejschi) săcretar Ivan Chirilovici	100 l.	100 l.
	6000	Budeștii a dum(isa)le spat(a)r(u- lui) Panaite Cazimir	300 l.	-
	1500	Hrușova a dum(isa)le jăt(ni)c(e- riului) Semion	75 l.	-
	1400	Goianu a comisului Neculai Racoviță	70 l.	-
	4400	Vădenii, Cricovu și Făureștii a du- m(isa)le Iordachi Donicu	220 l.	-
1	1000	Merenii răzășască	50 l.	50 l.
2	1600	Onițcanii moșiia a dum(isa)le răp- (o)s(atului) med(elni)c(e)r Grigo- ri Crucerescu și o parte răzășască	80 l.	
3	500	Sloboziia Cobusca de Gios răzășască	25 l.	25 l.
	54800	Pisti tot	2745 l.	945 l.

Sursa: Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar1, dosar 4, filele 166-176 verso.

Summary

The author examines new statistical documents relating to the fiefdoms „răză-
șie” of Bessarabia (1814, Orhei-Lăpușna districts).

© Sergiu BACALOV

IMIXTIUNEA ORGANELOR IMPERIALE RUSE ÎN NUMIREA NOTARILOR ȘI SAMSARILOR ÎN ORAȘUL CHIȘINĂU DUPĂ ABOLIREA AUTONOMIEI BASARABIEI (1828-1836)

Andrei EMILCIUC

În epoca trecerii de la feudal la modern, dezvoltarea relațiilor capitaliste a avut drept premisă directă dezvoltarea orașelor. Însă creșterea economică a anumitor orașe de multe ori era stingherită, nu din motive obiective, ci subiective, mai exact de lipsa de autonomie. Un exemplu clasic în acest sens sunt orașele din Imperiul Rus. Problema în cauză a fost doar tangențial analizată în lucrările generale dedicate dezvoltării orașului rus în secolul al XIX-lea, semnate de P.G. Rîndzunski¹, B.N. Mironov², L.V. Koșman³, sau cele dedicate dezvoltării orașelor Basarabiei, ale istoricului V.I. Jucov⁴. Aceasta deoarece istoriografia sovietică, dar și cea contemporană rusă acordă foarte puțină atenție acestui aspect. Istoriografia occidentală, în schimb, nuanțează foarte tranșant esența problemei, însă fără a dispune de o bază documentară solidă, nu poate depăși caracterul general al abordărilor. Istoricul britanic G.Hosking scrie spre exemplu că „pentru fragilele instituții municipale a fost și mai dezastruos faptul ca autoritățile le-au limitat puterea prin acțiuni mărunte de tutelare și supraveghere - supraveghere care rareori era suficient de sistematică pentru a împiedica permanentele abuzuri, dar care putea fi invocată fără avertizare pentru a favoriza intrigile uneia sau alteia dintre fracțiunile din camera de consiliu. Obținerea aprobării pentru cheltuieli neprevăzute - de exemplu, pentru repararea furtunurilor de incendiu sau extinderea iluminatului public - putea sa dureze ani de zile. Poliția, pe care autoritățile se bazau pentru asigurarea legii și ordinii, nu se afla sub comanda lor, ci a guvernatorului provinciei, care avea astfel la dispoziția sa un puternic mijloc de imixtiune. Oficialitățile municipale se vedeau mai mult sau mai puțin nevoite sa recurgă la mită ca sa poată realiza ceva, dar atunci trăiau permanent cu frica sosirii neașteptate a *inspectorului guvernamental* (revizor) din piesa lui Gogol”⁵.

Sigur că clasa conducătoare de la Sankt Petersburg conștientiza pe deplin caracterul retrograd al situației în cauză, însă pentru schimbarea lucrurilor se impunea o reformare a întregului sistem social-politic, de care

¹ П.Г. Рынцзунский, *Городское гражданство дореформенной России*, Москва, 1958. 556 с.

² Б.Н.Миронов, *Русский город в 1740-1860-е годы: демографическое, социальное, экономическое развитие*, Ленинград, 1990. 271 с.

³ Л.В. Кошман, *Город и городская жизнь в России XIX столетия*, Москва, 2008. 448 с.

⁴ В.И. Жуков, *Города Бессарабии 1812-1861 годов. Очерки социально-экономического развития*, Кишинев, 1964. 252 с.; В.И. Жуков, *Города Бессарабии 1861-1900. Очерки социально-экономического развития*, Кишинев, 1975. 291с.

⁵ Geoffrey Hosking, *Rusia - popor și imperiu*, București, 2001, p.184

societatea rusă încă nu era pregătită. De aceea, în cazul anumitor orașe, a căror dezvoltare era imperativă, s-a purces la măsuri cu caracter extraordinar. O astfel de tentativă de lărgire a autonomiei orășenești față de organele puterii regionale și centrale, fără înfăptuirea unei reforme orășenești de anvergură, adică fără a atinge sistemul falimentar în care exista orașul rus în sec. XVIII-XIX, a reprezentat-o inițiativa de instituire în anumite orașe a unor Administrații speciale (*градоначальства*). Acestea pot fi considerate, de fapt, municipii, adică orașe cu administrație proprie, având o oarecare autonomie în cadrul administrației de stat⁶. Caracterul provizoriu, era dat de scopurile formulate în decretele de constituire, ce oferea posibilitatea desființării odată cu atingerea acestora, pentru recăpătarea autorității asupra finanțelor orășenești. Inițial, instituirea administrațiilor speciale orășenești a reprezentat o modalitate temporară pentru facilitarea dezvoltării porturilor de la Marea Neagră și Marea Azov, situate în teritoriile anexate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, iar apoi a fost extinsă și asupra altor localități strategice din restul imperiului.

La începutul secolului al XIX-lea de un astfel de statut s-au învrednicit orașele-porturi Odesa, Taganrog, Feodosia și Herson. Ucazul din 8 octombrie 1802, prin care s-a stabilit instituirea administrațiilor speciale în acestea, prevedea ca în frunte lor să fie numit de către împărat un funcționar de rang superior. Funcționarii în cauză aveau dreptul de a se adresa direct ministrului de comerț și de a face interpelări funcționarilor de rang gubernial, cu obligația acestora din urmă să le acorde asistența solicitată⁷. Prin decretul Senatului Guvernământ din 26 septembrie 1830 o astfel de administrație a fost instituită și în Ismail, fără a fi de durată însă, deoarece în a doua jumătate a anilor '30 ai secolului al XIX-lea, chiar dacă formal au fost menținute, administrațiile speciale orășenești încep a fi lipsite de orice pârghii de autonomie. Astfel, prin ucazul imperial din 4 decembrie 1835, postul de Șef al Administrației speciale a orașului Ismail a fost cumulat celui de guvernator civil al Basarabiei⁸. De asemenea, prin ucazul din 6 decembrie 1837, postul de Șef al Administrației speciale a orașului Odesa a fost lichidat, iar atribuțiile respective au fost transmise guvernatorului militar al Odesei⁹.

Reformele în acest plan au fost tardive, vizând mai întâi Sankt Petersburgul în 1846, apoi Moscova și Odesa în 1862-1863. Abia după 1870 majoritatea orașelor din Imperiul Rus au obținut un statut care ne permite să vorbim despre o municipalitate funcțională. Chiar dacă păstra numeroase

⁶ Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, București, 1986.

⁷ *Полное собрание законов Российской империи* (În continuare: *ПСЗРИ*). Собр. I, том XXVII, 1802-1803, СПб., 1830, № 20449, с. 272.

⁸ *ПСЗРИ*. Собр. II, т. X, 1835, отд. 2, №8653, СПб., 1836, с. 1161.

⁹ *Продолжение Свода Законов Российской Империи*, 1838, 1839 годы, часть первая, (СПб., 1839), № 2549, с. 382.

carențe, totuși, sistemul oferea cel puțin o baza pentru o autoguvernare eliberată de categoriile definite în mod oficial. Mai mult, guvernatorul și trezorierul puteau ataca acum deciziile municipale atunci când le considerau ilegale, dar nu și din alte motive. În alte privințe însă, administrația municipală a păstrat multe dintre defectele de care suferise anterior. Dreptul său de a încasa venituri era limitat, iar forțele de poliție care urmau să pună în aplicare deciziile administrației au rămas, ca și înainte, sub comanda guvernatorului. În plus, guvernatorii și șefii poliției nu respectau restricțiile de competență care le fuseseră impuse prin legea din 1870¹⁰.

În ceea ce privește subiectul propus în acest articol vom menționa că numirea notarilor și samsarilor, în pofida aparențelor, reprezintă o chestiune de o mare importanță în studierea problemelor legate de comerțul interior și exterior, deoarece în linii majore toate tranzacțiile angro de cumpărare-vânzare se realizau prin contracte. Acestea includeau detaliile esențiale ale tranzacției, precum cantitatea, termenii de livrare, avansul și prețul total, dar și alte precizări necesare pentru evitarea înșelăciunii și tertipurilor, pentru medierea și autentificarea cărora erau absolut necesare serviciile samsarilor și respectiv a notarilor. Legislația rusă la acest capitol, s-a constituit în mare parte pe parcursul secolului al XVIII-lea, în baza unor legiuiri cu caracter particular și a fost generalizată în *Gramota privind drepturile și beneficiile orașelor Imperiul rus*, din 21 aprilie 1785, fiind unificată și sistematizată, însă, abia în anul 1835, odată cu publicarea primului cod de legi al Imperiului Rus. Astfel, potrivit legiuirilor, numirea samsarilor și notarilor într-un oraș ținea de preferința exclusivă a negustorilor, fiind oficializată și confirmată prin decizia magistraturii sau *ratușei* orășenești¹¹, iar acolo unde funcționau – prin cea a Judecătoriei comercialei¹².

Nu se poate afirma că la momentul anexării de către Rusia a teritoriului dintre Prut și Nistru, orașele din Principatul Moldovei se bucurau de largi pârghii de autonomie, precum orașele din vestul Europei (dreptul de Magdeburg). Totuși funcționau două principii statornice: autonomia orășenească și reprezentarea puterii centrale. Astfel, conviețuiau o comunitate orășenească autonomă, care-și alegea ea însăși cârmuitorii, cu o administrație proprie, cu drept de judecată propriu, cu veniturile sale și reprezentanții domnului cu atribuțiile lor bine determinate, distincte de cele ale reprezentanților comunității. Conducerea orașelor moldovenești a avut, astfel, un dublu caracter: pe de o parte, a fost o conducere autonomă exercitată de șoltuz, ajutat de doisprezece pârgari, iar pe de alta parte, a existat un permanent control al domniei reprezentată din secolul al XVI-lea de *ureadnic*¹³. După 1812, instituțiile

¹⁰ Geoffrey Hosking, *Rusia – popor și imperiu*, București, 2001, p.185.

¹¹ *Свод Законов Российской Империи. Учреждения Государственные и губернские, часть третья: Уставы о службе гражданской*, СПб, 1835, с. 231.

¹² *ПСЗРИ*. Собр. II, т. XVI, 1841, отд. 1, №14377, СПб, 1842, с. 195, § 12.

¹³ Ștefan Andronache, *Monografia orașului Tecuci*, Galați, 1999, p. 54.

în cauză au făcut treptat loc celor rusești, дума și magistratura¹⁴, care au păstrat după ele anumite drepturi după vechea tradiție a țării. Însă, odată cu lichidarea la 1828 a statutului special de care s-a bucurat provincia, chiar și acele puține elemente de autonomie au fost lichidate.

Un prim pas în acest sens, l-a constituit numirea la 17 mai 1823 a contelui M.S. Voronțov, nu doar în funcția de guvernator general al Novorosiei, ci și cea de rezident imperial în Basarabia. Fiind un adept ferm al concepției lichidării particularităților locale și al introducerii în Basarabia a instituțiilor și structurilor administrative ruse, acesta chiar în timpul primei sale vizite la Chișinău (august 1823) a supus unui control riguros instituțiile administrative și judiciare din provincie. M.S. Voronțov, era hotărât să termine pentru totdeauna cu sistemul de autoadministrare, astfel că în timpul aflării sale la Sankt Petersburg, din noiembrie 1826 până în martie 1828, a avut suficient timp pentru a convinge persoanele din anturajul împăratului rus de necesitatea schimbării modului de administrare a Basarabiei. Întorcându-se la Odesa, în martie 1828, M.S. Voronțov a adus cu sine și un nou regulament de administrare a Basarabiei, semnat de Nikolai I la 29 februarie 1828. Potrivit Regulamentului, postul de rezident imperial instituit la 21 mai 1816 a fost lichidat și, fără a se face mari schimbări în obligațiile de funcție, M.S. Voronțov a căpătat titulatura de guvernator general al Novorosiei și Basarabiei¹⁵.

Odată cu aceasta începe perioada de ingerință grosolană a lui M.S. Voronțov în afacerile organelor administrației locale din provincie, care s-a manifestat și în chestiunea numirii notarilor și samsarilor în orașul Chișinău. O primă imixtiune a guvernatorului în chestiunea numirii notarilor și samsarilor în orașul Chișinău l-a reprezentat cazul Răzbaș/Zadlis. Astfel, la 3 iulie 1828 contele M.S. Voronțov i-a înaintat guvernatorului civil al Basarabiei, A.I. Dunaev, propunerea de numire în funcția de notar și samsar în Chișinău a unui oarecare evreu creștinat Răzbaș, sugerând că „acest lucru ar fi extrem de benefic atât pentru oraș, cât și pentru provincie”¹⁶. Guvernatorul interim civil al Basarabiei, vice-guvernatorul E.N. Golubțev, la rândul său, la 29 septembrie 1828, a înaintat Cărmuirii regionale a Basarabiei propunerea în cauză, precizând că între timp Răzbaș a decedat subit, iar soția sa văduvă, Ana Răzbaș, insistă la numirea în aceste funcții a tatălui său, Berko Zadlis, care întreține financiar familia ei. Se menționa că contele M.S. Voronțov, luând în considerare situația precară a familiei, a solicitat Cărmuirii să transpună cât mai curând în viața această propunere, respectând prevederile legale¹⁷.

¹⁴ La Chișinău Duma orașenească a fost instituită în anul 1817, iar Magistratura în anul 1819, fiind desființată în 1866.

¹⁵ Sergiu Cornea, *Organizarea administrativă a Basarabiei (1812 - 1917)*, Cahul, 2003, p. 97, 100.

¹⁶ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (În continuare: ANRM). F. 6, inv. 2, d. 9, f. 1-1 verso.

¹⁷ *Ibidem*, f. 1-2., d. 9, f. 2-2 verso.

În ședința din 24 octombrie 1828 Cârmuirea regională a analizat demersul guvernatorului civil interim. În cadrul ședinței s-a precizat că în orașul Chișinău deja activa un samsar principal (*Hofmakler*) și notar public, în persoana evreului Morghenstern. Codul polițienesc (*Устав благочиния*) din 1825, precum și ucazul Senatului guvernant din 2 mai 1765, prevedeau ca Magistratura orășenească să numească în funcția de notar persoana care fuseseră aleasă de negustorii orașului și deținea ea însuși certificat de negustor, deoarece funcția era necesară anume pentru afacerile comerciale. Ca urmare, nedispunând de date despre necesitatea numirii în orașul Chișinău a unui notar și samsar, Cârmuirea a decis să solicite prin ucazul Cârmuirii din 1 noiembrie 1828 magistraturii orășenești să-i prezinte informații în această privință, precum și referitoare la acordul societății negustorești de numire a celui de al doilea notar și samsar¹⁸.

La 7 noiembrie 1828, Magistratura orașului Chișinău a prezentat drept răspuns Cârmuirii regionale un raport, în care preciza că în orașul Chișinău exista deja funcția de samsar și notar public, iar în virtutea faptului că în provincie încă nu era implementat sistemul de ghilde pentru negustori, era dificil de a afla dacă exista necesitatea numirii și a unui samsar privat. De aceea, în vederea luării unei decizii obiective, s-a decis a se dispune lui Morghenstern prezentarea cărților de evidență pentru ambele funcții, din perioada numirii sale în această funcție și până la zi¹⁹.

La 14 noiembrie 1828 guvernatorul civil interim E.N. Golubțev, a expediat o nouă adresă Cârmuirii regionale în care ținea să insiste asupra grăbirii procedurilor, întru-cât văduva lui Răzbaș, stăruia asupra confirmării cât mai grabnice a tatălui său în funcția de samsar și notar în orașul Chișinău. Se solicita Cârmuirii regionale ca, în caz de nu existau obstacole legale, decizia să fie adoptată prioritar, iar copia jurnalului ședinței să fie expediată cancelariei guvernatorului²⁰. În ședința din 1 decembrie 1828 Cârmuirea regională a discutat raportul Magistraturii orașului Chișinău din 7 noiembrie 1828²¹ și a decis a se solicita instituției să atragă atenție la solicitarea guvernatorului²². Totuși, răspunsul Magistraturii avea să se lase așteptat, după ce aceasta conform legii i-a solicitat lui Zadlis anumite acte, pe care evreul nu le-a putut prezenta, apelând, în schimb, la autoritatea contelui M.S. Voronțov.

Ca urmare, la 26 ianuarie 1829, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei îl informa pe guvernatorul civil interim al Basarabiei că evreul Berka Zadlis, locuitor al orașului Chișinău, tatăl văduvei lui Razbaș, i-a prezentat o scrisoare de garanție din partea câtorva negustori creștini și evrei

¹⁸ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 10, f. 3-4 verso.

¹⁹ *Ibidem*, f. 5-6.

²⁰ *Ibidem*, f. 7-7 verso; d. 9, f. 3-3 verso.

²¹ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 9, f. 32-35 verso.

²² ANRM. F. 6, inv. 2, d. 10, f. 8.

din Chișinău, care certifica că acesta ar fi o persoană de încredere. Totodată, M.S. Voronțov menționa că solicitarea organelor administrației de la Chișinău înaintată lui Zadlis de a prezenta o astfel de scrisoare de la toți locuitorii orașului poate fi catalogată de prisos și în mod practic irealizabilă, opinând că „cu cât mai mulți samsari și notari activează în Chișinău, cu atât mai bine este pentru oraș”. De aceea guvernatorul general i-a solicitat lui E.N. Golubțev ca în baza certificatului prezentat să contribuie la confirmarea lui Zadlis în funcția respectivă „dacă nu existau obstacole legale particulare”²³.

În această ordine de idei, la 20 februarie 1829, guvernatorul civil interim al Basarabiei, E.N. Golubțev, informa Magistratura orașului Chișinău că în baza celor două ucazuri pe care le-a primit, Cârmuirea regională a adoptat o decizie în privința confirmării lui Zadlis în funcție, potrivit solicitării contelui M.S. Voronțov, doar că punerea în viață a prevederilor de către magistrați întârzie²⁴. Drept răspuns, la 26 februarie 1829 Magistratura a expediat un răspuns, care preciza că la discutarea primului ucaz, s-a decis la 1 noiembrie 1828 a se solicita samsarului curent registrele de evidență, întru-cât negustorii nu erau înscriși în gilde și nu se putea ști dacă exista o astfel de necesitate. De asemenea, în conformitate cu Ucazul din 1763, lui Zadlis i s-a cerut să se prezinte în fața magistraților²⁵. Ca urmare a celui de al doilea ucaz, din 1 decembrie 1828, s-a dispus repetat samsarului existent să prezinte cărțile de evidență pentru anii trecuți, iar lui Zadlis să prezinte Magistraturii scrisoarea de garanție din partea locuitorilor orașului Chișinău. Dar, din motiv că Zadlis nu s-a prezentat în instituție pentru a prezenta scrisoarea de garanție și a depune formal solicitarea a de a fi numit în calitate de samsar privat și licitant, o astfel de decizie nu a putut fi adoptată²⁶.

Ca urmare, la 2 martie 1829, E.N. Golubțev a readresat scrisoarea de garanție primită de la contele M.S. Voronțov, care certifica din numele a câțiva negustori din Chișinău că evreul este o persoană de încredere²⁷. În ședință din 12 martie 1829 magistrații au analizat adresa lui E.N. Golubțev, precizându-se că evreului Berko Zadlis i s-a solicitat pentru investirea în funcție o scrisoare de garanție de la patru locuitori onorabili ai Chișinăului, în privința nesăvârșirii unor crime în trecut²⁸, lucru care nu putea fi considerat excesiv sau dificil de realizat. Iar întru-cât solicitarea guvernatorului venea în contradicție cu procedurile legale de numire în funcție, magistrații nu puteau să-și asume responsabilitatea pentru acțiunile săvârșite de numitul Berko Zadlis, odată cu confirmarea acestuia în calitate de notar și

²³ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 9, f. 4-4 verso.

²⁴ *Ibidem*, f. 5-5 verso.

²⁵ *Ibidem*, f. 7-7 verso.

²⁶ *Ibidem*, f. 8-8 verso.

²⁷ *Ibidem*, f. 9-10 verso.

²⁸ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 10, f. 22 verso.

samsar. În consecință, drept răspuns la acuzele nefondate aduse Magistraturii de către evreul Berko Zadlis, s-a solicitat urmărirea penală a acestuia pentru calomnie²⁹. La 16 martie 1829 Magistratura a elaborat și expediat guvernatorului civil interim, E.N. Golubțev, un nou raport, în privința ucazurilor Cârmuirii regionale din 29 septembrie și 14 noiembrie 1828. Raportul menționa că, întru-cât evreul Berko Zadlis, în loc să prezinte instituției scrisoarea de garanție semnată de patru locuitori de onoare ai Chișinăului, s-a adresat cu plângere guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, precum că i se solicită ca scrisoarea să fie semnată de toți orășenii, a fost luată hotărârea să se dispună Dumei orășenești să fixeze numărul de notari și samsari de care avea nevoie orașul, despre care lucru să fie informată Magistratura, Cârmuirea și Senatul guvernant pentru a se preveni odată și pentru totdeauna astfel de plângeri. În plus, s-a decis a se interzice pe viitor orășenilor de onoare să semneze astfel de scrisori de garanție fără ca șeful administrației orășenești să confirme existenței unui post vacant și separat pentru fiecare funcție, pentru a nu provoca dificultăți și nemulțumirea altor negustori, dar și a Senatului. Raportul sublinia că, deși statele de personal aprobate prevedeau că în orașul gubernial să activeze doar un singur notar public, cu o retribuție de 120 de ruble pe an, dar în virtutea faptului că organele guberniale insistau asupra confirmării evreului Berko Zadlis în funcția de notar, Magistratura se vede nevoită să confirme că din partea sa nu existau obstacole legale în acest sens, doar că, pentru a urma întru-totul litera legii, urma să existe acceptul negustoriilor, iar scrisoarea de garanție prezentată de B. Zadlis confirma doar că era o persoană de încredere și nu conținea avizul pozitiv pentru numirea sa în funcția solicitată. Și cum alegerea samsarului în oraș depindea doar de negustorii orașului, magistrații nu puteau adopta o astfel de decizie și pasau responsabilitatea luării unei decizii guvernatorului civil³⁰.

Ulterior, la 20 martie 1829, Magistratura i-a expediat lui E.N. Golubțev încă un raport, care preciza poziția societății negustorilor și industriașilor orașului, vociferată prin intermediul reprezentatului acesteia – Solomon Molciner, în privința numirii evreului Zadlis în funcția de samsar și notar în Chișinău³¹. Poziția societății era că această inițiativă nu era potrivită, întrucât: 1) în oraș din vremea instituirii oficiului notarial și de samsar nu s-a întâmplat ca negustorii sau industriașii să sufere întârzieri sau pagube din cauza existenței unui singur notar și samsar, chiar și atunci când co-

²⁹ ANRM, F. 6, inv. 2, d. 10, f. 23-23 verso.

³⁰ ANRM, F. 6, inv. 2, d. 9, f. 11-12 verso.

³¹ Scrisoarea de protest fusese adresată la 25 februarie 1829 de către negustorii Dmitrie Lovciski, Stavrie Dimo, Dmitrie Angudis, Vasile Ciplîcin, Nicolae Fialkovski, Iakov Bogacev, Vasile Deviatov, Andrei Popianov, Iacov Bogacev, Nicolae Nidelkovici, Gavriil Hargoglu, Lazar Petrovici, Hristov Dimitridov, Petar Dimitriev, Egor Kuznețov, Gherș Kogan, Parseh Arakelov, Gherșko Trahtenberg ș.a, și a fost readresată de către acesta contelui M.S. Voronțov la 12 martie 1829. ANRM, F. 6, inv. 2, d. 9, f. 17-19.

merțul era la un nivel mult mai înfloritor decât se afla la acel moment; 2) Odată cu decăderea comerțului orașului, numărul contractelor și respectiv veniturile samsarului și notarului Morghenstern s-au micșorat, care din această cauză, din sumele acumulate din taxa de 0,5% din valoarea contractului autentificat, nu reușea nici măcar să-și întrețină oficiul său și era nevoit a acoperi pierderile din propriul buzunar, doar în speranța că afacerile comerciale aveau să-și revină. De aceea, instituirea încă a unui oficiu notarial și de samsar l-ar fi ruinat cu siguranță; 3) Întrucât Morghenstern își îndeplinea de mult timp funcția și a câștigat încrederea negustorilor din oraș, demonstrându-și onestitatea, el trebuia să rămână în funcție fără careva probleme și deranjamente, iar negustorii și industriașii nu-și doreau pe altcineva în această funcție, solicitând anularea propunerilor cu privire la numirea în funcția de notar și samsar în orașul Chișinău a evreului Zadlis. Alăturat raportului Magistratura expedia certificatul lui Solomon Molciner în calitate de reprezentant al societății negustorilor și industriașilor orașului Chișinău precum și copia solicitării acestuia privind menținerea în funcție doar a „actualului samsar și notar”³².

Petiția societății negustorilor și industriașilor din orașul Chișinău a fost expediată și guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei. Drept urmare, la 6 aprilie 1829, M.S. Voronțov îl informa pe E.N. Golubțev că a primit petiția în cauză și chiar recunoștea că în conformitate cu legile în vigoare alegerea samsarilor depindea de voința negustorilor și a industriașilor, dar din nou insista asupra măririi numărului acestora³³.

În raportul expediat de către E.N. Golubțev contelui M.S. Voronțov la 23 aprilie 1829 se preciza că în privința numirii lui Berko Zadlis în funcția de samsar și notar în orașul Chișinău nu existau careva obstacole decât împotrivirea magistraților și a societății negustorilor și industriașilor din oraș, sub semnătura reprezentantului acestora – evreul Molciner, care fiind supus străin, în opinia sa, nici nu trebuia să fie admis să depună astfel de petiții, solicitând permisiunea de emiteră a unei decizii de **pedepsire a reprezentanților Magistraturii**, care se făceau vinovați de neadoptarea deciziei. Aceasta deoarece, potrivit afirmațiilor sale, orașul era împărțit în patru părți, iar conform legiurilor, în fiecare dintre acestea trebuia să activeze câte un samsar și notar. Mai mult E.N. Golubțev sugera că problema nu era una care să creeze probleme lui Morghenstern, ci că membrii Magistraturii aveau careva obiecții anume în privința persoanei lui Zadlis³⁴. Prin adresa din 18 mai 1829, M.S. Voronțov i-a permis guvernatorului civil interim să adopte măsurile necesare de pedepsire a reprezentanților Magistraturii în conformitate cu legiurile existente³⁵, astfel că ultimul a putut să dispună cu

³² ANRM. F. 6, inv. 2, d. 9, f. 13-14 verso.

³³ *Ibidem*, f. 16-16 verso.

³⁴ *Ibidem*, f. 20-21 verso, 29-30 verso.

³⁵ *Ibidem*, f. 22.

fermitate Cârmuirii regionale cercetarea penală a acțiunilor de eschivare a magistraților de la confirmarea lui Zadlis în calitate de notar și samsar în orașul Chișinău. Chestiunea n-a fost dată uitării nici după numirea în funcția de guvernator civil al Basarabiei a lui A.I. Sorokunski, care insista la 1 iunie 1829 în fața Cârmuirii asupra grăbirii adoptării măsurilor punitive la adresa magistraților³⁶.

Între timp, magistrații, fermi convinși a se opune cu toate mijloacele legale imixtiunii, au primit un nou câmp de acțiune, după ce Poliția orașului le-a expediat o informație privitoare la un dosar penal pentru care fusese urmărit în trecut evreul Berko Zadlis³⁷. Ca urmare, la 7 mai 1829, Magistratura, în persoana burgomistrului Gh. Papandopulo, a expediat Cârmuirii regionale un raport în care preciza că a primit, la solicitarea făcută Poliției orașului, o informație în care se menționa că evreul Zadlis s-a aflat anterior în detenție, în conformitate cu ucazul Cârmuirii regionale din 10 noiembrie 1824. Acesta a fost pus sub arest, fiind suspectat că și-a schimbat numele din Gherșka Godkovici Zaidman în Elber Leizerovici Zadlis pentru a se eschiva de la plata unei datorii la stat de 1932 ruble 43 copeici. La 30 aprilie 1824 s-a dispus descrierea și evaluarea averii acestuia, dar s-a constatat că ea nu acoperea datoria. Ulterior evreul a fost eliberat prin cautiunea locuitorilor Chișinăului Mesrivberg Livit și Ivoto Kîțîk. Magistratura a solicitat, cu acest prilej, să fie informată pentru care anume acuzații evreul Zadlis a fost tras la răspundere penală și unde se păstra dosarul personal al acestuia³⁸.

În pofida noilor circumstanțe ieșite la iveală, la 13 iunie 1829 Ana Răzbaș i-a adresat lui A.I. Sorokunski o notă de protest în care afirma că magistrații îl protejează pe Morghenstern, prin persoane fidele acestuia³⁹, anexând copiile adreselor guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei guvernatorului civil al Basarabiei din 3 iunie 1828⁴⁰ și 26 ianuarie 1829⁴¹. În consecință, la 27 iunie 1829, Cârmuirea regională a solicitat Magistraturii să-i fie expediat dosarul privind numirea lui Berko Zadlis în calitate de notar și samsar în Chișinău, care lucru este înfăptuit prin adresa din 28 iunie 1829⁴². La 9 iulie 1829, în baza unei solicitări similare, Poliția orașului Chișinău, a expediat Cârmuirii dosarul de urmărire penală a evreului Berko Zadlis pentru pagubele provocate statului prin nerespectarea contractului de transportare în orașul Nicolaev a proviziilor pentru Amiralitatea Mării Negre, la care era inclus și dosarul privind datoria acestuia și a evreului Volea Kauș pentru deținerea în concesiune a câtorva sate din ju-

³⁶ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 9, f. 23-23 verso; d. 10, f. 15-15 verso.

³⁷ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 10, f. 21.

³⁸ *Ibidem*, f. 16-16 verso.

³⁹ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 9, f. 36-37.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 38.

⁴¹ *Ibidem*, f. 38 verso-39.

⁴² ANRM. F. 6, inv. 2, d.10, f. 18.

dețul Bender⁴³.

Totuși, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, M.S. Voronțov i-a solicitat repetat la 4 august 1829 guvernatorului civil interim a Basarabiei să-și folosească toată autoritatea în privința numirii lui Răzbaș în calitate de notar și samsar în orașul Chișinău⁴⁴. De aceea, după ce a analizat dosarele primite și le-a returnat la 16 august 1829 instituțiilor respective, Cârmuirea a luat hotărârea de a se solicita Magistraturii să grăbească punerea în aplicare a ucazului său din 1 decembrie 1828⁴⁵. În ședința din 20 august 1829 magistrații au discutat din nou cazul evreului Berko Zadlis, menționându-se că acesta până la moment nu prezentase certificatul privitor la capacitatea sa de a îndeplini atribuțiile de funcție⁴⁶. Ca urmare guvernatorul civil al Basarabiei a expediat la 25 august 1829 guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei un raport în care se menționa că informațiile pe care le-a primit de la Cârmuirea regională subliniau că Zadlis era necunoscător de carte și legiuri comerciale, în special a Regulamentului cu privire la faliment, de aceea nu putea fi numit în funcțiile solicitate⁴⁷.

În pofida acestui fapt, la 27 august 1829, guvernatorul civil al Basarabiei informa Cârmuirea despre faptul că a primit o adresă de la guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, ca urmare a unei noi petiții a Anei Răzbaș, în vederea confirmării tatălui său în funcțiile râvnite⁴⁸. În ședința din 27 septembrie Cârmuirea a discutat acest demers, hotărând a se solicita guvernatorului civil respingerea lui pe motiv că evreul Berko Zadlis este necunoscător de carte și legi necesare exercitării atribuțiilor de funcție⁴⁹. Ca urmare, la 17 decembrie 1829, guvernatorul civil al Basarabiei i-a expediat guvernatorului general interim al Novorosiei și Basarabiei, F.P. Palen, un raport în care se preciza din nou că dezacordul în privința numirii lui Zadlis survine din faptul că acesta era necunoscător de carte și legiuri⁵⁰.

În pofida absenței protectorului său, contele M.S. Voronțov din exercițiul funcției în anii 1830-1832⁵¹, văduva lui Răzbaș a reușit să obțină sprijinul interimarilor în cauza sa. Astfel la 7 octombrie 1830 aceasta i-a solicitat guvernatorului general interim al Novorosiei și Basarabiei, A.I. Krasovski, să lichideze monopolul lui Morghenstern⁵². La 1 decembrie 1830 A.I. Krasovski l-a informat pe guvernatorul civil al Basarabiei că „soția lui

⁴³ ANRM. F. 6, inv. 2, d.10, f. 19.

⁴⁴ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 9, f. 41.

⁴⁵ ANRM. F. 6, inv. 2, d.10, f. 39-40.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 24.

⁴⁷ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 9, f. 42-43 verso.

⁴⁸ ANRM. F. 6, inv. 2, d.10, f. 41-42.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 43.

⁵⁰ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 9, f. 24-25.

⁵¹ Funcția de guvernator general a fost exercitată între 22 august 1830-15 februarie 1831 de către general-maiorul A.I. Krasovski, iar între 15 februarie 1831 și 18 septembrie 1832 de către șeful Administrației speciale a orașului Odesa – F.P. Palen.

⁵² ANRM. F. 6, inv. 2, d. 9, f. 27- 28 verso.

Răzbaș, care se bucura de protecția contelui M.S. Voronțov, i-a adresat o nouă cerere în privința numirii tatălui său, evreul Zadlis, în funcția de notar și samsar în orașul Chișinău”. În virtutea acestui fapt, A.I. Krasovski îi solicita lui A.I. Sorokunski să acorde tot sprijinul pentru satisfacerea cererii în cauză, întrucât în opinia sa „instituirea încă a unui oficiu notarial și de samsar în Chișinău nu putea aduce pagube negustorilor orașului”⁵³.

Totuși în perioada când funcția de guvernator general a fost exercitată de către general-maiorul A.I. Krasovski (22 august 1830-15 februarie 1831), și F.P. Palen (15 februarie 1831 și 18 septembrie 1832), alte cazuri de imixtiune pe această chestiune în afacerile Magistraturii orașului Chișinău nu au existat. Și doar după revenirea lui M.S. Voronțov în funcție, această chestiune reapare, deja având în prim plan alte nume, fiind elocvent în acest sens cazul evreului Eizik Goldenstein.

Astfel, la 28 octombrie 1833 guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, M.S. Voronțov, a înaintat guvernatorului civil al Basarabiei solicitarea examinării posibilității aprobării cererii negustorului de ghilda a treia din Dubăsari, Eizik Goldenstein, de a fi investit în funcția de notar, traducător și inspector a calității mărfurilor în orașul Chișinău, menționându-se că odată cu dezvoltarea comerțului s-a creat o insuficiență în numărul acestora. De această dată solicitarea era completată de o cerere similară a societății negustorilor și industriașilor din orașul Chișinău⁵⁴.

La 25 noiembrie 1833, Cărmuirea regională a adresat Magistraturii orașului Chișinău cererea de a prezenta informații pe problema în cauză, precum și poziția instituției în acest sens⁵⁵. În ședința din 11 decembrie magistrației, alături de șeful administrației orașenești, au discutat acest demers, acceptând în fond propunerea general-guvernatorului⁵⁶.

Cu toate acestea, la 18 decembrie 1833, burgomistrul Gladilin a semnat o opinie separată în această privință. Burgomistrul nota că nu este de acord cu numirea lui Goldenstein în funcțiile respective în baza avizelor unor negustori din Chișinău, a căror semnături nu erau autentificate de nimeni, în plus că nu existau informații ce ar fi indicat necesitatea suplinderii funcțiilor respective. De aceea, acesta nota că doar în baza solicitării guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei nu poate semna o dispoziție de numire în funcțiile respective a evreului Eizik Goldenstein, din următoarelor considerente: 1) în baza actului din 23 august 1832 – Milanovici, Cernov, Kogan și Șvarțman, în baza dispoziției administrației regionale, precum și opțiunii societății negustorești au fost numiți în funcția de notari și samsari; 2) aceștia își îndeplineau obligațiile corect, iar locuri vacante la aceste funcții nu existau; 3) chiar dacă ar fi existat un loc vacant, Goldenste-

⁵³ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 9, f. 26.

⁵⁴ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 646, f. 1-1 verso.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 2.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 4.

în urma să se baloteze formal în conformitate cu legea din 7 aprilie 1820, partea 10, p. 10, în baza unui certificat privitor la serviciul anterior, iar certificatele eliberate de Magistratura din Odesa și cea din Dubăsari nu puteau înlocui un astfel de document; 4) numirea lui Goldenstein, în opinia burgomistrului, era inoportună deoarece: a) în condițiile precare în care se afla comerțul, notarii și samsarii în funcție obțineau venituri extrem de mici, care abia de le acopereau cheltuielile, b) pentru funcția de traducător nu a dat nici un examen de cunoaștere a limbilor pretinse, c) funcția de controlor al calității mărfurilor nu a existat până la acel moment în Chișinău, iar ea se instituia doar pe lângă vămile portuare, pe când deschiderea pe râșorul Bâc a unui port nu era posibilă; 5) Magistratura și-a bazat decizia doar în baza ucazului Cârmuirii regionale, emis ca urmare a solicitării contelui M.S. Voronțov, care lucru nu putea constitui un argument în privința adoptării unei decizii contrare prevederilor legale. Ca urmare burgomistrul propunea a respinge cererea lui Goldenstein și a se comunica Cârmuirii decizia în cauză⁵⁷.

În pofida acestei poziții, ceilalți magistrați, probabil ținând cont de experiența în cazul Zadlis, la 20 decembrie 1833 au expediat raportul pe această chestiune Cârmuirii regionale. Între timp evreul Goldenstein a prezentat Cârmuirii regionale certificatul din 31 decembrie 1833, eliberat ca urmare a ucazului din 30 decembrie 1833 a Administrației Fiscale, privitor la înscrierea sa în rândul negustorilor din Chișinău pentru anul 1834 și de achitare a taxei de pe capital de 220 de ruble, în conformitate cu cerințele negustorilor de ghilda a treia, și a impozitelor convenite⁵⁸. În ședința din 5 ianuarie 1834, Cârmuirea regională a pus în discuție raportul și poziția separată a burgomistrului, hotărând a se solicita magistraților să adopte o decizie care să exprime poziția societății negustorilor și industriașilor din oraș⁵⁹, iar poziția separată a burgomistrului să nu fie luată în considerare. De asemenea se indica magistraților ca în privința funcției de traducător, solicitantul să-și asume propria responsabilitate pentru traduceri, iar în privința celei de controlor al calității mărfurilor, să se respecte prevederile ucazului din 29 aprilie 1718 despre controlul calității mărfurilor din Sankt Petersburg, inclusiv referitoare la taxe, precum și prevederile Regulamentului despre controlorii de mărfuri din 4 iunie 1828⁶⁰.

La 30 ianuarie 1834 guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei a expediat repetat Cârmuirii regionale o adresă în care a solicitat a se cere Magistraturii, în conformitate cu legislația în vigoare, confirmarea cât mai grabnică a negustorului de ghilda a treia Eizik Goldenstein în calitate de notar și samsar în orașul Chișinău. Totuși, în privința funcției de traducător, guvernatorul a admis că în conformitate cu legislația în vigoare, nu erau

⁵⁷ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 646, f. 12-12 verso.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 22.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 14-21 verso.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 25-27 verso.

prevăzuți traducători din partea negustorilor, iar în privința funcției de controlor a calității mărfurilor, că aceștia erau aleși de negustori pe categorii de mărfuri și trebuiau aprobați de organele administrației orășenești la depunerea jurământului⁶¹. În ședința din 12 februarie 1834 Cârmuirea regională a discutat adresa guvernatorului general, hotărând a emite pe numele Magistraturii un ucaz în care să i se solicite expres adoptarea unei decizii de numire a evreului Goldenstein doar în calitate de notar și samsar în orașul Chișinău, fără a face referință la celelalte funcții solicitate⁶².

Drept reacție la această imixtiune grosolană în afacerile comunității, 30 de negustori evrei din orașul Chișinău, au semnat o notă de protest în privința numirii evreului Goldenstein în calitate de samsar și notar în orașul Chișinău, care au adresat-o guvernatorului general. La 7 februarie 1834, M.S. Voronțov a expediat copia acestei note Cârmuirii regionale, fără a veni cu o poziție clară⁶³. În consecință, la 14 februarie 1834, Cârmuirea a discutat cauzele expuse de cei 30 de negustori: în primul rând că solicitantul s-a dat comerțului doar cu ocazia prețurilor ridicate la cereale, iar în al doilea rând, că era negustor din alt oraș, neavând rădăcini chișinăuene și necunoscând specificul locului. În consecință a fost luată hotărârea de a se pune la dispoziția Magistraturii această notă de protest și a se solicita adoptarea unei decizii în conformitate cu legislația în vigoare⁶⁴.

Doar că, deja la 6 martie 1834, Cârmuirea s-a văzut nevoită să discute o altă notă, semnată deja de 45 de negustori evrei din Chișinău, datată cu 5 martie 1834, în privința susținerii numirii evreului Goldenstein în funcția de samsar și notar în orașul Chișinău. Ca urmare, la 8 martie 1834, Cârmuirea a luat decizia de a expedia Magistraturii și această nouă luare de poziție⁶⁵. Drept răspuns, la 9 martie Magistratura orașului Chișinău a înaintat Cârmuirii regionale un raport, în care nota sec că a primit toate cele trei adrese ale Cârmuirii, două din 16 februarie și una din 8 martie, în privința adoptării unei decizii în conformitate cu legislația în vigoare⁶⁶. La raport era anexată copia opiniei separate a burgomistrului Gladilin în privința respingerii cererii lui Goldenstein⁶⁷. Întru-cât burgomistrul refuzase să-l semneze, raportul era semnat de ratmanul Livșin și menționa că luarea unei decizii privitor la numirea în funcția de notar și samsar în orașul Chișinău a negustorului Goldenstein întârzia datorită faptului că existau două solicitări contradictorii, prima în susținerea lui Goldenstein, semnată de 51 de persoane din rândul Societății negustorilor și industriașilor orașului Chișinău, și cealaltă împotriva, semnată de 75 de persoane din rândul respecti-

⁶¹ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 646, f. 3-30 verso.

⁶² *Ibidem*, f. 31-32 verso.

⁶³ *Ibidem*, f. 33-33 verso.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 34-37 verso.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 38-39.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 28-29.40-40 verso.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 42-42 verso.

vei societăți. De aceea, luându-se în considerare faptul că nu au fost respectate procedurile legale de alegere a lui Goldenstein în această funcție, Magistratura a solicitat repetat o dispoziție specială din partea Cârmuirii⁶⁸. Evident că instituția încerca astfel să paseze responsabilitatea deciziei, pentru ca în caz că evreul avea să comită în activitatea sa abuzuri sau încălcări, magistrații să nu fie urmăriți administrativ sau chiar penal.

Doar instituția nu avea cum să anticipeze faptul că evreul Eizik Goldenstein avea să înainteze, la 12 martie 1834, împotriva magistraților o plângere împăratului, în care-i acuza că au falsificat numărul de semnături împotriva numirii sale, în care figurau, potrivit acestuia, doar câțiva negustori, în rest doar mici-burghezi neimplicați în comerț, și chiar unele persoane care nici aveau dreptul de a se implica în alegerea notarilor și samsarilor. În virtutea faptului dat, evreul ruga a se dispune Cârmuirii regionale confirmarea sa cât mai grabnică în funcțiile solicitate⁶⁹.

În ședința din 19 martie 1834 Cârmuirea a discutat din nou situația, hotărându-se ca cauzele expuse în rapoartele magistraților să fie comunicate guvernatorului civil al Basarabiei și celui general al Novorosiei și Basarabiei⁷⁰. Doar că, la 20 martie 1834, Procurorul Basarabiei informa Cârmuirea regională că opinia burgomistrului deja a fost comunicată guvernatorului, iar membrii actuali ai Magistraturii nu au dreptul legal de a schimba decizia foștilor magistrați, opinând că este de prisos de a-l deranja pe guvernatorul general cu un astfel de raport, ci doar de a-l confirma pe evreu și a raporta contelui M.S. Voronțov decizia luată în această privință, punându-se punct corespondenței inutile pe această chestiune⁷¹. Cu toate acestea, se pare că raportul a ajuns la guvernatorul general, întrucât, la 5 aprilie 1834, acesta informa Cârmuirea regională despre faptul că el deja aprobase, în baza raportului Cârmuirii regionale din 12 ianuarie 1834, numirea evreului Goldenstein în funcția de notar și samsar în orașul Chișinău și, chiar dacă între timp apăruse opinii contradictorii, trebuie dat aviz pozitiv cererii evreului Goldenstein⁷².

În ședința din 18 aprilie 1834 Cârmuirea a discutat cererea procurorului și a guvernatorului general, hotărându-se a se da de știință Magistraturii și a se transmite dosarul în arhivă⁷³. Cu toate acestea, la cererea repetată a evreului Eizik Goldentein de numire a sa în funcția de notar și samsar în orașul Chișinău, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei a înaintat la 5 iunie 1834, Cârmuirii regionale o nouă adresă în acest sens, solicitând adoptarea unei decizii pozitive, care să-i fie expediată și despre care să

⁶⁸ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 646, f. 43-45.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 46-46 verso.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 59.

⁷¹ *Ibidem*, f. 60-60 verso, 63.

⁷² *Ibidem*, f. 61-62.

⁷³ *Ibidem*, f. 64-67 verso.

fie informat negustorul⁷⁴. Ca urmare, în ședința din 12 iulie 1834 Cârmuirea a discutat solicitarea guvernatorului regional, analizând toată corespondența și rapoartele pe care le-a primit pe această problemă. S-a menționat poziția evreului Goldenstein, potrivit căruia în lista celor 75 de persoane care au semnat contra numirii sale în funcție, se numărau doar 14 negustori de gilda a treia și cum în conformitate cu ucuzul din 30 septembrie 1800 alegerea notarilor și samsarilor revenea doar clasei negustorilor de gildă, reieșea că majoritatea acestora era pentru, iar restul persoanelor semnate nu au avut dreptul de a se expune. În consecință Cârmuirea a solicitat Magistraturii confirmarea evreului Eizik Goldenstein în funcția de notar și samsar în orașul Chișinău⁷⁵, lucru care și s-a întâmplat.

În privința celorlalte două funcții, solicitările lui Eizik Goldenstein au rămas însă fără rezultat, ca urmare acesta a înaintat Magistraturii la 29 ianuarie 1835 o nouă cerere în care menționa, că în pofida faptului că a pretins din start să fie confirmat și în funcțiile de controlor al calității mărfurilor și traducător, acest lucru a fost omis de magistrați. La 19 iulie 1835 Magistratura a expediat Cârmuirii un raport în care se menționa că în urma discuțiilor magistrației au decis, în final, confirmarea lui Goldenstein în calitate de controlor al calității mărfurilor, în virtutea faptului că a activat în calitate de negustor de gilda întâi în Odesa între 1811 și 1824, despre care lucru a fost informată Poliția orășenească. În privința calității de traducător, Magistratura a încuviințat desemnarea sa cu condiția prestării fără salarizare a serviciilor în cauză pentru instituție, în dosarele penale la cererea expresă din partea magistraților și a Poliției orășenești, iar în cauzele civile la învoială cu solicitanții, întrucât nu existau legiuri ce ar fi prevăzut remunerarea. În consecință Magistratura solicita confirmarea prin ucuz a deciziilor luate⁷⁶. În ședința din 3 august 1835 Cârmuirea a analizat raportul Magistraturii, dar nu l-a aprobat, pe motiv că guvernatorul general nu a susținut pretențiile respective, iar legea nu prevedea funcția publică de traducător, iar cea de controlor al calității mărfurilor, la fel potrivit buchii legii, nu se impunea într-un oraș ca Chișinău⁷⁷. La 30 octombrie 1835 Cârmuirea a expediat decizia în cauză Magistraturii. Ca urmare, la 2 iulie 1836, Magistratura a fost nevoită să adopte un raport în privința respingerii cererii lui Eizik Goldenstein de confirmare a sa în calitate de traducător și controlor de produse și să dispună Poliției locale de a-l înștiința pe solicitant în această privință⁷⁸.

Este elocvent faptul că unii negustori au încercat să beneficieze de toată învâlmășeala creată prin imixtiunea guvernatorului general M.S. Vo-

⁷⁴ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 646, f. 68.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 28-29.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 88-91.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 92-99 verso.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 100-101 verso.

ronțov în numirea anumitor persoane în funcția de notar și samsar în orașul Chișinău. Astfel, mic-burghezul Duvid Meilih Lașkov, evreu din Brașlav, a solicitat la 30 decembrie 1833 Cărmuirii regionale numirea sa în funcția de notar, samsar și traducător în Chișinău, fără măcar a fi negustor rezident al orașului. La 8 ianuarie 1834 Cărmuirea a discutat această cerere și, la 19 ianuarie 1834, a înaintat Magistraturii solicitarea de a o examina pentru adoptarea unei decizii în acest sens⁷⁹, cerând concomitent de la Poliția orășenească o confirmare a înregistrării lui Lașkov în rândul negustorilor din orașul Chișinău și a achitării taxelor și impozitelor cuvenite⁸⁰.

Fără susținere, însă, din partea unei autorități de rang gubernial, o decizie pozitivă nu avea cum să fie adoptată, astfel că la 20 noiembrie 1834 mic-burghezul Lașkov, a decis să-și încerce norocul, înaintând guvernatorului civil al Basarabiei, generalul P.I. Fiodorov⁸¹ o plângere, în care nota că are avizul a 73 de semnatari, autentificat în Duma orășenească, pentru numirea sa în funcția de notar și samsar în orașul Chișinău. În baza acesteia Cărmuirea regională a dispus Magistraturii la 19 ianuarie 1834 confirmarea sa în funcție, însă o astfel de confirmare nu a survenit. De aceea evreul solicita guvernatorului civil să dispună magistraților confirmarea sa în funcție⁸². Guvernatorul a avizat pozitiv cererea lui Lașkov, dar răspunsul Cărmuirii regionale din 3 decembrie 1834 menționa că până la momentul când Lașkov nu avea să se înscrie în rândul negustorilor orașului Chișinău, o astfel de numire era ilegală, deoarece alegerea din rândul mici-burghezilor a notarilor și samsarilor era posibilă doar cu înscrierea în rândul negustorilor de gildă, solicitându-se a se expedia Poliției orășenești copia deciziei pentru a fi transmisă solicitantului⁸³.

Ca urmare a analizei surselor documentare putem afirma că imixtiunea guvernatorului general al Novorosiei, contele M.S. Voronțov, în chestiuni precum numirea notarilor și samsarilor în orașul Chișinău, în mare măsură poate fi calificată drept ingerință, adică un amestec ilegal, care reflectă în mare măsură poziția sa ostilă față de elementele de autonomie pe care le-a păstrat Basarabia până la adoptarea Regulamentului din 29 februarie 1828. Aceasta deoarece în cazurile analizate, numirea în funcție s-a făcut contrar procedurilor prevăzute de lege și în pofida faptului că Magistratura a demonstrat incompatibilitatea pretendenților la funcțiile solicitate. O astfel de implicare grosolană peste competențele organelor administrației din provincie era posibilă datorită legislației deficitare, care favoriza imixtiu-

⁷⁹ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 646, f. 28-29.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 38-39.

⁸¹ General-maiorul P.I. Fiodorov s-a aflat inițial (din 28 august 1834) în funcția de guvernator civil al Basarabiei, iar din 28 ianuarie 1836 și până la 29 mai 1854 în cea de Guvernator militar al Basarabiei, șef al Administrației civile și al Administrației Speciale a orașului Ismail. În text utilizăm formularea simplificată de *guvernator* pentru economisirea spațiului.

⁸² ANRM. F. 6, inv. 2, d. 646, f. 85.

⁸³ *Ibidem*, f. 86-87.

nea prin menținerea organelor de control în subordonarea directă a guvernatorului general și pedepsirea funcționarilor nedocili ai administrației orășenești. Este greu de crezut că numirea în afara procedurilor regulamentare în funcțiile de notar și samsar în Chișinău a unor persoane origine din afara provinciei, se impunea cu adevărat ca măsură necesară dezvoltării comerțului. Mai curând, considerăm că era o frază de serviciu, care venea să ascundă adevăratele motive, și anume sfidarea oricăror semne de nesupunere, pentru a da de înțeles clar că perioada de autonomie a luat sfârșit, iar pe de altă parte, pentru a-și impune persoane fidele în funcțiile cheie și a avea astfel pârgii reale de control și influență în provincie.

Summary

After the annexation of territory between Prut and Dniester to Russian Empire, according to Treaty of Bucharest of May 16/28, 1812, the region, called improperly Bessarabia, kept until 1828 a status of relative autonomy. The Regulation of 29 February 1828 abolished the autonomy, and Bessarabia witnessed out of hand the whole face of Russian autocracy. Even matters related to trade, like the appointments of notaries and brokers, which Russian law granted to merchants of the city, became a subject of strong interference from Russian imperial bodies. Namely, we scrutinized, based on archive documents, the situation in Chisinau, the administrative center of Bessarabia, where the governor general of New Russia and Bessarabia, M.S. Worontsov, a declared foe of maintaining of peculiarities in legislative status of province, interfered brutally in the appointment of several persons as notaries and brokers, against the will of local merchants, and despite the whole opposition of local city magistrate. Having the whole authority over city police, M.S. Worontsov used it to punish the representatives of city magistrate of Chisinau, in order to finally obtain the desired decision and assure full obedience for the future.

© **Andrei EMILCIUC**

**UCENICUL ȘCOLII PAISIENE –
MITROPOLITUL GRIGORIE DASCĂLUL
ȘI TRADUCERILE LUI ÎN EXILUL DE LA CHIȘINĂU (1829-1832)**

Maria DANILOV

Obștea paisiană de monahi învățați de la Lavra Neamț în evoluția ei (începând cu ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea și până la mijlocul secolului al XIX-lea), a dat lumii ortodoxe un model de viață spirituală distinctă ce presupunea o întoarcere la sursele monahismului ortodox, la adevăratele valori creștine. Este vorba de un fenomen cu totul deosebit, care depășește frontierele geografice ale Principatelor Române și se extinde asupra unui spațiu geografic mult mai larg al țărilor ortodoxe, în special în Ucraina și Rusia¹. Inițiatorul acestei retreziri în monahismul ortodox a fost starețul Paisie Velickovski (1722-1794), care își începe activitățile sale duhovnicești de îndrumător al obștii de monahi (români și slavi) la Sf. Munte Athos și mai apoi le continuă în lăcașurile sfinte din Principatul Moldovei².

Mișcarea cultural-spirituală a obștii paisiene a fost susținută și continuată în Țările Române pe tot parcursul secolului al XIX-lea, prin ucenicia starețului Paisie. Tocmai în contextul amintit, în spațiul ortodoxismului românesc apare „un nou Athos” plin de vitalitate spirituală, care va marca viața monahală de la lavra Neamț. Dar tocmai acest fenomen al monahismului românesc de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, după cum avea să constate și regretata cercetătoare V. Ovcinicova-Pelin este „prea puțin cunoscut în Occident și ignorat de un mare număr de istorici ai Bisericii Răsăritene”³. De aceea, este deosebit de actual și relevant deopotrivă, să valorificăm patrimoniul istorico-literar și/sau bisericesc al școlii paisiene risipit în diverse colecții de patrimoniu, inclusiv în bibliotecile din Chișinău.

Moștenirea spirituală a școlii paisiene s-a afirmat – după cum s-a arătat mai sus – prin ucenicia săi, care au desfășurat în secolul următor, al XIX-lea, o intensă activitate de traducere, redactare sau copiere ale operelor patristice. Printre acei ucenici ai școlii paisiene se numără și viitorul mitropolit al Ungrovlahiei Grigorie al IV-lea (1765-1834), cunoscut în istoria ec-

¹ Obștea paisiană de monahi învățați își are începutul la Athos în deceniul șase al sec. al XVIII-lea și continuă nevoințele duhovnicești în Principatul Moldovei la mănăstirea Dragomirna, apoi la cea de la Neamț și Secu.

² În luna septembrie 1763 starețul Paisie – după șaisprezece ani de viațuire la Sfântul Munte, împreună cu toți cei 64 de ucenici români și slavi, se întoarce în țările române și se stabilește inițial la mănăstirea Dragomirna, în 1763, iar la 1779 se va muta la mănăstirea Neamț.

³ Valentina Pelin, *Paisianismul în contextual cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII-XIX)*, Ediție îngrijită de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Pontos, Chișinău, 2014, p. 16-17.

leziastică sub numele de Grigorie Dascălușul sau „Dăscălașu”⁴, cel care a reușit să lase posterității o impresionantă moștenire literară. Ceea ce este important să reținem în contextul subiectului luat în dezbatere, ține de faptul că mitropolitul Grigorie a reușit să-și valorifice o bună parte din opera tradusă prin tipărire. Destinul ingrat al acestui dascăl luminat al epocii paisiene este direct implicat în istoria Basarabiei de la sfârșitul anilor 30 ai secolului al XIX-lea. Înainte însă de a prezenta activitatea cărturărească a mitropolitului Grigorie în exilul de la Chișinău, vom lămuri, mai întâi unele contexte ale vieții spirituale din Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea.

Grigorie Dascălușul și contextul vieții spirituale din Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea. Grigorie Dascălușul s-a născut la București în 1765 din părinți pământeni și „de bun neam”, primind numele de botez Gheorghe (Miculescu)⁵. Pe când își făcea studiile la Academia domnească Sf. Sava din București l-a cunoscut pe părintele Gherontie, care fusese trimis de Paisie, starețul de la Neamț „spre învățarea limbii elinești”⁶. De la părintele Gherontie, se vede, a deslușit acele taine ale vieții monahale în care viețuiau călugării de la Lavra Neamț. Data intrării lui la mănăstirea Neamț poate fi pe la 1790, pe când trăia starețul Paisie. Ucenicie a primit de la prea fericitul Paisie Velickovski și „din mâinile lui a primit chipul înțeles și cu a lui părintească alegere a fost hirotonit și ierodiacon”. La tundere numele i-a fost schimbat în Grigorie, iar părinte duhovnicesc i-a fost Gherontie, cel care îl câștigase pentru viața călugărească⁷. Sub conducerea acestuia, mai apoi împreună cu el Grigorie își începu îndeletnicirile cărturărești. Pe la 1793, mitropolitul Ungrovlahiei Dositei Filiti a trimis o scrisoare la Lavra Neamț, în care rugă să i se trimită „doi părinți pricopsiți la tâlmăcirea sfintelor cărților din elinie”. Aleșii lui Paisie au fost părinții Grigorie și Gherontie, cei mai distinși cărturari din obștia paisiană la acea vreme. În toamna anului 1796 aveau mai multe cărți traduse. Despre aceasta ne mărturisește episcopul de Argeș Iosif în scrisoarea din 3 noiembrie 1796: „Acum viind aici am găsit doi părinți călugări din Moldova, care aveau gata tâlcuirea lui Teofilact din Evanghelie”⁸. Astfel, în tiparnița mitropoliei din București au ieșit de sub tipar două cărți traduse din greacă de călugării de la Neamț, Grigorie și Gherontie: *Carte folositoare de suflet* (1799) și *Chiria-*

⁴ Valentina Pelin, *op. cit.*, p. 187.

⁵ Constantin Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV al Ungrovlahiei (1823-1834)* // Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Basarabia (În continuare: *RSIAB*), vol. XVII, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, Chișinău, 1927, p. 2-3.

⁶ Scrie însuși mitropolitul Grigorie în *Povestire din parte a vieții preacuviosului părintelui nostru Paisie...*, Tipografia Neamț, 1817 (vezi textul în cuprinsul lucrării *Adunare a cuvintelor celor pentru ascultare*, Tipogr. Neamț, 1817).

⁷ Constantin Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV...*, p.3.

⁸ *Ibidem*, p. 8; Strădaniile lui Grigorie și Gherontie în munca de traducere a cărților sfinte n-au trecut neobservate de mitropolitul Veniamin Costache, care i-a îndemnat să traducă opera lui Teofilact din *Tâlcuirea Evangheliei*, ieșită de sub teasul tipografic la Iași, în 1805.

codromion (1801). Au mai îndreptat după „izvodul grecesc” *Octoihul*, care va apărea mai târziu la Buda, în 1811 (Tipografia Universității). Tot din truda acestor doi cărturari a apărut în tiparnița Lavrei Neamț prima tipăritură – *Viețile Sfinților* (1807). Ieromonahul Grigorie în timpul aflării sale la București a mai avut în supraveghere biblioteca mitropoliei, după cum el singur va consemna mai târziu.

În anul 1812 Grigorie Dascălul împreună cu părintele Gherontie au săvârșit o călătorie „pentru folosul sufletului” la Sfântul Munte și, poate, în căutare de cărți folositoare⁹. Întors la mănăstirea Neamț, Grigorie Dascălul își continuă munca de traducere a cărților, însă fără duhovnicul său părintele Gherontie, care decedase între timp¹⁰. La rugămintea soborului de părinți va alcătui o scurtă istorie a vieții starețului Paisie, orânduită de editori – după cum se știe - între foile altei publicații¹¹. Așadar, între anii 1796 și 1817, Grigorie Dascălul a tradus neîncetat asupra traducerilor, fie la Mitropolia din București, fie la mănăstirea Neamț.

În 1819 Grigorie Dascălul se retrage la mănăstirea Căldărușani unde continuă să traducă noi lucrări asupra cinului de preoție. La treapta înaltă de chiriarh va fi ridicat din porunca domnitorului Grigore D. Ghica prin anafora din 8 ianuarie 1823. Ridicarea unui simplu ierodiacon la cea mai înaltă treaptă ierarhică de mitropolit al țării este un caz neîntâlnit în istoria Bisericii Române¹². Noul ales în scaunul mitropolitan din București este cunoscut în istoria bisericească sub numele de mitropolitul Ungrovlahiei Grigorie al IV-lea (1823-1829/1833-1834). A intervenit cu multă chibzuință în viața preoțimii de mir și mai cu seamă în viața monahală a mănăstirilor închinată. Reduce simțitor dările asupra preoțimii și rânduiește conform canoanelor numirea episcopilor în scaunele episcopale; se îngrijește de școli, atât bisericesti, cât și laice; se preocupă de starea materială a mitropoliei, contribuind mult la reducerea datoriilor acumulate de predecesorii săi.

Exilul mitropolitului Ungrovlahiei Grigorie al IV-lea la Chișinău (1829-1832). Consecințele nefaste ale războiului ruso-turc din anii 1828-1829, au culminat cu ocuparea Principatelor Române (1829-1832) de către armata imperială a țarului rus. Neînțelegerile dintre autoritățile civile ruse și boierii din divan pe „chestia carelor din partea duhovnicească” (aceștia

⁹ Constantin Tomescu, *op. cit.*, p. 5.

¹⁰ În drum, la întoarcere de la Sf. Munte, părintele Gherontie a fost ucis de tâlhari, care i-au jefuit de cei 4.000 taleri. A fost înmormântat de ucenicul său Grigorie Dascălul la mănăstirea Anarghiri, unde a revenit mai târziu și dezgroapă oasele „fericitului său stareț și întorcându-se înapoi la București le îngroapă”; vezi Constantin Tomescu, *op.cit.*, p. 8-9.

¹¹ Vezi textul în cuprinsul lucrării editate de Dan Zamfirescu, *Paisianismul – un moment românesc în istoria spiritualității europene*, București, 1996, p. 117-141; *Adunare a cuvintelor celor pentru ascultare*, Tipogr. Neamț, 1817.

¹² Mircea Păcurăriu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Chișinău, 1993, p. 344. Constantin Tomescu, *op. cit.*, p. 15-16.

din urmă lămurind că pricina de împotrivire este mitropolitul Grigorie), au provocat nemulțumirea general-maiorului Markovici, vicepreședintele Divanului. A urmat adresa președintelui – contele Pahlen¹³, din 24 ianuarie 1829, către mitropolitul Grigorie, în care i se aducea la cunoștință că „pe temeiul puterii date mie în numele Domnului împărat eu vă sfătuiesc a părăsi imediat orașul București și a vă așeza cu locuința în Basarabia”¹⁴. Astfel autoritățile imperiale ruse și-au manifestat „loialitatea” față de o țară ortodoxă, înlăturând din scaun un mitropolit ales și exilându-l în afara hotarelor canonice ale eparhiei. Timp de aproape trei ani (de fapt, atât cât au stat armatele imperiale de ocupație în teritoriul Principatelor Române), mitropolitul Grigorie va fi nevoit să stea înstrăinat de cârma eparhiei, luate cu de-a sila de străini¹⁵. Autoritățile rusești i-au indicat mitropolitului punct de trecere peste Prut prin vama de la Leova, unde a mai stat silit în carantină timp de 16 zile, iar pe 29 martie 1829 a sosit la Chișinău¹⁶.

În colecțiile arhivelor din Chișinău (Fondul Dicasteriei Duhovnicești) s-au păstrat documente cu valoare de unicat, care mărturisesc despre exilul mitropolitului Grigorie în Chișinău¹⁷. Este adevărat că în cercetările de până acum, încă nu s-a putut stabili exact locul/casa în care a locuit mitropolitul, însă cu certitudine acel loc trebuie căutat în zona reședinței episcopale – vechea catedrală *Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil*¹⁸. În acest context ar trebui să amintim și altceva: în unele publicații interbelice au fost semnalați și consemnări confuze, precum că mitropolitul Grigorie Dascălușul ar fi fost exilat la Cernăuți, în Bucovina¹⁹.

Constantin Tomescu, autorul unei temeinice monografii asupra vieții și activității mitropolitului Ungrovlahiei Grigorie al IV-lea, a reușit să valorifice surse inedite din colecțiile bibliotecii mănăstirii Neamț și din biblioteca Academiei Române (colecția de manuscrise), dar și din arhivele bucureștene referitoare la exilul mitropolitului în Basarabia²⁰. Pe când sursele din Chișinău au rămas oricum periferice cercetărilor de atunci. Altceva este să precizăm că ele conțin nespuse de prețioase mărturii privitor la cărțile aduse de Grigorie Dascălușul în perioada aflării lui în exilul de la Chișinău²¹. Mai cu-

¹³ În urma declanșării războiului ruso-turc din anii 1828-1829, trupele imperiale au ocupat Principatele Române și au instituit o administrație militară rusă, în frunte cu contele Pahlen, numit președinte deplin împuternicit al adunărilor (divanurilor Moldovei și Valahiei).

¹⁴ Constantin Tomescu, *op. cit.*, p. 54-56.

¹⁵ A rămas în Chișinău vreme de doi ani și zece luni, până la 12 ianuarie 1832.

¹⁶ Constantinescu-Iași, *Circulația cărții românești în Basarabia sub ruși* // RSIAB, vol. XIX, Chișinău, 1929, p. 182-183; Constantin Tomescu, *op. cit.*, p. 66-67.

¹⁷ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (În continuare: ANRM), F. 205, inv.1, d. 6410, f. 1- 20.

¹⁸ Pe acel loc în Chișinău se află acum teatrul „Eugene Ionesco”.

¹⁹ Valentina Pelin, *op. cit.*, p. 187, vezi nota 308.

²⁰ Constantin Tomescu, *op. cit.*, p.1 -307.

²¹ ANRM, F. 205, inv.1, d. 6410, f. 1- 20; vezi corespondența dintre arhiepiscopul Dimitrie Sulița cu serviciile de la vama Sculeni, cu episcopul Neofit, al Râmnicului; cu general-guvernatorul Novorossiei și Basarabiei și cu Ministerul de Finanțe din Sankt Petersburg; titlul dosa-

prind – arhivele de la Chișinău – mărturii asupra muncii de traducere a cărților sfinte a mitropolitului Grigorie. Anume munca de tălmăcire a cărților sfinte a marcat totalmente destinul mitropolitului și l-a înscris printre marii cărturari ai Bisericii neamului.

În toată perioada aflării la Chișinău mitropolitul Grigorie a întreținut permanent corespondența cu Neofit, episcopul de Râmnic, cel care l-a înlocuit la cârma eparhiei, dar și cu alte fețe duhovnicești. Nespus de prețioase sunt mărturiile din corespondența cu episcopul Neofit. În cea dintâi scrisoare (trimisă lui Neofit) a arătat multă dragoste față de frații basarabeni, care duceau mare lipsă de hrană bisericească: „și fiindcă frații de aici pre cea politicească știință o au din gazeturile cele multe, iar de cea bisericească sunt lipsiți, mai vârtos cei ce nu înțeleg limba rusească, m-am făgăduit prea o sfinției sale părintelui arhiepiscopului să le dau în dar cele mai jos însemnate cărți spre folosul sufletesc”²². Mai ruga mitropolitul Grigorie pe cei din București să așeze cărțile în lăzi „și găsim un moment potrivit să le trimită la Iași la egumenul de la mănăstirea Golia”, iar de acolo – la Chișinău – cărțile au fost în supravegherea mitropolitului grec Grigorie Irinopolis. Printre filele îngălbenite de arhivă semnalăm doar o singură scrisoare semnată de episcopul de Râmnic Neofit (textul aproape ilizibil), recepționată la Chișinău pe 3 septembrie 1829: „Despre îndatorirea ce i se face pentru trimiterea unor cărți de ale sfinților părinți tălmăcite și date la lumină în limba românească de Pre Înalt Sfințenia sa [...], am pus în lucrare pentru gătirea și trimiterii lor, și fără de zăbavă vor porni drept în primirea mai sus pomenitului igumin de la Iași”²³.

La carantina Sculenilor (unde au intrat cărțile), responsabilitatea cade în grija protoiereului Mihail Sinacevschi. Lăzile pline cu cărțile trimise vor sta acolo până vor primi „dezlegare” de la arhiepiscopul Dimitrie Sulima²⁴, acesta, la rândul său, solicitând, în repetate rânduri, permisiunea cenzurii sinodale din Sankt Petersburg.

Dimitrie Sulima luase sub supraveghere personală cărțile trimise de la București²⁵. Pe 5 septembrie 1829, va trimite poruncă (nr. 225) către protoiereul Mihail Sinacevski din Sculeni să cerceteze cărțile ce vor fi primite la carantină: „să stea la cucernicia Voastră până vei primi dezlegare, iar de a lor primire îndată să mă înștiințezi”²⁶.

Protoiereul Mihail Sinacevski, în raportul din 26 septembrie 1829 (nr 613) către Dimitrie Sulima descrie multe alte amănunte asupra cărților

rului: „Despre trecerea la vama Sculeni a cărților primite de la București, fără taxe vamale, pentru bisericile și mănăstirile din «oblastea Basarabiei» și mai ales pentru biblioteca Seminarului”.

²² Maria Danilov, *Dascăli de lumină* // Luminătorul, nr. 2, Chișinău, 2002, p. 40.

²³ Constantin Tomescu, *op. cit.*, p. 69.

²⁴ *Ibidem*, p. 68.

²⁵ ANRM. F. 205, inv. 1, d. 6410, f. 4.

²⁶ *Ibidem*, f. 7, 9.

aduse de la Iași de arhimandritul Sofronie de la mănăstirea Golia²⁷. Acesta luase în primire 410 volume, dintre care 258 legate și, respectiv 152 nelegate. Pentru unele titluri se specifică și numărul de exemplare: „cărțile *Sfântului Vasile* -79 legate și 65 - nelegate; 5 cu foile amestecate; *Sf. Ioan Hrisostom (Gură de Aur)* - 81 legate și 70 nelegate; *Sf. Grigore Nazianz* - 22 legate și 3 nelegate; *Exomologhion* cu canoanele *Sf. Ioan Pustnicul* - 30; *Pravoslavnică Mărturisire* alcătuită de Petru Movilă - 30; *Cuvinte pentru pronie* - 30; *Filosofia* lui Seneca - 5; *Dovedire pentru armeni* - 5²⁸. După cum se vede din cele relatate de protoiereul Mihail Sinacevski, printre cărțile primite în lăzi „s-au găsit 20 de paterice ce nu au fost înscrise în lista aprobată de ministrul din Sankt Petersburg” (cenzura preventivă), cărțile fiind înapoiate arhimandritului Sofronie de la mănăstirea Golia din Iași. Printre titlurile cărților interzise se regăsea și *Filosofia* de Seneca, însă așa cum consemna Constantin Tomescu unele „s-au strecurat prin cenzura de la vama Sculeni”²⁹.

Astfel, cărțile au fost reținute la punctul de control până în data 21 decembrie 1829, când - la sugestia arhiepiscopului Dimitrie Sulima - au început să fie expediate la Chișinău cu fiecare poștă „câte un exemplar-două, după cum va fi cu putință”³⁰. După data arătată mai sus - 21 decembrie 1829 - informațiile din arhivele locale se întrerup brusc. Abia în data de 8 martie 1830 (peste trei luni) protoiereul Mihail Sinacevski a găsit de cuviință să raporteze către arhieru (adresa nr. 1820): „cărțile se păstrează la depozitul carantinei așezate în lăzi, așa cum au fost primite pe 5 septembrie 1829”³¹.

Drumul cărților spre Chișinău a fost anevoios. Nu se cunosc date sigure despre destinul cărților trimise de la București. Ajunse la vama Sculeni, după o jumătate de an, încă zăceau în depozitul de carantină de acolo. Sursele de arhivă nu ne sugerează nimic mai mult în această privință³². Cert este că numeroase titluri din colecția bucureșteană au fost depistate ulterior în biblioteca mitropoliei, în cea a Seminarului Teologic, precum și în biblioteca mănăstirii Suruceni³³. Astfel, Constantin Tomescu pe la 1927 (un secol mai târziu) depistase unele exemplare în colecțiile din Chișinău: „Din aceste cărți și azi mai găsim exemplare în Basarabia în biblioteca Mitropoliei din Chișinău: un exemplar din *Sfântul Ioan Hrisostom*; *Dovedire împotriva lui Argorie Naziaz*; *Povățuire pentru duhovnic și canoane*; *Pravos-*

²⁷ ANRM. F. 205, inv. 1, d. 6410, f. 11.

²⁸ *Ibidem*, f. 11-14.

²⁹ Constantin Tomescu, *op. cit.*, p. 69-70.

³⁰ ANRM. F. 205, inv. 1, d. 6410, f. 13.

³¹ *Ibidem*, f. 14.

³² Nina Negru, *Bibliotecile Basarabiei și Transnistriei și conștiința de comunitate*, Chișinău, 2002, p. 19.“

³³ Maria Danilov, *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politică țaristă)*, Chișinău, Bons Offices, 2007, p. 147-150.

lavnică mărturisire – 2 exemplare; *Dovedire împotriva armenilor*”. De asemenea unele exemplare au fost atestate la mănăstirea Suruceni³⁴.

Traducerile mitropolitului Grigorie în perioada exilului de la Chișinău. În exilul basarabean mitropolitul Grigorie, deși era bolnav și suferea de „o boală de ochi și alte neputințe” a continuat o muncă asiduă de tălmăcire a cărților teologice din greacă³⁵. Dintre cărțile tălmăcite la Chișinău au fost identificate trei titluri: *Ale lui Iosif monahul Vrienie cuvinte douăzeci și două despre purcederea Sfântului Duh*; *Carte ce să numește împărțirea de grâu a Sfântului Ioan Gură de Aur*; *Cuvântări ale Sf. Ioan Gură de Aur*. Citim în scrisorile adresate episcopului Neofit: „Când îmi dă vreme slăbiciunea ochiului și neputința trupului” sau: „Mă zăbovescu întru dumnezeiasca scriptură și în tălmăcire [...]. Mă zăbovesc cu tâlcuirea Sfântului Teofilact, epistolele Sfinților Apostoli având scopos cu ajutorul lui Dumnezeu să tipăresc ori tâlcuirea aceasta, care am zis, ori tâlcuirea fericitului Teodorit la Psaltire”.

Smeritul Grigorie Dascălul mai avea convingerea că „cu cât sufletul easte mai sus decât trupul [...]”, îl mai poate ruga „pe Dumnezeu” să-i dea putere și înțelepciune ca să poată „da în lumina limbii noastre și altele mai multe cărți”³⁶. Prezentăm în continuare lista cărților traduse de mitropolitul Grigorie în exilul de la Chișinău:

1. *Ale lui Iosif monahul Vrienie cuvinte douăzeci și două despre purcederea Sfântului Duh* / care s-au tălmăcit din limba elinească de cel de acum Mitropolit al Ungrovlahiei Kiriu Grigorie / s-au tipărit în Sfânta Episcopie a Buzăului / de Gherontie ierohismonahul Tipograful din Sfânta Monastire Neamțul., Buzău, 1832, Septembrie, 459 p.

Din titlul cărții aflăm că acele *Cuvinte douăzeci și două ale lui Iosif Monahul Vrienie*, au fost tălmăcite din limba elinească „de cel de acum mitropolit al Ungrovlahiei Chiriul Grigorie și s-au tipărit în Sfânta Episcopie a Buzăului la anul 1832, luna septembrie de Gherontie ieromonahul, tipograful din Sfânta mănăstire Neamțul”³⁷. Înainte de textul-prefață este imprimată gravura icoanei Sfintei Treimi.

Cartea este însoțită cu o emoționantă precuvântare (*Cuvânt către cititoriu*), semnată de Mitropolitul Grigorie „cel ce din poruncă ne-am depărtat în Basarabia unde a petrecut trei ani nu am slăbit a tălmăci iarăși”. Iar spre sfârșitul textului va repeta din nou: „După ce am mers în Basarabia trei ani le-am tălmăcit, proslăvind mai mult cuvântul lui Dumnezeu”. Textul-prefață este de o valoare deosebită sub raportul informației istorice și culturale asupra Basarabiei din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

³⁴ Constantin Tomescu, *op. cit.*, p. 69, nota 2.

³⁵ Valentina Pelin, *op.cit.*, p.185-187; autorul a realizat o biografie succintă a vieții mitropolitului Grigorie, fără a face referință la titlurile cărților traduse în exilul de la Chișinău.

³⁶ Constantin Tomescu, *op. cit.*, p. 73-74.

³⁷ *Ale lui Iosif monahul Vrienie cuvinte douăzeci și două pentru purcederea Sfântului Duh*, Tipogr. Episcopiei, Buzău, 1832 (vezi pagina de titlu).

Abia revenit din surghiunul basarabean mitropolitul Grigorie a scris „Cuvânt către cititoriu”: „Și după ce de acolo ni s-au dat voie să venim în patrie și atunci cu episcopul Buzăului suntem opriți acum opt luni, am socotit de cuviință să tipăresc cele ce mai înainte am tălmăcit și așa înlesnindu-mi chipurile am început iarăși în acolo a tipări, de unde mai înainte am început a tălmăci și cu ajutorul lui Dumnezeu s-au tipărit aceste cuvinte”³⁸. Și tot acolo, Mitropolitul Grigorie nu a ezitat să adauge: „la tălmăcire am întrebuințat același chip de cuvinte, purtând grija cu cât a fost cu puțință a nu sili limba [...], nici depărtându-ne de izvodul cel elinesc [...]”³⁹. Se pare că, în aceste emoționante cuvinte și/sau gânduri ale mitropolitului Grigorie se ascunde acea mare taină a ostenețelor lui pământești, acel har al Dumnezeirii prin care el a dat Lumină cuvântului tălmăcit în limba cea sacră a neamului românesc.

În colecțiile Bibliotecii Naționale din Chișinău se păstrează un exemplar al ediției *Ale lui Iosif monahul Vrienie cuvinte douăzeci și două despre purcederea Sfântului Duh* (1832)⁴⁰. Exemplarul conține însemnări de posesie: „Această sfântă carte este a mănăstirii Dobrușa, 1835 mai 22” (f. 12-15). Or, exemplarul de colecție stă mărturie că după trei ani de la tipărirea cărții la Buzău, aceasta s-a întors în Basarabia, acolo unde ea a fost zămislită prin truda de tălmăcire a Mitropolitului Grigorie.

Alte mărturii din arhivele locale ne îndeamnă să susținem, că un exemplar din cartea tradusă la Chișinău – *Despre purcederea Sfântului Duh* (1832), a fost dăruită lui Dimitrie Sulima de însuși mitropolitul Grigorie, în 1833. Episcopul Dimitrie Sulima, la rândul său, a dăruit exemplarul bibliotecii Seminarului Duhovnesc. Astfel, într-un extras din jurnalul Consistoriului Duhovnesc (din Chișinău) pe anul 1833, Mai 20, citim: „Măria Sa Dimitrie, Arhiepiscopul Chișinăului și al Hotinului, în 10 mai, curent, a dăruit pentru biblioteca Seminarului două cărți traduse din greacă de către Sfințenia Sa, Mitropolitul Valahiei Grigore: *Despre purcederea Sfântului Duh a lui Iosif Vrienos* și o alta – *Scrisoare a Patriarhului de Constantinopol*”⁴¹. A mai transmis și *Tălmăcirile lui Ioan Damaschin*, tipărite la Iași, în 1816”⁴².

2. Carte ce să numește împărțirea de grâu a Sfântului Ioan Gură de Aur cuprinzătoare de învățătură de năravuri și „să dau în daru”. Buzău, 1833, Iulie, 499 p.

Prefața cărții a fost scrisă de mitropolitul Grigorie în „Sfânta mănăstire a Căldurușanilor” în care ne mărturisește că „după ce ne-am depărtat din

³⁸ *Ale lui Iosif monahul Vrienie cuvinte douăzeci și două...*, p. 6.

³⁹ *Ibidem*. p. 5.

⁴⁰ *Ale lui Iosif monahul Vrienie cuvinte douăzeci și două despre purcederea Sfântului Duh*, Buzău, 1832; Vezi colecția „Carte rară” (nr. 85628) a Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova. Maria Danilov, *Circulația cărții de Buzău în Basarabia. Reconstituiri*, Buzău, 1999, p. 449-455.

⁴¹ ANRM. F. 208, inv. 1, d. 442, f. 7; 13; 49.

⁴² *Ibidem*.

poruncă din Basarabia nu am slăbit pentru neamul nostru a lucra ceale de folos”. Apoi ne arată că în surghiunul basarabean a tradus „cuvintele lui Vrienie”, „Cuvintele lui Ioan Gură de Aur” care cuprind „învățăături pentru Preoți și pentru mireani, pentru Boiari și pentru supuși, pentru bogați și pentru săraci, pentru bărbați și pentru muieri, pentru bătrâni și pentru tineri, pentru copii și pentru copile, pre toți îi sfătuiaste ce să facă, și cum să petreacă viața curată ca să scape de munca cea veacinică”. Înainte de prefață e gravată stema Țării Românești, iar după prefață cuprinde gravura Sfântului Ioan Gură de aur.

3. Carte ce să numește puțul Sfântului Ioan Gură de Aur și „să dau în daru”. Buzău, 1833, Iulie, 430 p.

La începutul cărții este imprimată stema Țării Românești, apoi textul prefață scris de mitropolitul Grigorie, în care ne mărturisește ce lucrări anume a tradus în exilul de la Chișinău, adică cele două cărți ale Sf. Ioan Gură de aur și „Cuvintele” lui Vrienie.

Urmărind activitatea literară a mitropolitului Grigorie, care începe odată cu intrarea lui în viața monahicească (când „a primit chipul îngerească”), în 1790 și până la sfârșitul vieții lui în 1834, pot fi stabilite două perioade distincte: cea dintâi poate fi atribuită între anii 1790-1817. În această etapă au fost identificate 11 titluri, dintre care două manuscrise: *Cuvintele Prea cuviosului părintelui nostru Simion, Noul Bogoslov și Tâlcuirea Sfântului Teofilact la epistolele Sfinților apostoli*. Traducerile vor fi, în marea lor majoritate, tipărite la București, Iași, mănăstirea Neamț, Râmnic și Buda⁴³. În această etapă cele mai multe scrieri au fost tălmăcite împreună cu părințele Gherontie. Pe când în cea de a doua etapă (1817-1834), au fost identificate 18 lucrări, alcătuite sau traduse, numai de mitropolitul Grigorie și ieșite de sub teascu tiparnițelor din București, Viena, Buzău sau la mănăstirea Neamț și Căldărușani.

Mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei a fost unul dintre cei mai remarcabili continuatori ai spiritului paisian în Principatele Române din primele trei decenii ale secolului al XIX-lea. Destinul acestui mare dascăl învățat al epocii paisiene a fost marcat de exilul basarabean impus de autoritățile regimului de ocupație al armatelor imperiale rusești. În exilul de la Chișinău (1829-1832), Grigorie Dascălul a realizat noi traduceri din limba greacă, pe care le-a dat la lumină în tipografia de la Buzău (1832-1833): *Ale lui Iosif monahul Vryenie cuvinte douăzeci și două despre purcederea Sfântului Duh; Carte ce să numește împărțirea de grâu a Sfântului Ioan Gură de Aur; Cuvântări ale Sf. Ioan Gură de Aur*. Aceste mărturii incontestabile ale istoriei noastre culturale sunt o pagină de istorie nescrisă încă.

⁴³ Constantin Tomescu, *op. cit.*, p. 100-103.

Summary

The Paisian monk community from Neamt Monastery during its evolution (starting from the last decades of the XVII century until the mid XIX century), gave the Orthodox world a distinctive model of spiritual life which implied the return to the very sources of Orthodox monasticism. In this context we can assume with all certainty what it is in the Romanian Orthodoxy space of that particular historical period where the "new Athos" appears blooming with spiritual vitality.

This very special phenomenon goes beyond geographical borders of Romanian Principalities and extends over a much larger area of Orthodox countries, particularly in Ukraine and Russia. The initiator of this awakening in Orthodox monasticism was Abbot Paisius Velichkovsky (1722-1794).

Among the apprentices of the Paisiene school was Hungarian Wallachia archbishop Gregory IV (1765-1834), known in ecclesiastical history as Gregory the Teacher. This truly enlightened teacher of the Paisiene era was directly involved in the history of Bessarabia in the late 30's of the XIX century.

© Maria DANILOV

ACTIVITATEA UNIVERSITĂȚII DIN CERNĂUȚI (1875-1914)

Constantin UNGUREANU

Înființarea universității la Cernăuți.

Problema înființării unei universități la Cernăuți a fost ridicată frecvent după revoluția din 1848 de către elitele bucovinene. Românii din Bucovina revendicau înființarea unei universități sau cel puțin a unor facultăți românești la Cernăuți. Către mijlocul secolului al XIX-lea însă, învățământul primar și secundar din Bucovina încă era foarte slab dezvoltat, aici fiind doar un singur gimnaziu superior, iar deschiderea unei instituții superioare de învățământ nu era reală atunci la Cernăuți.

Situația s-a modificat semnificativ după ce Bucovina a devenit provincie autonomă în cadrul Monarhiei Austro-Ungare și după adoptarea legilor imperiale și provinciale ale învățământului. În scurt timp, în Bucovina au fost deschise un șir de școli primare și câteva școli secundare. În 1860 s-a înființat Gimnaziul Ortodox din Suceava, în 1863 a luat ființă Școala Reală Superioară din Cernăuți, în 1872 s-a deschis un gimnaziu la Rădăuți, în 1873 s-a înființat Școala Reală inferioară din Siret, iar în 1870 s-a deschis Școala Normală din Cernăuți. Toate școlile medii respective erau cu limba germană de instruire, româna și ucraineana fiind studiate în principal de elevii de naționalitate respectivă.

Polonizarea universităților din Lemberg (Lvov) și Krakovia, înființarea universității maghiare la Cluj-Napoca și maghiarizarea Academiei de Drept din Sibiu cu limba germană de predare a îngreunat accesul la învățământ superior a minorității germane din estul Austro-Ungariei (din Bucovina, Galiția, Transilvania și Banat), dar și a românilor sau ucrainenilor din aceste teritorii, care nu posedau poloneza sau maghiara. În aceste împrejurări, absolvenții celor trei gimnazii germane din Bucovina erau nevoiți să-și continue studiile la Universitățile din Viena, Praga, Graz sau chiar din Germania, situate la mare distanță.

La începutul anilor 70 ai secolului al XIX-lea, autoritățile austriece erau dispuse să înființeze noi universități, existând mai multe solicitări în acest sens. Reprezentanții Bucovinei de asemenea au solicitat atunci deschiderea unei universități la Cernăuți. În anii 1869-1872, atât Dieta Bucovinei, cât și alte instituții din Bucovina au înaintat memorii către Ministerul Învățământului de la Viena pentru înființarea unei Universități la Cernăuți, dar nu au primit un răspuns afirmativ. La 28 noiembrie 1872, deputatul Constantin Tomașciuc, fiind susținut de arhimandritul ortodox Teofil Bendella, precum și de deputații români Eudoxiu Hurmuzachi și Orest Renei, a înaintat în ședința Dietei propunerea înființării unei universități la Cernăuți. Deși se considera de naționalitate română, Constantin Tomașciuc a

solicitat să fie deschisă la Cernăuți o universitate cu limba germană de instruire. Dieta bucovineană, cu majoritatea de voturi a aprobat solicitarea pentru înființarea unei universități germane la Cernăuți¹.

Parlamentul austriac discuta atunci mai multe solicitări de înființare a unor noi universități în Austria. În timp ce slovenii, cehii și italienii cereau înființarea unor universități cu limba maternă de instruire, elitele bucovinene au cerut deschiderea unei universități cu limba germană de instruire la Cernăuți. La 26 martie 1874, în Parlamentul de la Viena s-a pus în discuție propunerea guvernului de deschidere a unei noi universități. În ambele camere ale Parlamentului austriac au urmat dezbateri aprinse în privința locației viitoarei universități. Majoritatea deputaților au susținut propunerea înființării unei universități germane la Cernăuți, dar au existat și deputați, care au optat împotriva acestei solicitări.

În toiul acestor dezbateri, reprezentanții românilor bucovineni au încercat să obțină învățământ parțial în limba română. Astfel, deputatul român Gheorghe Hurmuzachi a optat pentru înființarea la viitoarea universitate din Cernăuți a unor catedre cu instruirea în română, la facultățile de drept și filozofie. De asemenea, *Societatea pentru Cultură și Literatură Română* a optat pentru deschiderea unor facultăți românești, iar Ioan Sbiera a propus, în iulie 1872, înființarea unei universități românești la Cernăuți². Toate aceste propuneri însă, au fost respinse de parlamentarii austrieci. Autoritățile austriece erau decise atunci să deschidă o nouă universitate, dar cu instruire doar în limba germană. Din aceste considerente, nu au fost satisfăcute revendicările cehilor, italienilor ori slovenilor de a obține universități naționale. Deputații bucovineni au obținut doar acordul pentru înființarea unor catedre de limbă și literatură română, respectiv ruteană, precum și instruirea în limba română și ucraineană la lecțiile practice de la Facultatea de Teologie.

Cu majoritate de voturi, Parlamentul de la Viena a susținut înființarea unei universități la Cernăuți. Această inițiativă a fost sprijinită și de Dr. Karl Stremayer, care conducea Ministerul Cultelor și Învățământului. O decizie ministerială în această privință a fost adoptată în mai 1874. La 16 noiembrie 1874, Consiliul de Miniștri a confirmat această decizie. Împăratul Franz Josif a emis la 7 decembrie 1874 un decret de înființare a universității la Cernăuți. Aceste decizii au fost aprobate de Camera Deputaților la 14 martie 1875, și de Senat – la 20 martie 1875³.

Au fost câteva motive mai convingătoare pentru deschiderea unei universități anume la Cernăuți. După constituirea statului dualist austro-

¹ Erich Prokopowitsch, *Gründung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universität in Czernowitz*, Clausthal-Zellerfeld, 1955, p. 8-9.

² Alexandrina Cernov, *Universitatea din Cernăuți în contextul evenimentelor premergătoare inaugurării* // Glasul Bucovinei, nr. 3/1995, p. 65.

³ *Чернівецький Університет. 1875-1995. Сторінки історії*, Чернівці, 1995, p. 10.

ungar și polonizarea universităților din Galiția, crescuse necesitatea unei universități pentru minoritatea germană din estul monarhiei bicefale. Cernăuțiul era locul cel mai potrivit pentru o astfel de instituție, cu atât mai mult că după ridicarea Episcopiei Bucovinei la rangul de Mitropolie, capitala Bucovinei devenise și centrul Bisericii Ortodoxe din Austria. De asemenea, faptul că Cernăuțiul dispunea de o bibliotecă provincială importantă și că preconizata Facultate de Teologie Ortodoxă putea fi finanțată din veniturile Fondului Bisericesc, a contat foarte mult pentru a favoriza Cernăuțiul în această chestiune. A existat și un important motiv de ordin propagandistic, prilejuit de apropierea aniversării jubileului de 100 de ani de stăpânire austriacă în Bucovina.

La 31 martie 1875, împăratul Franz Josif a promulgat deciziile adoptate de Parlament cu privire la înființarea universității la Cernăuți. În lunile următoare s-au întreprins un șir de măsuri în vederea inaugurării și începerii procesului de instruire la noua universitate. Inaugurarea festivă a Universității germane din Cernăuți s-a stabilit pentru ziua de 4 octombrie 1875, chiar în ziua onomastică a împăratului Franz Josif I. De altfel, Universitatea din Cernăuți a și purtat numele împăratului austriac, fiind numită oficial „Alma-Mater Francisco-Josephina”. Era a cincea universitate germană din Austria, alături de cele din Viena, Praga, Graz și Innsbruck.

Clădirea principală a noii universități a devenit localul, construit cu cinci ani anterior, unde a activat Școala Normală din Cernăuți. Deja la 22 septembrie 1875 s-a constituit senatul academic al Universității. Pentru contribuția deosebită la crearea acestei universități, profesorul de drept Constantin Tomașciuc era numit rector al Universității din Cernăuți. Decan la Facultății de Teologie ortodoxă a devenit Vasile Mitrofanovici. În fruntea Facultății de Drept a fost numit Friedrich Schuler von Libloy, sas din Transilvania, care s-a transferat de la Academia de Drept din Sibiu, iar decan al Facultății de Filozofie a devenit Johann Wrobel, originar din Silezia⁴. Din Senatul Universității mai făceau parte prorectorul Eusebiu Popovici, prodecanii Isidor de Onciul, Friedrich Kleinwächter și Ferdinand von Zieglauer, senatorii Alexie Comoroșan, Raban von Cannstein și Emil Kaluzniacki⁵. Astfel, din 11 membri ai Senatului Universității din Cernăuți, 5 erau români (rectorul, prorectorul, decanul, prodecanul și senatorul din partea Facultății de Teologie).

La 30 septembrie 1875, împăratul Franz Josif I și ministrul învățământului Karl Stremayer au semnat, la palatul Schönbrunn din Viena, uricul de creare a noii Universități din Cernăuți. Acest document prevedea că la

⁴ Hugo Weczerka, *Die „Francisco-Josephina“ in Czernowitz. Eine Universität am Ostrand der Habsburger-monarchie // Gelebte Multikulturalität. Czernowitz und die Bukowina*, Frankfurt am Main, 2010, p. 75.

⁵ *Alma Mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz*, editată de Rudolf Wagner, München, 1975, p. 41.

această universitate se vor crea trei facultăți, de Teologie Ortodoxă, Drept și Filozofie, instruirea se va desfășura în limba germană, iar universitatea se va bucura de aceleași drepturi și obligații ca și alte universități austriece⁶.

La festivitățile cu prilejul inaugurării Universității din Cernăuți au participat un număr mare de oaspeți din Monarhia Austro-Ungară, printre care ministrul învățământului și cultelor Karl Stremayer, delegații din partea Academiei de Științe din Viena, din partea universităților din Viena, Praga, Graz, Innsbruck, Lemberg, Krakovia, de la mai multe universități germane. Marele absent de la aceste manifestări a fost însuși împăratul Franz Josif I. El a vizitat pentru prima dată Universitatea din Cernăuți abia peste 5 ani, la 16 septembrie 1880⁷.

Festivitățile de la Cernăuți au fost boicotate de reprezentanții nobilimii și intelectualității românești din Bucovina, care erau nemulțumiți că nu s-a înființat o universitate românească sau cel puțin mai multe catedre la cele trei facultăți cu instruire în limba română. Românii bucovineni au refuzat să participe și la manifestările organizate cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la ocuparea Bucovinei de către Imperiul habsburgic și au preferat să meargă la o adunare de comemorare a domnitorului Grigore al III-lea Ghica, organizată la Iași pe 1 octombrie 1875.

La 4 octombrie 1875 a fost mai întâi dezvelită statuia Austriei, în piața Austriei din centrul orașului Cernăuți. Mitingul solemn cu ocazia inaugurării universității s-a desfășurat în sala clădirii, unde până atunci a activat Școala Normală din Cernăuți. În zilele următoare a debutat procesul de învățământ la toate cele trei facultăți. În primul an de studii au fost create opt catedre la Facultatea de Teologie și câte 10 catedre – la celelalte două facultăți. În anii următori, numărul total al catedrelor de la Universitate s-a mărit de la 28 la 53 (10 la Facultatea de Teologie, 15 – la Drept și 28 – la Filozofie), ceea ce corespundea atunci și altor universități austriece, cu excepția Facultății de Medicină, care nu a existat la Cernăuți⁸.

La Universitatea din Cernăuți au fost angajați mai mulți profesori de la diferite universități din Austro-Ungaria și Germania. Doar la Facultatea de Teologie, toți profesorii erau români bucovineni, cei mai mulți veniți de la Institutul de Teologie, care a și fost transformat în facultate⁹. Primul corp profesoral al Universității din Cernăuți era constituit din 28 de persoane, dintre care 14 germani, 10 români (rectorul Constantin Tomașciuc, profesorul de limbă română Ioan Sbiera, restul fiind de la Facultatea de Teologie) și 4 ucraineni¹⁰.

⁶ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, p. 212-215.

⁷ *Чернівецький Університет. 1875-1995 ...*, p. 12-13.

⁸ Franz Hieronymus Riedl, *Die Universität Czernowitz als völkerverbindende Institution 1875-1919 // Der Donauraum. Zeitschrift des Forschungsinstitutes für den Donauraum*, 15 Jg., Wien, 1970, p. 221.

⁹ Erich Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 20-22.

¹⁰ Franz Hieronymus Riedl, *op. cit.*, p. 221.

La începutul anului de studii 1875/76, la Universitate s-au înscris 158 de studenți, dintre care 82 la drept, 41 – la teologie și 35 – la filozofie. Din Bucovina erau 99 (63%) de studenți, iar 49 (31%) erau originari din Galiția. După confesiuni, 64 (40%) erau ortodocși, 36 (23%) mozaici, 34 (22%) romano-catolici, 14 (8%) greco-catolici¹¹.

La sfârșitul primului an de studii 1875/76, la Universitatea din Cernăuți activau 29 de profesori și învățau 209 studenți (39 la teologie, 120 la drept și 50 la filozofie). După limba maternă, 88 de studenți erau germani, 53 români, 38 ucraineni, 27 polonezi, iar după confesiuni – 85 catolici, 70 ortodocși, 50 mozaici, 4 protestanți¹². Din cei 88 de studenți, care considerau germana drept limbă maternă, doar 38 (18% din totalul studenților) erau etnici germani, iar 50 erau de naționalitate evrei.

Activitatea Universității din Cernăuți.

În perioada 1875-1919, Universitatea din Cernăuți cu limba germană de predare a funcționat cu trei facultăți: teologie ortodoxă, drept și filozofie. Față de alte universități austriece, la Cernăuți nu a fost deschisă o facultate de medicină, deși au fost mai multe solicitări și propuneri în acest sens. Anul de studii se împărțea tradițional în două semestre, câte 5 luni fiecare. De la 1 octombrie până la sfârșitul lunii februarie avea loc semestrul de iarnă, iar în perioada 1 martie – 31 iulie – semestrul de vară. Până în anul 1900, anul de studii era inaugurat oficial în ziua de 4 octombrie, când se sărbătorea și ziua onomastică a împăratului. În această zi se desfășura o ședință solemnă, în cadrul căreia vechiul rector prezenta un raport despre activitatea în decursul anului de studiu, care se încheia. Tot atunci, noul rector prelua conducerea universității și prezenta o comunicare științifică.

În primii ani de activitate, la Universitatea din Cernăuți au fost înființate noi catedre la cele trei facultăți, iar corpul profesoral s-a completat cu profesori de la alte universități austriece ori germane. Numărul studenților de la Universitate însă, a crescut foarte lent. În perioada 1876-1890, la Universitatea din Cernăuți au studiat anual cca. 220-280 de studenți, marea majoritate fiind înscriși la Facultatea de Drept. În semestrul de iarnă 1889/90, de exemplu, din totalul de 285 de studenți, 178 (62%) studiau dreptul, 62 la teologie și numai 45 la Facultatea de Filozofie¹³.

Din toate universitățile austriece, la cea din Cernăuți se consemna frecvența cea mai slabă. În anul de studii 1884/85, de exemplu, la Universitatea din Viena studiau 5.157 de studenți, la Praga (în limba cehă) – 1.952, Praga (în germană) – 1.517, Graz – 1.175, Krakovia – 1.025, Lemberg – 1.005, Innsbruck – 797 și la Universitatea din Cernăuți – doar 263 de stu-

¹¹ Чернівецький Університет. 1875-1995..., p. 15-16.

¹² Statistische Jahrbuch, Wien, 1878, vol. V, p. 12-13.

¹³ Die k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes. Festschrift herausgegeben vom Akademischen Senate, Czernowitz 1900, p. 161-167.

denți. Universitatea din Cernăuți era și cel mai puțin finanțată de către stat, comparativ cu alte instituții superioare de învățământ. Către sfârșitul anilor 70 ai secolului al XIX-lea, toate universitățile austriece erau finanțate anual cu suma de cca. 3,2 mln. florini. Universității din Cernăuți au fost alocați, în 1876/77 – 91,4 mii florini, în 1877/78 – 109,7 mii, 1878/79 – 102,5 mii, 1879/80 – 95,9 mii, 1880/81 – 99,8 mii florini, ceea ce constituia doar cca. 3,1% din totalul finanțării universităților austriece¹⁴.

Din cauza frecvenței slabe a universității, au existat mai multe discuții și chiar propuneri de transferare a acestei instituții de învățământ în alt oraș. Astfel, în 1884, mai mulți profesori austrieци, printre care Budinsky, Loserth, Supan, Strobl, Tangl, au semnat o petiție prin care solicitau strămutarea acestei universități în alt oraș din vestul monarhiei. Din fericire această solicitare nu a fost aprobată, iar universitatea a continuat să funcționeze la Cernăuți¹⁵.

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, la Universitatea din Cernăuți au studiat anual cca. 310-380 de studenți, adică cu cca. 100 de studenți mai mulți decât în deceniul anterior. Această creștere însă, s-a datorat mai ales creșterii numărului de studenți de la Facultatea de Drept, pe când la celelalte două facultăți s-a consemnat o stagnare și chiar o diminuare a numărului de studenți. În anul de studii 1899/1900, când se împlineau 25 de ani de la înființare, Universitatea din Cernăuți era frecventată de 381 de studenți, inclusiv 292 (76%) la drept, 53 la filozofie și numai 36 – la Facultatea de Teologie¹⁶. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, la Universitatea din Cernăuți au studiat doar băieți. Abia după anul 1900 s-au înscris la universitate și studente, mai ales la Facultatea de Filozofie.

La 28 iulie 1879 a fost emis un ordin ministerial de înființare, începând cu anul de studii 1879/80, a unui curs de farmaceutică la Facultatea de Filozofie a Universității din Cernăuți¹⁷. În deceniile următoare aceste cursuri au fost frecventate anual de cca. 10-15 studenți. Totuși din cauza lipsei unei facultăți de medicină, mulți tineri bucovineni plecau în continuare la studii în alte centre universitare. Astfel, în anul de studii 1891/92, numai la Universitatea din Viena erau înscriși 142 de bucovineni, dintre care 110 studiau medicina, 24 – dreptul, 5 – filozofia, 3 – farmaceutica. În anii 1893-1896, doar la Facultatea de Medicină din Viena s-au înscris anual în medie câte 79 de studenți¹⁸.

O perioadă îndelungată, nici la Universitatea din Lvov nu a existat o facultate de medicină, din care cauză și tinerii din estul Galiției erau nevoiți să plece în alte centre universitare, pentru a studia această specialitate. Se-

¹⁴ Чернівецький Університет. 1875-1995..., p. 16-17.

¹⁵ Mircea Grigoriș, *Învățământul în nordul Bucovinei (1775-1944)*, p. 131.

¹⁶ *Die k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz...*, p. 162-168.

¹⁷ *Ibidem*, p. LI.

¹⁸ Чернівецький Університет. 1875-199 ..., p. 19, 28.

natul academic și corpul profesoral al Universității din Cernăuți a revendicat de mai multe ori înființarea unei facultăți de medicină, dar fără succes. De asemenea, Dieta Bucovinei și consiliul orășenesc Cernăuți au cerut să fie completată universitatea cu o facultate de medicină, promițând și suport financiar în cazul realizării acestei solicitări. Încă în 1890, Dieta Bucovinei promitea că va aloca suma de 80 000 de florini în acest scop, iar autoritățile locale din Cernăuți erau de acord să contribuie cu 20.000 florini pentru înființarea facultății de medicină¹⁹.

În anul de studii 1892/93, Senatul academic al Universității a solicitat din nou deschiderea unei facultăți de medicină, iar în decembrie 1892, o delegație din partea universității a plecat la Viena. La 12 decembrie 1892, această delegație a fost primită în audiență de însuși împăratul Franz Iosif I, care a recunoscut că înființarea unei facultăți de medicină la Cernăuți este necesară și va transmite această dorință la guvern²⁰. Deși autoritățile provinciale și locale promiteau de asemenea să aloce bani, în anii următori nu s-a întreprins nimic pentru deschiderea facultății respective. În schimb, la 9 septembrie 1894 a fost deschisă oficial Facultatea de Medicină la Universitatea din Lemberg. La această manifestare au participat și decanii Facultăților de Drept și de Filozofie din Cernăuți, profesorii Arthur Skedl și Alois Handl²¹. Însă deoarece instruirea la această universitate se realiza în limba poloneză, puțini tineri bucovineni au plecat la Lvov, pentru a studia medicina.

În 1900 a fost organizată o manifestare festivă cu ocazia aniversării a 25 de ani de la înființarea Universității din Cernăuți. La această manifestare a participat ministrul învățământului din Austria, delegații din partea mai multor universități austriece și germane. Manifestarea a avut loc la 2 decembrie 1900, zi în care se sărbătorea urcarea pe tron a împăratului Franz Iosif I. În anii următori, inaugurarea oficială a noului an de studii și a noului rector s-a organizat în ziua de 2 decembrie și nu la 4 octombrie, cum a fost tradiția până în 1900.

La începutul secolului al XX-lea s-a îmbunătățit semnificativ frecvența la Universitatea din Cernăuți, mai ales la Facultățile de Filozofie și Teologie, au fost înființate noi catedre și a crescut numărul profesorilor titulari. Doar în timp de șase ani, numărul studenților de la universitate a crescut cu cca. 83%, de la 381, în semestrul de iarnă 1899/1900, la 698, în semestrul de iarnă 1905/06. La Facultatea de Drept, creșterea a fost de numai 28%, în schimb la teologie aproape s-a triplat numărul studenților. Creșterea cea mai spectaculoasă s-a consemnat la Facultatea de Filozofie (de la numai 38 studenți, în 1899, la 229, în semestrul de iarnă 1905/06)²².

¹⁹ Die k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz ..., p. LXV.

²⁰ *Ibidem*, p. LXIX.

²¹ *Deutschsprachige Quellen zur Geschichte des Bildungswesens der Bukowina um 1900*. Band XIII (*Berichte der abtretenden Rektoren der Universität Czernowitz*), Herausgegeben von Elmar Lechner, Klagenfurt 2001, p. 5-6.

²² *Ibidem*, Band XIII, p. 62.

În anii următori a continuat să crească rapid numărul studenților de la Universitatea din Cernăuți, trecând de 1 000 după anul 1910. În anul de studii 1912/13, la această universitate învățau 1 194 de studenți (inclusiv 117 studenți), dintre care 881 din Bucovina și 203 originari din Galiția. Cei mai mulți studenți (590 sau 49,4% din total) studiau la Facultatea de Drept, 409 studenți (inclusiv 112 studenți) erau înscriși la filozofie, iar 195 studenți frecventau Facultatea de Teologie²³.

Pe parcursul ființării Universității, un număr tot mai mare de persoane au promovat sau au obținut titluri științifice la Cernăuți, majoritatea absolută în drept. După calculele noastre, în decurs de 15 ani, în perioada 1891-1905, 418 persoane au obținut titluri științifice la Universitatea din Cernăuți, dintre care 354 în drept (84,7% din total), 38 la teologie și 26 la filozofie. În anii din ajunul războiului, anual cca 60-70 de persoane au promovat la Cernăuți, dintre care peste 50 anual în științele de drept. În anul de studii 1912/13 s-a consemnat numărul cel mai mare de persoane, care au obținut titluri științifice. Atunci au promovat cu succes 91 de persoane (82 în drept, 6 la filozofie și 3 la teologie)²⁴.

Începând cu anul 1904, Universitatea din Cernăuți a început să organizeze cursuri populare universitare în principalele orașe din Bucovina, cu scopul de a-i informa pe cetățeni despre noile cercetări și realizări din domeniul științei. Aceste cursuri s-au bucurat de mare succes în rândul populației. În primii ani, astfel de cursuri populare s-au organizat doar la Cernăuți. În anul de studii 1907/08, de exemplu, s-au ținut 13 cursuri populare universitare la Cernăuți, dintre care 11 de profesori de la filozofie și două cursuri – de profesori de la drept. Aceste cursuri au fost frecventate în total de 1 396 de persoane, cei mai mulți fiind funcționari de stat sau particulari, profesori, învățători, studenți, comercianți²⁵.

În anul de studii 1909/10, cursuri populare universitare s-au organizat pentru prima dată și în afara orașului Cernăuți, la Rădăuți și Siret. Atunci, 12 cursuri din Cernăuți au fost frecventate de 1 746 persoane, la 4 cursuri din Rădăuți au asistat 960 persoane, iar la două cursuri din Siret au fost prezente 427 de persoane. Din anul următor, astfel de cursuri s-au desfășurat și la Suceava. Numărul cel mai mare de participanți la astfel de cursuri populare universitare s-a înregistrat în anul de studii 1911/12. Atunci la 14 cursuri populare universitare din Cernăuți au asistat 2 813 persoane, iar 10 cursuri populare din orașele Rădăuți, Suceava și Siret au fost frecventate de 2 289 de persoane²⁶.

²³ *Oesterreichische Statistik*, ediție nouă, vol. 14, Wien 1918, caiet 3, p. 2-5.

²⁴ *Deutschsprachige Quellen ...*, Band XIII, p. 96-97.

²⁵ *Ibidem*, p. 72-73.

²⁶ *Ibidem*, p. 82, 92-93.

Senatul academic și corpul profesoral al Universității din Cernăuți.

Pe parcursul ființării Universității austriece la Cernăuți, s-a respectat tradiția de desfășurare anuală a alegerilor rectorilor și decanilor facultăților. Atât rectorul, cât și decanii erau aleși pentru o perioadă de activitate de un singur an. La alegerea rectorului participau toți profesorii titulari ai Universității, dar de obicei era respectată regula ca o dată la trei ani să fie ales rector reprezentantul unei facultăți. După expirarea termenului de un an de aflare la conducerea universității, fostul rector ocupa în mod automat încă un an funcția de prorector, asigurându-se astfel o continuitate și o bună administrare în fruntea universității. Funcția de rector avea și o mare importanță politică, fiindcă pe perioada aflării în funcție, rectorul universității devenea simultan și deputat în Dieta Bucovinei, având posibilitate să influențeze deciziile din parlamentul provincial și să promoveze interesele universității.

Profesorii titulari de la fiecare facultate de asemenea anual desfășurau alegerile pentru noul decan, care în anul următor ocupa funcția de prodecan. Fiecare facultate avea încă câte un reprezentant în Senatul academic al Universității, care se numea senator și era ales pentru o perioadă de activitate de trei ani. Astfel, Senatul academic al Universității din Cernăuți era constituit din 11 profesori (rectorul și prorectorul universității, decanii și prodecanii celor trei facultăți și câte un senator din partea fiecărei facultăți). Această modalitate de alegere a Senatului academic asigura reprezentarea proporțională a celor trei facultăți și continuitatea în activitate. Totodată, fiecare profesor titular de la cele trei facultăți avea posibilitatea reală să fie ales rector, decan sau senator și să participe activ la conducerea universității.

Până în 1900, inaugurarea oficială a noului an de studii și a noului rector avea loc la 4 octombrie, apoi această manifestare s-a desfășurat anual la 2 decembrie. În această zi festivă, vechiul rector prezenta un raport de activitate, în care indica cele mai importante evenimente desfășurate la universitate, modificările produse în corpul profesoral, frecvența studenților, susținerile de doctorat, bursele acordate studenților, completarea bibliotecii universitate etc. Aceste rapoarte erau publicate anual de către Universitate, iar în 2001, Elmar Lechner a editat într-un volum separat rapoartele de activitate ale foștilor rectori, pentru anii de studii 1892/93 – 1912/13²⁷. În aceeași ședință solemnă, noul rector prelua conducerea universității și prezenta o comunicare științifică, de regulă apropiată de activitatea sa profesională.

Primul Senat academic al universității a fost ales la 22 septembrie 1875 și era constituit din 11 persoane, dintre care cinci români, cinci germani și un ucrainean. Juristul Constantin Tomașciuc a fost numit primul

²⁷ *Berichte der abtretenden Rektoren der Universität Czernowitz // Deutschsprachige Quellen...*, Band XIII, Klagenfurt 2001, p. 1-98.

rector al noii universități, având atunci doar 35 de ani. El a fost ales de mai multe ori deputat în Dieta Bucovinei și în Parlamentul de la Viena, iar la Universitatea din Cernăuți a activat până la moartea sa, în 1889. În semn de recunoștință față de meritele sale în înființarea universității, la 17 octombrie 1898 a fost inaugurat în Grădina Publică din Cernăuți un monument, consacrat lui Constantin Tomașciuc, în prezența unui public numeros²⁸.

Rectorii și decanii facultăților erau aleși fără nici un fel de restricție etnică sau confesională. Pe parcursul ființării Universității austriece, la Cernăuți au activat 44 de rectori, dintre care 22 germani, 11 români (majoritatea de la Facultatea de Teologie), 9 evrei și doi ucraineni²⁹. În anii de studii 1896/97 și 1910/11 au fost organizate alegeri repetate a rectorilor, fiindcă profesorii aleși în funcțiile respective (Ernst Hruza, respectiv Mathias Friedwagner) între timp s-au transferat la alte universități³⁰. Până în 1914 au fost aleși 16 rectori de la Facultatea de Filozofie, 14 – de la Drept și 10 – de la Facultatea de Teologie. De două ori au fost aleși rectori profesorii Ferdinand Zieglauer von Blumenthal (în 1876 și 1899), Friedrich Schuler von Libloy (1878 și 1890), Alois Handl (1879 și 1894), Eusebiu Popovici (1880 și 1895), Friedrich Kleinwächter (1882 și 1893), Emilian Voiuțchi (în 1892 și 1901)³¹.

La Facultatea de Teologie erau cei mai puțini profesori titulari, care perioade îndelungate au activat la Universitate. Din această cauză, aceeași profesori au fost aleși de mai multe ori decani ai facultății respective: Eusebiu Popovici (de 6 ori); Constantin Popovici, Isidor de Onciul și Emilian Voiuțchi (de câte 5 ori); Teodor Tarnavski și Vasile de Repta (de câte 4 ori). La Facultatea de Drept, de cele mai multe ori au fost aleși decani profesorii Friedrich Schuler von Libloy și Friedrich Kleinwächter (de câte 6 ori), Carl Hiller (de 4 ori), Julius von Roschmann-Hörburg (de 3 ori). La Facultatea de Filozofie, în perioada 1875-1914 au fost aleși nu mai puțin de 33 de decani, inclusiv 7 profesori au ocupat această funcție de două ori.

În Senatul academic al Universității au activat mai mulți ani la rând în calitate de senatori profesorii de teologie Alexie Comoroșan, Constantin Popovici, Isidor de Onciul, Emilian Voiuțchi, Vasile de Repta, Vasile Găină; juriștii Raban von Canstein, Emil Schrutka-Rechtenstam, Alexander Grawein, Arthur Skedl, Franz Hauke, Julius von Roschmann-Hörburg, Josef Lukas; profesorii de la Facultatea de Filozofie Emil Kaluzniacki, Josef Strobl, Alexander Supan, Friedrich Becke, Ioan Sbiera, Richard Przibram, Ferdinand Zieglauer, Carl Zelinka, Johannes Kromayer, Julius Jüthner ș.a.

²⁸ *Deutschsprachige Quellen...*, Band XIII, p. 21.

²⁹ Emanuel Turczynski, *Die Bukowina // Deutsche Geschichte in Osten Europas. Galizien*, editat de Isabel Röskau-Rydel, Berlin 1999, p. 259.

³⁰ *Deutschsprachige Quellen...*, Band XIII, p. 17, 84.

³¹ Anton Norst, *Alma mater Francisco-Josephina. Festschrift zu deren 25jährigen Bestande*, Czernowitz, 1900, p. 23-40.

În perioada 1875-1918, la Universitatea din Cernăuți au activat în total 127 de profesori titulari și extraordinari, dintre care 15 la teologie, 44 – la drept și 68 – la Facultatea de Filozofie. Din totalul acestor profesori, 87 au fost de naționalitate germani, 20 români (13 la Teologie, 5 la Filozofie și doi la Facultatea de Drept), 12 evrei, 5 ucraineni, doi sloveni și un ceh. Marea majoritate a acestor profesori s-au angajat la Cernăuți, fiind transferați de la alte universități austriece, cei mai mulți de la Viena (44), Graz (14), Praga (8) și Innsbruck (7), alți 9 profesori au sosit de la diferite universități germane. La Universitatea din Cernăuți au mai fost angajate 16 persoane, care anterior au ocupat diferite funcții publice, iar alte 12 persoane au lucrat mai întâi la alte instituții de învățământ din Cernăuți. Numai la Facultatea de Teologie, toți profesorii au fost bucovineni, dintre care 13 români și doi ucraineni³².

Din cei 127 de profesori titulari și extraordinari, 69 (54% din total) au lucrat mai puțin de 10 ani la universitate, 32 – de la 11 până la 20 de ani, 18 – de la 21 până la 30 de ani, iar 8 profesori s-au dedicat mai mult de trei decenii activității profesionale la Universitatea din Cernăuți. Durata medie de activitate a unui profesor la Cernăuți a fost de 13 ani³³. Perioade îndelungate au lucrat la această universitate profesorii de teologie Constantin Popovici (42 ani), Eusebiu Popovici (33), Emilian Voiuțchi (31); profesorii de la Facultatea de Filozofie Emil Kaluzniacki (39 ani), Isidor Hilberg (37), Stephan Smal-Stocki (34), Richard Przibram (31), Alois Handl (30); profesorul de la drept Friedrich Kleinwächter (34 de ani)³⁴.

Corpul profesoral al Universității din Cernăuți s-a străduit să ridice prestigiul științific al acestei instituții superioare de învățământ. La Universitate au activat profesori de diferite etnii și cu diferite viziuni politice, fără însă a compromite atmosfera colegială din cadrul instituției, caracterizată printr-o înaltă disciplină și exigență științifică, precum și o colaborare foarte bună între profesori și studenți. Acest contact atât de important, care a existat între studenți și corpul profesoral, era înlesnit substanțial și de proporția numerică favorabilă dintre profesori și studenți. Astfel, în primul semestru de studiu 1875/76, la 29 de profesori reveneau 209 studenți, iar în 1913, la 72 de profesori reveneau 1.020 de studenți și 109 studente³⁵.

Localul Universității.

Pe parcursul ființării Universității din Cernăuți, de mai multe ori s-a ridicat problema construcției unei clădiri corespunzătoare pentru o astfel de instituție de învățământ. La momentul înființării, Universitatea nu dis-

³² Erich Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 38-39.

³³ *Ibidem*, p. 61.

³⁴ *Ibidem*, p. 29-34.

³⁵ *Statistische Jahrbuch*, vol. V, p. 12-13; *Oesterreichische Statistik*, ediție nouă, vol. XIV, 1918, caiet III, p. 6-9.

punea de o clădire proprie și temporar a fost plasată în localul Școlii Normale din oraș. Deoarece de la luarea deciziei privind înființarea universității și până la deschiderea sa oficială a trecut mai puțin de un an, evident nu putea fi rezolvată rapid problema unui sediu separat. De aceea s-a luat decizia ca temporar Universitatea să obțină jumătate din clădirea Școlii Normale din Cernăuți. În această parte a clădirii au fost plasate administrația, biblioteca, cabinetele pentru seminare, precum și auditoriile pentru studenți. Aici și-au făcut studiile studenții de la drept și filozofie. În a doua parte a clădirii a continuat să funcționeze Școala Normală din Cernăuți.

Într-o situație mai privilegiată s-a aflat Facultatea de Teologie Ortodoxă. În anii 1864-1882 s-a construit Reședința Mitropolitană, o clădire monumentală și printre cele mai frumoase ale orașului Cernăuți, unde își aveau sediul mitropolia și Consistoriul ortodox al Bucovinei. Deoarece Facultatea de Teologie a fost susținută financiar de Fondul Bisericesc ortodox, chiar de la înființare această facultate a fost plasată în corpul din stânga al Reședinței Mitropolitane. Facultatea de Teologie a dispus de suficient spațiu în această clădire, pentru a fi plasate catedrele, auditoriile, seminarele și biblioteca facultății.

În 1876 au fost completate catedrele de științe naturale la Facultatea de Filozofie și au fost înființate câteva institute. Universitatea însă, nu dispunea de spațiu adecvat pentru aceste institute. Grație bunăvoinței Consistoriului ortodox, s-a decis ca temporar institutele de științe naturale să fie plasate în corpul din dreapta a Reședinței Mitropolitane și anume, în localul unde era și biserica seminarială. După 1877, în Grădina Botanică a universității s-au ridicat câteva clădiri, utilizate de profesorii și studenții Facultății de Filozofie³⁶.

În 1882 s-a început construcția unei clădiri pentru institutele de chimie, fizică și mineralogie. Clădirea a fost finisată peste un an, astfel că în octombrie 1883 cele trei institute menționate au fost transferate în noul local³⁷, ceea ce a permis îmbunătățirea condițiilor de studii la specialitățile nominalizate.

Încă la 5 septembrie 1878 a fost emis un ordin ministerial, prin care se decidea transmiterea către Universitate și a părții din clădire, unde încă funcționa Școala Normală din Cernăuți. Totuși această dolentă s-a realizat abia peste un deceniu, în 1888, când Școala Normală a obținut un nou sediu și a eliberat jumătate din clădirea, unde activa și Universitatea. Ministerul Cultelor și Învățământului a aprobat, prin ordinul din 16 septembrie 1888, suma de 5 500 florini pentru realizarea unor lucrări de adaptare la necesitățile universității a spațiilor, care au fost eliberate de Școala Normală. Lucrările de reabilitare s-au finisat la începutul lunii noiembrie, astfel că la 5 noiembrie 1888 Universitatea a preluat în întregime clădirea. Tot atunci,

³⁶ Erich Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 46.

³⁷ *Die k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz ...*, p. LVI-LVII.

institutele de zoologie și botanică au fost transferate de la Reședința Mitropolitană în localul, unde se afla universitatea și alte institute de cercetare³⁸.

Obținerea întregii clădiri de la Școala Normală și construcția localurilor pentru institutele de cercetare a rezolvat doar temporar problema asigurării universității cu spațiu adecvat pentru instruire și cercetare. După anul 1900 a crescut rapid numărul studenților la Universitate, iar numărul insuficient de auditorii și cabinete constituia o piedică serioasă pentru buna desfășurare a procesului de instruire. La 16 noiembrie 1906, rectorul Eugen Ehrlich comunica Ministerului Cultelor și Învățământului că Universitatea dispunea atunci de numai 6 auditorii (o sală pentru 81 locuri, trei auditorii cu câte 44 de locuri și două cu câte 24 de locuri), adică exista spațiu doar pentru 249 de ascultători sau pentru 1/3 din totalul studenților³⁹. În anul de studii 1906 / 07, la Universitate erau în total 799 de studenți.

La începutul secolului al XX-lea, Senatul Universității, Dieta Bucovinei și autoritățile locale din Cernăuți au solicitat de mai multe ori construcția unei clădiri separate pentru Universitate. În ședința Consiliului orașenesc din 9 iulie 1903, secretarul Universității și consilierul local Anton Norst a solicitat ca autoritățile locale să achiziționeze clădirea veche a Universității și grădina alăturată, în cazul dacă s-ar aproba construcția unei clădiri noi pentru Universitate. Rectorul Walter von Hörmann a solicitat în ședința Dietei din 17 octombrie 1903 să fie aprobată suma de 200 000 de coroane, care timp de 20 de ani (câte 10 000 anual) să fie alocată în scopul construcției unui nou local pentru Universitate. La 29 decembrie 1903, Dieta Bucovinei a aprobat o subvenție de 250 000 de coroane, pentru o perioadă de 25 de ani, care ar fi urmat să fie utilizată pentru construcția noii clădiri universitare. În același an, Consiliul local Cernăuți a hotărât, la 18 noiembrie, să procure vechea clădire a Universității și terenul adiacent pentru suma de 450 000 de coroane, care ar fi urmat să fie plătită în 20 de rate anuale. De asemenea, Consiliul local era dispus să ofere un teren de lângă cimitirul vechi catolic, unde ar fi urmat să se ridice noua clădire a Universității⁴⁰.

Terenul propus de autoritățile locale, din mai multe motive nu a fost acceptat să fie utilizat pentru un nou local al Universității. În schimb, autoritățile provinciale erau dispuse să ofere în acest scop, în mod gratuit, un teren de lângă strada Transilvaniei, cu suprafața de 18 700 m², care se afla între spitalul provincial și cazarma cavaleriei, vizavi de Grădina Publică. În ședința din 24 iunie 1905, Consiliul local a reconfirmat o decizie mai veche, prin care era dispus să procure clădirea unde activa atunci Universitatea, pentru suma de 350 000 de coroane, bani care ar fi urmat să fie utilizați pentru construcția noului sediu universitar. De asemenea, la începutul an-

³⁸ *Die k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz ...*, p. LXIII.

³⁹ *Чернівецький Університет. 1875-1995...*, p. 18.

⁴⁰ *Deutschsprachige Quellen...*, Band XIII, p. 44.

ului 1905, mitropolitul Vladimir de Repta a solicitat Consistoriului ortodox aprobarea sumei de 100 000 de coroane pentru susținerea construirii noii clădiri a Universității din Cernăuți⁴¹.

Așadar, autoritățile provinciale și locale, Fondul Bisericesc ortodox, erau dispuse să contribuie cu surse financiare importante pentru construcția unui nou local al Universității din Cernăuți. Senatul academic și rectorii Universității au solicitat și în anii următori să fie construit un nou sediu universitar. Au fost angajați chiar arhitecți și ingineri pentru elaborarea unor proiecte a viitoarei clădiri. La 28 martie 1911, Senatul academic a susținut un proiect al noii clădiri, elaborat de arhitectul Gottesmann, și s-a adresat către ministerul de resort cu recomandarea să fie aprobat proiectul respectiv⁴².

Deși autoritățile centrale de la Viena au susținut toate aceste inițiative, s-au purtat mai multe discuții concrete atât la Viena, cât și la Cernăuți, în realitate până în 1914 nu s-a ajuns la luarea unei decizii concrete privind demararea lucrărilor de construcție. Din această cauză, conducerea Universității a fost nevoită să închirieze mai multe spații din clădirile apropiate, unde s-au desfășurat seminare și au fost plasate mai multe institute. Lipsa unui spațiu corespunzător pentru instruire și cercetare a constituit o piedică importantă, care a îngreunat dezvoltarea Universității din Cernăuți în perioada stăpânirii austriece.

Biblioteca Universității din Cernăuți.

Încă în timpul evenimentelor din anul 1848, intelectualitatea din Bucovina s-a străduit să deschidă o bibliotecă provincială la Cernăuți. La 26 martie 1851, fruntașii vieții politice din Cernăuți au desemnat un comitet pentru întemeierea și administrarea „Bibliotecii Țării”. Noua bibliotecă s-a deschis la 29 septembrie 1852 și a dispus și de o secție de carte românească, de care a avut grijă Iacob Vorobchevici, apoi profesorul Aron Pumnul⁴³. După anul 1861, această bibliotecă a trecut în subordinea autorităților provinciale, obținând subvenții și continuând să activeze ca o bibliotecă publică provincială. Către anul 1875, Biblioteca provincială din Cernăuți dispunea de circa 15 000 de volume, broșuri și reviste.

În toiu discuțiilor privind înființarea noii universități la Cernăuți, ministrul învățământului Karl von Stremayer a propus ca „Biblioteca Țării” să treacă în subordinea universității. În ședința din 12 mai 1875, Dieta Bucovinei a acceptat această solicitare a guvernului și a aprobat transferarea Bibliotecii provinciale către Universitate. La 30 noiembrie 1875, Comitetul Dietei și autoritățile de stat au semnat un acord privind acest transfer, care s-a realizat la 22 decembrie 1875. Astfel, Biblioteca provincială practic s-a

⁴¹ *Deutschsprachige Quellen...*, p. 52, 53.

⁴² *Ibidem*, p. 86.

⁴³ Mircea Grigoroviță, *Învățământul în nordul Bucovinei (1775-1944)*, p. 161.

transformat în Bibliotecă universitară, donând prin transfer 15.544 de volume și broșuri⁴⁴.

Deja în 1875, autoritățile de la Viena au aprobat pentru biblioteca universitară o subvenție de 20 000 florini. Cu acești bani au fost procurate cărți de specialitate și amenajată biblioteca. În 1875 au fost cumpărate 12.277 de volume pentru noua bibliotecă, inclusiv 8 291 de volume de la profesorul Paul von Roth din München. La sfârșitul anului 1875, Biblioteca Universității din Cernăuți, dispunea de 31 479 de volume, dintre care 15.544 obținute prin transfer de la Biblioteca provincială, 12 277 procurate și 3 653 volume obținute din alte donații⁴⁵.

În primii doi ani de ființare, Biblioteca Universității din Cernăuți a beneficiat de subvenții de la stat în valoare de 28 054 florini. Începând cu 1877, dotația anuală a fost de 6 000 florini, care din 1892 s-a mărit la 7 000 florini, iar din 1897 a constituit 9 000 de florini anual. Acești bani erau destinați în principal pentru procurare de cărți și reviste de specialitate. În total, până în 1900, costurile pentru întreținerea Bibliotecii Universității s-au ridicat la 436 675 florini, dintre care 224 600 florini s-au cheltuit pentru întreținerea personalului, iar 181 054 florini a constituit subvenția de la stat, utilizată în principal pentru procurarea cărților și revistelor⁴⁶.

Fondul de cărți al Bibliotecii Universității a crescut continuu, atât datorită procurării de noi cărți, cât și donațiilor sau schimburilor cu alte biblioteci. Către anul 1900, biblioteca deținea deja 133 186 volume, 12 457 broșuri și 572 planșe⁴⁷. Timp de 25 de ani, Biblioteca a obținut 66 739 de volume în urma diferitor donații, iar 47.611 volume au fost procurate. În 1878, Biblioteca Universitară a obținut o donație importantă de 1.056 volume de la însuși împăratul Franz Iosif I, iar în 1890, după moartea primului rector Constantin Tomașciuc, familia sa a dăruit bibliotecii 2 249 volume, 81 broșuri și 51 planșe⁴⁸.

Biblioteca dispunea de cărți și broșuri la diferite specialități. Potrivit unei statistici, la sfârșitul anului 1899 în Biblioteca Universității erau 27 800 volume despre drept și științele statului, 23 740 disertații (marea majoritate obținute prin donații de la diferite universități austriece și germane), 17 380 diferite programe, 10 600 de istorie, 6 600 pentru științele naturale, 3 200 de teologie, 2 000 de filozofie. Un număr mare de cărți erau la filologia germană (5 160), limbile clasice (4 700), romane (1 300) sau slave (1 300), 1 100 de cărți erau la filologia română.

Încă la 18 aprilie 1875, Carl Reifenkugel, pe atunci scriptor la Biblioteca Universității din Lemberg, era numit custode al noii biblioteci univer-

⁴⁴ *Die k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz...*, p. 127, 133.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 128, 133.

⁴⁶ Anton Norst, *op. cit.*, p. 76.

⁴⁷ Erich Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 48.

⁴⁸ *Die k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz...*, p. 134, 137-138.

sitare din Cernăuți. Personalul bibliotecii era constituit din director, un custode, un scriptor și câțiva lucrători auxiliari. Carl Reifenkugel a condus Biblioteca Universitară din Cernăuți timp de aproape trei decenii, până în 1903. Custode al Bibliotecii au fost Ioan Sbiera (în anii 1880-1881) și Johann Polek (din 1881)⁴⁹.

La începutul secolului al XX-lea, grație donațiilor și achizițiilor de cărți noi, Biblioteca universitară din Cernăuți a ajuns să dispună de un fond impresionant de peste 200.000 de exemplare. La sfârșitul anului 1904, Biblioteca Universității avea 160 428 de cărți și broșuri în fondul său, dintre care peste 100 mii obținute prin donații, iar 55 598 – cumpărate de către bibliotecă. Pentru comparație, Biblioteca Universității din Lemberg, înființată cu mult înaintea celei din Cernăuți, în 1902 dispunea de un fond de 168 598 de exemplare. Către anul 1918, Biblioteca Universității din Cernăuți deținea un fond de cărți de 229 320 exemplare⁵⁰.

La 9 aprilie 1904, Senatul Universității l-a desemnat pe profesorul Johann Polek, care atunci era custode, să conducă Biblioteca universitară. Johann Polek a fost un istoric cunoscut în Bucovina, a publicat un șir de articole despre istoria și populația Bucovinei. El a fost mai mult de două decenii custode, iar până în 1913 a condus Biblioteca Universității. La 13 septembrie 1913, director al acestei biblioteci a fost numit Friedrich Baumhackl⁵¹. El a condus biblioteca până la sfârșitul stăpânirii austriece. În anul de studii 1918/19, director al Bibliotecii era în continuare Friedrich Baumhackl; în funcții de bibliotecari superiori activau Theodor Grienberger, Ioan Ronguz și Robert Klement; Nicolae Cotlarciuc era bibliotecar de clasa I, iar Maximilian Hacman și Leo Winkler von Seefels – bibliotecari de clasa II⁵².

În afară de Biblioteca Universității, Facultatea de Teologie a dispus de o bibliotecă separată, care se afla în clădirea Reședinței Mitropolitane. Până în 1900, biblioteca de la Facultatea de Teologie a primit anual o subvenție de 1 000 de florini. După 1904, această subvenție s-a mărit la 3 200 de coroane anual. La sfârșitul anului 1899, această bibliotecă dispunea de 7 544 de volume, iar până în 1912, fondul de carte al bibliotecii a ajuns la 12 830 de exemplare⁵³. Către anul 1919, biblioteca Facultății de Teologie deținea cca. 14 000 de volume, majoritatea la specialitatea de teologie⁵⁴.

Deși Universitatea din Cernăuți a funcționat cu limba germană de instruire, această instituție superioară de învățământ a jucat un rol important în ridicarea nivelului de instruire și cultură a populației Bucovinei. La Universitate au activat profesori de diferite etnii și cu diferite viziuni politice,

⁴⁹ Anton Norst, *op. cit.*, p. 78.

⁵⁰ *Чернівецький Університет. 1875-1995 ...*, p. 20.

⁵¹ *Deutschsprachige Quellen...*, Band XIII, p. 50, 96.

⁵² *Personalstand der Franz Josefs-Universität zu Czernowitz im Studienjahre 1918/19*, Czernowitz, p. 18.

⁵³ *Deutschsprachige Quellen...*, Band XIII, p. 32, 97.

⁵⁴ Erich Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 48.

fără însă a compromite atmosfera colegială din cadrul instituției, caracterizată printr-o înaltă disciplină și exigență științifică, precum și o colaborare foarte bună între profesori și studenți. Rectorii și decanii facultăților erau aleși fără niciun fel de restricție etnică sau confesională. Pe parcursul ființării Universității austriece, la Cernăuți au activat 44 de rectori, dintre care 22 germani, 11 români, 9 evrei și 2 ucraineni.

Un rol aparte în cadrul Universității din Cernăuți l-a îndeplinit Facultatea de Teologie ortodoxă, singura de acest fel în Monarhia Austro-Ungară. Alături de instituțiile similare din Kiev și Atena, celebra Facultate de Teologie din Cernăuți a fost considerată decenii de-a rândul un focar al spiritualității ortodoxe. La această facultate și-au făcut studiile nu numai ortodocșii români și ucraineni din Bucovina, ci și mulți tineri ortodocși din România, Transilvania, și chiar din Bulgaria, Serbia, Dalmația. Mulți distinși teologi români și-au făcut studiile și doctoratul la Cernăuți, iar Facultățile de Teologie din București, Caransebeș, Arad s-au constituit în mare parte după modelul celei de la Cernăuți. Această facultate a contribuit mult la formarea intelectualității românești și ucrainene din Bucovina. Preoții ortodocși din Bucovina s-au bucurat de un mare prestigiu în societate datorită înaltei lor pregătiri academice și comportamentului moral, a situației materiale bine asigurate de Fondul Bisericesc ortodox, a activităților misionare și culturale la sate.

Summary

The opening ceremony of the German University in Cernauti was held on October 4, 1875. In the period 1875-1919, the University of Cernauti with German as teaching language, functioned with three faculties: Theology, Law and Philosophy. The first teaching staff of the University of Cernauti consisted of 28 persons, including 14 Germans, 10 Romanians (eight being at the Faculty of Theology) and 4 Ukrainians. At the University of Cernauti worked in total 127 full and part time professors (15 at Faculty of Theology, 44 - at Faculty of Law, and 68 - at the Faculty of Philosophy), of which 87 Germans, 20 Romanians, 12 Jews, five Ukrainians. Over the existence time of the Austrian University in Cernauti, there worked 44 rectors, including 22 Germans, 11 Romanians, 9 Jews, and two Ukrainians. The University of Cernauti played an important role in rising of the level of public education and culture of population of Bukovina.

© Constantin UNGUREANU

DESCENDENȚII BIV VEL CĂPITANULUI STOIAN SOLOMON

Dinu POȘTARENCU

Documentându-ne, pe plan istoriografic, în privința neamului boieresc Solomon din Basarabia, constatăm că informațiile despre acest neam sunt succinte și conțin unele neclarități.

Bunăoară, în lista neamurilor de nobili basarabeni, incluse în registrul genealogic nobiliar al Basarabiei până la data de 1 ianuarie 1911, figurează Ioan Solomon (scris: Ivan Solomonov), trecut în acest registru în 1848. Acesta a prezentat ca dovedă a apartenenței neamului său la tagma nobilimii un act datat cu anul 1810. Întocmind lista respectivă, A.N. Crupenschi a notat că nu se știe dacă mai există reprezentanți ai neamului de nobili Solomon¹.

Pe de altă parte, bazându-se pe notițele genealogice ale lui Paul Gore, Gheorghe Bezviconi a indicat două ramuri boierești purtătoare ale numelui de familie Solomon, înregistrate în Basarabia după tragicul an 1812, ambele ramuri fiind de origine română. Una dintre acestea este cea a lui Stoian Solomon, vel căpitan, moșier la Teretna (corect: Terebna), ținutul Hotin, și Isăicani, ținutul Iași, ctitor al bisericii din Bleșteni (zidită în 1830), ținutul Iași, alegător la 1818². Cea de a doua ramură o reprezenta Ioan Solomon(ov), înscris în registrul genealogic al nobilimii din Basarabia în 1848, funcționar de clasa a XII-a³, membru⁴ al Direcției Executive⁵ (1828-1831), moșier la Vâșcovăț, județul Orhei. Tatăl acestui Ioan Solomon, Teodor, care a fost sublocotenent în armata cazăcească⁶, era fiul șătrarului Vasile Solomon⁷.

Conform datelor de arhivă, funcționarul de clasa a XII-a Ioan Teodor Solomon a înaintat, la 20 aprilie 1848, Adunării Deputaților Nobilimii din Basarabia o cerere, prin care a solicitat să fie înscris în rândul nobilimii,

¹ А.Н. Крупенский, *Краткий очерк о бессарабском дворянстве. 1812-1912*, СПб., 1912, anexă, p. 60.

² Gh. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, București, 1943, vol. II, p. 66.

³ Rang civil, care, conform Tabelei despre ranguri din Rusia, corespundea gradului militar de porucic. În rusește: gubernski secretar. Gh. Bezviconi a tradus literal denumirea acestui rang: secretar gubernial. Putea fi în Basarabia secretar gubernial, în timp ce provincia nu avea statut de gubernie?

⁴ În rusește: *asesor* – membru, consilier.

⁵ Al Direcției (în rusește: Expediția) Executive a Guvernului Regional al Basarabiei. Gh. Bezviconi a extras această informație din lucrarea lui A.N. Crupenschi (А.Н. Крупенский, *op. cit.*, anexă, p. 5). Dar, după cum se știe, Guvernul Regional al Basarabiei a existat până în 1828. Mai mult decât atât, în statul personal, pe care Ioan Solomon l-a prezentat, în 1848, Adunării Deputaților Nobilimii din Basarabia, nu este menționată această funcție.

⁶ În rusește: horunjii.

⁷ Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 159.

menționând, totodată, că stăpânește moșia Vâșcovăț (Vâșcăuți) din județul Orhei, este căsătorit cu Sultana, fiica lui Dumitru Leondari, și nu are copii. La cerere a anexat un act emis la 27 aprilie 1810 de către Divanul Principatului Moldovei, în care se specifica că bunelul său, Vasile Solomon, a deținut rangul de șătrar. El a mai depus un ordin din 31 decembrie 1790, dat de către maiorul Hârjău tatălui lui Ioan Solomon, Teodor Solomon, care, în acest timp, era sublocotenent în armata cazăcească. Prin decizia Adunării Deputaților Nobilimii din Basarabia, adoptată la 15 decembrie 1848, lui Ioan Solomon i-a fost recunoscută calitatea de nobil⁸. Ioan T. Solomon figurează ca proprietar al moșiei Vâșcăuți și într-un act întocmit la 10 noiembrie 1850⁹.

La 15 ianuarie 1815, acest Ioan Solomon a devenit angajat al Guvernului Regional al Basarabiei. În perioada 28 decembrie 1816 – 12 ianuarie 1822, el a exercitat funcția de traducător în cadrul Departamentului I al acestui guvern, apoi a activat în cadrul Consiliului Suprem al Basarabiei (14 februarie 1822 – 28 ianuarie 1825), de unde a fost eliberat pentru a ocupa postul de membru al Judecătoriei Ținutale Bender, în care a fost ales, la 4 februarie 1825, de către nobilime¹⁰, deținându-l până în 1828¹¹.

În virtutea hotărârii Departamentului de Heraldică al Senatului Rusiei din 9 iulie 1851, acestui Ioan T. Solomon i-a fost confirmat statutul nobiliar¹².

Referitor la cealaltă ramificație a Solomonilor basarabeni cunoaștem din documentele de arhivă că vel căpitanul Stoian Solomon a fost fiul vel căpitanului Ștefan Solomon și nepotul medelnicerului Petrașcu Solomon¹³.

Născut în anul 1786, Stoian Solomon a intrat inițial în slujbă la 15 ianuarie 1809, ca vameș la vămile de la Nistru din târgurile Soroca și Rașcov. În afară de aceasta, la 10 decembrie 1811, lui i-a fost încredințată conducerea străzii pământene care asigură paza frontierei de-a lungul Nistrului, de la Movilău până la Criuleni, și numit vel căpitan al pichetelor postate la Coșăuți și Soroca¹⁴. Aceste funcții le-a avut până când Prutul a devenit, în conformitate cu stipulațiile Tratatului de pace de la București din 1812, graniță a Imperiului Rus¹⁵.

Având în vedere că biv vel căpitanul Stoian Solomon, care locuia în ținutul Soroca, a executat cu credință sarcinile atribuite lui, Divanul Moldo-

⁸ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (În continuare: *ANRM*). F. 88, inv. 2, d. 413, f. 1.

⁹ *ANRM*. F. 134, inv. 2, d. 258, f. 720.

¹⁰ *ANRM*. F. 88, inv. 2, d. 413, f. 9-10 (stat personal).

¹¹ А.Н. Крупенский, *op. cit.*, anexă, p. 38.

¹² *ANRM*. F. 88, inv. 2, d. 413, f. 27-28.

¹³ *ANRM*. F. 88, inv. 1, d. 2295, f. 166; F. 88, inv. 2, d. 295, f. 63; F. 88, inv. 2, d. 399, f. 171.

¹⁴ În original: „Сверх того поручено было ему земская стража от Могилева до Криуля и определен был вел капитаном в Косауцах и Сороках”.

¹⁵ *ANRM*. F. 6, inv. 2, d. 543, f. 44 (stat personal din 1831); F. 88, inv. 1, d. 207, f. 19-20 (stat personal din 1821), f. 52-53 (stat personal din 1832); F. 88, inv. 1, d. 1004, f. 343v-344.

vei a decis să-i acorde, drept recompensă, șase scutelnici, din care motiv, la 1 mai 1812, i-a poruncit ispravnicului ținutului Soroca să pună în aplicare decizia respectivă, dispoziția fiind semnată de către logofătul Constantin Balș, vistiernicul Sandu Sturza și vistiernicul Iordache Ruset¹⁶.

La 15 februarie 1817, Stoian Solomon a fost desemnat în calitate de supraveghetor al străzii pământene de la Prut și, pe deasupra, a fost numit șef al satelor situate de partea stângă a râului Ciuhur, trecute din ținutul Soroca, care a fost desființat, în componența ținutului Hotin. Aceste posturi le-a ocupat până la 31 decembrie 1818. În continuare, fiind ales de nobilime, a fost membru al Isprăvniceii ținutului Hotin (1 ianuarie 1819 – 15 februarie 1822)¹⁷.

Prin 1825, Stoian Solomon cumpără de la Ioan Străjescu moșia Bleștenăuți din ținutul Hotin¹⁸.

În cadrul ședinței din 29 noiembrie 1826, Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia a examinat solicitarea lui Stoian Solomon de a fi admis în tagma nobilimii. El a indicat în cererea depusă că locuiește în ținutul Hotin, este căsătorit cu Elena, fiica comisului Constantin Iancul Măcărescu, cu care are patru fete și un băiat: Maria, de 8 ani, Profira, de 5 ani, Alexandru, de 4 ani, Catinca, de 2 ani, și Elisaveta, de un an. Posedă moșia Bleștenăuți, cu 80 de locuitori birnici, aflată în ținutul Hotin, pe care a cumpărat-o, și moșia Isăicani din ținutul Orhei, cu 27 de curți, dată ca zestre soției sale. Drept dovadă a apartenenței sale la neamul boieresc, el a prezentat: 1. Actul eliberat, la 1 mai 1812, lui Stoian Solomon de către Divanul Moldovei, prin care se adeverea că el deține rangul de vel căpitan. 2. Certificatul datat cu 4 iulie 1824, pus la dispoziție lui Stoian Solomon de către Isprăvnicia ținutului Hotin, prin care se confirma că în 1821 i-a ars casa pe care o avea în satul Terebna, flăcările mistuindu-i în timpul acestui incendiu o serie de documente. 3. Certificatul dat, la 19 iulie 1819, lui Stoian Solomon de către mareșalul provincial al nobilimii din Basarabia, Dimitrie Râșcanu, prin care se adeverea că el este înscris în lista nobililor basarabeni băștinași cu drept de vot, întocmită în 1818. 4. Statul personal emis, la 17 septembrie 1821, de către Isprăvnicia ținutului Hotin, în care erau enumerate funcțiile pe care Stoian Solomon le-a deținut începând cu data de 15 ianuarie 1809. Luând în considerație aceste acte, membrii adunării au hotărât să-l înscrie pe Stoian Solomon în registrul genealogic al nobilimii basarabene¹⁹.

Prin hotărârea Biroului de Hotărnicie al Basarabiei din 1827 au fost confirmate hotărele moșiilor Zăbriceni, Onești și Porciuleni (numită și Por-

¹⁶ ANRM. F. 88, inv. 1, d. 207, f. 14.

¹⁷ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 543, f. 44; F. 88, inv. 1, d. 207, f. f. 52-53; F. 88, inv. 1, d. 1004, f. 343v-344.

¹⁸ ANRM. F. 37, inv. 2, d. 826, f. 35.

¹⁹ ANRM. F. 88, inv. 1, d. 207, f. 2, 15; F. 88, inv. 1, d. 1009, f. 11; F. 88, inv. 1, d. 2295, f. 166-167; F. 88, inv. 2, d. 295, f. 63-64; *Elita social-politică și economică a Basarabiei: sec. XIX – începutul sec. XX. Documente*, Chișinău, vol. 1, 2014, p. 88-89.

ciuleanca) ale căminarului Ieremia Ciuhureanu, pe care acesta le cumpăraseră, în 1825, de la spătarul Ioan Bașotă. Constatând că în temeiul acestei hotărâri i s-a răpit o parte însemnată din moșia sa Bleștenăuți, Stoian Solomon a intervenit, prin petiția din 30 ianuarie 1828, pe lângă Tribunalul Civil Regional al Basarabiei. Examinarea pretențiilor formulate de el a durat, întrucât urmau să fie revăzute nu numai hotarele moșiei Bleștenăuți cu moșiile Zăbrițeni și Porciuleni ale lui Ieremia Ciuhureanu, dar și cu celelalte moșii învecinate²⁰. O explicație detaliată privitoare la hotarele moșiilor Poșciujeni, Stolniceni, Zăhăicani și Stângăceni ale Ecaterinei Ghica cu cele ale căminarului Ieremia Ciuhureanu a înaintat instanței judecătorești Ioan Beideman, mandatarul acestei moșierese²¹. Nesatisfăcut de modul cum a fost retrasat hotarul între moșiile Bleștenăuți și Hordinești s-a arătat a fi colonelul în retragere Stanislav Moracevski, soțul proprietarei celei de-a doua moșii, care a deschis o acțiune împotriva lui Stoian Solomon. Procesul dintre ei era în derulare și în 1836, când dosarul referitor la hotarele litigioase dintre aceste două moșii a fost din nou prezentat spre judecare Senatului Rusiei²².

În 1828, nobilimea l-a ales pe Stoian Solomon în calitate de candidat la postul de membru al Biroului de Hotărnicie al Basarabiei. La 18 noiembrie 1829, având această calitate, lui i s-a dat misiunea să supravegheze straja care izolase satul Costești, contaminat de ciumă, iar în 1830, Biroul de Hotărnicie al Basarabiei l-a detașat în județul Hotin pentru a participa la delimitarea moșiilor intrate în proprietatea statului. La 6 mai 1831, după decesul lui Duca, care era membru al Biroului de Hotărnicie al Basarabiei, Stoian Solomon i-a ocupat locul până la 8 iulie 1831, când s-au desfășurat noi alegeri nobiliare²³.

În statul personal din anul 1831 sunt enumerate proprietățile funciare ale lui Stoian Solomon: moșia Bleștenăuți, jumătate din moșia Isăicani, județul Orhei (cealaltă jumătate a acestei moșii aparținea soției sale, pe care ea o moștenise de la părinții săi), și părți din moșiile satelor Albotești, Podâma și târgul Monești, situate în Moldova din dreapta Prutului, pe care Stoian Solomon le avea de la părinții săi²⁴.

Pe foaia de titlu a listei contribuabililor din Bleștenăuți, județul Hotin, întocmită în 1835, cu ocazia realizării de către autoritățile țariste a recensământului fiscal al populației Basarabiei, este notat că moșia satului este proprietatea nobilului Stoian Solomon²⁵.

²⁰ ANRM. F. 37, inv. 2, d. 826 (având peste 200 de file, dosarul conține un șir de acte referitoare la acest proces).

²¹ ANRM. F. 37, inv. 2, d. 826, f. 20-27.

²² ANRM. F. 22, inv. 1, d. 435.

²³ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 543, f. 44; F. 88, inv. 1, d. 1004, f. 343v-344.

²⁴ ANRM. F. 6, inv. 2, d. 543, f. 44. Aceste proprietăți funciare sunt enumerate și în statele personale ale lui Stoian Solomon din anii 1839 (ANRM. F. 88, inv. 1, d. 818, f. 161v-162) și 1840 (ANRM. F. 88, inv. 1, d. 1004, f. 343v-344).

²⁵ ANRM. F. 134, inv. 2, d. 99, f. 4, 8, 10.

La 10 iunie 1837, Stoian Solomon a fost ales de către nobilime în funcția de tutore al magaziilor de cereale rezervate din județul Iași, pe care a exercitat-o până în 1840²⁶. Mai târziu, nobilimea l-a ales deputat pentru supravegherea vânzării corecte a băuturilor în județul Iași (1844-1847)²⁷.

La 2 februarie 1844, Tribunalul Civil Regional al Basarabiei a înregistrat actul de vânzare-cumpărare asupra moșiei Volodeni din județul Iași, pe care Stoian Solomon a cumpărat-o de la frații Gheorghe și Dimitrie Vârnav, fiii decedaților Nicolae și Ecaterina Vârnav²⁸.

Printr-o petiție depusă în februarie 1844, Stoian Solomon l-a înștiințat pe mareșalul nobilimii din județele Soroca și Iași, Gheorghe P. Catargi, că moșia sa Bleștenăuți din județul Iași are o suprafață de 2 884 de fălci²⁹.

După data de 29 ianuarie 1845, când împăratul Rusiei a promulgat o nouă lege privind statutul de nobil, dosarele nobililor basarabeni urmau să fie expediate la Sankt Petersburg, pentru a fi confirmate titlurile de nobil de către Departamentul de Heraldică al Senatului Guvernant. La 4 octombrie 1846, după ce a examinat o serie de dosare ale nobililor basarabeni Departamentul de Heraldică a informat Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia că nu a confirmat apartenența la nobilime a lui Stoian Solomon, întrucât documentele prezentate acestui for din capitala imperiului nu erau în concordanță cu cerințele regulamentare³⁰. Calitatea de nobil a lui Stoian Solomon și a urmașilor săi nu era recunoscută nici în anul 1869³¹.

Deși în lucrarea lui A.N. Crupenschi, din care am citat mai sus, este notat că Stoian Solomon a avut rolul de deputat pentru supravegherea vânzării corecte a băuturilor până în 1847, el, în realitate, nu mai era în viață către data de 14 decembrie 1845, când tutorii casei decedatului Stoian Solomon, și anume soția sa Elena, nobilii Ioan Anastasie Ciolacu și Gheorghe Stăvărache Cihodaru, precum și succesorii răposatului: Maria Andrieș, născută Solomon (soția sublocotenentului în retragere Alexandru Andrieș), no-bila Ecaterina Cihodaru, născută Solomon (soția sus-numitului Gheorghe Cihodaru), și Alexandru Solomon au încheiat prin bună înțelegere un act de partaj privind averea lui Stoian Solomon³².

După decesul lui Stoian Solomon au rămas următorii șase copii ai săi: Maria, de 29 de ani, Pulheria, de 27 de ani, Alexandru, de 24 de ani, Ecaterina, de 19 ani, Mihail, de 15 ani, și Elena, de 5 ani³³.

Într-un document ecleziastic din 1875 este notat că biserica Sf. Treime din satul Bleștenăuți a fost construită în 1852, cu sârguința moșierului Ioan Solomon³⁴.

²⁶ ANRM. F. 88, inv. 1, d. 1004, f. 343v-344; A.H. Крупенский, *op. cit.*, anexă, p. 33.

²⁷ A.H. Крупенский, *op. cit.*, anexă, p. 32.

²⁸ ANRM. F. 41, inv. 1, d. 387, f. 15.

²⁹ ANRM. F. 88, inv. 1, d. 1110, f. 1.

³⁰ ANRM. F. 88, inv. 1, d. 207, f. 29.

³¹ *Ibidem*, f. 90.

³² ANRM. F. 37, inv. 3, d. 700, f. 1-9.

³³ *Ibidem*, f. 11.

³⁴ ANRM. F. 208, inv. 18, d. 48.

Alexandru Solomon a absolvit Liceul Regional din Chișinău. În 1844, nobilimea l-a ales în calitate de tutore al magaziilor de cereale rezervate din județul Iași. La 1849, el era căsătorit, avea o fiică de 2 ani, cu numele Liuba, și stăpânea împreună cu ceilalți moștenitori moșiile părintești Bleștenăuți și Volodeni din județul Iași³⁵.

Pe data de 6 octombrie 1858 s-a născut Ioan, părinții săi fiind Alexandru Ioan³⁶ Solomon și soția sa Ecaterina a lui Hristofor. Micuțul Ioan a fost botezat la biserica Sf. Treime din satul Bleștenăuți, avându-l ca naș pe moșierul sloboziei Zăbriceni, județul Iași, Gheorghe al lui Gheorghe Ciuhureanu³⁷.

Fratele mai mic al lui Alexandru, Mihail, a învățat la Liceul din Kameņ-Podolsk. La 1 iulie 1851, având 19 ani, el s-a căsătorit cu Maria, de 17 ani, fiica moșierului sloboziei Hincăuți, județul Iași, Constantin Tușinski (misiunea de chezași ai mirelui au avut-o proprietarii sloboziei Zăbriceni Ștefan al lui Ieremia Ciuhureanu și Gheorghe al lui Gheorghe Ciuhureanu, iar ai miresei – moșierul satului Putinești, județul Soroca, Nicolae Ioan Panaioti și Alexandru Ioan Solomon). În 1857, soții Mihail și Maria Solomon aveau o fiică de 3 ani, numită Elena. În acest timp, Mihail Solomon posedea moșia părintească Volodeni și o parte din Bleștenăuți. Fiind ales de nobilime, el a deținut de două ori, între anii 1853 și 1860, de fiecare dată pe un termen de 3 ani, mandatul de tutore al magaziilor de cereale rezervate din județul Iași³⁸. Într-un act din 1867 se precizează că Mihail al lui Ioan Solomon avea în proprietate 250 de fălci din moșia Bleștenăuți³⁹.

La 5 octombrie 1869, în biserica din satul Bleștenăuți a fost oficiată cununia lui Vasile Orlov, de 33 de ani, cu Liubovi, de 21 de ani, fiica moșierului satului Bleștenăuți Alexandru al lui Ioan Solomon. Rolul de chezași ai mirelui l-au avut nobilii Ioan Mihail Ghițescu și Nicolae Ioan Feon, iar ai miresei – nobilii Victor Antei și Alexandru al lui Alexandru Andrieș⁴⁰.

În ziua de 9 noiembrie 1869, deplasându-se în satul Brânzeni, județul Iași, Alexandru Solomon participă la oficierea cununii dintre un supus al României și o basarabeancă. Deci, în ziua respectivă, în biserica Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil din acest sat s-a cununat Leon Negruzzi, holtei, de 30 de ani, fiul supusului Moldovei⁴¹ moșierul Constantin Negruzzi, cu Ana, de

³⁵ ANRM. F. 6, inv. 8, d. 767, f. 253v-254; F. 88, inv. 1, d. 757, f. 63; A.H. Крупенский, *op. cit.*, anexă, p. 33.

³⁶ Urmașii lui Stoian Solomon figurează în documentele oficiale cu patronimicul Ioan (Ivan). Într-o decizie din 7 mai 1888 a Adunării Deputaților Nobilimii din Basarabia se precizează că Alexandru este fiul lui Stoian (Ioan) Solomon (ANRM. F. 88, inv. 1, d. 2112, f. 10).

³⁷ ANRM. F. 88, inv. 1, d. 207, f. 92.

³⁸ ANRM. F. 6, inv. 8, d. 977, f. 926v-927; F. 88, inv. 1, d. 207, f. 109; A.H. Крупенский, *op. cit.*, anexă, p. 33, 36.

³⁹ ANRM. F. 41, inv. 1, d. 794, f. 3.

⁴⁰ ANRM. F. 211, inv. 1, d. 180, f. 431v-432 (registru parohial de stare civilă pe anul 1869 al bisericii din Bleștenăuți).

⁴¹ Conform sursei.

20 de ani, fiica moșierului satului Brânzeni Ilie Botezatu. Cununia a fost oficiată de către preotul Vasile Dimitriu, dascălul Ioan Grâu și pălămarul Gheorghe Matfeevici. Chezași ai mirelui: supușii Moldovei Nicolae Gane și Ioan Negruzzi. Chezași ai miresei: Ioan Botezatu și Alexandru Solomon⁴².

La 1 noiembrie 1871 s-a născut Ioan, ai cărui părinți erau Mihail al lui Ioan Solomon și soția sa Maria a lui Constantin. Noul venit pe lume a fost botezat de către slujitorii bisericii din Bleștenăuți: preotul Constantin Ardeleanu, diaconul Ioan Dimitriu, cântărețul Vasile Gobjilă și paracliserul Dumitru Halipa. Calitatea de naș a avut-o moșierul satului Hincăuți Constantin Tușinski⁴³.

Adresând, la 27 octombrie 1876, Adunării Deputaților Nobilimii din Basarabia o petiție, Alexandru Solomon a solicitat să i se elibereze un certificat prin care să se adeverească că el face parte din tagma nobilimii. I s-a răspuns că nu este confirmată apartenența la nobilime a neamului Solomon din care el se trage⁴⁴.

Dosarul privitor la neamul Solomon, depozitat în fondul Adunării Deputaților Nobilimii din Basarabia, conține un certificat eliberat, la 27 iulie 1884, nobilului Alexandru Ioan Solomon de către polițmaistrul orașului Odesa. Acest act urma să fie prezentat la una dintre instituțiile de învățământ pentru fetele de nobili, cu scopul de a o înscrie într-o asemenea instituție pe Vera, mezina lui Alexandru Solomon. Polițmaistrul a specificat că Alexandru Solomon nu posedă în Odesa proprietate imobiliară, nu este angajat în serviciul de stat sau privat și se află într-o situație de sărăcie împreună cu familia sa, compusă din soția Ecaterina, de 54 de ani, fiii Alexei, de 25 de ani, Ioan, de 24 de ani, Alexandru, de 21 de ani, Gheorghe, de 16 ani, și fiicele Elena, de 33 de ani, Eugenia, de 28 de ani, Alexandra, de 27 de ani, Natalia, de 19 ani, și Vera, de 12 ani, dintre care doar ultimele două fiice se aflau în sânul familiei⁴⁵.

Pe data de 4 ianuarie 1887, Ecaterina Solomon, soția lui Alexandru Solomon, i-a adresat mareșalului gubernial al nobilimii din Basarabia o petiție cu următorul conținut: „Rog să atrageți atenția asupra situației mele dezastruoase, care mă împiedică să-i dau educație fiului meu Gheorghe Solomon. În prezent, el învață în clasa a V-a a Liceului *Larin* din Sankt Petersburg. Rog să-i acordeți bursă”⁴⁶. Nu cunoaștem dacă mareșalul a dat curs acestei cereri.

În ziua de 8 aprilie 1888, cumnatele Maria Constantin Solomon, proprietară a moșiei Volodeni, și Ecaterina Hristofor Solomon au înaintat Adu-

⁴² ANRM. F. 211, inv. 1, d. 180, f. 472v 473 (registru parohial de stare civilă pe anul 1869 al bisericii din Brânzeni). Înscrierile trecute în acest registru sunt în limba română, pe când această cununie este consemnată în rusește.

⁴³ ANRM. F. 88, inv. 1, d. 207, f. 97.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 91, 93.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 100.

⁴⁶ ANRM. F. 88, inv. 1, d. 2099, f. 6.

nării Deputaților Nobilimii din Basarabia câte o cerere în care au formulat rugăminți identice. Prima dintre cumnate a rugat ca fiul său Ioan să fie înscris în lista nobililor din care făcea parte tatăl băiatului, Mihail Solomon⁴⁷. Anechând la cerere certificatele de naștere ale fiilor săi Alexei, Alexandru și Gheorghe, Ecaterina Solomon a solicitat ca acești fii ai soțului ei și ai tatălui lor Alexandru Ioan Solomon să fie trecuți în registrul genealogic al nobilimii basarabene. Cererea a fost depusă, la rugămintea Ecaterinei Solomon, de către nobilul Ioan Alexandru Andrieș-Șeptelici⁴⁸. Potrivit certificatelor anexate, Alexei s-a născut la 10 aprilie 1857, Alexandru – la 5 septembrie 1863, iar Gheorghe – la 6 iulie 1868. Toți trei au fost botezați la biserica Sf. Treime din satul Bleștenăuți. Nași ai primelor doi au fost moșierul sloboziei Zăbriceni județul Iași, Gheorghe Gh. Ciuhureanu și moșierul satului Lençtuți, județul Hotin, Alexandru Constantin Andrieș, iar al lui Gheorghe – moșierul satului Volodeni Mihail al lui Ioan Solomon, Maria, soția lui Constantin Evtosie, și moșiereasa satului Cepeleuți, județul Hotin, Ecaterina Ioan Cihodaru⁴⁹.

Cu toate că Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia, în cadrul ședinței sale din 7 mai 1888, a adoptat decizia de a-i înscrie în rândul nobilimii pe fiii Ecaterinei Solomon, ca descendenți ai soțului ei Alexandru I. Solomon, Departamentul de Heraldică nu le confirmase statutul de nobil reprezentanților ramurii Solomonilor basarabeni care descindeau din Stoian Solomon nici în 1892⁵⁰.

La 14 ianuarie 1890, văduva Ecaterina Solomon i-a adresat marelui gubernial al nobilimii din Basarabia o nouă petiție, prin care i-a comunicat că soțul ei, Alexandru Solomon, a decedat în 1889 și ea a rămas cu trei copii. Subliniind că fiul ei Gheorghe absolvește Liceul *Larin* din Sankt Petersburg, ea a rugat să-i fie ajutat fiul, întrucât ea nu dispune de mijloace pentru a-l întreține. Ecaterina Solomon a indicat în petiție că locuiește în orașul Chișinău, în casa cu nr. 15 de la colțul străzilor Leovskaia și Seminarskaia⁵¹.

Printr-o altă petiție, înaintată, la 19 decembrie 1895, mareșalului gubernial al nobilimii din Basarabia, Ecaterina Solomon a rugat ca nobilimea să-i acorde o subvenție, deoarece ea nu dispune de mijloace pentru a-și menține existența. De această dată ea a indicat că locuiește în orașul Varșovia⁵².

Într-un act din ianuarie 1896 este menționată Elena Cijevschi, fiica nobilului Mihail al lui Ioan Solomon din județul Hotin⁵³.

Conform unei scurte biografii publicată recent, Gheorghe al lui Alexandru Solomon, nobil de confesiune ortodoxă, s-a născut în 1868, în Basarabia. Tatăl său a decedat, iar mama sa – Ecaterina Hristofor Solomon – a

⁴⁷ ANRM. F. 88, inv. 1, d. 207, f. 96.

⁴⁸ Ibidem, f. 99.

⁴⁹ Ibidem, f. 102-103.

⁵⁰ Ibidem, f. 112; ANRM. F. 88, inv. 1, d. 2112, f. 10.

⁵¹ ANRM. F. 88, inv. 1, d. 2123, f. 6.

⁵² ANRM. F. 88, inv. 1, d. 2209, f. 1.

⁵³ Ibidem, f. 6.

locuit la Sankt Petersburg⁵⁴, informații care, după cum am constatat în urma documentării noastre, sunt în concordanță cu datele de arhivă. Dar tot aici se afirmă că numele de familie adevărat al acestui Gheorghe Solomon ar fi fost Isețki, ceea ce, desigur, nu corespunde realității.

Cititorul mai află în continuare din biografia respectivă că Gheorghe Solomon, după ce și-a încheiat studiile la Liceul *Larin* din Sankt Petersburg, a fost admis la Academia Medico-Militară din Sankt Petersburg, de unde, în 1891, din cauza participării sale la tulburări studențești, a fost exmatriculat și pus sub supravegherea secretă a poliției. În luna septembrie al aceluiași an, el a fost restabilit în academie, dar în aprilie 1892 a trecut să studieze la Universitatea din Sankt Petersburg. Cursul universitar l-a urmat până în februarie 1893, când, din proprie inițiativă, a părăsit această instituție de învățământ. Fiind sub supravegherea secretă permanentă a poliției, Gheorghe Solomon și-a continuat activitatea antigubernamentală în guberniile Perm, Tobolsk, Irkutsk și Moscova. La sfârșitul anilor '90 ai secolului al XIX-lea, el a participat activ la munca desfășurată de grupul din Sankt Petersburg al Uniunii de luptă pentru eliberarea clasei muncitoare. În martie 1901, el este arestat împreună cu Maria Ulianov (sora lui V.I. Lenin) și timp de doi ani s-a aflat în prevenție, apoi a fost pus în libertate. În 1905 este din nou arestat și exilat în Siberia, iar ulterior – peste hotarele Rusiei. Aflându-se în Bruxelles, el a aderat la grupul Partidului Muncitoresc Social-Democrat din Rusia și a stabilit contact cu V.I. Lenin, dar a rămas pe pozițiile menșevicilor. La sfârșitul anului 1917, Gheorghe Solomon se întoarce în Rusia, însă refuză oferta de a intra în componența guvernului bolșevic și pleacă în Germania, unde a îndeplinit funcția de prim-secretar al Ambasadei Rusiei, apoi cea de consul al Rusiei la Hamburg. După înfrângerea revoluției din Germania, el este arestat de către autoritățile germane și întemnițat pentru câteva luni. În martie 1919 este eliberat din închisoare și în iulie 1919 revine în Rusia. Până în august 1920 activează în cadrul Comisariatului Poporului al Comerțului Extern, în calitate de locțiitor al comisariului poporului, post pe care îl ocupa în acest timp prietenul său L.B. Krasin, iar după aceasta este trimis ca reprezentant comercial în Estonia. În 1921, Gheorghe Solomon se transferă în Londra, unde lucrează în calitate de director al Firmei Comerciale pe Acțiuni *Arkos*. La 1 august 1923, el se retrage din serviciul sovietic și devine unul dintre primii sovietici care nu au revenit în Rusia Sovietică. Soarta lui de mai departe, se spune în partea finală a acestei biografii, nu este cunoscută. Se știe doar că în 1930 și 1931, la Paris, apar în rusește două cărți semnate de Gheorghe Solomon, întitulate *Între căpeteniile roșii și Lenin și familia sa (Ulianovii)*⁵⁵.

⁵⁴ Георгий Соломон (Исецкий), *Среди красных вождей. 1898-1923*, Серия: Исторические мемуары, Москва, „Гиперборей”, „Кучково поле”, 2007, p. 382.

⁵⁵ *Ibidem*.

După cum am remarcat, Gheorghe Solomon a cunoscut din interior mișcarea bolșevică și a făcut parte din anturajul lui Lenin, de aceea mărturiile lui ca martor, susține Vladimir Burțev, prefațatorul ediției din 1930 a cărții *Între căpeteniile roșii*, au valoare de document din epocă și, din acest punct de vedere, cartea lui reprezintă „una dintre sursele prime privind istoria bolșevismului în Rusia și pentru elaborarea biografiilor celor mai renumiți bolșevici”⁵⁶.

Vladimir Burțev a mai consemnat destul de plastic: „Pe fiecare pagină a evocărilor lui G.A. Solomon găsim dovezi ce accentuează o particularitate esențială a bolșevicilor. Ei sunt reprezentanții unei morale deosebite – partinică, care puțin ce are comun cu morala general umană. Pentru dânșii contează singurul principiu diriguitor: beneficiul pentru partid. Pentru ei nu există Rusia, Patrie, ci doar partidul. Rusia pentru ei ar fi ca și cum un iepure destinat pentru experimentele lor de partid. Ceea ce pentru partid e folositor, atunci e bine, trebuie de realizat, de apărut, deși aceasta ar fi dăunător pentru țară, deși aceasta ar necesita o mare de sânge și nenumărate suferințe omenești, deși aceasta ar fi contrar vieții și celor mai principale interese ale unor persoane aparte și a maselor populare, precum și a întregii vieți sociale”⁵⁷.

Crezând cu sinceritate în idealurile egalității, binelui și dreptății proclamate de el și de către tovarășii săi de luptă, citim în ediția din 2007 a memoriilor lui Gheorghe Solomon, acest revoluționar de origine basarabeană nu a putut accepta traducerea denaturată a acestor idealuri în viața reală a Rusiei de după revoluție.

Summary

This article contains some information on the two branches of the Bessarabian family Solomon of origin lordly: Ioan Teodor Solomon, and the other – the vel captain Stoian Solomon. Among the descendants of captain Stoian Solomon noted Gheorghe Solomon, who has known inside the Bolshevik movement and was part of Lenin's entourage. He is the author of two books „Entitled captains red” and „Lenin and his family (Ulianov's)”, printed in Russian in Paris in 1930 and 1931.

© **Dinu POȘTARENCU**

⁵⁶ Георгий Соломон (Исецкий), *Среди красных вождей...*, с. 5.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 6.

CONTRIBUȚII LA CHESTIUNEA ALIMENTĂRII CU APĂ A ORAȘULUI CHIȘINĂU (secolul al XIX-lea – mijlocul secolului al XX-lea)

Sergiu TABUNCIC

În articolul de față ne propunem să examinăm unele materiale referitoare la problematica alimentării cu apă a orașului Chișinău, care este una esențială pentru prospectarea trecutului său urban. Vom realiza o analiză a unor surse arhivistice inedite și informații din publicații rămase în afara atenției cercetătorilor, cu scopul de a contribui la o mai bună cunoaștere a activității sacagiilor chișinăuieni și a apeductului orășenesc, numit convențional Uzina de apă. De asemenea, vom prezenta și descrie câteva imagini istorice cu aparii Chișinăului și izvorul său cel mare, de lângă Biserica Măzărache. Toate aceste materiale completează recente studii documentare și arheologice despre primul sistem centralizat de apă potabilă și canalizare al Chișinăului¹, consolidând perspectiva unui studiu mai cuprinzător asupra subiectului enunțat în titlu.

* * *

În urma semnării tratatului de pace de la București din 16/28 mai 1812, Imperiul Rus anexează regiunea răsăriteană a Țării Moldovei, scindând principatul în două părți. Rășuirea teritoriului național prin dezbinarea celor două maluri de Prut a avut consecințe imediate și de durată pentru românii moldoveni și întreg neamul românesc, impactul aceluși eveniment resimțindu-se și în prezent. Actul anexionist a marcat și evoluția târgului Chișinău, desemnat drept capitală a proaspetei provincii țariste, numite impropriu Basarabia. Noul statut al urbei a favorizat dezvoltarea urbanistică a acesteia, pe amplasamentul ei urmând a se construi noi clădiri administrative și ecleziastice, stabilimente curative, centre de detenție, case particulare, grădini recreative etc.

¹ Vezi Raisa Cecan, *Uzina de apă Chișinău. Фабрика воды Кишинэу (1892-2012)*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Издание 2-е, пересмотренное и дополненное. S.A. „Apă-Canal Chișinău”. Chișinău, Proart, 2012; Ion Tentiuc, Valeriu Bubulici, Mariana Vasilache, Livia Sîrbu, *Despre investigațiile arheologice de la Biserica Măzărache din Chișinău în anul 2010 // Identitățile Chișinăului*. Materialele conferinței, 12-13 septembrie 2011, Chișinău. Coordonatorii volumului: Sergiu Musteață, Alexandru Corduneanu. Chișinău, Editura Pontos, 2012, p. 27-28, 34; Sergiu Tabuncic, *Un colector de ape reziduale descoperit în Centrul istoric al Chișinăului // Arheologia preventivă în Republica Moldova*. Ministerul Culturii al Republicii Moldova. Agenția Națională Arheologică. Vol. I, nr. 1-2. Chișinău, 2014, p. 159-168; Ion Varta, Tatiana Varta, *Primarul Carol Schmidt și opera de modernizare a orașului Chișinău. Studiu introductiv. Documente*. Chișinău, Editura Cartier, 2014, p. 20-23, 125-159; Olga Garusov, *Karl Schmidt bürgermeister von Chisinau 1877-1903. Karl Schmidt primar al Chișinăului. Карл Шмидт городской голова Кишинэва*. Chișinău, Editura Cartier, 2014, p. 27-29, 76-77, 107-109.

În secolul XIX una dintre cele mai importante probleme ale orașului Chișinău ținea de asigurarea populației sale cu apă potabilă. Un rol însemnat în soluționarea acestei sarcini l-au avut sacagiii – persoane ce cărau apă contra cost, cu sacaua. Cu regret, despre îndeletnicirea lor istoriografia Chișinăului oferă puține date, deși interesul pentru trecutul orașului este unul mai vechi și în constantă creștere. Pentru investigarea acestui subiect prezentăm un dosar din lunile august–septembrie 1821 de la Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), dosar ce conține o reclamație a unui grup de 15 sacagii, ordinul de cercetare a acesteia și scrisoarea de răspuns a oficialităților². Reclamația datează din 23 august și-l are drept destinatar pe guvernatorul civil al Basarabiei Constantin Antonovici Catacazi³. Dispoziția sa de examinare a petiției a fost expediată Dumei orășenești Chișinău pe 27 august⁴, iar răspunsul acesteia este din 12 septembrie⁵. Documentele respective reprezintă o noutate la nivelul surselor de informare privind negustorii de apă ai capitalei basarabene, pe atunci încă puțin urbanizată.

La prima vedere petiția celor 15 sacagii pare a fi o plângere de concurență neloială împotriva altor apari. Ea semnaleză stabilirea în Chișinău a unor imigranți de peste Prut, care, probabil, din timp se informaseră asupra posibilităților de viață ale locuitorilor săi. Dorind să se angreneze în activitățile economice ale orașului, unii imigranți s-au apucat să practice comerțul cu apa, sperând că afacerea le va aduce prosperitatea dorită. Între ei și sacagiii mai vechi s-a iscat o concurență care a afectat câștigurile celor din urmă. Încercând să și le protejeze, aceștia au înaintat guvernatorului o plângere în care cereau ca proaspeților apari să li se interzică negoțul. Reclamanții afirmau că Duma le-a dat învoială pentru respectiva ocupație și că aceleași autorități sunt decise să-i includă în breasla sacagiilor. Pentru a-și justifica plângerea, petiționarii mărturiseau că munca lor e grea și prost plătită, ajungându-le mijloace doar pentru a-și hrăni familiile. Era amintit și meritul lor deosebit în furnizarea apei pentru manutanța armatei, ca și truda depusă la construcția unor așezăminte ale urbei, precum spitalul și penitenciarul. Se făcea precizarea că șantierele acestora au fost asigurate gratu-

² Arhiva Națională a Republicii Moldova (În continuare: ANRM). F. 75, inv. 1, d. 129.

³ C. A. Catacazi a fost cel de-al patrulea guvernator civil al Basarabiei (funcție cu atribuții supreme în administrarea provinciei), între anii 1817-1825. Desemnarea acestor înalți demnitari se făcea de către împăratul Rusiei. A se vedea Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*, Chișinău, Editura Lexon-Prim, 2014, p. 317-319.

⁴ În Basarabia, dumele orășenești au fost instituite încă din primii ani de la anexarea provinciei la Imperiul Rus. Ele reprezentau organe electivale ale administrației urbane, având competențe executive privind în special chestiunile cu caracter gospodăresc, funciar, comercial, economic etc. Duma orășenească a Chișinăului s-a înființat la 2 august 1817 și se afla în subordinea directă a guvernatorului Basarabiei. A se vedea Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă*, p. 27 (nota 121), 292-295.

⁵ A se vedea în Anexă textul original rusesc al documentelor și traducerea noastră în limba română.

it cu apă, pomenindu-se și contribuția adusă la înființarea grădinii publice, când s-a livrat apă la sădirea copacilor, tot fără recompensă.

Guvernatorul a readresat scrisoarea sacagiilor către Dumă, cerându-i să o examineze și să găsească o rezolvare echitabilă cerințelor înaintate de reclamanți. Răspunsul acesteia arată că cei 15 sacagii petenți, împreună cu alți 30 de apari, au un angajament mai vechi, de livrare a apei către spitalul orășenesc și altor așezăminte ale ocârmuirii, pentru care sunt scutiți de obligația de încartiruire a militarilor și de îndeplinirea altor îndatoriri obștești. Este remarcat și faptul că sacagii ridicaseră prețul apei, închipuindu-și că fără acordul lor nici un apar nu putea fi admis în profesie, și asta în situația când populația orașului creștea rapid. Din aceste motive, preciza Duma, breasla sacagiilor a fost suplimentată cu încă cinci apari, luați pe garanția unor locuitori onorabili ai Chișinăului.

Documentele analizate ne dezvăluie modalitățile de accedere în tagma sacagiilor, constituirea acesteia având loc în trei etape succesive. Primii 15 sacagii au fost aleși printr-un scrutin organizat la indicația guvernatorului, drept de vot având creștinii și evreii orașului. Acești sacagii aveau obligația să atragă în activitate alte 30 de persoane, așa că în ziua prezentării plângerii bransa număra 45 de apari. Apoi, încă cinci persoane au intrat în ea, printr-o hotărâre a Dumei și la recomandarea unor orășeni cu autoritate morală. Constatăm așadar că în primul deceniu de stăpânire țaristă în Basarabia, autoritățile ei centrale și cele din capitală instituiseră diverse proceduri privind obținerea dreptului de practicare a meseriei de sacagiu.

Majoritatea semnatarilor jalbei au nume evreiești, dovadă că o bună parte a întregii colectivității a sacagiilor era formată din reprezentanți ai acestui neam.

Merită să menționăm că în peisajul *etnic* al Moldovei evreii au avut o **prezență veche** și destul de numeroasă. La est de Carpați populația mozaică sporește mai cu seamă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când are loc o masivă imigrație a evreilor, pe la hotarul nord-estic al țării. Motivele acestei imigrații rezidă în condițiile politice intervenite ca urmare a războaielor ruso-austro-turce și a modificărilor teritoriale petrecute atunci. Grupuri întregi de evrei, alarmați de starea precară în care se găseau, părăsesc teritoriile Țărilor Baltice, Prusiei, Austriei, Poloniei și Rusiei, reușind în scurt timp să pătrundă în Moldova. În mai puțin de un veac, evreii ajung să dețină superioritatea demografică în unele orașe, ocupând concomitent și pozițiile-cheie în economia acestora⁶. La 1812 și în deceniile următoare ei sunt atestați în diferite localități din Basarabia, mai ales în centrele urbane. Cât privește Chișinăul, populația sa apărea destul de eterogenă din punct de vedere etnic, îndeosebi după raptul teritorial săvârșit de Rusia asupra

⁶ Ecaterina Negruți, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova 1800-1859 (contribuții)*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 1997, p. 166-170.

Moldovei. Alături de moldoveni și evrei, în urbea de pe Bâc mai locuiau ruși, ucraineni, bulgari, greci, armeni, țigani etc.⁷

Evreii figurează printre sacagii Chișinăului într-o perioadă când viața citadină de aici a progresat substanțial, orașul cunoscând și o extindere teritorială⁸. Realitatea ne este confirmată și de numărul tot mai mare al aparilor din localitate – 15, 45 și apoi 50 în anul 1821. În acele vremuri, sacagii erau o prezență cu adevărat remarcabilă în cotidianul urbei. Într-un oraș cu fântâni și izvoare rare cum era Chișinăul, doar șipotul său de lângă Biserica Măzărache, numit fontan de localnici, avea apă din belșug. Acolo își umpleau aparii sacalele, pentru a-și face negoțul. Evident, câștigau mai mulți clienți sacagii care aveau vase mai curate, apă mai proaspătă și animale de povară mai robuste.

Pe vremea rea ori în zilele când funcționarea fontanului era mai dificilă din cauza unor poluări accidentale, sacagii cereau pentru serviciile lor o plată maximală. Monopolul pe care îl dețineau favoriza această scumpete artificială, costul unei sacale de apă ridicându-se la 1 rublă sau chiar și mai mult, preț exorbitant pentru acele timpuri. Dorind să reducă efectele negative ale acestui comerț speculativ, administrația urbei recurgea la măsuri punitive împotriva sacagiilor, anulându-le de obicei privilegiile de care aceștia se bucurau. La un moment dat, aparii evrei au fost supuși impozitelor publice și taxei pentru carnea cușer, fapt care le-a provocat o mare suferință. Ei au trimis către Dumă multiple cereri cu rugămintea de a fi scutiți de aceste plăți, ca în urma unui memoriu din 1858 să fie repuși în drepturile anterioare. Este demn de remarcat că în acel memoriu sacagii își atribuiau numele de „protectori perpetui ai orașului contra pericolelor”⁹, o formulare inedită și memorabilă a rostului lor în viața Chișinăului acelei vremi. Meseria sacagiilor va intra în declin la începutul ultimului deceniu al veacului XIX, odată cu edificarea apeductului urban, ale cărui prime rețele s-au trasat în 1892¹⁰.

Precum s-a spus deja, scrisoarea din 1821 amintește contribuția reclamantilor la zidirea spitalului, temniței și la plantarea parcului public, prin aducerea apei fără plată în locurile convenite. Considerăm că ar fi util să prezentăm câteva date despre aceste importante așezăminte construite și cu ostenelele unor sacagii care și-au îndeplinit cu vrednicie meseria.

Începuturile spitalului se datorează inițiativei medicului orașului Ivan Volfingher, care argumenta necesitatea deschiderii unei atare instituții

⁷ Tabloul etnic al Basarabiei în secolul al XIX-lea este relevat în lucrările lui Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei, II*, Chișinău, Î.S.F.E.-P. „Tipografia Centrală”, 2009 și *Destinul românilor basarabeni sub dominația țaristă*, Chișinău, CEP USM, 2012, p. 335-424.

⁸ În acest sens concludente sunt și planurile vechi ale orașului, unele dintre ele fiind descrise în cartea lui Lică Sainciuc, *Ioan Halippa. Chișinăul pe vremea lui Pușkin (1820-1823) cu 333 de intersecții de Lică Sainciuc*, Chișinău, Editura Cartier, 2011.

⁹ Cf. *Юбилейный сборникъ города Кишинева. 1812-1912. Ч. 1. Кишиневъ*, 1912, с. 180.

¹⁰ Raisa Cecan, *Uzina de apă Chișinău*, p. 53-56.

sanitare într-un raport din 19 decembrie 1813, adresat guvernatorului civil interimar și militar al Basarabiei I. M. Hartingh. Avizând pozitiv raportul, guvernatorul poruncește arhitectului gubernial și inginerului cadastral al Basarabiei Mihail Ozmidov să întocmească planul viitorului așezământ și documentația tehnică aferentă. Terenul ales pentru construcția spitalului se afla în noul cartier Alexandrovsk din partea de sus a orașului. Finanțarea proiectului s-a făcut pe resursele bugetului provincial și pe fonduri provenite din donații. Contractul de antrepriză pentru lucrările de construcție a avut trei responsabili, Lavrentie Kraevski, Ilie Trubaci și Constantin Toma. Ansamblul spitalicesc avea o capacitate de 70 de paturi și era format dintr-o clădire principală de piatră cu opt corpuri de case secundare și dependențe. Sfințirea și inaugurarea așezământului a avut loc în ziua de 26 decembrie 1817. De-a lungul timpului teritoriul spitalului s-a extins, s-au construit noi imobile și a crescut numărul de paturi pentru bolnavi. În 1834 instituția a trecut în subordinea Departamentului Asistenței Publice din Basarabia, iar din 1870 s-a aflat în gestiunea Zemstvei Guberniale. Pe la 1835 în cadrul spitalului funcționa o farmacie, unde se preparau și se vindeau medicamente. Începând din 1852, la etajul doi (superior) al clădirii a fost amenajat un lăcaș de cult cu hramul Sfântul Pavel din Teba. Către sfârșitul secolului XIX s-a simțit nevoia înălțării unei biserici noi, încăpătoare, pentru pacienții veniți la tratament și credincioșii din vecinătate. Locul ales pentru viitoarea biserică se afla aproape de casa farmaciei, pe strada Alexandrovskaja. Planul ei a fost întocmit de arhitectul V. N. Țîganko, iar lucrările de zidire s-au încredințat antreprenorului P. M. Koșevlev. Biserica a fost înălțată în scurt timp și sfințită în ziua de 9 decembrie 1901, dându-i-se hramul Sfântul Ierarh Nicolae¹¹. Ctitoria se vede și astăzi pe bulevardul central al Chișinăului, Ștefan cel Mare și Sfânt, fiind una dintre cele mai originale realizări ale arhitecturii eclesiastice din Basarabia aceluia început de secol XX¹².

Temnița orașului a fost construită în anii 1814-1815, pe un teren situat mai la vale de locul spitalului. În vorbirea curentă a orașenilor temniței i s-a spus ostrog¹³, după un termen rusesc (echivalent al acelei instituții corecționale¹⁴) ce avea să marcheze și nomenclatura stradală a urbei. Atunci când pe lângă pușcărie s-a trasat o stradă, ei i s-a dat denumirea de Os-

¹¹ Dinu Poștarencu, *Biserica Sfântul Ierarh Nicolae din Chișinău*, Chișinău, 2002, p. 2-16; Ludmila Coadă, *Zemstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice*. Chișinău, Editura Pontos, p. 140-146.

¹² Arhitectura acestei biserici este descrisă în volumul colectiv *Centrul istoric al Chișinăului la începutul secolului al XXI-lea. Repertoriul monumentelor de arhitectură*. Chișinău, Editura Arc, 2010, p. 20, 39. Lăcașul se află pe b-dul Ștefan cel Mare și Sfânt, la numărul 190.

¹³ Dinu Poștarencu, *Biserica Sfântul Ierarh Nicolae din Chișinău*, p. 4.

¹⁴ *Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля*. Третье, исправленное и значительно дополненное издание, под редакцией проф. И. А. Бодуэна-де-Куртенэ. Томъ второй И-О. Издание Товарищества М.О. Вольфъ. С.-Петербургъ – Москва, 1905, с. 1831-1832.

trogskaa. În perioada interbelică străzii Ostrogului (Închisorii vechi) i s-au atribuit succesiv alte nume: Alexandru Lăpușneanu¹⁵, Iorgu Balș¹⁶, Arhiepiscopul Gurie¹⁷. Pe timpul războiului va purta un nume nou – Al. Cotruță¹⁸, ulterior schimbat de administrația sovietică în Ostrovskogo. În 1991 strada și-a redobândit una din vechile denumiri – Alexandru Lăpușneanu. Până în prezent s-a păstrat doar porțiunea superioară a acestei artere, cuprinsă între str. 31 August 1989 și b-dul Ștefan cel Mare și Sfânt¹⁹. Sectorul ei de jos, dinspre ostrog, a dispărut odată cu reconfigurarea urbanistică a acelei zone.

La câțiva ani de la ridicarea Chișinăului la rangul de reședință provincială, a fost lansată ideea creării unei grădini publice care să servească drept loc de plimbare și odihnă pentru orașeni. Potrivit unor mărturii, terenul viitorului parc l-a ales împăratul Rusiei Alexandru I, aflat în capitala Basarabiei în zilele de 27-29 aprilie 1818²⁰. În același an au fost trasate aleile de promenadă și a început plantarea de arbori, arbuști și a ierbii de gazon. S-au instalat bănci de odihnă și s-au format rondouri de flori. În deceniile următoare grădina cunoaște o continuă dezvoltare, ajungând un veritabil simbol pentru lumea modernă a Chișinăului. Apar noi amenajări peisagistice, se construiește un havuz și se ridică pavilioane pentru reprezentării cultural-artistice. Spre bucuria publicului se aduc două orologii²¹ și se deschid locuri de joacă prevăzute cu scrânciobe și călușei²². Grădina s-a ales și cu un gard împrejmuitor din fontă²³, păstrat în parte și astăzi. La 1885 în centrul ei a fost plasat bustul poetului rus Aleksandr Pușkin (exilat în Basarabia între 1820 și 1823). La intrarea principală dinspre actuala

¹⁵ Alexandru Lăpușneanu a fost Domn al Țării Moldovei între anii 1552-1561 și 1563-1568.

¹⁶ Gheorghe Bezviconi, *Chișinăul de altădată* // Idem, *Profiluri de ieri și de azi*, lucrare inserată în volumul *Fapte trecute și basarabeni uitați*. Alcătuire: Mihai Adauge. Chișinău, Editura Universitas, 1992, p. 68. Iorgu Balș a fost fondatorul unui așezământ filantropic pentru copii, a cărui edificiu a găzduit mai târziu Școala Normală de Băieți, una din vestitele instituții de învățământ din Basarabia interbelică.

¹⁷ Arhiepiscopul Gurie Grosu (1877-1943) a fost Mitropolit al Basarabiei între anii 1918-1938.

¹⁸ Al. Cotruță a deținut funcția de președinte al Consiliului Zemstvei Guberniale a Basarabiei între anii 1875-1887 și s-a manifestat ca un temerar promotor al acțiunilor de modernizare și culturalizare a societății basarabene. Viața și activitatea acestei mari personalități a neamului nostru este descrisă de Ioan Pelivan, *Alexandru Matei Cotruță*, în *Fapte trecute și basarabeni uitați*, p. 300-318. Vezi și articolele semnate de Veaceslav Afanasiev, Maria Danilov, Dinu Poștarencu, E. A. Rumeașev și Ion Perciun în *Nobilimea basarabească în epoca reformelor din Imperiul Rus (volum dedicat memoriei lui Alexandru Matei Cotruță)*. Coordonator: conf. dr. Maria Danilov. Academia de Științe a Moldovei. Muzeul Național de Istorie a Moldovei. Chișinău, 2013, p. 7-21, 171-230.

¹⁹ Tamara Nesterov, *Str. Al. Lăpușneanu*, în *Chișinău. Enciclopedie*. Editor: Iurie Colesnic. Redactor științific: Ion Dron. Chișinău, Editura Museum, 1997, p. 463.

²⁰ O descriere a acestei vizite vezi la Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei, I*, Chișinău, Editura Grafema Libris, 2005, p. 23-28.

²¹ Lidia Volănschi, *Din istoria grădinii publice și a parcului Catedralei din Chișinău* // Tyrageția. Muzeul Național de Istorie a Moldovei. Anuar VI-VII. Chișinău, 1998, p. 225-233.

²² Lică Sainciuc, *Ioan Halippa. Chișinăul pe vremea lui Pușkin*, p. 57-59, 157-158.

²³ Gheorghe Bezviconi, *Chișinăul de altădată*, p. 62-63, 65.

stradă Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni s-a ridicat în 1928 monumentul Voievodului Ștefan cel Mare, figură emblematică în istoria Țării Moldovei și a întregii românimi. Treizeci de ani mai târziu apărea Aleea Clasicilor – ansamblu statuar cuprinzând 12 busturi ale unor mari literați români²⁴, permanent îmbogățită în ultimele două decenii cu noi busturi ale celor mai valoroși scriitori ai literaturii naționale.

Să revenim la sacagii Chișinăului închipuindu-ni-i cum trebuluiau pe șantierele pomenite în petiție, aducând lucrătorilor apă de băut, de udare și pentru mortar. Mai întâi însă, de la izvorul Măzărache până la parc, spital și ostrog era de mers cam 2-3 km, aceleași drumuri pe care aparii le-au străbătut de atâtea ori cu carele lor, trudind odinioară la modernizarea orașului.

* * *

O imagine valorează cât o mie de cuvinte, așa spune un proverb chinezesc, justețea lui urmând să o recunoaștem și noi. Puținelor mărturii scrise despre sacagii Chișinăului se adaugă un desen și trei fotografii de epocă din ultimele decenii ale secolului XIX, făcute la cișmea²⁵. Iată o șansă minunată de a asista la o istorie vizuală a unei meserii urbane uitată, cum a fost cea a sacagiilor.

Primă imagine este o vedere panoramică asupra dealului Bisericii Nașterea Maicii Domnului, la poalele căruia se afla cel mai vestit izvor al Chișinăului. Figurile mai des întâlnite la această cișmea erau aparii veniți aici pentru a-și umple sacalele cu lichidul dător de viață. Îi observăm la carele lor trase de cai, apropiindu-se sau îndepărtându-se de izvor.

Cea de-a doua imagine arată vehiculele sacagiilor înșiruite pe un rând lângă gurile izvorului. La aceste țurloaie s-ar fi putut simultan trage cam vreo 24-26 de atelaje. De la un capăt în celălalt al cișmelei apele se scurgeau într-un jgheab de piatră ce servea și ca adăpătoare pentru cai. Remarcăm aspectul estetic al peretelui de piatră de deasupra izvorului, menit să susțină și o terasă săpată în panta dealului, un alt zid protejând-o din partea opusă. De-a lungul ei se zăresc patrule pedestre de polițiști care supravegheau siguranța publică în zonă²⁶.

În ultima fotografie vedem un sacagiu la cărma căruței sale mici, cu patru roți, ținând în mâini hățurile calului înhămat la atelaj. O mică înveli-toare dintr-un material mai gros se vede pe spatele animalului, pe corp fi-

²⁴ Petru Starostenco, *Grădina Publică Ștefan cel Mare și Sfânt, în Chișinău. Enciclopedie*, p. 234-235.

²⁵ A se vedea fig. 1-4 din Anexă. Fotografii (fig. 1-3) fac parte din albumul publicat în 1889 de P. M. Kondrațchii, *Виды Кишинёва и его окрестностей* (pentru vizualizare se va accesa site-ul <http://andcvet.narod.ru/kish/sam1.html>), iar desenul (fig. 4) este preluat din cartea lui Șt. Ciobanu, *Chișinăul*. Editura Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția din Basarabia. Chișinău, 1925, p. 49.

²⁶ Postul de supraveghetor-custode al fontanului a fost înființat de Duma Chișinăului pe 7 noiembrie 1869, iar primul deținător al acestuia a fost Dobromirov. A se vedea *Юбилейный сборникъ города Кишинева*, c. 183.

indu-i așezat un harnașament pentru tracțiunea poverilor mai grele. În car se afla și sacaua – un butoi folosit la căratul apei, făcut din doage, mai larg la mijloc decât la capete. În afară de acest vas, de o parte și alta a sacagiului sunt alte două recipiente mult mai mici, utilizate la distribuția apei. Sunt niște donițe – găleți lucrate și ele din doage legate cu cercuri și prevăzute cu toartă. Sacagiul din fotografie are mustăți și barbă mare, considerate niște podoabe ale bărbaților de atunci. El poartă haine și încălțăminte conservatoare, în tradiția omului simplu: cămașă, jachetă scurtă fără guler și fără mâneci, pantaloni, cizme lungi până la genunchi și șapcă cu cozoroc. O asemenea vestimentație pe orice sacagiu îl făcea să se simtă liber în mișcări și să-și îndeplinească nestânjenit activitatea.

Desenul redă o imagine de iarnă de la șipotul cel dintâi al Chișinăului, cuprinzând într-un plan mai îndepărtat și Biserica Măzărache. Aparii au vehicule de zăpadă – sănii trase de cai, în care se află și câte un poloboc pentru apă. Un alt bărbat poartă pe umeri o coromâslă cu două căldări atârinate la capete, aducerea apei cu cobilița fiind probabil o obișnuință a familiilor din preajma cișmelei. Pe la izvor mai dădeau fuga și copiii, când era de adus apă cu ulciorul. O odraslă poartă pe cap un asemenea vas, pe care îl susține cu o mână. Iar doi gardieni înarmați cu puști au locul dimprejur în supraveghere.

S-a mai păstrat până la noi și o prețioasă vedere a izvorului Măzărache după o gravură a vremii, cândva aparținând bibliofilului basarabean Manuil Poleac. Izvorul își vărsa apa printr-o gură și este probabil cel de dinaintea amenajării cișmelei principale, doi călăreți turci oprindu-se la el să-și adape caii²⁷. Ni se pare interesant că despre o fântână turcească din zidărie amintește în însemnările sale despre Chișinăul anului 1838 călătorul I. G. Kohl, scriind că ea ar fi una din cele mai vechi construcții ale urbei²⁸.

* * *

Unele informații despre sacagii Chișinăului și apeduct ni le furnizează bugetul orașului pe anul 1894. Menționarea aparilor este o dovadă a activității lor în perioada imediată de după construcția Uzinei de apă, când conductele ei acopereau numai o parte a urbei. Veniturile bugetare preconizate pentru acel an conțin o sumă de 959 ruble din taxele pe felurite negustorii și pe mărcile metalice ale cărăușilor și sacagiilor (ele se purtau în timpul lucrului și indicau apartenența posesorilor lor la o anumită breaslă²⁹). Responsabil pentru executarea acestor ecusoane era funcționarul

²⁷ A se vedea fig. 5 din Anexă – imagine reprodusă din studiul lui Nicolae N. Moroșan, *Alimentarea or. Chișinău cu apă și un nou sondaj acvifer; diferite sondaje însemnate de aiurea // Viața Basarabiei*, anul V, nr. 5-6, 1936, p. 73.

²⁸ Cf. Gheorghe Bezviconi, *Semimileniul Chișinăului*, Chișinău, Editura Museum, 1996, p. 60.

²⁹ În Basarabia însemnele de breaslă au fost instituite în 1854 și introduse în uz în anul următor. A se vedea *Юбилейный сборникъ города Кишинева*, c. 79-81. Actul de fondare a breslelor în Chișinău (1817) s-a publicat în culegerea *Instituțiile administrative locale în Basarabia (1812-1838). Documente și materiale*. Alcătuitorii volumului: Alina Felea, Teodor

Upravei Orășenești³⁰ Iosif Balibinovici Dragomirețchii, iar eliberarea lor împreună cu autorizațiile de meserie se efectua de un alt slujbaş al aceleiași Uprave, Ivan Andreevici Serbinov. Sfera comerțului urban, inclusiv cel al cărăușilor și sacagiilor, era supravegheată de Alexandru Constantinovici Razu, și el funcționar al Upravei. De notat că în cadrul acesteia lucra și un muncitor instalator de apă, Marc Grigorievici Mardarasevici. Venituri bugetare mult mai mari, estimate la 79 649 ruble, se planificau a fi acumulate din vânzarea apei prin rețeaua de apeduct. Totodată, cheltuielile legate de întreținerea acestuia constituiau 451 69 ruble. Alte 300 ruble urmau a fi alocate pentru elaborarea proiectelor de canalizare, coordonarea și controlul lor numărându-se printre îndatoririle oficiale ale primarului orașului, Carol Schmidt. La fel, în sarcinile sale de serviciu cădeau și chestiunile legate de exploatarea apeductului, a rigolelor, drenajelor și canalelor de ape reziduale³¹.

Încă de la începutul activității sale, Uzina de apă invita la necesitate lucrători temporari pentru remedierea **defecțiunilor din rețea**, lipsindu-i un personal propriu specializat în asemenea munci³². Odată cu inaugurarea apeductului s-a fondat și o stație experimentală a acestuia, amplasată în casa proprietarului Șimanovschii de la intersecția străzilor Victor Sinadino și Leovskaia. În 1894 apeductul și stația erau dirijate de inginerul L. Levandovschi. Potrivit unei reclame apărute într-o publicație din acel an, pe lângă stație funcționa un atelier pentru servicii de apă și canalizare. Acesta recepționa comenzile clienților (persoane fizice și juridice) și le executa la prețurile stabilite de autorități³³.

Un registru statistic al întreprinderilor industriale din Imperiul Rus (tipărit în 1912) evidențiază anumite date despre Uzina de apă a Chișinăului, culese în 1909. Ea își avea sediul pe strada Balș³⁴, folosea motoare cu aburi – locomobile (puterea 72 CP), număra nouă angajați, iar valoarea producției se estima la 121 578 ruble³⁵. Dacă e să ne raportăm la un registru

Candu, Tudor Ciobanu, Eugen Cernenchi, Adrian Dolghi. Academia de Științe a Moldovei. Institutul de Istorie, Stat și Drept. Arhiva Națională a Republicii Moldova. Chișinău, Editura Pontos, 2011, p. 98-100.

³⁰ Uprava Orășenească este denumirea din epocă a Primăriei Orășenești. A se vedea Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă*, p. 294.

³¹ *Настольный литературно-экономический календарь „Бессарабія” на 1895 годъ*. Съ справочнымъ отдѣломъ и адресъ-календарем. Составилъ и издалъ М. И. Британъ. Кишиневъ, Типографія Э. Шлюмовича, 1894, с. 129-138, 148.

³² Raisa Cecan, *Uzina de apă Chișinău*, p. 56-57.

³³ A se vedea fig. 6 din Anexă – material publicitar preluat din volumul *Настольный литературно-экономический календарь „Бессарабія” на 1895 годъ* (paginile finale, nenumerate). La p. 122 inițiala prenumelui inginerului Levandovschii este I.

³⁴ Dispărută la sistematizarea cartierului din zona Bisericii Măzărache. În publicațiile rusești este numită str. Bolșevskaia sau Balșevskaia.

³⁵ *Списокъ фабрикъ и заводовъ Россійской Имперіи*. Ред. В. Е. Варзаръ. С.-Петербургъ, Типографія В. Ф. Киршбаума, 1912, часть I, с. 3; часть II, с. 311.

similar din 1910, apeductul utiliza motoare de 75 CP și avea deja 40 de lucrători, iar producția sa anuală valora 118 000 ruble³⁶.

Datorită altor informații se știe că în 1913 cele trei mașini de aburi sistem Worthington ale uzinei au fost înlocuite cu motoare electrice și pompe centrifugale. În 1936 ea avea în dotare șapte asemenea electromotoare: câte două la fiecare sondă arteziană și trei pentru pomparea apei în conducte³⁷. Apeductul era echipat cu aparate pentru măsurarea debitului de apă din rețea, o vreme socotit în vedre³⁸. Cunoaștem și consumul de apă al abonaților pe anumite perioade, cum ar fi luna iulie a anului 1915. În acest interval apeductul a livrat beneficiarilor particulari 6 509 555 vedre de apă, media pe zi fiind de 209 985 vedre, iar pe oră 8 749 vedre. Evidențele ulterioare constatau o restanță la plata apei pe luna iulie ridicată la 981407 vedre. Calculul a fost realizat de controlorul V. Savițchi în conformitate cu datele înregistrate de contoare³⁹.

În paralel cu inițiativele economice ale autorităților urbei, domeniul aprovizionării cu apă și canalizare se dezvoltă și datorită întreprinzătorilor particulari, despre care uneori pomenesc anunțurile publicitare. Bunăoară, o publicație din 1894 reclama activitatea Biroului de apeducte V. Carpenter (cu sediul pe strada V. Sinadino, colț cu Podolskaia), spre atragerea clienților către afacerea acestuia. Biroul amenaja apeducte, canale de evacuare, instalații igienice, grupuri sanitare, construia havuzuri, haznale, bazine subterane. Spre vânzare se oferea o întreaga gamă de produse și materiale: țevi din fier, fontă, plumb și ceramice pentru apeducte, water closete, căzi, lavoare, robinete, furtunuri, canale de evacuare, aparate de încălzit de uz casnic, pompe etc. Un catalog de prețuri ilustrat se putea expedia gratis potențialilor clienți, la solicitarea acestora. Adresa pentru scrisori și telegrame era foarte simplă, conținând doar două nume: Carpenter – Chișinău (Карпентеръ – Кишиневъ), iar comenzile se acceptau din orice localități⁴⁰. Către anul 1902 Biroul își avea sediul într-un imobil privat de la intersecția străzilor Alexandrovskaja și Kupeceskaia, fiind dotat cu telefon-nr. 162⁴¹.

³⁶ *Списокъ фабрикъ и заводовъ Россіи 1910 г.* По официальнымъ даннымъ фабричнаго, податного и горного надзора. Составлено Редакціей „Торгово-промышленной газеты” и „Вѣстника финансовъ”. Издано Торговымъ Домомъ Л. и Э. Метцль и К°, „Центральная Контора Объявленій”. Министерство Финансовъ и Министерство Торговли и Промышленности. Москва, С.-Петербургъ, Варшава. СПб, Типографія І. Г. Брауде, 1910, с. 1018.

³⁷ Nicolae N. Moroșan, *Alimentarea or. Chișinău cu apă și un nou sondaj acvifer*, p. 75-76.

³⁸ 1,2 vedre rusești (sau 15 litri) se egalau cu o vadră moldovenească, ultima constituind opt ocale. Pentru unitățile de măsură moldovenești și cele rusești folosite în Basarabia până la Marea Unire vezi Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă*, p. 634-636.

³⁹ Cf. Lucia Sava, *Viața cotidiană în orașul Chișinău la începutul secolului al XIX-lea (1900-1918)*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, p. 127.

⁴⁰ A se vedea fig. 7 din Anexă – material publicitar preluat din volumul *Настольный литературно-экономическій календарь „Бессарабія” на 1895 годъ* (paginile finale, nenumerotate).

⁴¹ *Адресъ-календарь Бессарабской губерніи. 1902.* Издание Редакціи „Бессарабскихъ Губ. Вѣдомостей”. Кишиневъ, Типографія Бессарабскаго Губернскаго Правленія, 1902. A se vedea secțiunea cu materiale publicitare de la sfârșitul volumului.

Dacă în 1894 L. Levandovschi este menționat drept inginer-șef al apeductului, în 1902 apare consemnat succesorul său, membrul Upravei Orășenești, inginerul-tehnolog Asvațatur (Asvadur) Hristoforovici Hacıkeanț⁴². El va exercita această funcție de-a lungul mai multor ani, după cum atestă izvoarele, cele mai târzii datând din 1914-1916. Cabinetul său de lucru se afla într-o încăpere din strada Podolscaia, 64, iar numărul telefonului de serviciu era 32⁴³.

Instalații de apă și canalizare se realizau în continuare și de antreprenori privați. Potrivit unui anunț publicitar din 1909, un asemenea domeniu de activitate avea Biroul tehnic M. I. Lucașevschi, oferta căruia mai includea amenajarea corpurilor de iluminare pe bază de petrol lampant și lucrări de construcție. Biroul se afla la intersecția străzilor Kupeceskaia și Fontannaia, în casa proprietarului I. Baltaga din fața Castelului de Apă și avea linie telefonică la nr. 121⁴⁴. O altă reclamă publicată în același an menționează Atelierul mecanic și electrogalvanic Ș. Mereminschi, specializat inclusiv în montarea instalațiilor sanitare și de aprovizionare cu apă. El era situat în imobilul moștenitorilor Grosman din strada Mihailovskaia, nr. 62, la colț cu Nicolaevskaia. Atelierul garanta îndeplinirea calitativă și cu acuratețe a lucrărilor, iar clienților din afara Chișinăului executarea promptă a comenzii⁴⁵. Accesorii pentru instalații de apă puteau fi procurate și în unele centre de județe, ca de pildă la Casa de comerț Frații M. și L. Rozentuler din orașul Bălți, amintită într-un anunț de mică publicitate din 1912⁴⁶. În perioada interbelică întreprinzătorii din domeniu au continuat să concureze între ei, pentru a-și câștiga cât mai mulți clienți. Din anul 1924 s-a păstrat o listă cu numele antreprenorilor din Chișinău specializați în montarea rețelelor de apă și canalizare și adresa atelierelor lor, pe care o reproducem mai jos⁴⁷.

⁴² *Адресь-календарь Бессарабской губернии. 1902, с. 8.*

⁴³ *Иллюстрированный адресь-календарь Бессарабской губернии. 1914.* Издание Бессарабского Губернского Статистического Комитета под редакцией Б. А. Топиро. Кишиневъ, Типографія Бессарабскаго Губернскаго Правленія, 1914, с. 207; *Адресь-календарь Бессарабской губернии на 1916 годъ.* Издание Бессарабского Губернского Статистического Комитета под редакцией Н. Н. Бобровскаго. Кишиневъ, Типографія Бессарабскаго Губернскаго Правленія, 1916, с. 92.

⁴⁴ *Бессарабскій адресь-календарь на 1909 годъ (простой).* Издание Редакціи „Бессарабскихъ Губ. Вѣдомостей”. Кишиневъ, Типографія Бессарабскаго Губернскаго Правленія, 1908, с. 26.

⁴⁵ *Бессарабскій адресь-календарь на 1909 годъ (простой), с. 41.*

⁴⁶ *Адресь-календарь Бессарабской губернии на 1912 годъ. (Високосный).* Издание Бессарабского Губернского Статистического Комитета под редакцией Б. А. Топиро. Кишиневъ, Типографія Бессарабскаго Губернскаго Правленія, 1911. A se vedea secțiunea cu materiale publicitare de la sfârșitul volumului.

⁴⁷ Lista este preluată din *Anuarul orașului Chișinău și al județelor din Basarabia precum și Calendarul pe anul 1924.* Editura Ș. Șapocinic, Chișinău, str. Sinadino, 45. *Адресно-справочная книга Весь Кишиневъ съ уездами Бессарабіи и Календарь на 1924 годъ.* Издание Ш. Шапочника, Кишиневъ, Синадиновская, 45, р. 31. Pentru unele străzi se indică și denumirile

Arteniuc Nicolai, str. Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni, nr. 9.
Bilenchis Șloma, str. Pușkin, nr. 15.
Cuper Ușer, str. Primar Carol Șmidt, nr. 32.
Cleiman Aron, str. Buiucanilor, nr. 21.
Calinjinâi, Caplanschi și Bernștein, str. Alexandru cel Bun, nr. 98.
Dimant S., str. Buiucanilor, nr. 16.
Haricov Alexandru, str. B. P. Hasdeu, nr. 35.
Litvac Berco, str. Victor Sinadino, nr. 31.
Meinedrun Șmil, str. Bender-Ograda armenească⁴⁸.
Prusian, str. Bucovinei, nr. 57.
Sobelman M., str. Sf. Haralambie, nr. 51.
Sibov Dmitrii, str. Chiev, nr. 42⁴⁹.

* * *

Investigațiile întreprinse la ANRM ne-au dat prilejul de a descoperi în fondurile ei un tabel și o listă a angajaților Uzinei de apă din Chișinău, din anii 1933-1934⁵⁰. Tabelul este adevărat prin semnătura directorului inginer Ilarie Arhanghelschi și conține datele personalului tehnic și auxiliar (numele și pronumele, anul nașterii, starea civilă, profesia, situația militară, supușenia și domiciliul), în număr de 45 de lucrători. Spre deosebire de tabel, lista îi cuprinde pe aceștia și pe alți șapte salariați (indicându-li-se etatea, ocupația și adresa de domiciliu), așa încât numărul total al angajaților constituia 52 de persoane⁵¹.

Cele două surse în câteva cazuri admit o ortografiere puțin diferită a numelui sau prenumelui, lista fiind scrisă de mână, iar tabelul dactilografiat. În statele de personal apar înscriși un curtagiu, un șef de echipă, patru mașiniști, șase ajutori mașiniști, un strungar, un prim lăcătuș, câte opt lăcătuși clasa I și clasa II, trei ajutori lăcătuși, doi montori, patru ungători, șase distribuitori de apă, cinci supraveghetori la turnul de apă și trei paznici.

lor mai vechi, cum ar fi str. Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni – ул. Гоголя, str. Buiucanilor – ул. Харузина, str. B. P. Hasdeu – ул. Кузнечная, str. Bucovinei – ул. Купеческая.

⁴⁸ În secolul al XIX-lea Ograda armenească era denumirea dată reședinței mitropolitului armean, care se afla pe actuala stradă Bulgară, ceva mai sus de b-dul Ștefan cel Mare și Sfânt.

⁴⁹ Pentru nomenclatura stradală mai veche și mai nouă a Chișinăului vezi Dinu Poștarencu, *Străzile Chișinăului. Denumirile vechi și actuale*. Chișinău, Editura Civitas, 1998; Anatol Eremlia, *Chișinău: istorie și actualitate. Ghidul străzilor*. Chișinău, Profesional Service, 2012; Lică Sainciuc, *Colina antenelor de bruiaj*. Chișinău, Editura Museum, 2000; Lică Sainciuc, *Ioan Halippa. Chișinăul pe vremea lui Pușkin*, harta de la p. 12-13 (nenumerate) și p. 200-221; *Anuarul orașului Chișinău și al județelor din Basarabia 1924*, p. 98-101; *Anuarul Chișinăului pe anul 1940*. Alcătuitori: Al. Terziman și I. Kalughin. Chișinău, Editura Arpid, 1940, p. 119-120; *Иллюстрированный адресь-календарь Бессарабской губернии. 1914*, с. 61-69; *Адресь-календарь Бессарабской губернии на 1916 годъ*, с. 17-25.

⁵⁰ ANRM. F. 679, inv. 1, d. 5655, partea 1, f. 218-219 și partea 2, f. 283-283 v.

⁵¹ A se vedea în Anexă *Tabloul lucrătorilor angajați la Uzina de apă din Chișinău pe anul bugetar 1933-1934* și iscălitura directorului inginer Ilarie Arhanghelschi – fig. 8.

În acei ani activitatea Uzinei de apă se baza pe meseriile specificate mai sus, ele fiind exercitate exclusiv de bărbați. Atribuțiile de serviciu ale curtagiului constau în mijlocirea și, respectiv, punerea în legătură a vânzătorilor și cumpărătorilor în vederea încheierii unor contracte comerciale. Sarcinile principale ale mașiniștilor (numiți în epocă mașinistru) erau montarea, întreținerea și reparația mașinilor și motoarelor. Scopul activității strungarului era de a confecționa la strung felurite piese sau dispozitive. Lăcătușii aveau sarcina de a efectua operații de ajustare, asamblare și reparare a unor mecanisme metalice. În atribuțiile montorilor intrau lucrările de instalare a aparatelor sau a rețelilor electrice. Munca de ungător era cea a muncitorului specializat în operații de gresare a pieselor tehnice. Distribuitorii de apă deserveau numeroasele cabine reglatoare de debit construite în mai multe puncte de pe traseul apeductului. Supraveghetorii celor două turnuri de apă țineau sub control faza tehnologică de stocare a apei în rezervoarele acestora. Străjuirea uzinei era asigurată de paznici.

În afară de dosarul amintit, o publicație din 1936 îl menționează pe același inginer I. Arhanghelschi, director al Serviciului Apei, pe un alt inginer D. N. Frunzeti, director al Laboratorului de Analize și pe G. Corenco, șef-mecanic al Uzinei de apă, toți din serviciile Primăriei Chișinău⁵². În 1940 inginerul I. Arhanghelschi era director al Uzinei de apă, I. Barcarevici șef al cancelariei, P. Nevzorov șef al biroului canalizării și G. Corenco șef al uzinei⁵³. Prestator al serviciilor de alimentare cu apă și canalizare, întreprinderea avea câte un conducător pentru fiecare dintre ele, un altul pentru lucrările de cancelarie, iar directorul gestiona administrarea generală a uzinei. Monitorizarea calității apei se efectua în Laboratorul de Analize, urmărindu-se ca aceasta să corespundă standardelor cerute de timp.

Reținând numele angajaților Uzinei de apă, constatăm că unii dintre ei se regăsesc într-o fotografie de grup cu o parte din colectivul întreprinderii, făcută în 1934. Mai mult, o istorie monografică a fostei uzine – azi S.A. „Apă-Canal Chișinău”, atestă aici o frumoasă tradiție de formare a unor dinastii de lucrători, începuturile ei fiind puse chiar în vremurile interbelice⁵⁴.

În timpul campaniei militare din vara anului 1941 Chișinăul a suferit o cumplită devastare, când armata sovietică, la retragerea ei din oraș, a transformat în ruine majoritatea clădirilor administrative, obiectivelor industriale și comerciale, precum și numeroase case particulare. Uzina de apă și apeductul au fost și ele distruse⁵⁵, încât mai târziu autoritățile românești au trebuit să întreprindă măsuri susținute pentru repunerea lor în funcțiune. În vara anului 1944 ele au fost iarăși distruse, faptă imputată de sovie-

⁵² Nicolae N. Moroșan, *Alimentarea or. Chișinău cu apă și un nou sondaj acvifer*, p. 75, nota 3.

⁵³ *Anuarul Chișinăului pe anul 1940*, p. 9.

⁵⁴ Raisa Cecan, *Uzina de apă Chișinău*, p. 57, 104-114.

⁵⁵ Virgil Pâslariuc, *Cine a devastat Chișinăul în iulie 1941?*,

http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/cine-devastat-chisinaul-iulie-1941

tici generalului german Stanislaus von Dewitz Krebs (comandant militar și șef al garnizoanei din Chișinău în perioada 29 mai – 21 august 1944), asupra căruia s-a formulat un amplu rechizitoriu în 1947⁵⁶.

* * *

Fiind inedite sau prea puțin cunoscute cercetătorilor, materialele studiate scot în vileag aspecte revelatoare privind activitatea sacagiilor și a Uzinei de apă din Chișinău, în secolul XIX – prima parte a secolului XX. Petiția din 1821 pune în lumină anumite detalii privind cadrul juridic al meseriei de sacagiu, care la acea vreme nu avea un regulament special, existând doar unele reglementări provizorii adoptate de autoritățile centrale (Guvernatorul) și cele locale (Duma orășenească). Inițial, intrarea în breaslă s-a produs prin votul comunităților creștină și evreiască din oraș, iar scrutinul propriu-zis s-a petrecut în baza unei dispoziții date de guvernator. Cei 15 sacagii aleși au avut îndatorirea să-și recruteze pentru meserie alți 30 de locuitori din păturile sărace ale urbei, așa încât numărul aparilor ajunsesse la 45. Printr-o decizie a Dumei și în concordanță cu acordul oferit de unii oameni de cinste ai Chișinăului, tagma sacagiilor s-a completat cu încă cinci persoane provenite din rândul unor imigranți din Moldova de peste Prut. Concurența pe care aparii mai noi au făcut-o sacagiilor mai vechi le-a stârnit acestora o mare nemulțumire.

Exercitând o meserie de care orașul nu se putea lipsi, sacagii râvneau să obțină profituri cât mai mari din negoțul lor, majorând adesea prețul apei. Aceste scumpiri erau o adevărată sursă de îngrijorare pentru Dumă, care căuta să le contracareze prin măsuri de suspendare a privilegiilor breslei. Sacagii s-au manifestat și ca susținători ai proiectelor edilitar-urbane, aducându-și obolul la înălțarea unor construcții (spitalul și temnița) și la fondarea parcului central. Cei mai mulți dintre aparii aveau origine evreiască, restul fiind de religie creștină. Potrivit unor imagini de epocă, sacagii transportau apa în sacale trase de cai, utilizând la livrare și vase mai mici, cum ar fi donițele. Sursa cea mai stabilă de apă potabilă a Chișinăului era izvorul din apropierea Bisericii Măzărache, care avea numeroase țurloaie. Sacagii au jucat rolul hotărâtor în alimentarea cu apă a orășenilor și a instituțiilor publice până către anul 1892, când s-au dat în exploatare primele ramificații ale apeductului urban.

Articolul aduce informații valoroase și despre Uzina de apă construită la acel sfârșit de secol XIX, evidențiind dotările sale tehnice, contravaloarea apei furnizate, numele primilor ei ingineri-șefi și o listă a personalului din anii 1933-1934, care se pune pentru prima oară în circuitul informațional. **O anumită contribuție la dezvoltarea serviciilor de** aprovizionare cu apă și canalizare **au avut și antreprenorii particulari. Atelierele lor** ofereau asistență tehnică la trasarea conductelor de apă, bransarea la sistemele centrale, la construcția și montarea instalațiilor sanitare interne și externe.

⁵⁶ Mihai Tașcă, *Procesul prizonierilor români și germani de la Chișinău, din 6-12 decembrie 1947 (I)*, http://adevarul.ro/moldova/politica/procesul-prizonierilor-romani-germani-chisinau-6-12-decembrie-1947-i-1_529f9c8ac7b855ff56744849/index.html

Anexă Documente

Dosarul sacagiilor oraşului Chişinău (ANRM. F. 75, inv. 1, d. 129.)

Кишиневской Градской Думы дело № 591. Ходотайство водовозов г. Кишинева, перед Кишиневской Градской Думы, чтобы не разрешали другим людям заниматься этим промыслом. Дело по рассмотрению прошения 15-ти водовозов г. Кишинева об ограждении их от конкурентов в их промысле. Дело о водовозах в городе Кишиневе находящихся и желающих наприбывших из-за границы, что якобы оныя делают им в таком разе подрыв.

Начато: 27 августа 1821 года. Кончено: 12 сентября 1821 года.

1. Предписание губернатора 27 августа 1821 года № 4457.
2. Прошение 15 водовозов 23 августа 1821 года.
3. Черновой рапорт Думы 12 сентября 1821 года № 504.

Traducere

Duma orăşenească din Chişinău. Dosarul № 591 referitor la demersul sacagiilor din Chişinău către Duma locală, pentru ca ea să nu permită altor persoane să se ocupe cu această îndeletnicire. Dosarul privind examinarea cererii a 15 sacagii din Chişinău de a fi protejaţi de concurenţă în meseria lor. Dosarul sacagiilor din Chişinău, precum că alţi apari doritori, veniţi de după graniţă, le-ar submina activitatea.

Dosar început la 27 august 1821 și terminat la 12 septembrie același an. Dosarul conține:

1. Rezoluția guvernatorului din 27 august 1821 № 4457.
2. Reclamația a 15 sacagii din 23 august 1821.
3. Raportul prealabil al Dume orăşenești Chişinău din 12 septembrie 1821 № 504.

Fila 1

№ 487, получено 31 августа 1821 года.

Кишиневской Градской Думе

Посылая присем жалобу 15-ти человек водовозов, что оная Дума сверх присовокупленных к ним 30-ти человек бедных здешних жителей, дозволила прибывшим из-за границы людям заниматься тем же промыслом к подрыву просителей, я предписываю Кишиневской Градской Думе учинить свое соображение и дать просителям возможное удовлетворение, имея ввиду чтоб стеснением сего скудного промысла не отнять у них последнего мелочного способа к их пропитанию. О последствии же донести мне.

Гражданский губернатор semnătura (Катакази)
№ 4457, 27 августа 1821, Кишинев.

Traducere

Adresa din 31 august 1821, înregistrată sub № 487.

Сătre Дума орășенеască дин Чиșинăу

Expediindu-Vă plângerea a 15 sacagii, potrivit căreia Дума, pe lângă 30 de апари орășени сăracи pe care primii și i-au алăтурат, а permis oamenilor veniți de peste hotare să se ocupe cu aceeași îndeletnicire în paguba reclamanților, dispun Dumei să-și expună raționamentele și să ofere o eventuală satisfacere petiționarilor, ținând cont că prin stânenirea acestei мărunte meserii ei să nu fie lipsiți de singura posibilitate de а se hrăni. Despre hotărârea luată să mi se raporteze.

Guvernatorul civil semnatura (Catacazi)

№ 4457, 27 august 1821, Чиșинăу.

Fila 2

№ 2704, 23 августа 1821 года.

Его Превосходительству Господину Статскому Советнику
Бессарабской области Гражданскому Губернатору и кавалеру

Константину Антоновичу Катаказию

Города Кишинева 15 водовозов христиан и евреев

нижеподписавшихся

Прошение

По предписанию Вашего Превосходительства избрало нас все Кишиневское христианское и еврейское общество для возки воды, с тем, дабы мы присовокупили к себе бедного состояния еще 30 водовозов, а всего нас 45. Мы, исполняя местного начальника приказание, довольствуем водою без всякой малейшей остановки во все места, равномерно во время постройки острога, гобшпиталя и сада, возили воду без всякой зато заплаты, и к случившимся военным хлебопекам довольствуем водою, от чего мы с семействами нашими имеем дневное пропитание, и уплачиваем казенные и общественные подати и сносим тягости, иного же средства к пропитанию наших семейств не имеем. Ныне иностранные прибывшие из-за Прута усиливаются тоже воду возить для своей корысти посредством градской думы, коя повелевает присовокупить таковых к нам, чрез что самое, мы можем лишиться дневного пропитания. По таким обстоятельствам осмеливаемся прибегнуть под покровительство и защиту Вашего Превосходительства, всепокорнейше просим предписать кому следует дабы воспретить иностранным иногородным временно проживающих воду возить, на что ожидаем Милостивейшей резолюции.

Александр водовоз, Нестер водовоз, Исай водовоз, Дмитрий водовоз, Матвей Дурбаша, Хам Ушерович, Лейба Гершкович, Шмуль Менашкович, Нил Монусович, Мошка Абрамович, Нахман Абрамович, Аншель Мошкович, Ушер Колишк⁵⁷ и Дувид водовоз и Гершко Александрович. По неумению оных грамоти, по прошению их подписал и писал из слов просителей, четырнадцатого класса Федор Безпоелков.

⁵⁷ Lectură nesigură.

Августа 23-го дня 1821 года.

Traducere

№ 2704, 23 august 1821.

Excelenței Sale Domnului Consilier de Stat Guvernatorului Civil al regiunii Basarabia și cavaler Constantin Antonovici Catacazi, a 15 sacagii creștini și evrei din orașul Chișinău iscăliți mai jos

Doleanță

La indicația Excelenței Voastre, întreaga obște creștină și evreiască a orașului Chișinău ne-a ales pentru căratul apei, ca noi să mai atragem încă 30 de sacagii din sărăcime, și de toți suntem 45. Noi, îndeplinind ordinul nacealnicului local, îndestulăm cu apă toate locurile fără nici măcar cea mai mică întrerupere, la fel în timpul construcției ostrogului, spitalului și parcului am dus apă fără nicio plată, precum și pentru brutarii militari, de unde avem a ne hrăni zilnic familiile și plătim dări la stat și impozite publice, ducând lipsuri, iar alte mijloace pentru a ne întreține familiile nu avem. Acum, străinii sosiți de peste Prut și ei se străduie să transporte apa în folosul lor, cu acordul Dumei, care ne impune pe aceștia să ni-i alăturăm în activitate, din care cauză noi ne putem pierde pâinea cea de toate zilele. În așa împrejurări, ne luăm îndrăzneala de a recurge la protecția și ocrotirea Excelenței Voastre și cu plecăciune Vă rugăm să porunciți, cui se cuvine, ca să interzică străinilor ce locuiesc temporar în oraș să care apă, pentru care așteptăm o milostivă rezoluție.

Alexandru sacagiu, Nester sacagiu, Isai sacagiu, Dumitru sacagiu, Matfei Durbașa, Ham Ușerovici, Leiba Gherșcovici, Șmuli Menașcovici, Nil Monusovici, Moșca Abramovici, Nahman Abramovici, Anșeli Moșcovici, Ușer Colișc și Duvid sacagiu și Gherșco Alexandrovici. Din neștiința de carte a acestora, la rugămintea și după cuvintele lor a semnat și scris funcționarul de clasa a XIV-a Fedor Bezpoelcov.

23 august 1821.

Fila 3

Господину Гражданскому Губернатору Кишиневской Градской Думы
Рапорт

На предписание Вашего Превосходительства от 27 Августа № 4457 по жалобе 15-ти человек водовозов последовавшее, о дозволении якобы сею Думою заниматься тем же промыслом к подрыву просителей прибывшим из-за границы людям.

Дума честь имеет донести что означенные пятнадцать человек водовозов, кои ради принятия на себя обязанности доставлять для городского гошпиталя и других казенных мест воды, освобождены по распоряжению начальства от воинского постоя и других общественных повинностей. Приняли за правило чтобы никто более без дозволения их не занимался сим промыслом и чрез сие ограничение при настоящем в городе многолюдстве возвысили цены на воду, почему дума прибавила к

нынешним 45 водовозам еще пять человек за поручительством здешних благонадежных жителей, чтобы сии прибавленные во всякое время года занимались сим промыслом безостановочно, на что и настоящие водовозы объявили в думе согласие.

№ 504, Сентября 12-го дня 1821 года.

Traducere

Domnului Guvernator Civil al regiunii Basarabia

Raport al Dumei Orășenești Chișinău

La adresa Excelenței Voastre din 27 august № 4457 privind plângerea a 15 sacagii, precum că spre dezavantajul lor Duma le-a permis unor oameni veniți de peste graniță să se ocupe de aceeași meserie.

Duma cu onoare Vă înștiințează că cei 15 sacagii, în schimbul îndeplinirii misiunii pe care și-au asumat-o, aceea de aprovizionare cu apă a spitalului orășenesc și altor instituții de stat, prin ordinul autorităților sunt eliberați de sarcina încartuirii trupelor și alte îndatoriri obștești. Ei socotesc drept regulă generală că fără învoirea lor nimeni n-ar putea să se ocupe cu această îndeletnicire și prin îngrădirea ce o fac acum, când populația urbei a crescut, au ridicat prețul apei. Motiv pentru care Duma a suplimentat numărul celor 45 de sacagii actuali cu încă cinci persoane, luate pe chezașia morală a unor orășeni demni de încredere, ca cei adăugați să se ocupe de meserie neconținut în tot timpul anului, iar pentru aceasta sacagii respectivi și-au dat acordul, în Dumă.

№ 504, 12 septembrie 1821.

Imagini

Fig. 1. Vedere panoramică asupra colinei Măzărache cu Biserica Nașterea Maicii Domnului și izvorul cel mare al Chișinăului, 1889
(Sursa: П. М. Кондрацкий, Кишинёв и его окрестности. 1889 г.)

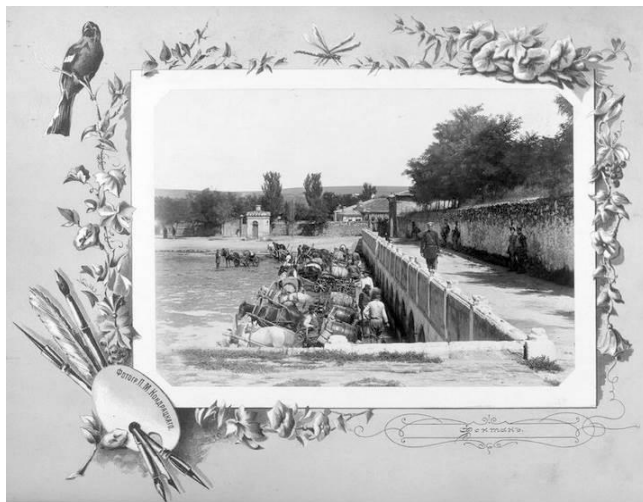

Fig. 2. Carele sacagiilor la şipotul de la poalele colinei Măzărache, 1889
(Sursa: П. М. Кондрацкий, Кишинёв и его окрестности. 1889 г.)

Fig. 3. Sacagiu chişinăuian, 1889
(Sursa: П. М. Кондрацкий, Кишинёв и его окрестности. 1889 г.)

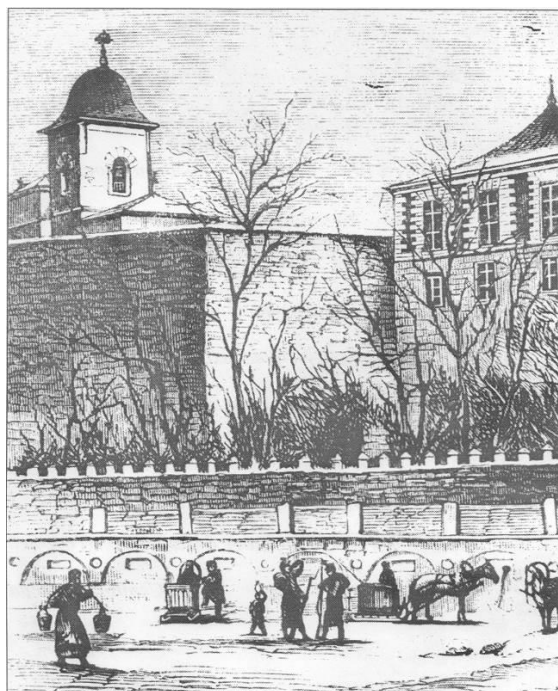

Fig. 4. Cișmele de sub dealul Bisericii Măzărache pe la anii 1870-1880
(Sursa: *Uzina de apă Chișinău* (ed. I), Chișinău, 2002, p. 145)

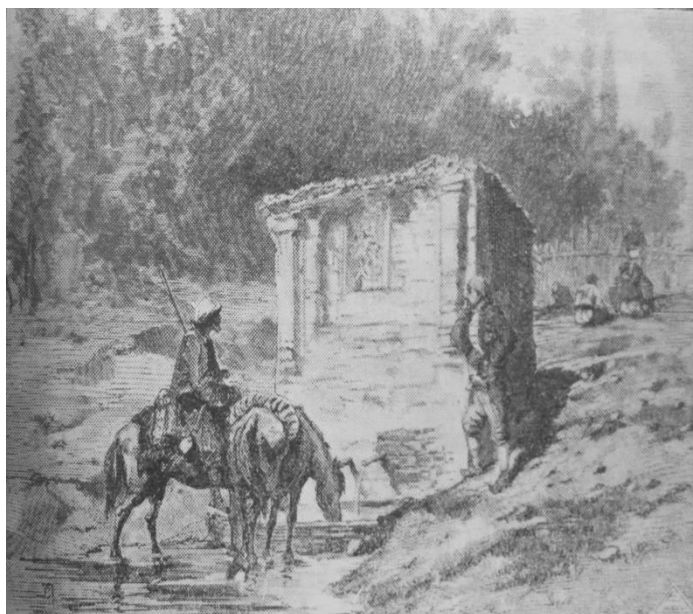

Fig. 5. Călăreți turci adăpându-și caii la cișmeaua Măzărache

Fig. 6. Anunț de mică publicitate privind oferta Atelierului de pe lângă apeductul Chișinăului, 1894

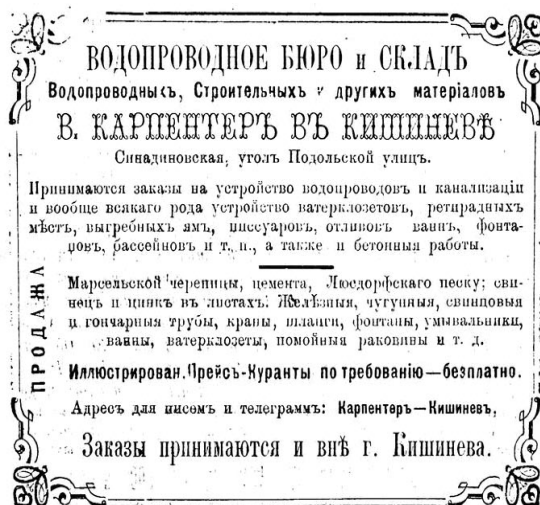

Fig. 7. Anunț de mică publicitate privind oferta Biroului V. Carpenter din Chișinău, 1894

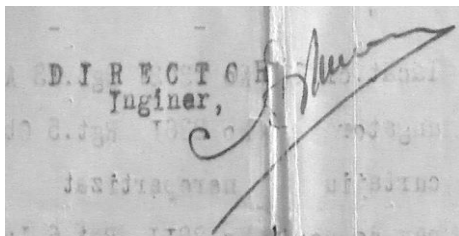

Fig. 8. Semnătura autografă a directorului Uzinei de apă din Chișinău, inginer Ilarie Arhanghelschii, 1934

Tabloul lucrătorilor angajați la Uzina de apă din Chișinău
pe anul bugetar 1933-1934
(ANRM. F. 679, inv. 1, d. 5655, partea 1, f. 218-219 și partea 2, f. 283-283 v.)

1a)

№	Numele și prenumele	Anul nașterii	Starea civilă	
			Dacă este căsătorit	Câți copii
1	Budz Ioachim	1870	căsătorit	2
2	Nagamatuliu Efim	1879	căsătorit	2
3	Prohorov Feodor	1895	căsătorit	1
4	Starjinschi Averchii	1891	căsătorit	3
5	Borisov (Berezov) Pavel	1898	căsătorit	-
6	Trofimov Leonid	1887	căsătorit	2
7	Savciuc Simeon	1895	căsătorit	-
8	Branic Feodor	1889	căsătorit	1
9	Formuzache Gheorghe	1888	căsătorit	1
10	Daniliuc Pavel	1880	căsătorit	3
11	Turuta Alexandru	1901	căsătorit	2
12	Tcaci Casian	1878	căsătorit	-

1b)

№	Profesia	Situația militară	Supușenia	Domiciliul
		№ livretului; Regimentul		Strada și №
1	mașinist	nerepartizat	română	Gh. Lazăr (Petropavlovscăia), nr. 87
2	mașinist	nerepartizat	română	Visterniceni, str. 22, nr. 2
3	mașinist	№1029; Armata 3 Grăniceri	română	Sf. Gheorghe, nr. 16
4	ajutor mașinist	№73; Regimentul 7 Vânători	română	Visterniceni, str. 52, nr. 2
5	ajutor mașinist	-	supus stră- in	Nicolae Bălcescu, nr. 31
6	ajutor mașinist	nerepartizat	română	Cuza-Vodă, nr. 16
7	ajutor mașinist	-	supus stră- in	Sf. Andrei, nr. 45
8	ajutor mașinist	№295; Regimentul 12 Infanterie	română	Grigore Ureche, nr. 47
9	ajutor mașinist	№165; C. R. Lăpușna	română	Stradela Inzov, nr. 12-5
10	ungător	№257; nerepartizat	română	Moica Veche
11	ungător	№307; dispensat	română	Constantin Brâncoveanu, nr. 3
12	ungător	-	supus stră- in	Alexandru Cotruță, nr. 24

2a)

a	b	c	d	e
13	Dumitrovski Victor	1898	căsătorit	1
14	Bazavluț Alexandru	1898	divorțat	-
15	Șestachevici (Ștacovici) Ion	1875	căsătorit	4
16	Stoica Vasile	1899	căsătorit	-
17	Harciuc Nicolai	1871	căsătorit	-
18	Curinski (Gurinski) Mihail	1898	căsătorit	1
19	Bulatov (Valatov) Nicolai	1899	căsătorit	1
20	Gladun Apolon (Anton)	1874	căsătorit	2
21	Benni Sava	1872	căsătorit	3
22	Rumm Anton	1872	căsătorit	3
23	Vinogradov Andrian	1881	căsătorit	2
24	Nicolau (Niculau) Ștefan	1900	căsătorit	-
25	Glevțov Nicolai	1892	căsătorit	1
26	Zatichianț Grigore	1896	necăsătorit	-
27	Nichitin Mihail	1902	căsătorit	2

2b)

a	f	g	h	i
13	lăcătuș clasa II	№2302; Regimentul 23 Artilerie	română	Poșta Veche, str. 5, nr. 12
14	ungator	№2361; Regimentul 5 Obuzieri	română	Ion Heliade Rădulescu, nr. 44
15	curtagiu	nerepartizat	română	Visterniceni, str. 52, nr. 3
16	paznic de noapte	№2211; Regimentul 6 Jandarmi	română	Poșta Veche, str. 19, nr. 13
17	strungar	nerepartizat	română	Cahul, nr. 27
18	lăcătuș clasa I	-	supus străin	Mihail Kogălniceanu, nr. 38
19	lăcătuș clasa I	№256; Regimentul 10 Vânători	română	Bugeac, nr. 10
20	lăcătuș clasa I	nerepartizat	română	Nicolae Bălcescu, nr. 11
21	monteur	nerepartizat	română	Fântâna Blanduziei, nr. 16
22	prim lăcă- tuș	nerepartizat	română	Regele Ferdinand I, nr. 51
23	lăcătuș clasa I	№1056; C. R. Lăpușna	română	Molocanski
24	lăcătuș clasa I	№36; Regimentul 3 Pionieri	română	Sf. Gheorghe, nr. 25
25	lăcătuș clasa I	Carnet de Ofițer №27; Regimentul 35 Artilerie	română	Mihail Kogălniceanu, nr. 73
26	lăcătuș clasa II	№219; Regimentul 12 Infanterie	română	Veniamin Costachi, nr. 14
27	lăcătuș clasa II	№280; Flotila Aeriană București	română	Iancu Văcărescu, nr. 10

3a)

a	b	c	d	e
28	Josan Filip	1900	căsătorit	2
29	Slepov (Șlepov) Andrei	1907	necăsătorit	-
30	Sachelarie Nicolai	1869	căsătorit	1
31	Badan Maxim	1873	căsătorit	2
32	Alexandrov (Alexandru) Dumitru	1899	căsătorit	4
33	Iacov (Iucov) Moisei	1866	căsătorit	5
34	Andreev Constantin	1877	căsătorit	-
35	Acbaș Leonid (Leonte)	1894	căsătorit	-
36	Jivodarenco Grigore	1903	căsătorit	1
37	Ianușevschi (Tamașevschi) Nicolai	1898	căsătorit	1
38	Zoltur Ion	1903	căsătorit	2

3b)

a	f	g	h	i
28	lăcătuș clasa II	№87; Regimentul 3 Pionieri	română	Hodoroja, nr. 38
29	lăcătuș clasa II	№9865; Arsenalul Geniilor	română	Tiraspol, nr. 12
30	supraveghetor la turnul de apă	nerepartizat	română	General Ioan Dragalina, nr. 22
31	supraveghetor la turnul de apă	nerepartizat	română	Haritonovca, str. 7, nr. 146
32	supraveghetor la turnul de apă	№2209; Regimentul 3 Jandarmi	română	Poșta Veche, str. 7, nr. 7
33	supraveghetor la turnul de apă și distribuitor de apă	nerepartizat	română	Regele Ferdinand I, nr. 20
34	monteur	№1059; Regimentul Grăniceri Lăpușna	română	Iancu Văcărescu, nr. 20
35	lăcătuș clasa I	Cerc. reformat №92, 20.X.1923	română	Regina Maria, nr. 19
36	lăcătuș clasa I	№90; Escadrila I Aviație București	română	Caucaz, nr. 20-29
37	lăcătuș clasa II	№158; Regimentul 5 Obuzieri	română	Sf. Andrei, nr. 40
38	lăcătuș clasa II	№49; Regimentul 7 Infanterie	română	Ecaterina Teodoroiu (Ogorodnaia), nr. 75

4a)

a	b	c	d	e
39	Nagamatuliu Pavel	1902	căsătorit	1
40	Ioachim Gheorghe	1897	căsătorit	-
41	Isaev Ion	1903	căsătorit	2
42	Banicovschi Ion	1899	necăsătorit	-
43	Malearevschi Vasile	1893	căsătorit	-
44	Mojaev Ion	1894	căsătorit	2
45	Pavlov Petre	1898	căsătorit	-
46	Diaconu Teodor	etatea 43 ani		
47	Surujiu Grigorie	etatea 30 ani		
48	Popa Alexei	etatea 42 ani		
49	Berezovschi Pavel	etatea 41 ani		
50	Snarschi Savelie	etatea 68 ani		
51	Rusu Teodor	etatea 48 ani		
52	Procopov Andrei	etatea 68 ani		

4b)

a	f	g	h	i
39	lăcătuș clasa II	Regimentul 24 In- fanterie	română	Nicolae Bălcescu, nr. 31
40	ajutor lăcătuș	№1528; Regimentul 30 Obuzieri	română	Tăbăcăria Nouă, nr. 3
41	ajutor lăcătuș	№983; Regimentul 1 Căi Ferate	română	Ecaterina Teodoroiu (Ogorodnaia), nr. 52
42	ajutor lăcătuș	№378; Regimentul 10 Vânători	română	Stradela Inzov, nr. 12-5
43	șef de echipă	-	supus străin	Purcel, nr. 29
44	mașinist	№1007; Divizia 3 Căi Ferate	română	Sf. Andrei, nr. 42
45	paznic de noapte	Regimentul 23 Arti- lerie	română	Ecaterina Teodoroiu (Ogorodnaia), nr. 26
46	păzitor			Visterniceni, str. 52, nr. 3
47	supraveghetor la turnul de apă			Schinoasa, nr. 49
48	distribuitor de apă			Petru Rareș, nr. 31
49	distribuitor de apă			Viilor, nr. 41
50	distribuitor de apă			Alexandru Sturza, nr. 11
51	distribuitor de apă			Stradela Inzov, nr. 12
52	distribuitor de apă			Sf. Ilie, nr. 49

Summary

The article deals with information regarding the issue of water supply in Chisinau city, referring to the activity of water carriers and of the Water Plant in the 19th century and the first half of the 20th century. The information was found in some inedited documents from the National Archive of the Republic of Moldova, as well as in publications little known to researchers in this field. We should

mention that water carriers were water merchants and the Water Plant was the conventional name given to the aqueduct built in the city in 1892.

In particular, we have studied a file from 1821 containing a petition of a group of 15 water carriers who asked the civil governor of Bessarabia to prohibit the activity of other water carriers. The latter ones were immigrants who came from Moldova across the Prut river and who started to sell water, thus creating competition on the market, something undesired by the petitioners. The governor ordered the public administration, the City Duma, to examine and solve the issue.

The documents of the file contain unpublished information about the profession of water carrier such as the legal framework of the profession, the number, ethnic background and religion of people performing that job, as well as their duties and privileges. The 15 chief water carriers were elected to do the job by Christian and Jewish communities of Chisinau. They had the right to hire themselves some other 30 water carriers who had to supply water to the hospital and other public institutions of the city and were exempted from military service and other social duties. It should be noted that the water carriers tried to raise the price of water sold to the population in a period of time when Chisinau was facing a demographic boom. To prevent the artificial increase in the water price, the City Duma appointed 5 other people as water carriers. These people were recommended by a group of citizens. The water carriers represented the poor layer of the city, most of them being members of the Jewish community, the others of the Christian townsfolk. The water carriers contributed to the creation of the public park, as well as to the construction of the urban hospital and the prison by supplying the building sites with water for free. At that time, the spring near the Church Nativity of the Theotokos, known also as the Mazarache Church, after the name of its founder – serdar Vasile Mazarache – was the main source of water in Chisinau. The decline of the water carrier profession began after 1892, when the first networks of the urban aqueduct appeared.

The article also sheds light on the Water Plant, presenting a lot of important information unknown to researchers, including a list of employees of the plant from 1933-1934, introduced now in the informational circuit. The authors of the article also present and comment some images dating from the end of the 19th century and featuring water carriers and the main spring of Chisinau.

© Sergiu TABUNCIC

III. SECOLUL XX

PROBLEMA BASARABIEI REFLECTATĂ ÎN PRESA BUCUREȘTEANĂ. ZIARELE *MOLDOVA* ȘI *SEARA* 1915

Eugen-Tudor SCLIFOS

După raptul teritorial din 1812, în 1856 și 1878 Basarabia s-a aflat în atenția Marilor Puteri, care aveau interesele lor în această regiune a sud-estului european. La 1856 concertul european consideră important ca sudul Basarabiei să fie cedat Moldovei, pentru a-i tăia accesul la Dunăre. Deși au existat tentative românești de restituire în integritate a Basarabiei¹, cu acest lucru nu erau de acord cabinetele de la Tuilleries și Saint-James. Alexandru Ioan Cuza, după unirea din 1859 a urmărit cu tenacitate menținerea graniței basarabene, sancționată de congresul de la Paris din 30 martie 1856, apoi de conferința de la Paris din 1857, care a pus capăt luptei diplomatice între marile puteri pentru sudul Basarabiei². Justă este afirmația lui Dimitrie A. Sturdza, care declara următoarele în 1878 referitor la momentul 1856 și scopurile urmărite de Marile Puteri: „De ce ni s-a dat Basarabia? Pentru că am cerut-o? Pentru că Europa a vrut să ne fie plăcută? Pentru că ne tragem de la împăratul Traian? Nicidecum. Basarabia s-a dat, la 1856, pentru că puterile cele mari ale Europei au crezut că este un interes european de a îndepărta Rusia de la Dunăre”³. Dacă în 1856 se repara parțial o greșală istorică, la 1878 Europa nu avea nicio reacție, ba mai mult, arăta indiferență la pretențiile Rusiei asupra sudului Basarabiei. Istoricul Gheorghe Brătianu menționa tot în contextul anului 1856, importanța Dunării: „Basarabia, totuși, înseamnă Dunărea... și de aceea problema Basarabiei nu este numai de interes local, specific românesc, ci o problemă europeană. Ca și Olanda la gurile Rinului, noi îndeplinim la gurile Dunării o misiune internațională”⁴.

Momentul 1878 a însemnat ruperea legăturilor cu Basarabia, prin reanexarea celor trei județe din sudul Basarabiei de către Rusia⁵. Înainte de

¹ Paul Cernovodeanu, *Inițiative românești de redobândire a Basarabiei în perioada Războiului Crimeii (1854-1856)* // Revista Istorică, 3, nr.1-2, 1992, p. 81-96.

² Sever Mircea Catalan, *Principiul integrității teritoriale în politica românească în vremea lui Alexandru Ioan Cuza* // Revista Istorică, nr. 7-8, 1992, p. 753.

³ *Basarabia și Dobrogea, Cuvânt rostit în Senat la 28 septembrie 1878 de Dimitrie A. Sturdza*, București, 1878, p. 24.

⁴ Gheorghe Brătianu, *Basarabia, drepturi naționale și istorice*, București, Editura Semne, 1995, p. 89.

⁵ Un memorabil studiu la această temă este cel al cercetătoarei Barbara Jelavich, *Russia and the Reacquisition of Southern Bessarabia, 1875-1878* // Sudost-Forschungen, tom. 28, 1969, p. 199-237. De asemenea menționăm studiul lui Ion Varta, *Rusia și chestiunea basarabească în perioada războiului de independență, 1877-1878 (în lumina unor documente din arhivele Rusiei)* // Revista de Istorie, 1993, 3, nr. 7-8, pp. 735-751. Elocvent este și studiul lui Liviu Brătescu, *Relații româno-ruse (1878-1888). Tensiuni, conflicte și încercări de reconciliere* // La Frontierele civilizațiilor: Basarabia în context geopolitic, economic, cultural și religios, Galați, 2011, p. 113.

cedarea sudului Basarabiei regele Carol I, într-o scrisoare către tatăl său, scria: „Basarabia este un preț de pace foarte comod, care nu costă nimic pentru Puterile Mari și la care Rusia ține mai mult decât la cele mai multe foloase câștigate în ultima campanie”⁶. Astfel, după trădarea rusească Regatul României se orienta spre Germania.

Sub presiunea exercitată de cele două blocuri militare angrenate în prima conflagrație mondială, Regatul României era pus în situația dificilă de a alege de partea cui să lupte. Totodată, miza participării în război era una vitală, care putea duce la reunirea teritoriilor aflate sub dominație străină. Promisiunile care veneau din partea Puterilor Centrale, în vederea recuperării teritoriului dintre Prut și Nistru, nu au putut atrage guvernul României de partea sa. Era evident că România, care în anul 1915 se afla în neutralitate, se orienta semnificativ spre puterile Antantei. Ca urmare, problema Basarabiei avea să fie amânată, iar întâietate avea să aibă să aibă Transilvania.

Exista pe eșichierul politic din România și dintre cei care susțineau lupta pentru redobândirea Basarabiei alături de Puterile Centrale. Ideile cu privire la necesitatea și pericolul reprezentat de țarism sunt abordate în publicațiile *Moldova*, *Steagul*, *Dreptatea* și *Ziua*, dar ideile vehiculate aveau un impact redus în opinia publică românească. În continuare vor fi supus atenției, în special, periodicele *Moldova* și *Seara*, care ieșeau în evidență prin abordarea problemei basarabene.

Ziarul *Moldova* scos la inițiativa omului politic conservator Petre Carp, sub atenta îngrijire a lui Virgil Arion a abordat într-o serie de articole problema Basarabiei și importanța acesteia pentru regiunea istorică a Moldovei, dar și pericolul reprezentat de țarism pentru românism. Eugen Lovinescu face o afirmație, care ilustrează în termeni elogioși persoana lui Virgil Arion susținător al idealului național care „s-a strămutat dintr-o dată din Ardeal în Basarabia”⁷, iar Constantin Stere poartă „aureola de martir basarabean”⁸. Acest ziar însă avea o rezonanță redusă pentru opinia publică, reprezentând doar o minoritate neînsemnată, și susținea întreaga activitate sub lozinca *Germania e invicibilă*⁹.

Opțiunea Regatului României de a lupta de partea Rusiei nu era luată în considerație de periodicul menționat mai sus, care a apărut doar în anul 1915. Colaborarea cu Puterile Centrale era văzută ca un mijloc de recuperare a teritoriului anexat, în mod abuziv, de Imperiul Rus prin tratatul de la București din 1812, adică „salvarea a aproape două milioane de români”¹⁰, dar și îndepărtarea de la granițele României a orice presiune pan-

⁶ *Memoriile regelui Carol I al României (de un martor ocular)*, vol. IV, București, Editura Machiavelli, 1994, p. 127.

⁷ Eugen Lovinescu, *Pagini de război*, București, s.a., p. 122.

⁸ *Ibidem*, p. 125.

⁹ Ion Agrigoroaie, *Opinie publică și stare de spirit în vremea Războiului de Întregire și a Marii Uniri*, Iași, Editura Fundației AXIS, 2004, p. 23.

¹⁰ C.N., *Basarabia sau Transilvania // Moldova*, 4 martie 1915.

slavistă. În acest context se înscrie și scrisoarea publicată de Vasile Stroe: „Ce soartă mai avem și noi moldovenii, frate. Biata Bucovină numai foc și sânge; Basarabia adormită de multă vreme. Rămâne Moldova, măcar pe ea s-o scăpați prin înțelepciune ori prin vitejie”¹¹. Întrebarea era de ce Petre Carp era un atât de fervent apărător al Moldovei. El considera că teritoriul reunit al Moldovei e mai important decât Transilvania: „E ceva pe lume cu care nu se poate lupta: e puterea adevărului; e simțul de conservare a țării, destinul ei. Cu Rusia în contra României niciodată nu va merge poporul românesc”¹².

Virgil Arion într-o serie de articole intitulate sugestiv *Basarabia* critică pasivitatea punerii în discuție a problematicii Basarabiei, considerată de acesta o regiune istorică importantă, făcând o analogie cu Alsacia și Lorena, regiuni pe care Franța le pierduse în urma războiului franco-prusac din 1870-1871: „Basarabia! Biata Basarabie! Ea n-are decât 46 de mii de kil. pătrați și numai 1,800,000 locuitori. Pentru atâta lucru să lupte românii de azi? Alsacia și Lorena n-are decât 14,000 kil. pătrați și Franța își pune în primejdie rezistența pentru recucerirea ei”¹³.

Intellectualitatea din Moldova considera că deși rușii se arătau binevoitori, nu trebuie de avut încredere în ei, în special datorită manierei în care au procedat în anul 1878. Susținătorii politicii de apropiere de Rusia trebuie să fie circumspecți, pentru că puterea de la Moldova nu își va onora cuvântul. O victorie a Antantei era văzută de aceștia ca începutul hegemoniei rusești în Europa, iar Anglia guvernând cu autoritate mărilor. Sunt catalogați drept rusofili N. Iorga, Ioan Brătescu-Voinești, Gheorghe Dragu¹⁴.

Astfel se făcea o distincție clară între stăpânirea Transilvaniei și a Basarabiei: „pentru Ardeal am sacrificat Basarabia, o veche țară românească, pentru a servi Ardealul am servit interesele statului Român la gurile Dunării, de dragostea Ardealului ne-am împăcat cu ideea unei stăpâniri moscovite exclusive la Marea Neagră și Constantinopol”¹⁵.

Vocea cea mai convingătoare a periodicului *Seara* era a lui Dimitrie Karnabatt, de origine bulgar, dar care în mod surprinzător milita pentru intervenția României alături de Puterile Centrale în război, cu scopul recăpătării Basarabiei. Acesta era cunoscut în perioada Primului Război Mondial ca un gazetar care colabora la ziarul menționat și la *Gazeta Bucureștilor*, deja sub ocupație militară germană. Pe parcursul anului 1915, când România se afla în neutralitate, Dimitrie Karnabatt scrie o serie de articole dedicate importanței teritoriului dintre Prut și Nistru. El considera că revendicările naționale ale României ar trebui să se îndrepte spre Basarabia, aco-

¹¹ Vasile Stroe, *Scrisoarea unui basarabean* // Moldova, 6 martie 1915.

¹² R. G., *Petre Carp și Moldova* // Moldova, 14 martie 1915.

¹³ Virgil Arion, *Basarabia* // Moldova, 17 martie 1915.

¹⁴ Kordian, *Civilizația europeană și rusofiliile noștri* // Moldova, 1 noiembrie 1915.

¹⁵ Idem, *Interesele Ardealului și politica noastră rusofilă* // Moldova, 16 noiembrie 1915.

lo de unde „vine strigătul înăbușit al agoniei românismului, căci din acea parte vine primejdia de moarte chiar pentru existența Regatului”¹⁶. Gazarul Karnabatt avea încrederea că printr-un concurs favorabil de împrejurări Basarabia va scăpa de sub „teroarea fantomei roșii”¹⁷ reprezentată de absolutismul țarist, iar într-o perioadă scurtă de timp vor „respira aerul înviorător al eliberării”. Acesta făcea aceste afirmații și în contextul numeroaselor victorii ale germanilor pe frontul de est, considerat un moment oportun pentru redobândirea „oropsitei și martirizatei Basarabii”¹⁸. De asemenea, acesta aprecia că „Basarabia reluată ne-ar aduce un spor de putere care ne-ar permite să menținem și armata, și bugetul în starea lor normală, și Germania recunoscătoare ne-ar mai înlesni lichidarea situației noastre financiare”¹⁹.

Urmărind cu atenție orice propunere venită din partea guvernului țarist, Dimitrie Karnabatt considera că Rusia, pentru a-și arăta intențiile bune față de România, ar trebui să cedeze Basarabia, dând ca exemplu faptul că Austria era de acord cu cedarea Tretinului către Italia²⁰.

În situa de articole dedicate problematicei Basarabiei, acesta scrie și despre politica de deznaționalizare a țarismului, dar și despre „amiciția” Rusiei cu România. El împărtășește cititorilor părerea că România nu a reușit să păstreze pe un termen mai lung cele trei județe din sudul Basarabiei, nu „dușmăniei” Rusiei, ci tocmai „prieteniei” colosului moscovit, care a săvârșit această „rapacitate”²¹, amintirea fiind vie și în acea perioadă. La aceste afirmații acesta mai adăuga că este foarte important, în primul rând, ca Regatul României să adere la o alianță, pentru că statele mici și mijlocii din sud-estul Europei nu pot rezista singure împotriva marilor puteri. În acest sens a dat și un exemplu concret – Marea Britanie, care a renunțat la „splendida izolare” pentru a face parte din Antanta.

Dimitrie Karnabatt critică și naivitatea oamenilor politici, care cred în promisiunile țarului de a elibera popoarele subjugate, ceea ce face „să renunțăm la acțiunea noastră de revendicare a Basarabiei și la realizarea idealului național și redobândirea pe veci a provinciei ruptă din trupul Moldovei acum o sută de ani”²², pentru că Regatul României are dreptul legitim de a cere înapoierea Basarabiei²³.

De aceea, era important ațintirea oamenilor politici spre Prut, iar în sprijinul acestei afirmații Karnabatt scria: „Încordarea și avântul nostru nu

¹⁶ Dimitrie Karnabatt, *Spre Basarabia* // Seara, 3 martie 1915.

¹⁷ Dimitrie Karnabatt, *Basarabia va fi a noastră* // Seara, 5 iunie 1915.

¹⁸ Dimitrie Karnabatt, *Din dezastrul rusesc răsare Basarabia* // Seara, 2 iulie 1915. Idem, *Evenimentele ne împing la acțiune împotriva Rusiei* // Seara, 21 iulie 1915.

¹⁹ Dimitrie Karnabatt // Seara, 4 martie 1915

²⁰ Dimitrie Karnabatt, *Noi oferte muscălești?* // Seara, 5 iulie 1915.

²¹ Dimitrie Karnabatt, *Da! Vom păstra Basarabia* // Seara, 22 iulie 1915.

²² Dimitrie Karnabatt, *Minciunile țarului* // Seara, 25 iulie 1915.

²³ Dimitrie Karnabatt, *Idealul național* // Seara, 3 noiembrie 1915.

trebuie să se pironească la Dunăre, ci să sboare spre Prut, unde ne așteaptă atâtea brațe întinse, atâtea mâini care își găsesc expresiunea în aceleași graiu latin, pentru a întemeia pe solida temelie a Basarabiei era acțiunii istorice a unității sufletești și teritoriale a României integrale”²⁴.

Și nu în ultimul rând, Karnabatt combătea următoarele afirmații: „nu ne trebuie acum Basarabia. Ar fi o adevărată primejdie reluarea Basarabiei”²⁵, declarându-se ferm pentru necesitatea redobândirii Basarabiei cât mai curând.

Periodicul *Seara* critică și unele afirmații ale istoricului Nicolae Iorga cu privire la orientarea României în război. Iată ce este scris în numărul din septembrie 1914: „Ne-am învoit asupra neutralității României, fiindcă nu se putea, fiindcă era o imposibilitate națională, o imposibilitate morală să mergem cu Austro-Ungaria, fie și pentru Basarabia de mâine, pentru teribila răzbunare de poimâine a unei Rusii care nu e încă în halul Austro-Ungariei”²⁶. Ziarul bucureștean critica aceste aprecieri ale distinsului istoric, care era de părere că România nu putea lupta de partea Austro-Ungariei, datorită politicii dure de maghiarizare duse de aceasta. Istoricul român uita să menționeze că condițiile în care se găsea teritoriul dintre Prut și Nistru erau cu mult mai dure, iar legăturile culturale cu Regatul erau practic inexistente.

Publicistul I. Bradu punea în discuție unele aprecieri ale istoricului Iorga cu privire la cele două provincii românești, aflate sub ocupație străină. Publicistul român pornește de la unele poziționări ale lui Iorga, care afirma că în România „trebuie să lăsăm mai întâi să acționeze mâna dreaptă și apoi mâna stângă”²⁷. În percepția sa „mâna dreaptă” reprezenta Ardealul, iar „mâna stângă” Basarabia. Iorga aprecia că Ardealul reprezenta punctul de reper în apărarea existenței României²⁸. Aceste argumente erau combătute de Leon C. Cosmovici, într-un număr din periodicul *Evenimentul*, care declara că „idealul nostru național este o monedă pe care se află săpat pe una din fețe Basarabia și pe cealaltă față teritoriile dintre Carpați și Tisa. Și o efigie și cealaltă, au aceiași valoare, și niciuna și nici alta, nu pot îngădui cea mai mică știrbire”²⁹.

Victor Miu, un bun ziarist al periodicului *Seara*, era foarte atent la politica externă a Imperiului Rus și impactul acesteia asupra României. Acesta punea în discuție și comportamentul „rușinos” al Rusiei la 1878, când au reanexat cele trei județe din sudul Basarabiei. Faptul că românii nu doreau să o cedeze a dus la amenințări dure din partea Rusiei³⁰. Victor Miu aduce în

²⁴ Dimitrie Karnabatt, *Spre Prut! Nu spre Dunăre* // *Seara*, 19 august 1915.

²⁵ Dimitrie Karnabatt, *Calea reală duce în Basarabia* // *Seara*, 21 iunie 1915.

²⁶ *Seara*, 5 septembrie 1914.

²⁷ I. Bradu, *Formula d-lui Iorga* // *Seara*, 18 februarie 1915.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Leon C. Cosmovici, *Basarabia sau Transilvania* // *Evenimentul*, 12 martie 1915.

³⁰ Victor Miu, *Planurile Rusiei și miopia unora dintre politicieni* // *Seara*, 24 ianuarie 1915.

prim-plan atitudinea dură a guvernului rus în 1878 cu privire la cedarea sudului Basarabiei. El considera că e timpul acțiunii împotriva Rusiei: „Răpirea banditească a Basarabiei, ca și amenințarea de a ne ocupa țara în 1878, ar trebui să ne trezească”³¹. Ziaristul român face și o radiografie a momentelor dureroase din istoria Basarabiei din anii 1812 și 1878³². În contextul anului 1878 în articolul acesta autorul reproduce o parte din textul telegrammei trimise lui Mihail Kogălniceanu de către agentul diplomatic al României la Petersburg, după întrevederea avută cu cancelarul rus Mihail Gorceakov: „E adevărat că guvernul d-v socoate să protesteze contra articolului 8 al tratatului de la San Stefano, care rezerva armatei din Bulgaria comunicațiile sale cu Rusia prin România? Dacă împăratul deja rău dispus față de dv. din cauza atitudinii avute în chestia Basarabiei ar afla că o asemenea declarație a fost făcută va pierde orice răbdare. El m-a însărcinat să vă spun pentru a comunica guvernului dv. că dacă aveți intenția de a protesta sau a vă opune la articolul menționat, va ordona ocuparea României și dezarmarea armatei române”³³. Trebuie de menționat faptul că țarul a fost salvat de la dezastru de vitejia armatei române³⁴.

Victor Miu aduce argumente indiscutabile asupra situației total opuse din cele două provincii, Transilvania și Basarabia. El adăuga că Transilvania a avut mereu legături cu românii din Regat, pe când țărani din Basarabia nu au alt „instrument de cultură națională decât biciul stăpânirii țariste”³⁵. Se considera că realipirea Basarabiei, ar avea un beneficiu major, prin controlul gurilor Dunării.

În paginile ziarului *Seara* se găsesc și critici aduse Ligii Culturale. Sub pseudonimul S. R, acesta scrie despre întrunirea Ligii Culturale din februarie 1915, care considera oportun ca atenția românilor să se îndrepte, mai întâi spre Transilvania, iar teritoriul dintre Prut și Nistru să fie redobândit ulterior. Aceste afirmații aparțineau nimănui altuia decât istoricului N. Iorga³⁶. Acest fapt este semnalat și de M. N. Pacu, fost senator, care considera activitatea Ligii Culturale insuficientă pentru realizarea dezideratului românesc, deoarece aceasta își îndrepta privirea doar spre Transilvania, dar uitând cu desăvârșire de Bucovina și Basarabia³⁷. Se mai apreciază că problema Basarabiei a fost scoasă de pe lista de priorități a Ligii Culturale deja de 3 ani³⁸.

Într-o caricatură semnificativă, care scoate în evidența „prietenia moscovită”, este prezent un urs și un dorobanț. Sub ea este scrisă această con-

³¹ Victor Miu, *Dușmanii noștri de moarte sunt rușii* // Seara, 9 februarie 1915.

³² Victor Miu, *De ce ne-au înșelat și furat Rușii de-a lungul istoriei* // Seara, 13 februarie 1915.

³³ Victor Miu, *Între Germania și Rusia* // Seara, 16 februarie 1915.

³⁴ Victor Miu, *Colosul putred* // Seara, 14 august 1915.

³⁵ Victor Miu, *Transilvania și Basarabia, din punct de vedere al existenței României* // Seara, 19 martie 1915.

³⁶ S. R, *Adio Basarabie!* // Seara, 17 februarie 1915.

³⁷ M. N. Pacu, *Asupra idealului nostru național* // Seara, 19 februarie 1915.

³⁸ D. B., *Uitarea Basarabiei* // Seara, 12 martie 1915.

statare, care înfățișa exact comportamentul Imperiului Rus la 1877-1878: „să-mi țin buzunarele! Căci la 1877, când m-a strâns în brațe, mi-a șterpelit Basarabia! Cine știe ce-o fi vrând acum!”³⁹. Acest fapt ilustrează fără nici un dubiu faptul că acest periodic se arăta precaut la adresa Rusiei, în condițiile în care se purtau negocieri intense cu guvernul României.

N. Cristian este și mai tranșant în atitudinea României față de Basarabia, declarând că românii au uitat cu desăvârșire de frații basarabeni aflați sub dominație țaristă⁴⁰. Se aduceau în prim-plan mărturisirile făcute de un ministru rus, probabil Poklewski-Koziell, care declara următoarele: „Trebuie să se știe că poporul român nu poate să uite pe conaționali săi din Basarabia, precum nici noi nu putem pe conaționali noștri din Galiția și Pocuția! Noi n-avem frați în Basarabia, noi dorim din tot sufletul mărirea Rusiei, o Rusie mare, cu gurile Dunării cu Marea Neagră, cu strămtorile, Țarigradul”⁴¹.

În articolele publicate în *Seara* se combate cu tărie ideea vehiculată de faptul că dacă Regatul României va putea obține Basarabia, Imperiul Rus mai devreme sau mai târziu o va revendica înapoi⁴². Astfel, se promovează ideea, că trebuie de ajuns la un consens cu reprezentății blocului militar condus de Germania, pentru a evacua Bucovina, iar România să-și desfășoare acțiunile și asupra Basarabiei⁴³.

În prim-plan sunt aduse aprecieri ale marilor oameni politici ai secolului al XIX-lea, care au cunoscut politica rusească cu referire la Principatele Române. De exemplu, Ion Heliade Rădulescu aprecia că „a nega reaua credință față de Rusia, înseamnă a nega însăși istoria”, iar în *Scrisoare către români*, publicată în „Curierul de Ambe Sexe” în 1850, descrie în termenii definitorii atitudinea colosului moscovit față de români: „Smuls am masca Țarului și am înfierat pe acest faraon de la Nord. Această Rusie care vă trimisese zavera cu Ipsilanti, care vă aduse holera și Regulamentul de la 1828, tot această ortodoxă și protectoare nu încetează prin uneltele sale a vă tortura din nou pacea”⁴⁴. La rândul lui C. A. Rosetti, în *Scrieri din Junețe și Exil*, vol. I, scrie următoarele, cu referire la vecinul de la răsărit: „Rusia nu este un stat, ci o iasmă, o lănțuire silnică, nedreaptă și nefirească un iad al popoarelor”. Scriitorul și diplomatul român Vasile Alecsandri denunța pericolul reprezentat de ruși. Într-o scrisoare către Iacob Negruzzi acesta îi împărtășește temerea că Rusia va lua sudul Basarabiei, în 1878: „Acum să vorbim puțină politică, deși nu este obiceiul nostru. Te temi că ni se va lua Basarabia! Și eu mă cam tem”⁴⁵. Vasile Alecsandri constata cu mâhnire că în

³⁹ Seara, 27 februarie 1915.

⁴⁰ N. Cristian, *Noi și Basarabeni* // Seara, 7 martie 1915.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Hirpus, *Reluarea Basarabiei, un argument rusesc* // Seara, 18 martie 1915.

⁴³ Hirpus, *Când intrăm în Basarabia: o alianță româno-bulgară* // Seara, 7 iulie 1915.

⁴⁴ Seara, 15 martie 1915.

⁴⁵ Seara, 23 august 1915.

România există oameni politici, care simpatizează Imperiul Rus. „Cum, esclama Alecsandri acum 27 de ani, noi care cunoaştem pe vecinii noştri de aproape, noi care am mâncat papară căzăcească, am şi uitat trecutul? Şi generaţia noastră actuală să fi prins orbul găinilor?”⁴⁶.

Publicaţia *Seara* încearcă să explice atitudinea lui Constantin Stere, care este catalogat drept „trădător de neam”. I. Bradu aduce un argument în acest sens, care nu poate fi ignorat, şi anume acela că politica externă a României de la anul de tristă amintire 1878 s-a îndreptat iremediabil spre Germania. Această nouă orientare a României este susţinută de oamenii politici ai vremii ca Titu Maiorescu şi Petre Carp⁴⁷.

Cum s-a putut observa aceste publicaţii au abordat constant pe parcursul anului 1915, problema Basarabiei, pentru a deştepta conştiinţa naţională, care era îndreptată mai mult spre Transilvania. Impactul acestor articole era redus pe scena politică, în condiţiile în care aceste publicaţii era catalogate drept germanofile, iar ideile vehiculate nu aveau impact foarte mare asupra opiniei publice.

Anexă **Scrisoarea unui basarabean**

Dragă frate,

În sfârşit am primit ziarele din ţară, pe care le aşteptam ca ziua Paştelui. Vai de pielea celui ce le-a adus dacă l-ar fi prins. Îi putrezesc ciolanele în cine ştie ce pădure din Siberia.

Le-am citit ca pe nişte cărţi sfinte. Să mă fi văzut nu ştiu, ai fi râs ori mai degrabă ai fi plâns. Am aşteptat să se înnopteze, am astupat bine ferestrele, şi apoi la un capăt de lumânare, care să nu deie multă lumină, le-am sorbit cetindu-le. Lacrimi în picurau pe hârtie, dar lacrimi amare nu numai pentru că mă ascundeam ca un tâlhar ca să le citesc, ci mai mult de ceia ce citeam în ele.

Vitregă ne-a fost soarta noastră a moldovenilor. Dureroaşă şi amară ni e viaţa. Şi voi, cei liberi, cei plini de lumină, veniţi acum de mai turnaţi venin în paharul plin de otravă.

Cât sunteţi de nedrepti, frate dragă. După ce ne-aţi lăsat pentru un veac fără să daţi semn de viaţă, după ce nu ne-aţi aruncat nici măcar o vorbă de mângâiere, acum când toate frăţile dintre neamuri să deşteaptă voi ne daţi şi mai mult, fără milă, uitării.

Citesc demersurile marilor noştri conducători, urmăresc vorbele înflăcărate ale istoricilor voştri, caut în cuvântările ţinute la societatea pentru unirea-culturală a tuturor românilor. Nimic, nici pomeneală de noi, care asistăm muţi la pregătirea sicriului ce ne va închide. Alţii îl fac, iar voi bateţi cuie, de ne străpung carnea şi inima.

⁴⁶ A. Calomfir, *Instrumentele lui Naşa Brat* // *Seara*, 24 august 1915.

⁴⁷ I. Bradu, *Cazul Stere* // *Seara*, 25 ianuarie 1915.

Toată căldura sufletelor voastre pline de entuziasm o cheltuiți numai pentru cei a căror trâmbițași s-au putut amesteca printre voi, îndemnându-vă să fiți nedrepti. Să uitați pe Ștefan cel Mare, Alexandru cel Bun, să nu vă aduceți aminte nici de Hotin, nici de Chilia ori Cetatea Albă.

Deși nu a sosit încă vremea faptelor, chiar vorba vi e scumpă pentru noi. Nici măcar nu pomeniți, așa la întâmplare, ca să nu pierdem nădejde, oricât de îndepărtată ar fi îndeplinirea ei.

Câtă nedreptate Doamne, câtă nedreptate chiar din partea fraților noștri!

Se poate, asemenea oare viața noastră cu viața celor pe care îi doriți atâta? Ei sunt liberi ca și voi. Ei pot să învețe de la dascălii școlilor graiul strămoșesc. Ei înțeleg, în biserică ruga fierbinte către Domnul. Ei pot să se miște, să se plângă, să se lupte.

Între ei și voi, nu e nici un zid. Ceia ce voi scrieți, ei citesc. Ceia ce voi cântați, ei aud și se bucură. Pe când noi, sărmanii! Prutul e mai adânc decât gheana, mai lat decât oceanul. Noi ne sbatem în neștiință, murim cu zile. Școlile, unde sunt și câte sunt, ale împărăției! „Tatăl nostru” e zis de preoți străini în graiu străin. Ne prăpădim duși peste Nistru, rățâcind până la Bug, iar vatra noastră o iau neamurile străine, aduse anume pentru ca să nu ne vedem niciodată.

Pierim, frate, pe tăcute. Nouă nu ne e dat nici măcar să ne plângem, să ne cunoaștem, să cântăm. Și când socoteam și noi, în sufletul nostru, că a venit vremea măcar să auzim glasuri frățești din depărtare, măcar că punem palma pâlnie la ureche, pace bună, nici un freamăt cât de ușor nu se aude. Ne-ați dat uitării, Frate. Lacrămile curg, curg șiroaie, căci e plânsul ceasului de pe urmă, când te desparți după cineva scump.

Aveți dreptate e vremea celor tari. Cei slabi, slăbiți de înstrăinare, trebuie să piară. Dar nu vă gândiți la ce va duce nepăsarea voastră, nu vă trece prin inimă ca o săgeată, că laba namilei ce nu se mai satură poate să se întindă și dincolo de Prut. Ce soartă mai avem noi moldovenii, frate. Biata Bucovina numai foc și sânge. Basarabia adormită de multă vreme. Rămâne Moldova: măcar pe ea scăpați-o. Prin înțelepciune, ori prin vitejie. Noi suntem istoviți fără luptă, ca și o buruiană crescută la întuneric. Dacă vreți, nu mai munții, băgați de samă și nu lăsați în părăsire nici plaiurile călcate de vitejii lui Ștefan.

Ei, dar se vede că așa le e scris moldovenilor. Au fost odată mari, au fost viteji, și înțelepți, dar vitregia soartei i-au adus la fel cu polonii. Acum ei sunt împinși la pieire. Rând pe rând s-a dus Bucovina, s-a dus Basarabia și acum e în pericol Moldova. Orbește Dumnezeu câte odată și pe popoare, cum orbește și pe om. De dragul Franței, la care țineți se vede mult, vreți să dați mâna cu cei ce ne strâng de gât ca să nu putem nici măcar vorbi, nu numai să țipăm. Voi v-ați găsit să strigați, veniți în apărarea latinității, chiar cu pericolul de a ieși schilodiți. Spre apus v-a fost cătarea, spre apus cătați și acum. Noi.... Ce să mai vorbesc de noi, când nu vă îngrijiți de trupul vostru

de azi. I-ați pus doar de mult brâu de foc, tăindu-l de bună voie în două. În mâinile tale stă soarta noastră, Doamne, nu ne da pieirii.

Al tău frate V. Stroe.

Sursa: *Moldova*, 6 martie 1915).

Summary

This study aims to reflecting the problem of Bessarabia in the romanian press in 1915. The focus will be on the newspapers „Moldova” and ” Seara” periodical publications, which in a numbers of articles analyzes the importance of territory between the Prut and Dniester to the Kingdom of Romania. The newspaper „Moldova” proclaimed the necessity that Bessarabia was issue under Tsarist rule and basic slogan was Germany is invincible. For Virgil Arion the bessarabian territory is considered most important than Transylvania, Bessarabia considered important, because of the harsh conditions imposed by tsarism. Virgil Arion consider that Bessarabia as were important how for the France is Alsace and Lorraine, lost after the Franco-Prussian War in 1871. The periodical „Seara” was more trenchant statements. This publication writes about the heavy conditions in Bessarabia, Râromanian province which suffers of russification and denationalization. It is considered necessary to fight on the side of Germany to recover Bessarabia. These publications had little impact on the Romanian political scene.

© **Eugen-Tudor SCLIFOS**

RELAȚIILE DINTRE SACRU ȘI PROFAN SAU ATITUDINEA CULTELOR FAȚĂ DE STAT

Nicolae FUȘTEI

Relația dintre partea sacră și partea profană a societății este un subiect destul de vechi și delicat. Pentru confesiunile creștine punctul de plecare în determinarea poziției față de stat îl constituie principiul evanghelic „Dați dar Cezarului ce este al Cezarului și lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu” (Matei 22,21), Noul Testament introduce o idee care se va dovedi extrem de influentă, cea a separației dintre stat și religie.

Însă acest postulat biblic, este în mod diferit înțeles și realizat de diferite confesiuni. Practic, fiecare confesiune religioasă își are viziunea sa asupra relațiilor dintre sacru și profan, culte și stat.

În continuare vom examina atitudinea celor mai răspândite confesiuni din actualul teritoriu al Republicii Moldova în perioada sovietică.

Pentru început ne vom opri asupra atitudinii Biserici Ortodoxe față de stat.

Biserica își poate îndeplini misiunea doar în timp. De sub categoria timpului nu se poate sustrage nimeni.

Pentru viața și misiunea Bisericii, cea mai de seamă dintre realitățile istorice ale vieții omenești, în continuă transformare este Statul.

Dar, precum Biserica nu și-a formulat o teză de credință despre o anumită vreme sau despre condițiile ei, tot așa ea nu și-a fixat o învățătură sau o doctrină a ei despre Stat și despre raporturile sale cu acesta, așa încât, în această privință, ea nu are o axiomă dogmatică. Într-adevăr, nici în Sfânta Scriptură, nici în Sfânta Tradiție și nici în Canoane nu se găsește vreo învățătură despre Stat. În Sfânta Scriptură nu se vorbește de stat, ci numai de stăpânirea pe care o reprezintă Statul în genere, de atitudinea pe care trebuie să o aibă credincioșii și Biserica față de această stăpânire. Din textele de la Matei 22, 21; Luca 20, 25; Romani 13, 1-5; I Petru 2, 13, 14, 17; I Timotei, 2, 1-2; și Ioan 19, 11, unde se face pomenire despre Stat și Cezar rezultă că nu se vorbește de raporturile Bisericii ca instituție, cu Statul, ci de atitudinea creștinilor față de Cezar și stăpânirea de stat în general. Este evident însă că nu poate să existe o normă pentru atitudinea creștinilor față de Stat și alta pentru raporturile Bisericii, ca totalitatea creștinilor, cu Statul. Deci îndrumările din Sfânta Scriptură, deși nu pomenesc nominal Biserica, se referă totuși la atitudinea Bisericii față de Stat, și anume, la atitudinea credincioșilor, ca și a conducerii lor deopotrivă, față de Stat. Prin cuvintele: „Împărăția Mea nu este din lumea aceasta” (Ioan, 18, 36) se arată că Biserica, deși organizată în chip de comunitate pământească, totuși ea nu se opu-

ne Statului și nici nu concurează împărăția acestuia, ci servește doar pentru dobândirea împărăției cerurilor.

În felul acesta a înțeles, a crezut și s-a comportat totdeauna, față de stăpânirea pământească a Statului, conducerea Bisericii Ortodoxe, care nu a căutat să se suprapună Statului. Deci după învățătura Bisericii Ortodoxe, creștinii sunt datori să respecte Statul și rânduilele lui, în mod conștient, nu din frică.

Singurul lucru pe care Biserica – de pe această poziție a ei față de Stat – îl reclamă, la rândul său, din partea Statului, este să i se asigure libertatea de credință și libertatea religioasă.

Atitudinea aceasta a Bisericii față de Stat s-a reflectat și în normele ei legale, în canoane, și chiar în cultul ei public, prin rugăciunile ei speciale pentru stăpânirea politică, pentru conducerea statelor. Astfel, în cea mai veche colecție de canoane citim că: „Dacă va defăima cineva, fără dreptate, pe împărat sau pe dregători, să ia pedeapsa; și dacă va fi cleric să se caterisească, iar de va fi laic să se afurisească” (Canonul 84 Apostolic)¹. Din textul citat se vede clar atitudinea de loialitate deplină a Bisericii față de Stat, atitudine cu care nu este compatibilă defăimarea puterii de stat de către credincioșii sau slujitorii Bisericii, atâta vreme cât aceștia sunt ținuți nu numai să respecte Statul, ci să facă rugăciuni pentru conducerea lui.

Următori cuvintelor de învățătură ale Sfintei Scripturi, credincioșii și slujitorii Bisericii, încă de la început, la adunările lor de cult, înălțau rugăciuni pentru împărăție, adică pentru conducătorii Statului, iar formele străvechi ale acestor rugăciuni s-au păstrat până în zilele noastre.

Astfel că, în ceea ce privește raporturile sale cu Statul, Biserica s-a situat și teoretic, și practic pe poziția recunoașterii, respectării și sprijinirii puterii de stat ca o putere rânduită de Dumnezeu, iar pentru acei care s-ar fi abătut de la această rânduială stabilită de canoane, conducerea Bisericii a prevăzut pedepse corespunzătoare (vezi Canonul 84 Apostolic)².

Deosebit de importantă pentru relațiile dintre Biserică și Stat și de fapt caracteristică pentru modul în care acestea au evoluat, până în epoca patriarhului Fotie³, este colecția de legi bizantine cunoscută sub numele de Epanagoga, publicată de către Vasile I Macedoneanul (867-886) între anii 884-886. Aceasta are caracterul unei adevărate constituții și, raportând-o la alte colecții mai vechi și mai noi de legiuiri de stat, poate fi considerată drept cea mai veche și cea mai bine încheată constituție în sens propriu.

În textul acestei colecții se consacră dreptul împăratului de „pontifex maximus” al Bisericii și dreptul patriarhului ecumenic de căpetenie religi-

¹ *Правила (КАНОНЫ) Православной Церкви с толкованиями Никодима епископа Далматинско-Истрийского*, том 1, перевод с сербского, С.Петербург, 1911, с. 169; p. 53. Ioan Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Sibiu, 2005, p. 53.

² *Ibidem*, c. 169.

³ Fotie a fost Patriarh al Constantinopolului în anii 858-867 și 877-886.

oasă a imperiului. În felul acesta se aduce la expresie sistemul conducerii bicefale a imperiului și a Bisericii, având fiecare din acestea două căpetenii: una laică și una bisericească⁴.

Astfel apare așa numita „simfonie”.

În concepția Bisericii Ortodoxe, simfonia era alcătuită din conlucrare, sprijin și responsabilitate reciprocă, fără amestecul unei părți în sfera exclusivă de competențe a celeilalte. Episcopul se supunea puterii de Stat ca un supus, iar nu pentru că puterea sa episcopală ar proveni de la puterea de Stat oficială. Tot astfel, și puterea de Stat oficială se supunea episcopului ca parte a Bisericii, care-și caută în ea mântuirea, iar nu pentru că puterea ei derivă din puterea episcopului. În astfel de relații simfonice cu Biserica, Statul caută sprijinul ei duhovnicesc, rugăciunea pentru sine și binecuvântarea muncii sale pentru a atinge scopul bunăstării cetățenilor săi, pe când Biserica obține de la Stat sprijin în crearea condițiilor favorabile propovăduirii și grijii duhovnicești față de copiii săi care sunt în același timp cetățeni ai Statului⁵.

Specialistul contemporan în Dreptul Canonic, V. Țâpin consideră, că „simfonia putea să se nască doar... într-un stat ortodox. În cazul că într-un stat în care Biserica Ortodoxă are un statut juridic oficial, cu privilegii speciale, există minorități religioase, drepturile cărora sunt încălcate, este problematic să vorbim că relațiile dintre stat și culte sunt reglementate în mod ideal. De aceea, este evident că doar într-o țară monoreligioasă, monocofesională, ortodoxă, e posibil fără de știrbirea dreptății și a binelui comun să se realizeze relațiile cu Biserica în baza simfoniei”⁶.

În imperiul Bizantin și în Rusia de până la Petru cel Mare modelul simfoniei nu acționa în toată plenitudinea, iar în Rusia imperială cu sistemul sinodal nici pe departe nu se respecta modelul simfoniei în relații dintre stat și culte.

Ortodoxia postbizantină nu a avut răgazul istoric să-și precizeze o viziune constantă și articulată în relațiile cu puterea profană, fiind. confruntată permanent, cu excepția unor foarte scurte pauze, cu regimuri autoritare sau necreștine – de la regimul țarist la dominațiile otomană și comunistă.

Data fiind diferența lor de natură, Biserica și Statul au la dispoziție mijloace diferite pentru a-și atinge scopurile. Statul se sprijină în principal pe puterea materială, care include constrângerea, și pe sisteme de idei seculare corespunzătoare, în timp ce Biserica are la dispoziție mijloace religios-morale pentru călăuzirea duhovnicească a turmei sale și pentru atragerea de noi fii.

Biserica ca instituție se organizează în conformitate cu anumite principii.

⁴ Ioan Floca, *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească*, vol. 2, București, 1990, p. 301.

⁵ *Основы социальной концепции Русской Православной Церкви*, III, 4. Москва, 2001, с. 20.

⁶ В.Цыпин, *Каноническое право*, Москва, 2009, с. 771.

Normele generale sau principiile canonice fundamentale pe care se întemeiază și cărora le dau expresie legile actuale ale Bisericilor Ortodoxe particulare, sunt principiile de bază ale întregii Ortodoxii, ele constituind unul din elementele esențiale ale unității ecumenice a Ortodoxiei, care se afirmă într-un chip întreit: ca unitate dogmatică, cultică și canonică.

Toate principiile canonice, în genere, trebuie să fie în acord cu învățătura de credință a Bisericii, dar nu toate sunt expresii directe ale unor adevăruri de credință, ci unele s-au născut din interesele sau nevoile practice ale Bisericii. De aceea ele pot fi împărțite în două categorii, și anume: – *principii canonice cu fond dogmatic și juridic*; – *principii canonice cu fond juridic*⁷.

Printre principiile canonice cu fond dogmatic și juridic sunt două care se referă la relațiile dintre Biserică și Stat, este vorba de **Principiul autonomiei externe**. Acesta presupune rânduiala canonică potrivit căreia Biserica este autonomă, adică independentă în treburile sale religioase față de orice altă organizație din afara ei. Aceasta înseamnă mai concret că ea de sine stătător își conduce treburile sale religioase, independent, fiind supusă totuși supravegherii și controlului din partea statului privind respectarea statutului său legal⁸.

Al doilea este **Principiul loialității față de stat**. Prin loialitate se înțelege legalitatea sau comportamentul în sensul de purtare conform legilor probității sau corectitudinii în raporturile dintre oameni sau dintre grupurile de oameni.

Cu aplicare la raporturile inevitabile ale Bisericii cu Statul, loialitatea exprimă atitudinea de corectitudine a Bisericii față de stat, atitudine care a fost stabilită de Mântuitorul prin cuvintele: „*Dați cezarului cele ce sunt ale cezarului și lui Dumnezeu cele ce sunt ale lui Dumnezeu*” (Matei 22, 21)⁹.

Independența Bisericii nu este una absolută. Biserica este în lume, chiar dacă nu este din lumea aceasta, membrii Bisericii sunt în același timp și cetățeni ai statului, de aceea se află sub incidența atât a legilor bisericesti, cât și a celor ale statului¹⁰.

Sunt unele sfere de activitate unde este implicată atât Biserica, cât și Statul. Printre aceste sfere se numără și cea ce ține de morala societății, care, pe de o parte, are legătură cu lucrarea salvatoare a Bisericii, dar care, totodată, constituie sprijinul intern al trăinicieii statului, altă sferă este cea ce ține de statutul juridic al Bisericii în Stat.

Poziția Bisericii în legătură cu coliziunile care pot apărea în aceste două domenii de activitate nu poate fi aceeași. Biserica propagă normele morale care își au originea în Sfânta Scriptură, din acest motiv ea nu poate schimba ceva din învățătura predicată, totodată ea nu poate păstra tăcerea,

⁷ Nicolae Fuștei, *Creștinismul pe înțelesul tuturor*, Chișinău, 2012, p. 182.

⁸ *Ibidem*, p. 183.

⁹ *Ibidem*, p. 184.

¹⁰ Никодим, епископ Далматинский, *Православное церковное право*, СПб, 1897, с. 674.

să înceteze răspândirea adevărului, indiferent de învățăturile răspândite de stat sau prescripțiile date de diferite instanțe statale. Pentru libertatea internă și răspândirea credinței Biserica deseori a fost prigonită. Însă și în aceste cazuri Biserica nu apela la mijloace politice pentru a se apăra, nu refuza statului să-și exercite suveranitatea, recunoscând dreptul credincioșilor să nu se supună statului când acesta îi chema la lepădare de credință sau comportament imoral. În acest sens Biserica se consideră liberă de a nu se supune statului. Colizia apărută va fi rezolvată univoc. Când Sinedrionul iudaic a încercat să le interzică Apostolilor predica despre Învierea lui Hristos, aceștia au spus: „Judecați voi singuri dacă este drept înaintea lui Dumnezeu să ascultăm mai mult de voi decât de Dumnezeu” (Faptele Apostolilor 4, 19).

Biserica își păstrează loialitatea față de Stat, dar porunca lui Dumnezeu, de a săvârși în orice condiții și în orice împrejurări lucrarea mântuirii oamenilor, este deasupra exigențelor acestei loialități.

În „Fundamentele concepției sociale a Bisericii Ortodoxe Ruse” în această privință se stipulează următoarele: „Dacă puterea îi obligă pe credincioșii ortodocși la apostazie față de Hristos și Biserica Lui și la păcate și fapte vătămătoare sufletului, Biserica trebuie să refuze să se supună Statului. Urmând glasului conștiinței sale, creștinul poate să nu împlinească poruncile Statului care-l împing la un păcat grav. În cazul imposibilității unei supuneri față de legile de stat și dispozițiile puterii din partea plinătății Bisericii, ierarhia bisericească poate întreprinde, după o considerare adecvată a problemei, următoarele acțiuni: poate să intre în dialog direct cu puterea în problema respectivă, poate să facă apel la popor pentru ca acesta să facă uz de mecanismele democratice pentru a schimba legislația sau pentru a o revizui, poate să facă apel la instituțiile internaționale, la opinia publică mondială și poate să-și îndemne fii la nesupunere civică pașnică”¹¹.

Același lucru este stipulat și în alt compartiment al aceluiași document, consacrat eticii ortodoxe și legislației statului: „În tot ceea ce ține de ordinea exclusiv pământească a lucrurilor, creștinul ortodox este obligat să se supună legii, indiferent cât de imperfectă și nenorocită ar fi. Totuși atunci când împlinirea cerințelor legii constituie o amenințare la adresa mântuirii sale veșnice și implică un act de apostazie sau comiterea unui păcat neîndoielnic față de Dumnezeu și față de aproapele său, creștinul este chemat la lupta mărturisirii de dragul adevărului dumnezeiesc și a mântuirii sufletului său pentru viața veșnică. El trebuie să pășească deschis și în mod legal împotriva încălcării incontestabile a legilor și poruncilor lui Dumnezeu comisă de societate sau Stat, iar dacă o astfel de acțiune legală este imposibilă sau ineficientă, el trebuie să ia poziția nesupunerii civice”¹².

În conformitate cu cele spuse mai sus, în acord cu „Fundamentele concepției sociale a Bisericii Ortodoxe Ruse”, „Biserica nu trebuie să-și

¹¹ *Основы социальной концепции Русской Православной Церкви*, Москва, 2000, сс 10-11

¹² *Ibidem*, pp. 26-27

asume funcții rezervate Statului, cum ar fi opoziția față de păcat pe calea forței, folosirea unor puteri constrângătoare lumești și asumarea unor funcții ale puterii se Stat care presupun constrângere și limitare. În același timp Biserica poate cere sau poate îndemna puterea de Stat să-și exercite puterea în unele cazuri, dar decizia în această chestiune rămâne pe seama Statului. Statul nu trebuie să intervină în viața Bisericii sau în guvernare, învățătura credinței, viața ei liturgică, practica duhovniciei etc., nici în general în activitatea instituțiilor bisericești canonice, cu excepția acelor aspecte în care Biserica trebuie să acționeze ca o personalitate juridică obligată să intre în anumite relații cu Statul, cu legislația și organele puterii. Biserica așteaptă de la Stat respect față de normele sale canonice și celelalte statute interne ale ei¹³.

În ceea ce ține de statutul juridic al Bisericii, pe care îl deține una sau alta dintre Bisericile Ortodoxe Autocefale, este la latitudinea suveranității statului în care activează Biserica. Deci de statul suveran depinde statutul Bisericii locale. Modelele reale de relații dintre Stat și Biserică se formează în conformitate cu realitățile istorice, însă fără de îndoială că responsabilitatea pentru caracterul acestor relații este pe seama statului, dar Biserica nu are dreptul să refuze principiul loialității față de stat, chiar și față de acel stat care o discriminează¹⁴.

În cazul că statul va adopta o poziție dușmănoasă față de Biserică, în acest caz Biserica va lua o poziție în conformitate cu situația, se va concentra și va aștepta cu răbdare timpurile, când va triumfa adevărul lui Dumnezeu; dar nu va înceta niciodată să-și răspândească credința, iar dacă va fi chemată la luptă, va lupta cu armele duhovnicești cu hotărâre și până la capăt, chiar cu prețul pierderii a miilor de fii, având credința fermă, că mai devreme sau mai târziu biruința va fi de partea ei. Ca putere spirituală, Biserica independentă poate exista în afara statului, poate întrebuița pentru existență propriile mijloace spirituale, fără necesitatea ajutorului din partea statului cu mijloacele lui pământești, dar statul, ca putere pământească, nu poate exista mult timp fără de putere morală, pentru că s-ar transforma într-o societate omenească, care nu are suport moral și care viețuiește doar cu putere fizică, la fel ca animalele. Puterea morală este în Biserica creștină, de aceea cât de puternic ar fi ea prigonită de stat, poate cu toată certitudinea să aștepte timpul când statul, în interesele lui, se va alătura Bisericii și va folosi puterea morală a acesteia, pe care fără dubii o are doar Biserica¹⁵.

În continuare ne vom opri și asupra poziției **Bisericii Romano-catolice referitor la relațiile dintre Biserică și Stat.**

Imperiul carolingian a lăsat două puteri cu pretenții de universalitate: puterea temporală (reprezentată de Imperiu, mai târziu orice stat) și cea spirituală (biserica), în principiu total separate. Papalitatea a încercat mul-

¹³ *Основы социальной концепции Русской Православной Церкви...*, с. 11.

¹⁴ Владислав Цыпин, *Курс церковного права*, Клин, 2004, с. 679.

¹⁵ Никодим, епископ Далматинский, *Православное церковное право*, СПб, 1897, с. 676-666.

tă vreme să-și subordoneze puterea temporală. Un episod ca și cel de la Canossa (1077) tinde să impună un model al supremației puterii spirituale, care îl încorona pe împărat, dar și putea să-i dezlege pe supușii oricărui suveran de jurământul de credință sau să intervină în afacerile interne ale oricărui stat catolic¹⁶.

Prin Enciclica din 1 martie 1885, Papa Leon al XIII a schițat doctrina oficială a Bisericii Romano-catolice referitor la cele două puteri în felul următor: „Dumnezeu a împărțit dirijarea neamului omenesc între două puteri: puterea bisericească, care se referă la divinitate, și puterea civilă, care se referă la cele omenești. Fiecare dintre aceste puteri este suverană, are anumite hotare, determinate de natura și scopul ei. Fiecare dintre aceste puteri își are domeniul exclusiv de competență.

În cazul separării bisericii și statului polițistul va fi înzestrat cu puterea să supravegheze peste tot, ce are loc în altar, amvonul bisericesc...

Biserica catolică a luptat, luptă și va lupta cu expansiunea anticreștină și ateistă și această luptă este legitimă și îndreptățită¹⁷.

Opoziția Bisericii față de liberalism implica refuzul principiului separării Bisericii – Stat. Din acest motiv, pontifii romani, în special papa Leon al XIII-lea (1878 - 1903), au elaborat doctrina despre ideea unui stat creștin. Această doctrină afirmă dualismul creștin, apărând independența Bisericii în fața Statului, din perspectiva Revelației creștine, adică a dreptului divin pozitiv.

Pe baza acestor premise, nu numai că se susținea independența Bisericii ale cărei titluri de drept divin Statul trebuie să i le recunoască în mod explicit, dar se vorbea și de anumite obligații ale Statului față de religie. Este vorba despre dimensiunea comunitară a datoriei omului de a aduce cult lui Dumnezeu, ceea ce trebuie să se reflecte în comunitatea politică prin inspirația creștină a ordinii juridice și în acțiunile concrete ale Statului, care trebuie să se conducă după criteriile conforme cu doctrina catolică.

Leon al XIII-lea condamnă, drept contrare doctrinei statului catolic, separarea Bisericii de Stat și libertatea cultelor. Aceste două teorii proveneau din relativism, din indiferentismul religios și din afirmația că omul este independent față de Dumnezeu.

Ideile liberale, care se impuneau lent, dar inexorabil, propuneau agnosticismul Statului, considerând religia ca o problemă de conștiință care nu ar trebui să aibă repercusiuni în viața publică.

Esențialul învățăturii lui Leon al XIII-lea este fundamentat pe unele afirmații programatice ale Revelației creștine: omul și societatea au datoria de a aduce cult lui Dumnezeu și nu un cult oarecare, ci practicând religia catolică pe care Dumnezeu însuși a revelat-o. Statul trebuie să protejeze

¹⁶ Dan Șandor Sorin, *Relația stat – biserică // Revista Trnasilvană Științe Administrative*, VIII, 2002, p. 133-140.

¹⁷ И.В. Понкин, *Столетие французского закона о разделении церквей и государства*, Москва, 2005, с. 6-9.

această religie și să acorde Bisericii catolice statutul juridic care îi aparține, nu numai prin drept natural, dar și din cauza naturii sociale și a suveranității pe care voința lui Dumnezeu a atribuit-o Bisericii (drept divin pozitiv).

Aceste idei despre Statul confesional sunt moderate de circumstanțele concrete în care doctrina trebuie aplicată. Astfel, pentru situația juridică a grupurilor religioase necatolice, se recurge la doctrina toleranței care – fără a renunța la afirmarea diferenței (și în ceea ce privește drepturile) între adevăr și eroare – conduce spre un statut juridic al religiilor greșite, care ține cont de condiția spirituală și politică a unei anumite societăți.

Pontificatul papei Pius al X-lea (1903-1914) a fost caracterizat de fermitatea și inflexibilitatea în fața extremismelor liberalismului.

Cea mai grea problemă pe care trebuie să o rezolve este creată de situația din Franța, unde asistăm la o serie de măsuri ale guvernelor împotriva religiei. În 1904, guvernul declară în mod unilateral abrogarea Concordatului și anulează dreptul de predare și educație pentru institutele religioase. La puțin timp după acest eveniment, au fost întrerupte relațiile diplomatice dintre Franța și Sfântul Scaun (1905). Această lege nu mai recunoștea personalitatea juridică a Bisericii catolice, cu toate urmările ei, și subordona Biserica și celelalte confesiuni religioase puterii politice.

Autoritățile bisericești franceze, ca și papa Pius al X-lea, au refuzat în bloc această lege, papa condamnând-o în enciclica *Vehementer Nos* din 11 februarie 1906¹⁸.

Papa Benedict al XV-lea (1914-1922) își propune refacerea relațiilor dintre Biserică și Stat. Nucleul central al doctrinei sale îl constituie necesara colaborare dintre cele două societăți, iar instrumentul juridic al colaborării trebuia să fie Concordatul. Acest acord implică recunoașterea personalității juridice internaționale a Bisericii, personalitate care reprezentase una dintre aspirațiile principale ale pontifilor anteriori, atât de greu de realizat după pierderea Statului pontifical.

Papa Pius al XI-lea (1922-1939), fără a se amesteca în aspectele strict politice ale organizării statului fascist din Italia, s-a opus cu decizie politicii lui totalitare, care pretindea absorbirea în stat a oricărei inițiative sociale, ceea ce a cauzat conflicte grave pentru asociațiile catolice și pentru cele sindicale. Papa a publicat mai multe documente în care critică fascismul; cel mai important îl constituie enciclica *Non abbiamo bisogno* din 29 aprilie 1931. Cu toată această atitudine contra regimului fascist italian, s-a ajuns și la un rezultat extrem de pozitiv, și anume semnarea Pactelor Laterane în 11 februarie 1929¹⁹.

¹⁸ Emil Drumea, *Biserica și statul în Europa. Perspective istorice creștine*, Iași, 2011, p. 33.

¹⁹ Pactele de la Lateran, din 11 februarie 1929, au pus capăt chestiunii deschise dintre Italia și Sfântul Scaun după evenimentele din 1870, care au marcat căderea Romei în calitate de capitală a Statului Pontifical și proclamarea Romei în calitate de capitală a Italiei. Pactele Laterane, semnate de cardinalul Pietro Gasparri pentru Sfântul Scaun și de Benito Mussolini

Pius al XI-lea a condamnat și nazismul în enciclica *Mit brennender Sorge* din 14 martie 1937. Cu aceeași hotărâre, a condamnat și comunismul, iar intensitatea persecuției religioase din Spania, evenimentele din Mexic și situația din Rusia îl determină să reînnoiască condamnarea ateismului comunist în enciclica *Divini Redemptoris* din 19 martie 1937. Condamnarea acestor doctrine a fost confirmată apoi de succesorul său, papa Pius al XII-lea.

În ceea ce privește raporturile Stat – Biserică, doctrina lui Leon al XIII-lea rămâne în vigoare până la pontificatul papei Ioan al XXIII-lea (1958-1963), cu mici modificări, dar nu substanțiale, de conținut, ci mai mult de expresii, forme. Aspectele principale ale acestei evoluții se pot identifica în programul concordatar al papei Benedict al XV-lea, realizat în timpul lui Pius al XI-lea, în atenția papei Pius al XII-lea (1939-1958) față de dreptul natural, care avusese deja un rol important în critica adusă național-socialismului și fascismului făcută de papa Pius al XI-lea.

Doctrina papei Ioan al XXIII-lea consemnează o etapă importantă în dezvoltarea doctrinei Bisericii, în analiza atitudinilor lumii contemporane, în tutelarea, în dreptul intern al statelor și în dreptul internațional, a dreptului la libertate religioasă, înțeles ca unul dintre drepturile omului. Documentul fundamental este enciclica *Pacem în terris* (1963). Documentul prezintă drepturile fundamentale ale persoanei umane, între care este și dreptul la libertate religioasă: „fiecare are dreptul de a-l onora pe Dumnezeu conform indicației proprii conștiinței drepte; și de aici derivă și dreptul la cultul privat și public al lui Dumnezeu”²⁰.

Pentru prima dată într-un document pontifical este considerată tema organizării juridice a vieții religioase, nu în perspectiva drepturilor Bisericii, văzute în lumina Revelației, ci în baza dreptului natural care cere – datorită demnității persoanei umane – libertatea religioasă; și aceasta, nu datorită adevărului credinței, dar ca un drept al oricărui om, chiar dacă el greșește. Corelată acestui drept este și datoria de a alege în materie religi-

în calitate de șef al guvernului italian, stabileau distincția netă dintre competențele respective și a naturii diferite a puterii civile și a celei ecleziastice. Era vorba de trei acte distincte: un Tratat, o Convenție financiară și un Concordat.

Tratatul a decretat nașterea Statului Cetății Vaticanului, restituind astfel Papei și organelor sale de guvern apostolic independența deplină și vizibilă. Convenția financiară angaja Italia să repare daunele cauzate Sfântului Scaun prin ocuparea Romei în 1870. Concordatul reglementa chestiunile privind viața Bisericii în cadrul statului italian ca deplina libertate religioasă, viața instituțiilor catolice, recunoașterea căsătoriei religioase și predarea religiei în școli.

La 18 februarie 1984 a fost semnat un acord între Sfântul Scaun și Republica Italiană pentru revizuirea Concordatului lateran. În baza acestui acord, se consideră că nu mai este în vigoare principiul – amintit la început de Pactele Laterane – privind religia catolică drept singura religie a Statului italian. Principiul inspirator al documentului de revizuire a Concordatului, semnat de cardinalul Agostino Casaroli și de președintele Consiliului de Miniștri, Bettino Craxi, este cel al dublei suveranități: Statul și Biserica Catolică sunt, fiecare în cadrul propriu, independente și suverane.

²⁰ Ioan al XXIII-lea, *Enciclica Pacem în terris*, 11.IV.1963, nr. 5.

oasă, nu în mod arbitrar, ci urmând indicațiile unei conștiințe drepte. Pe această bază, Ioan al XXIII-lea proclamă concret, ca și în declarațiile internaționale ale drepturilor omului, dreptul de a profesa religia în mod privat și public.

Această concepție a lui Ioan al XXIII-lea a fost promovată și în cadrul lucrărilor Sinodului Vatican-II.

În constituția pastorală *Gaudium et Spes* a Conciliului al II-lea din Vatican este sintetizată poziția Bisericii cu privire la relația Biserică-Lume: „Tot ceea ce am spus referitor la demnitatea persoanei umane, la comunitatea oamenilor, la semnificația profundă a activității umane constituie fundamentul relației dintre Biserică și lume, ca și baza dialogului dintre ele”²¹.

Pe aceste realități se fundamentează în același timp un aspect concret: relația dintre Biserică și comunitatea politică.

Slujirea persoanei umane este poate punctul de contact cel mai evident dintre Biserică și societatea politică, fiindcă și aceasta are ca obiect dezvoltarea integrală a persoanei umane. De aceea, slujirea omului și a vocației sale personale și sociale, temporale și veșnice, constituie criteriul directiv central în activitatea Bisericii în raporturile sale cu societatea politică.

În acest sens, pot fi folosite numeroase modalități de colaborare între Biserică și societatea politică. Fundamentul colaborării nu este altul decât slujirea persoanei umane și a drepturilor sale, o activitate ce privește, din diferite perspective, atât statul, cât și Biserica. „Desigur, misiunea specifică pe care Hristos a încredințat-o Bisericii Sale nu este de ordin politic, economic sau social: într-adevăr, scopul fixat este de ordin religios. Totuși, chiar din această misiune religioasă apar unele măsuri, lumini și puteri, care pot să contribuie la construirea și consolidarea comunității oamenilor conform legii divine”²².

Prin urmare, așa-numitele problematici mixte sunt tratate din perspectivă mai amplă și într-un mod pozitiv. Aceste problematici nu ar mai trebui să reprezinte un teren în care pot apărea eventuale conflicte între stat și Biserică, ci un teren de dialog, tocmai pentru evitarea acestora. Este vorba de promovarea colaborării între cele două instituții, deoarece atât statul, cât și Biserica au misiunea de a sluji interesele fiecărei persoane umane.

Poziția protestantismului referitor la relațiile dintre Biserică și Stat.

Protestantismul este caracterizat printr-o structură ecleziastică mai puțin puternică și mai puțin formalizată decât cea a Bisericii catolice, dar și printr-un accent mai redus pus pe importanța Bisericii ca intermediar între credincios și Dumnezeu. În relația stat-biserică există însă diferențe. Biserica anglicană a fost o creație a regelui și, în consecință, total aservită acestuia²³.

²¹ *Gaudium et Spes*, 40.

²² *Gaudium et Spes*, 42.

²³ Sorin Dan Șandor, *Relația stat – biserică* // Revista Trnasilvană Științe Administrative, VIII, 2002, p. 133-140.

Între principiile cele mai importante ale reformatorilor protestanți se găsește *sola Scriptura*, conform căruia doar Biblia este izvor de cunoaștere a voinței lui Dumnezeu. În plus, orice persoană poate să o examineze în mod liber și să tragă concluziile pe care le crede utile pentru propria trăire religioasă. În felul acesta, se impune o interpretare clar subiectivă, care, dusă la extrem, nu mai acceptă Biserica drept unitate de credință și cult (fiecare are propria credință sau, mai bine zis, propria interpretare a credinței), și însăși noțiunea de ierarhie (de jurisdicție, de magisteriu) își pierde semnificația, sensul.

În consecință, este refuzată Biserica juridică și ierarhică. Așa cum este deja cunoscut, unul dintre gesturile cele mai amintite ale lui Luther a fost acela de a arde bula papală și Corpus Iuris Canonici (Codul de drept canonic) în 1520. Fără o ierarhie spirituală, diferită de cea temporală, dualismul nu mai are niciun sens. Astfel, una dintre caracteristicile tipice ale protestantismului este reînțoarcerea la monism.

Principele este și seniorul problemelor ecleziastice. Ca atare, religia devine o problemă a Statului. Această supunere a Bisericii naționale față de principe întărește în mod considerabil absolutismul. Principele are puterea de a o organiza, de a da legi, de a numi etc. O atitudine similară se constată însă și în țările rămase catolice.

După războaiele religioase, pacea se instaurează pe principiul *cuius regio eius religio* (Pacea de la Westfalia, 1648, care își însușește acest principiu promulgat deja în Dieta de la Augsburg din 1555). Religia monarhilor va fi și cea a supușilor. În felul acesta, se ajunge la unirea dintre confesiunea religioasă și stat: statele absolutiste se nasc și se consolidează ca state confessionale. Unitatea religioasă este considerată fundamentală pentru stat.

Ideea de confesionalitate o aduce pe cea de intoleranță. Un disident religios este în același timp un disident politic, un trădător al statului și al suveranității regale.

De aceea în țările protestante, în ceea ce privește raporturile Stat – Biserică, se nasc atâtea biserici naționale câte țări reformate sunt.

În final ne vom opri și asupra **concepției neoprotestante referitor la problema discutată.**

Dintre cultele neoprotestante care au activat în perioada cercetată se numără adventiștii, baptiști, inochentiștii și „Martorii lui Iehova”. Unele dintre aceste culte aveau o atitudine ostilă față de stat. Printre aceștia se evidențiază organizația „Martorii lui Iehova”

Având în vedere că, în conformitate cu doctrina „martorilor”, „totul aparține lui Iehova”, legitimitatea existenței statelor este pusă la îndoială. Vorbind de un „stat al statelor”, de un „guvern al guvernelor” – „Regatul lui Iehova”, tot ceea ce înseamnă stat pentru „martori”, nu înseamnă nimic, pen-

tru că nu există²⁴ în viziunea lor. În articolul „Unitatea mondială. Cum se va realiza?”, se stipulează: „Cea mai mare barieră (în calea instaurării Regatului) sunt statele care au o singură naționalitate (...) Ele fac orice servește cel mai bine interesele lor naționale, ținând cont prea puțin sau deloc de altele”²⁵.

J. F. Rutherford, în lucrarea sa „Theocracy” (*Teocrația*), afirmă că fiecare guvern de pe Pământ este o parte a organizației „dumnezeului acestei lumi” [satan – *n.a.*] și fiecare guvern este acum împotriva Teocrației. Acea Teocrație însă este guvernul sau Împărăția lui Dumnezeu, cu Hristos Iisus ca Domnitor (...) Niciun guvern pământesc nu este pentru Teocrație. Regele guvernului teocratic zice: „Cine nu este cu Mine este împotriva Mea; și cine nu strânge cu mine – risipește” (Matei 6, 10). Faptele bine cunoscute arată acum pe deplin că toate organizațiile politice, comerciale și religioase sunt împotriva Împărăției lui Dumnezeu. Aceasta își are motivul său: Satan, „dumnezeul nevăzut al acestei lumi”, stă împotriva Domniei teocratice, cu toată puterea sa și cu toată puterea asociațiilor săi”²⁶.

În cartea „Vindecarea” se afirmă că „niciun stat sau popor n-ar putea să existe mult timp în condițiile prezente nedrepte. Din anul 1918 situația s-a înrăutățit în fiecare țară și națiune. Puterile stăpânitoare au devenit mai egoiste și mai tiranice față de oameni. Iehova se va îngriji de aceea ca puterile care poartă sceptrul peste neamul omenesc să nu mai existe”²⁷.

Probabil că multe țări sunt deranjate de doctrina „Martorii lui Iehova” vizavi de dreptul la existență a unui singur stat, numit de ei Regatul lui Iehova. Ce este acest Regat? „Regatul este guvernarea suverană a lui Iehova, exprimată printr-un guvern mesianic ceresc sub conducerea Fiului său, Iisus Cristos, și a «sfinților» asociați”²⁸.

Spre deosebire de creștini, „Martorii lui Iehova” afirmă, pe întreaga perioadă de activitate, că Regatul a fost instaurat și că Iisus a fost întronat Rege ceresc în anul 1914, că „în curând regatul [lui Dumnezeu] „va sfârâma și va pune capăt tuturor acestor regate [pământești]”²⁹. Organizația consideră că lumea este guvernată de satan și că doar o singură organizație constituită din „Martorii lui Iehova” se deosebește de lume³⁰. Adepții lor menționează că, „deoarece «Martorii lui Iehova» recunosc doar un singur guvern – Regatul lui Dumnezeu, mulți consideră că organizația este subversivă”³¹. Dintr-un interviu realizat de cercetătorul M. G. Pismanik cu un

²⁴ Radu Petre Mureșan, *Atitudinea Bisericii Tradiționale Europene față de prozelitismul advent. Impactul în societatea contemporană*, Editura Universității din București, 2008, pp. 286–291.

²⁵ *Unitatea mondială. Cum se va realiza?* // Turnul de veghe, 1 noiembrie 1997, pp. 4–7.

²⁶ J. F. Rutherford, *Teocrația*, București, 1946, p. 4.

²⁷ *Vindecarea*, Cehoslovacia, 1930, p. 28.

²⁸ *Rugăciuni care primesc cu siguranță răspuns* // Turnul de veghe, nr. 18, 1991, p. 8.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Христианские свидетели, защищающие божье владычество* // Сторожевая башня, № 17, 1995, с. 15-16.

³¹ *Почему не боялись говорить* // Пробудитесь, 8 декабря 1995, с. 5.

membri al organizației din or. Permi (Federația Rusă), la întrebarea: „De ce «martorii» manifestă o înstrăinare față de stat, necredincioși și eterodocși?” a primit următorul răspuns: „Noi, «Martorii lui Iehova», deși ne supunem legilor țării, ne simțim însă străini sub stăpânirea autorităților satanice”³².

Până în anii 80 ai secolului XX, „martorii” aveau o atitudine negativă față de guvernele comuniste, în special față de cele din lagărul socialist. Astfel, în cartea „Fie voia Ta pe pământ”, Knorr revine la interpretarea regilor lui Daniel „de Nord” și „de Sud”. Președintele organizației consideră că „regele de Nord” este lagărul socialist, iar „cel de Sud” este întruchiparea lumii libere apusene.

Regele comunist „de Nord”, în opinia „martorilor”, dorește să ocupe o poziție dominantă în lume. „În trecut acesta acționa prin diferite metode, cum ar fi infiltrarea spionilor și agenților pentru răsturnarea guvernelor, prin corupere, acorduri comerciale (...). Se dădea drept apărător al păcii (...), promitea eliberarea de sub jugul colonial. Ducea un război rece oribil”³³. Knorr consideră că țara minunată, descrisă în cartea prorocului Daniel și atacată de către „regele Nordului”, este chiar „organizația Martorilor lui Iehova”, pe care regele încearcă să o distrugă, manifestându-se ca instrument al satanei³⁴. Însă regele Nordului va suferi înfrângere, de fapt aceeași soartă îl așteaptă și pe regele Sudului³⁵.

În comentariul „martorilor” la rugăciunea „Tatăl nostru” se stipulează că credincioșii, dacă sunt sinceri în rugăciune, cer de la Dumnezeu „ca să nimicească toate împărățiile [țările] și guvernele din lume (...)”³⁶. Este evident că o astfel de interpretare a rugăciunii „Tatăl nostru” era privită de către conducătorii comuniști ca o diversiune ideologică, deoarece îi chema pe cetățenii țărilor socialiste să se roage pentru nimicirea guvernelor și a statelor lor. Pe când oficial datoria cetățenilor era să contribuie prin toate mijloacele la întărirea și dezvoltarea lagărului socialist.

Din cele arătate mai sus observăm că cultele au diferite concepții despre relațiile dintre puterea sacră și cea profană.

Sunt câteva concepții pe care le-am numi extremiste. Una pune puterea sacră mai presus de cea profană, Este vorba de concepția romano-catolică care consideră că Statul se află în Biserică, de aceea ea are suveranitate asupra statului.

Altă concepție ignoră Statul, nu-l recunoaște și nu se supune legilor lui. Este vorba de concepția organizației Martorilor lui Iehova, dar acceptată și de alte culte cum ar fi inochentiștii și adventiștii reformați.

³² М. Г. Писманик, *К проблемам адаптации и эволюции «новых религий»* // Государство, религия, церковь в России и за рубежом, № 3, 2010, Москва, с. 298.

³³ Э. М. Бартошевич, Е.И. Борисоглебский, *Свидетели Иеговы*, Москва, 1969 г., с. 202.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 203.

³⁶ *Ibidem*.

Protestantismul la rândul lui, recunoaște suveranitatea absolută a Statului.

Poziția Bisericii Ortodoxe este una moderată, recunoscând suveranitatea Statului, dar rezervându-și dreptul de a nu asculta de acesta în caz că i se cere lepădare de credință sau impunerea unor comportamente amurale. Dar și în aceste cazuri Biserica Ortodoxă nu cheamă la revoltă. Ea se va opune doar cu mijloace duhovnicești, fiind încrezută că triumful va fi de partea ei.

După cum ne arată realitatea istoriei ultimului secol, anume așa și s-a întâmplat, statul sovietic care a persecutat Biserica s-a dus în „neființă”, iar Biserica a renăscut și își continuă cu succes misiunea.

Summary

The relationship between the sacred and the secular society is a subject quite old and delicate.

For Christian denominations starting point in determining the position to state is the evangelical principle „Then render to Caesar the things that are Caesar’s; and to God the things are God’s (Matthew 22, 21)”, New Testament introduces an idea that will prove highly influential the separation between state and religion.

But this Bible’s postulate is differently understood and carried out various denominations. Practically, each denomination has its vision on the relationship between sacred and profane, religious and state.

This article examined various conceptions of Christian denominations: Orthodox, Roman Catholic and Protestant on relations between the Religion and State.

© Nicolae FUȘTEI

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA FORMAREA APARATULUI SOVIETIC DE PARTID ȘI DE STAT ÎN RSSM

Mihai ȚURCANU

Ocuparea sovietică a Basarabiei, în 1940, și apoi reocuparea ei, în 1944, a dus la ruperea acestei provincii românești din țara căreia aparținea în mod natural și includerea pentru multă vreme în componența statului sovietic. Din acest moment pământurile românești de la est de Prut au avut de trecut printr-o adevărată dramă istorică, pe parcursul căreia populația de aici a fost supusă unei puternice presiuni politice și ideologice pentru a fi înstrăinată de România și de restul poporului român. În același timp, românii basarabeni au fost condamnați la o serie întregă de umilințe, maltratări și suferințe: arestări, omoruri, foamete, confiscarea averii, comunitate forțată, deportări în masă etc.

Politica de asimilare, deznaționalizare și genocid cultural, a statului sovietic față de moldovenii de la est de Prut s-a realizat prin intermediul unui aparat de partid și de stat, pe care ocupanții au început să-l formeze în 1940, l-au reluat în 1944, pentru a-l constitui definitiv la sfârșitul anilor 40 și începutul anilor 50.

Aparatul sovietic de partid și de stat, împreună cu organizațiile obștești create aici în această perioadă, au constituit mecanismul de sovietizare a Basarabiei și de înstrăinare a ei de restul spațiului românesc.

În opinia autorului, întrebarea principală la care studiul acestei teme trebuie să ofere un răspuns este: în ce măsură organele de partid, de stat și obștești ale RSSM exprimau interesele populației băștinașe și cât erau acestea de independente în deciziile pe care le luau și în activitatea lor.

I. Locul și rolul organelor de partid în activitatea aparaturii de stat din RSS Moldovenească

Principală permisă a formării sistemului politic de tip sovietic în Moldova de est, adică în Basarabia, a fost ocuparea teritoriului dintre Prut și Nistru de către armatele sovietice la 28 iunie 1940. Consecința cea mai nefastă a acestui eveniment a fost dezmembrarea forțată, prin violență, a teritoriului Basarabiei și transmiterea părții de sud, precum și a extremității nordice, județul Hotin, Ucrainei. Acest act a fost cauzat de vechile pretenții ale unor personalități politice din Ucraina pentru Basarabia, care susțineau ideea că Basarabia totdeauna a aparținut Ucrainei¹.

¹ Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică (1944—1950)*, Cluj, 1995, p.27.

I.1. Ocupația sovietică din 1940-1941 și începutul formării statului sovietic moldovenesc în spațiul dintre Prut și Nistru

În pofida poziției oficiale a istoriografiei sovietice, care a negat întotdeauna faptul că acordul URSS cu Germania din 1939 a permis URSS să anexeze Basarabia, atitudinea negativă față de aceste evenimente și-au exprimat-o într-un fel sau altul chiar și unii istorici sovietici², dar încă mai des, mai consecvent și mai convingător mai mulți istorici din România³. Formarea RSSM și a sistemului ei politic apare ca rezultat al înțelegerii criminale dintre cei doi conducători de state totalitare, conform căreia Europa a fost divizată în două zone de influență.

Deși în Basarabia existase până la ocupația sovietică din 1940 un comitet regional de partid ca subdiviziune a Partidului Comunist Român, Stalin nu a acceptat totuși ca acest comitet să preia puterea în ținut, mai ales pentru motivul că acest comitet era alcătuit aproape numai din evrei, cu care dictatorul sovietic era pe atunci în conflict⁴. Inițial, Stalin a pus acest teritoriu sub controlul autorităților din Ucraina. Încă până la formarea RSSM, la 2 iulie 1940 Biroul Politic al CC al PC Unional a permis CC al PC al Ucrainei să formeze în Basarabia 9 comitete județene, comitete executive județene și comitete orașenești. La 3 iulie 1940, Biroul Politic al CC unional a aprobat componența lor: din 75 de persoane desemnate numai 4 erau moldoveni, ceilalți – ucraineni și ruși. Niciunul din ei nu posedă nici experiența de lucru, nici cunoștințele despre particularitățile specifice locale. Cu atât mai mult, de aceste cunoștințe erau lipsiți primii activiști sovietici și de partid (aproximativ 5 000 de oameni) aduși atunci în Basarabia, din care cauză în august 1940-iunie 1941 numai în județul Bălți a trebuit să fie schimbați 420 de președinți ai sovietelor satești și 668 de notari. Următorul pas de consolidare a puterii sovietice în Basarabia a fost formarea organizației republicane de partid. Decizia CC al PC din URSS de la 14 august 1940 a transformat Comitetul regional moldovenesc al PC unional în organizație republicană de partid care la 1 iulie 1940 număra 6 875 de membri.

Până la Congresul I al orgaizației „moldovenești” de partid, din 6-8 februarie 1941, numărul membrilor de partid a crescut nesemnificativ (la cei 6 266 de membri de partid s-au adăugat și 2 728 de candidați)⁵. Aceasta e o dovadă în plus a caracterului artificial al ideii despre legătura indisolubilă dintre partid și popor, deoarece membrii de partid constituiau doar 0,35% din populația republicii, și în majoritatea lor erau alolingvi.

² А.М. Лазарев, *Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос*, Кишинев, 1974, с.61.

³ Vezi mai ales Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin: România și pactul Ribbentrop-Molotov*, București, 1991; Ioan Scurtu, *Constantin Hlihor, Anul 1940: Drama românilor dintre Prut și Nistru*, București, 1992.

⁴ Ion Țurcanu, *Istoria românilor*, Brăila, 2007, p. 519.

⁵ М.Ф.Ротару, *Образование и развитие МССР и КПМ – торжество ленинской национальной политики*, Кишинев, 1974, с.15.

RSSM a existat 3 luni de la momentul formării sale, fără a-și avea hotare delimitate oficial. Doar după hotărârea lui I. Stalin și a biroului politic al CC al PC unional din 4 noiembrie 1940 aceste decizii au fost, în sfârșit, reglementate.

În aceeași lună comitetele de plăși au fost transformate în comitete raionale. În total au fost formate 58 de comitete raionale de partid, 6 județene și 4 orășenești, 11 soviete în orășele și 1 178 soviete sătești. Nivelul de instruire a conducătorilor de partid era foarte scăzut. Din 71 de secretari ai comitetelor raionale (la 29 octombrie 1940), doar 4 aveau studii superioare, iar 44 – studii primare⁶.

Structurile de partid care s-au format în cele trei luni au fost constituite după principiul teritorial-administrativ, principiu introdus de către Lenin și Stalin la momentul fondării URSS. Datorită acestui fapt, structurile aparatului de partid dublau și controlau structurile organelor sovietice, comsomoliste și sindicale. În sistemul de conducere domina o ierarhie strictă, de aceea toate structurile locale (republicane, județene etc.) erau obligate să îndeplinească ordinele CC al PC unional și ale Biroului Politic în frunte cu Stalin. Toate cele 14 partide comuniste din republicile sovietice erau părți componente ale PC(b)US. Teoreticienii de partid opinau că în așa fel se luau în considerare mult mai adânc specificul național și istoric, tradițiile și interesele fiecărei republici. Realitatea sovietică a demonstrat însă că aceste afirmații n-au fost justificate.

Rolul conducător al partidului nu era fixat în Constituția URSS din 1936 (denumită și Constituția lui Stalin), nici în Constituția RSSM din 1941, însă PC – PC(b)US nici nu avea nevoie de aceasta. Biroul Politic în frunte cu Stalin elabora și înainta spre confirmare textul ei. Poporului îi rămânea doar să voteze pasiv la alegeri pentru blocul stalinist al comunistilor și al celor fără de partid. La cererea poporului, în Constituție puteau fi introduse doar unele modificări neesențiale. Teza precum că în URSS și în RSSM este stabilită dictatura proletariatului a fost doar o afirmație cinică a regimului. După cum scria cunoscutul în URSS teoretician al socialismului B. Toporin, dictatura proletariatului înseamnă, în primul rând, schimbarea democrației pentru exploatare cu democrație pentru exploatare⁷.

Constituția conținea și un șir de teze declarative, care nicicând nu au fost aplicate în viață. Astfel, art.23 proclama Sovietul Suprem drept organ legislativ superior din RSSM, dar de fapt, toate legile și hotărârile erau pregătite de către aparatul de partid. Printr-o ipocrizie deosebită se remarca art.103, care garanta libertatea cuvântului, presei, adunărilor și demonstrațiilor. M. Gribincea susține pe bună dreptate că toate aceste drepturi erau respectate numai dacă nu veneau în contradicție cu scopurile

⁶ Elena Șişcanu, *Regimul totalitar bolșevic în RSS Moldovenească (1940-1952)*, Chișinău, 1997, p.19.

⁷ Б.Топорин, *Политическая система социализма*, Москва, 1972, с.45.

partidului și ale imperiului sovietic⁸. Art. 9 permitea existența proprietății private, dar deja în 1949 acesta a fost corectat. Din noua redacție a Constituției, adoptată la 11 aprilie 1952, a fost exclusă orice referire la proprietatea privată. Baza economică a RSSM a devenit definitiv proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție. Foarte semnificativ a fost art.109 care crea baza pentru viitoarele represiuni: toți cei care atentau la proprietatea socialistă erau declarați dușmani ai poporului.

Autorii sovietici și cei care le-au urmat ideile, subliniau că Partidul Comunist era nucleul sistemului politic al RSSM, a cărui putere se baza pe așa-zisa „dictatură a proletariatului”, proclamată în Constituție. Dar dacă în lucrările savanților sovietici partidul figurează ca centru al conducerii politice, care coordonează interesele sociale și obștești, statutul căruia nu este oficial legalizat, apoi după 1991 se face o importantă precizare – toate organizațiile obștești au fost pentru partid o curea de transmisie în realizarea politicii lui. Faptul că statutul partidului în calitate de conducător al societății nu a fost legalizat este menționat și de A. Moraru în una din lucrările sale⁹.

Analizând celelalte articole ale Constituției în vigoare în RSSM până în aprilie 1948 (cu unele precizări în aprilie 1952) trebuie să menționăm faptul că ele erau în mare măsură tot atât de formale, ca și cele enunțate mai sus. De exemplu, art.13 despre „suveranitatea de stat” și art.14 despre „dreptul la liberă ieșire din componența URSS”. Însă evenimentele au demonstrat că aceste articole erau pur declarative, deoarece nu exista nici mecanismul de realizare a lor. De aceea afirmațiile lui A. Surilorv și N. Stratulat, potrivit cărora aderarea benevolă a RSSM la URSS a limitat doar formal competența republicii în folosul organelor unionale, „deoarece ea în orice timp poate să-și reîntoarcă drepturile sale și să iasă din componența URSS” nu avea bineînțeles nici o legătură cu realitatea. Tot astfel poate fi apreciată și altă mențiune a acelorași autori, care susțineau că RSSM n-a dorit să iasă din componența URSS din cauza „durabilității și coeziunii de monolit a URSS”, unității și integrității popoarelor ei¹⁰.

Constituția RSSM a legiferat divizarea administrativ-teritorială pe raioane, realizată în Republică prin decretul Sovietului Suprem al RSSM din 12 noiembrie 1940. În așa fel, pe malul drept al Nistrului a fost legalizat sistemul de conducere în trei eșaloane – raion-județ-republică, iar pe malul stâng – în două eșaloane, fără județe.

Prima sesiune a Sovietului Suprem al republicii a confirmat lista comisariatelor create la momentul formării RSSM – august 1940: Comisia de Planificare de Stat; comisariatele poporului în domeniul învățământului public, protecției sănătății, asistenței sociale, comerțului, afacerilor interne,

⁸ Mihai Gribincea, *op.cit.*, p.32.

⁹ Anton Moraru, *Basarabia și Transnistria în 1812-1993*, Chișinău, 1995, p.413.

¹⁰ А.Сурилов, Н.Стратулат, *О национально-государственном самоопределении молдавского народа*, Кишинев, 1967, с.120-121.

gospodăriilor comunale, industriei alimentare, locale, justiției, transportului auto, Direcția generală în domeniile artelor și cinematografiei, Direcția principală a drumurilor, Comisia pentru problemele culturii fizice și sportului, Comitetul de radio. Din componența guvernului, pe lângă președintele Sovietului Comisarilor Poporului și doi adjuncți mai făceau parte comisarii poporului pentru controlul de stat în sfera industriei forestiere, împuterniciții comisariatelor unionale ale poporului în RSSM în sfera de aprovizionare și de telecomunicații. Conform hotărârii Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 3 februarie 1941, la 25 martie 1941 din cadrul Comisariatului poporului pentru afacerile interne s-a separat Comisariatul poporului pentru securitatea statului. Supravegherea generală asupra acestor departamente o efectua împuternicitul CC al PC Unional și al guvernului republican. Această funcție a fost instituită de CC al PC Unional și guvernul URSS la 25 aprilie 1941 și a fost deținută de S. Goglidze (până în iulie 1941). După cel de al Doilea Război Mondial, de la 13 mai 1945 până la 14 aprilie 1949, funcția de împuternicit a fost înlocuită cu Biroul CC al PC Unional în RSSM¹¹.

Astfel, în a doua jumătate a anului 1940 și în prima jumătate a anului 1941, în cea mai mare parte a Basarabiei și o fâșie îngustă de pe malul stâng al Nistrului a fost creată o pretinsă formațiune statală, de fapt o subdiviziune administrativ-teritorială a URSS care dispunea de o structură de conducere cu pretenția de guvern.

I.2. Evoluția postbelică a aparatului de stat sub conducerea partidului

Ofensiva armatelor sovietice spre vest la începutul lui 1944 a pus în fața regimului o serie de noi probleme. În primul rând era vorba despre felul cum se va prezenta URSS în fața aliaților: ca un stat totalitar, după cum și era, ori neschimbând nimic în esență, își va schimba doar fața, „liberalizând” și „democratizând” orânduirea existentă ca să devină mai agreabilă pentru Occident. În acest scop Sovietul Suprem al URSS a adoptat la 1 februarie 1941 Legea cu privire la acordarea republicilor sovietice împuterniciri în domeniul relațiilor externe și transformarea, în legătură cu acest fapt, a Comisariatului unional al poporului pentru afacerile externe în unul unional-republican. Art. 30 al Constituției RSSM a fost completat cu unele noi drepturi ale republicii: de a stabili și a revoca pe reprezentanții săi în țările străine, de a primi scrisorile de acreditare și revocare a ambasadurilor străine în URSS, de a avea pe lângă guvernul republicii reprezentanți străini în URSS, și dreptul de a intra în relații directe cu țările de peste hotare (art. 15b al Constituției). Pe lângă aceasta, conform decretului Prezidiului Sovietului Suprem al URSS de la 23 februarie 1944, în Constituțiile republicilor sovietice a fost introdus articolul despre dreptul de a avea un ministru militar republican și unități militare republicane. Conform acestor

¹¹ Валериу Пасат, *Трудные страницы истории Молдовы. 1940-1950*, 1994, с.22-23.

articole funcția comisarului poporului pentru afacerile externe se combina cu postul de președinte al Sovietului Comisarilor Poporului, ordine stabilită pentru toți anii existenței regimului sovietic¹².

În martie 1946, când era deja clar că denumirea Guvernului a devenit anacronică, aceasta a fost schimbată în una care corespundea cerințelor timpului, Consiliul de Miniștri. La începutul anului 1947, Prezidiul Sovietului Suprem al URSS a hotărât să introducă schimbări în drapelul republicilor, pentru a simboliza prin ele nu doar ideea statului sovietic, dar și specificul lor național¹³.

În septembrie 1951 a fost pregătit proiectul noului drapel al RSSM pe care a fost introdusă o linie orizontală verde. Astfel culoarea verde însemna „legătura indisolubilă dintre trecut și prezent, iar culoarea roșie însemna prosperarea RSSM în perioada sovietică. Sistemul politic în RSSM de după război puțin se deosebea de cel de până la începutul lui. Schimbările se refereau în primul rând la organele provizorii de putere în RSSM: grupurile operative raionale, județene și orașenești, alcătuite din militari și lucrători ai organelor de securitate a statului, formate în baza hotărârii Biroului CC al PC din 23 februarie 1944. Aceste grupuri au sosit împreună cu unitățile militare ale fronturilor 2 și 3 Ucrainene și Biroul CC al PC Unional pentru RSSM. Acest organ se supunea nemijlocit CC al PC unional de care a și fost creat. Biroul avea în componența sa 8 secții: o secție a organelor de agitație și propagandă (șef S. Zelionov), a organelor de partid, sindicatelor și comsomolului (A. Sobolev), pentru agricultură (P. Lealin), a administrației (A. Miciurin), a organelor de planificare și finanțe (P. Reabov), a industriei și transportului (P. Fedorenko), pentru activitatea în rândurile femeilor (M. Andreev) – în total 16 persoane, plus trei reprezentanți ai republicii, aceștia fiind secretarul al doilea al PC M.N.Salogor, președinții Consiliului de Miniștri, N. Coval și G. Rudi¹⁴.

Schimbările au atins și ministerele republicane. Pe lângă cele formate încă în aprilie 1941 au apărut sau au fost unite cu alte ministere alte câteva structuri ministeriale. La 15 iulie 1944 a fost creat comisariatul industriei laptelui și cărnii. La 11 februarie 1946 a fost înființat comisariatul poporului pentru culturile tehnice, la 6 iunie 1946 din ministerul prelucrării pământului s-a separat Ministerul creșterii animalelor. La 11 noiembrie 1946 a fost înființat Ministerul industriei alimentare. La 25 februarie 1947 din art. 45 al Constituției a fost exclusă mențiunea despre împuterniciții ministerelor unionale ca membri ai Consiliului de Miniștri al RSSM. La 26 februarie 1947 Ministerul prelucrării pământului, Ministerul culturilor tehnice și Ministerul agriculturii s-au unit într-un singur minister – Ministerul agriculturii. La 29 aprilie 1947, în baza Direcției republicane a protecției silvice

¹² *Вехи молдавской государственности*, Кишинев, 2000, с.149.

¹³ *Ibidem*, p.151-152.

¹⁴ Ruslan Șevcenko, *Viața politică în RSS Moldovenească (1944-1961)*, Chișinău, 2007, p.15.

și plantațiilor forestiere a fost creat Ministerul silviculturii de subordonare unional-republicană. La 29 ianuarie 1949, Ministerul industriei alimentare, împreună cu alte structuri, a devenit Ministerul industriei alimentare. Astfel organizate, structurile ministeriale ale RSSM s-au menținut până în aprilie 1953, când au urmat noi transformări¹⁵.

În ce privește divizarea teritorial-administrativă a RSSM, conducerea republicană de partid a întreprins în 1944-1945 tentative de a copia modelul sovietic – s-a încercat reorganizarea județelor în regiuni (*oblasti*). În acest scop Biroul CC al PC a luat 2 hotărâri: la 26 septembrie și la 13 ianuarie 1945, însă până la urmă nu s-a reușit nimic. Conducerea unională considera că potențialul economic și uman al RSSM era foarte neînsemnat pentru o astfel de reformă. La cererea lui N. Coval și V. Ivanov, de la 15 iulie 1947, CC al PC Unional a adoptat, la 6 octombrie 1947, o decizie, conform căreia structurile de conducere județene au fost desființate. Decizia sus-numită a fost dublată de una a Biroului CC al PCM la ședința sa din 16-17 octombrie 1947. Cu toate că această reformă a fost întreprinsă cu scopul de a reduce aparatul birocratic enorm, în practică acest lucru n-a fost realizat. Foștii funcționari județeni au completat rândurile nomenclaturii județeni.

Următoarea încercare de a reorganiza teritorial republica a fost crearea districtelor (*okruguri*), conform hotărârii Biroului CC al PCM din 1 februarie 1952. Districtele au primit de fapt aceleași împuterniciri administrative proprii fostelor județe în sfera conducerii raioanelor. Astfel, între anii 1940-1941 și 1944-1953 a fost creat un enorm aparat de conducere cu mai multe trepte ierarhice. Acest aparat avea o serie de trăsături specifice regimului sovietic: funcționa în baza sistemului monopartinic, a fost o copie fidelă a modelului sovietic unic. Exista o ierarhizare strictă în organele de conducere, „neconstituționalizarea parțială” (partidul era nucleul sistemului politic, fără ca acest fapt să se reflecte în Constituție.)

Astfel, în perioada 1944-1953 a fost formată structura acelei mașini administrative care, cu unele schimbări neesențiale, a funcționat până în 1991.

II. Locul și rolul Sovietelor și ale organizațiilor obștești în sistemul politic al RSSM

Tot așa ca și în restul URSS, aparatul de partid și de stat al RSSM avea în calitate de anexe un întreg sistem de instituții și organizații, care se considera că erau inițiate și formate de către populație, dar în realitate erau constituite la comanda organelor superioare de partid și activau sub îndrumarea și controlul direct al acestora.

II.1 Sindicatele

În istoriografia sovietică sindicatele erau tratate ca un mijloc de atragere a populației la conducerea statului, în virtutea faptului că „erau cele

¹⁵ Ruslan Șevcenko, *op. cit.*, p.15-16.

mai mari organizații politice obștești”¹⁶. În funcțiile lor intrau atragerea populației în jurul organelor de partid, mobilizarea ei la crearea bazei tehnico-materiale a comunismului, la colaborarea cu organele statale, la activitatea economică, organizațională, culturală, educativă în sfera controlului asupra muncii și retribuiri. Sindicatele erau chemate să lupte pentru îndeplinirea planurilor de producție, pentru progresul tehnic, pentru ridicarea productivității muncii în agricultură, industrie etc. După cum menționa C. Șcegolev, în obligațiile sindicatelor intrau și controlul asupra respectării securității muncii, construirea și reparația clădirilor, introducerea tehnicii noi, încheierea și executarea contractelor colective¹⁷.

Pe lângă funcțiile de apărare a intereselor economice culturale și cotidiene ale muncitorilor și salariaților, sindicatele puteau promova cadrele din rândul acestor pături ale populației, hotărârile lor fiind obligatorii pentru administrație. Această independență a sindicatelor permitea teoreticienilor sovietici să califice sindicatele ca pe o formă importantă a „autoconducerii obștești socialiste”. Într-o măsură oarecare sindicatele dispuneau și de dreptul de a aplica pedepse cu scopul „dezrădăcinării fenomenelor antiobștești”¹⁸.

Pe lângă realizarea în practică a articolelor Constituției (dreptul la muncă, odihnă, asigurări sociale, întreținere pensionară), în funcțiile sindicatelor intrau și asigurarea bunăstării materiale a muncitorilor, dirijarea a diferite organizații obștești. Lor le mai revenea încă o funcție semnificativă. Prin promovarea cadrelor din rândul muncitorilor funcționarilor și țărănilor, ele trebuiau să asigure „dezvoltarea noii clase obștești”¹⁹.

Anume cu ajutorul clasei muncitoare regimul tindea să realizeze idealul societății spre care se orienta. Această societate urma să se constituie în baza unei supuneri totale, în baza disponibilităților membrilor ei de a executa cu fidelitate indicațiile partidului. Nu întâmplător societatea sovietică era deseori caracterizată ca și „socialism de cazarmă”. Sindicatele aveau menirea de a crea în societate atmosfera de supunere și de organizare a controlului asupra membrilor săi.

Pentru ca sindicatele să devină cu adevărat „curea de transmisie” a partidului către mase, trebuiau determinate metodele lor de conducere. În primul rând, era promovarea și educarea cadrelor, care urmau să întrunească două calități: autoritate și capacitate organizațională. Pentru a ține aceste cadre sub un strict control, organizațiile sindicale creau grupuri de partid. Sindicatele se constituiau după principiul eligibilității lor de jos în sus.

Spre deosebire de organizațiile de partid, sindicatele erau create pe ramuri de producție și după principii teritoriale. În total existau 26 de sin-

¹⁶ А.Сурилов, Н.Стратулат, *О национально-государственном самоопределении...*, с.145.

¹⁷ К.Щеголев и др., *Партийное строительство*, Москва, 1978, с.504-505.

¹⁸ *Ibidem*, p.505.

¹⁹ П.Паскаръ, *Политическая организация развитого социалистического общества*, Кишинев, 1976, с.53.

dicat de ramură în frunte cu Consiliul Central al Sindicatelor din URSS. În republici și regiuni existau sindicate locale teritoriale, comitete la întreprinderi, fabrici și organizații. În baza statutului lor, sindicatele participau la conducerea statului: elaborau planurile anuale și cincinale, participau la formarea bugetului de stat etc. Sindicatele aveau, de asemenea, dreptul de a propune, prin intermediul Consiliului Central al Sindicatelor al URSS, proiectele lor spre a fi cercetate de către Sovietul Suprem, de a participa împreună cu CC al partidului, Consiliul de Miniștri și Comitetul de stat pentru muncă la rezolvarea problemelor de stat²⁰.

În Basarabia, după ce a fost cotoșită de armata sovietică, vechile sindicate de breaslă au existat încă aproape o lună. La 22 iulie 1944, Biroul organizațional al sindicatelor sovietice le-a lichidat și de la 23 iulie a început înregistrarea sindicatelor noi, de tip sovietic. Către 20 septembrie 1940 sindicatele din RSSM numărau 24 486 de membri organizați în 24 de comitete de ramură în frunte cu Biroul organizațional. La sfârșitul aceluiași an erau deja 62 000 de membri ai sindicatelor. Dificultățile perioadei de organizare sau, astfel spus, slaba coordonare a lucrului în cadrul comitetelor republicane de ramură și lipsa controlului din partea Consiliului central al sindicatelor din URSS nu a permis convocarea primului progres al sindicatelor sovietice până la război²¹.

Aceleași probleme au apărut în fața sindicatelor RSSM după martie 1944, când restabilirea lor a fost preluată de CC al PCM în frunte cu secretarul Comitetului Central, N. Salogor. După cum se menționa în hotărârea Biroului CC din 15 iulie 1944 „Despre crearea organizațiilor sindicale în republică”, formarea organizațiilor sindicale era tergiversată atât din cauza lipsei cadrelor de conducere a sindicatelor, cât și a structurii de jos – a sindicatelor locale. Biroul CC ruga Comitetul central unional al sindicatelor de la Moscova să creeze în RSSM Biroul organizațional al Comitetului Central local, birourile sindicatelor județene orășenești și raionale, să trimită în republică 100 de oameni pentru a conduce sindicatele. Se preconiza ca sindicatele să fie create în timp de o lună de la data adoptării acestei hotărâri²².

Dar conducerea sindicatelor nu a fost organizată nici peste o lună, nici peste un an, nici peste doi ani. Comitetele raionale activau de sine stătător, nefiind controlate, aveau o bază financiară și materială foarte slabă. În hotărârea Biroului CC din 10 octombrie 1944 se sublinia necesitatea înregistrării membrilor sindicatelor RSSM, subordonării membrilor comitetelor sindicale ramurile Moscovei, lichidării restanțelor de plată a cotizațiilor. Biroul CC al PCM s-a adresat către CC al PC unional cu rugămintea de a permite înființarea sindicatelor sovietice în republică și de a influența Con-

²⁰ К.Щеголев и др., *Партийное строительство...*, с.502-503.

²¹ Ruslan Șevcenko, *op.cit.*, p.18.

²² *Ibidem*.

siliul Central al sindicatelor în vederea trimiterii mijloacelor necesare pentru activitatea filialei republicane.

Principală cauză care împiedica crearea sindicatelor era lipsa în județe, raioane și orașe a comitetelor sindicale. Era specifică și componența socială a comitetelor sindicale din RSSM – muncitori propriu-zisi erau puțini la număr, prevalau funcționarii, învățătorii și muncitorii de la căile ferate. Pentru a crea baza socială pentru formarea sindicatelor în RSSM, la întreprinderile restabilite au început să ia ființa sindicate în fața cărora, în conformitate cu hotărârea Biroului CC al PCM din 8 ianuarie 1945, s-a pus sarcina de a începe mobilizarea populației la îndeplinirea planului celui de-al patrulea cincinal (1946-1950)²³.

Pe atunci organele de partid înțelegeau vag scopul și specificul sindicatelor. Drept exemplu poate servi hotărârea Biroului CC al PCM din 7 decembrie 1951 „Despre conducerea de către comitetul raional de partid Râbnîța a organizațiilor sindicale în raion”, în care se menționa că 15% din muncitori nu fac parte din sindicate, deoarece aceste organizații îi ajutau puțin în organizarea traiului, nu luptau cu permanentele încălcări ale legislației muncii și practic nu acordau ajutor material și social membrilor sindicatelor etc.

Acestea și alte neajunsuri, caracteristice activității sindicatelor din RSSM demonstrează caracterul lor formal la acea etapă. Aproape în fiecare document privind activitatea sindicatelor în acei ani se menționa că ea era nesatisfăcătoare, că persista formalismul, indiferența față de necesitățile populației, lipsa completă a inițiativei. După moartea lui Stalin, observațiile critice la adresa sindicatelor devin tot mai puține, chiar dacă neajunsurile în lucrul lor nu au dispărut. Însăși activitatea sindicatelor rămâne obiectul atenției în documentele organelor de partid, menționându-se doar aspectele pozitive ale activității lor. Fără îndoială, în prima jumătate a anilor 50 organele sindicale au acumulat experiență, au devenit mai active și cu inițiativă, rolul lor la întreprinderi și organizații a crescut simțitor. Și totuși, documentele din vremea aceea demonstrează că interesul organelor de partid față de activitatea sindicatelor era destul de redusă.

Sindicatele încep să intereseze partidul mai mult după plenara CC al PC(b)US din decembrie 1957, la care organelor de partid li s-a cerut să ia măsuri întru sporirea rolului sindicatelor în societate. În consecință, a crescut numărul comitetelor raionale al sindicatelor din RSSM (de la 8 la 12). Președinții comitetelor sindicale locale au început să studieze economia. La 28-29 martie 1958 a avut loc primul congres al sindicatelor din RSSM. La el s-a constatat sporirea numărului de activiști sindicali (între 1952-1958 de la 63 000 la 100 000), iar ai membrilor de sindicate – de la 230 000 la 330 000²⁴.

²³ П.Петрик, *Профсоюзы Советской Молдавии*, Кишинев, 1975, с.99.

²⁴ Ruslan Șevcenko, *op.cit.*, p.19.

Acest congres s-a dovedit a fi ultimul până la începutul septenalului. Congresul XXI al PC(b)US (1959), care declarase că socialismul în URSS fusese deja construit, a pus sarcina trecerii treptate la comunism. La realizarea acestor planuri fantastice trebuia să-și dea concursul și sindicatele, care aveau misiunea de a atrage un număr cât mai mare de muncitori la conducere în sfera producției, aceasta prin intermediul conferințelor de producție, care aveau loc permanent. În octombrie 1960 are loc prima conferință a fruntașilor din sindicate, după care sindicatelor le-a fost încredințată organizarea mișcării pentru realizarea unui mod de viață comunist.

II.2 Comsomolul

În sistemul politic sovietic comsomolului îi revenea un rol politic deosebit. El prezenta principala organizație care pregătea rezervele de cadre pentru partid. Activitatea comsomolului era dirijată de organele de partid, având ca scop de bază ajutorarea partidului în educarea tineretului în spiritul comunismului. Partidul cerea de la funcționarii săi o atenție deosebită față de comsomol. În definitiv, se urmărea scopul de a schimba lumea internă a fiecărui comsomolist, de a-i educa devotamentul nemărginit față de partid și de sistemul creat de el. Fraza înaripată „partidul spune trebuie, comsomolul răspunde – se va face” reflectă statutul comsomolului în sistemul politic creat de PC(b)US. Toate organizațiile Uniunii leniniste a tineretului comunist (ULCT) din URSS erau dirijate de organele corespunzătoare ale partidului prin participarea la congrese, conferințe, prin discutarea permanentă a problemelor tineretului la forurile de partid.

Organizația comsomolistă din RSSM a fost fondată la 26 august 1940 (când comitetul regional comsomolist din fostei RASSM a fost transformat în ULCT a RSSM în frunte cu I. Fesenco)²⁵. Organele de partid cereau sporirea numărului de tineri în comsomol. Dacă la sfârșitul anului 1944 erau 11 682 de comsomoliști și 1 267 de organizații primare, apoi datorită lucrului efectuat, către finele anului 1945 această cifră a ajuns la 24 559 de membri și 2 452 de organizații primare.

Principalele sarcini puse de partid în fața comsomolului din RSSM erau: restabilirea economiei, colhozurilor, stațiilor de mașini și tractoare, sovhozurilor, școlilor, spitalelor, caselor de cultură, bibliotecelor, precum și mobilizarea populației la participarea activă în campanile social-economice, demarate de partid: abonarea la împrumuturi de stat, adunarea donațiilor pentru coloana de tancuri „Moldova Sovietică”, înfăptuirea colectivizării, atragerea tineretului în armata sovietică. Cu cei înrolați în armată se lucra după o directivă specială a Direcției Principale Politice a Armatei Sovietice. Formele de activitate ale comsomolului erau identice cu cele de partid: mitinguri, conferințe, discuții, citirea și discutarea ziarelor, organizarea subotnicilor și voscresnicilor²⁶.

²⁵ *Очерки истории комсомола Молдавии*, Кишинев, 1980, с.188.

²⁶ *Ibidem*, p.190.

Cu toate că rândurile comsomolului creșteau destul de repede, CC cerea o creștere și mai intensă. Acest lucru era greu de realizat în condițiile luptei cu elementele antisovietice, dezlanțuite de către regim, inclusiv cu „chiaburii”, și în general, cu toți acei pe care autoritățile de ocupație îi considera sau chiar îi declara supecți. Populația se împotriva activ acestei violențe. O formă pasivă de luptă era și ignorarea diverselor campanii inițiate de oficialități. În plus, comsomolul suferea mult de fluctuația cadrelor care va putea fi depășită doar către 1951-1952.

Regimul stalinist, instaurat în RSSM avea o atitudine suspicioasă față de toți locuitorii de pe malul drept al Nistrului, deoarece „au trăit pe timpul ocupației românești” și erau considerați drept ca eventuali „complici ai românii”. Această politică a condus la faptul că din numărul total de comsomoliști în 1946 numai 16% erau locuitorii de pe malul drept al Nistrului²⁷.

În legătură cu pregătirea colectivizării forțate și deportării în masă a țăranilor, declarați de către autoritățile de ocupație chiaburi, au început să se formeze grupurile comsomoliste în brigăzile de tractoare, agricole, de grădinărit și viticultură. În aceeași vreme, adică în anii 1947-1948, în fața comsomoliștilor au fost puse noi probleme: activizarea eforturilor pentru lichidarea analfabetismului, propaganda literaturii scrise de clasicii marxism-leninismului, mărirea numărului de comsomoliști între populația băștinașă de pe malul drept al Nistrului. În rezultat, deja în 1951 numărul total de comsomoliști a constituit 86 644. Paralel se intensifica și controlul organelor de partid asupra comsomolului. Numai în 1948 la Biroul Comitetului Central au fost ascultate 87 de rapoarte de dare de seamă ale organizațiilor primare comsomoliste. Conform cerințelor, membrii aparatului comsomolist erau chemați în rândurile partidului (la mijlocul anilor 50 o jumătate din comsomoliști deveniseră comuniști). În 1950-1951 încep să se facă primele totalizări ale activității comsomoliste. Rolul comsomoliștelor a fost substanțial în procesul colectivizării forțate. Ei se ocupau de impozitarea „cheaburilor”, de izgonirea lor din colhozuri și lichidarea „grupurilor teroriste”, formațiunile „cheaburești”, etc. Numai în 1948 au fost „neutralizați” mai mult de 1 000 de participanți ai acestor grupuri. Nouă mii de comsomoliști făceau parte din echipele „ostașilor culturii”, care se ocupau de ridicarea nivelului cunoștințelor de carte în rândurile populației. Conform statisticii oficiale, către începutul anului 1951 numărul oamenilor știutori știutori de carte din RSSM a crescut până la 98%. Comsomoliștii participau, de asemenea, la alegerea învățătorilor pentru școlile serale, ajutau rectorele instituțiilor de învățământ superior la menținerea disciplinei, participau la fondarea cluburilor și a caselor de cultură²⁸.

A II-a etapă în activitatea comsomolului din RSSM cuprinde anii 1951-1958. În istoriografia sovietică, perioada aceasta a fost numită peri-

²⁷ *Очерки истории комсомола Молдавии...*, p.201.

²⁸ *Ibidem*, p.231-232, 234-235.

oada încheierii construcției socialismului. Din șirul acțiunilor la care au luat parte în acei ani comsomolul, menționăm organizarea întrecerilor socialiste, lupta pentru reducerea prețului de cost al producției, pentru „călirea ideinică a membrilor săi”, organizarea vieții și odihnei tineretului, activizarea lucrului detașamentelor pionerești, însușirea tehnicii noi, valorificarea pământurilor deșelinite etc. Toată activitatea era dirijată și controlată, bineînțeles, de către partid. În perioada această a fost forțată și activitatea ateistă a comsomoliștelor. În documentele de partid se accentua îngrijorarea de faptul că metodele comsomoliste se înrădăcinau slab în rândul tineretului, comsomoliștii erau ruși de la viața reală și nu știau să atragă tineretul în promovarea măsurilor lor. Tot în scop de sporire a influenței sale în mediul rural, unde în 1953 numai 23% erau comsomoliști, s-a început consolidarea organizațiilor comsomoliste, iar în 1956-57 a avut loc schimbarea documentelor comsomoliste. Aceste măsuri au condus la creșterea rândurilor comsomoliste: în perioada 1951-1958 creșterea a fost substanțială – de la 86 644 până la 143 310 de membri. Creșterea neesențială a numărului de membri ai comsomolului (doar cu 10 000 în 1954-58) propaganda oficială a căutat s-o explice prin cauze de ordin secundar: de exemplu, din cauza schimbului de documente. Ultima mare acțiune a comsomolului în perioada de referință a fost mobilizarea forțată a congresului al X-lea al ULCT (ianuarie 1960), la realizarea lozinciei utopice „Septenalul înainte de termen!”.

II.3 Sovietele

Conform ideologiei oficiale, sovietele erau cel mai înalt organ al puterii de stat în URSS și RSSM. Acest statut al lor a fost legiferat formal prin art. 20 al Constituției RSSM din 10 februarie 1941. În sistemul sovietic de conducere, ele dispuneau de putere legislativă și executivă, deoarece puteau să înfăptuiască controlul propriilor hotărâri. În literatura de specialitate de obicei se afirmă că sovietele erau concomitent organe ale puterii de stat și ale conducerii de stat²⁹. Referindu-se la drepturile și obligațiile Sovietului Suprem, juriștii A. Surilov și N. Stratulat menționează că acest organ este ales de populație, în fața căreia era responsabil. Istoriografia sovietică s-a străduit să demonstreze autonomia Sovietelor în sistemul politic al RSSM, independența lor față de celelalte structuri ale puterii, inclusiv față de organele de partid. Și, într-adevăr, din punct de vedere formal, anume Sovietul Suprem forma prezidiul său, componenta guvernului, a judecătoriei supreme, conducea construcția de stat, cultura și era exponentul puterii supreme a RSSM³⁰.

În realitate însă nu era nici pe departe așa. Astfel, K. Șcegolev arată clar că alegerea cadrelor pentru Soviete avea loc prin intermediul grupu-

²⁹ П. Паскарь, *op.cit.*, с.34.

³⁰ А.Сурилов, Н.Стратулат, *О национально-государственном самоопределении...*, р.123.

rilor de partid din aceste soviete. Aceleași grupuri controlau desfășurarea sesiunilor, activitatea comisiilor permanente, îndeplinirea de către deputați a obligațiilor, dirijau calificarea și recalificarea cadrelor, organizarea și desfășurarea campaniilor electorale³¹. Analizând funcțiile Sovietului Suprem al RSSM și ale guvernului, format de el, constatăm prerogativele limitate ale acestora. Sovietul Suprem putea adopta legi republicane, dar care trebuiau să nu contravină celor sovietice, putea să confirme bugetul și planul anual, dar numai la capitolul indicilor generali, nu avea dreptul să controleze activitatea ministerelor, care executau planurile, cu toate că guvernul prezenta în fața lui dări de seamă. Sovietul Suprem nu putea să înalteze sau să scoată pe cineva din funcție fără recomandarea organelor de partid. Sovietele de diferite niveluri nu puteau controla complet nici chiar propriul comitet executiv, pentru că, de exemplu în Sovietul Suprem, conform ordinii stabilite, intra conducerea superioară a organelor de partid și de stat. Și guvernul Republicii era limitat în activitatea sa. Economia URSS era realmente condusă nu de guvernul sovietic, ci de prezidiul lui, în care majoritatea republicanilor nu erau reprezentate. Influență puteau avea numai acele republici, ai căror prim-secretari intrau în Biroul Politic al PC(b)US. RSSM nu se bucura de un astfel de privilegiu

Pe teritoriul RSSM, până la convocarea în 8 februarie 1941 a Sovietului Suprem al RSSM, își extindea prerogativele Sovietul Suprem al inexistentei RASSM în frunte cu F.Brovko. La 10 noiembrie 1940 acest Soviet Suprem a adoptat legea cu privire la desfășurarea alegerilor în Sovietul Suprem al RSSM, care a avut loc la 12 ianuarie 1941. În total au fost aleși 266 de deputați. La prima sesiune președinte al prezidiului sovietului suprem („președintele republicii”) a fost ales același F. Brovko. În 1951 el a fost înlocuit de I. Codița, care s-a aflat în acest post până în anul 1963.

Primele alegerile postbelice în Sovietul Suprem al RSSM erau planificate pentru primăvara anului 1946, dar din cauza lipsei de experiență a funcționarilor sovietici și a incapacității de a organiza activitatea propagandistică, pregătirea pentru alegeri a eșuat, și prin decretul Prezidiului Sovietului Suprem din 14 ianuarie 1946, ele au fost amânate pentru un an. Împuternicirile Sovietului Suprem de prima legislatură au fost și ele prelungite cu același termeni. Drept urmare, alegerile în Sovietul Suprem al RSSM au avut loc la 10 februarie 1947, iar în sovietele locale – doar în decembrie același an. În total, au fost alese 21 000 de persoane. După cum menționează E. Șișcanu, componența deputaților Sovietului Suprem reprezenta mai degrabă nomenclatura decât poporul – 51% de deputați ai acestui „parlament” erau funcționari ai structurilor de partid, sovietice și economice³². În pofida celor prevăzute în Constituție, că a alege și a fi ales în Sovietul Suprem aveau dreptul doar cetățenii RSSM (art. 113), în fruntea

³¹ К. Щеглов, *op.cit.*, c.482-485.

³² Elena Șișcanu, *op.cit.*, p.31.

celor aleși stătea Stalin împreună cu întregul Biroul Politic, care erau aleși ca deputați de onoare³³.

Având un nivel profesional și de instruire scăzut, deputații trecuți prin sită tot din rândurile partidului, numai în perioada anului 1949 și în primul trimestru al anului 1950, sovietele de diferite niveluri au adoptat 750 de hotărâri ilegale, adică neconforme cu legislația. Conducerea organizației republicane de partid la Congresul al II-lea (6-8 februarie 1949) și apoi în 1951-53 a acuzat politica de tutelarea Sovietelor din partea partidului³⁴. Totuși această indicație nu a oprit organele de partid să se implice în activitatea Sovietelor. Această practică nefastă, născută pe timpul lui Stalin, nu a cunoscut nicio schimbare nici pe timpul lui Hrusciiov. Din vina organelor de partid, care întotdeauna se implicau în activitatea Sovietelor, la începutul anilor 50, din 1 261 de Soviete sătești, sesiunile s-au desfășurat în termene stabilite numai în 478. Până în anii 1954-1959 documentele organelor de partid abundau cu indicații despre lucrul slab și neeficient al Sovietelor. În continuare acest torent se mai reduce.

Încă pe timpul lui Stalin, în martie 1952, a fost întreprinsă tentativa de a reînvia activitatea Sovietelor. Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM a obligat comitetele executive să supună dezbaterilor principalele probleme, legate de dezvoltarea culturală și economică în raioane, orașe, sate, să atragă comisiile permanente la activitatea sovietelor. Acestor comisii li se cerea să acționeze în conformitate cu Regulamentul adoptat la 25 decembrie 1952 „Pentru acordarea ajutorului Sovietelor în executarea mai reușită a planurilor în economie națională”. Membrii comisiilor se alegeau din numărul deputaților Sovietelor locale pe termenul împuternicirilor lor. În activitatea lor puteau fi atrași colhoznici, gospodine, intelectuali, muncitori. Existau comisiile: financiar-bugetară de producție, a gospodăriilor agricole, vinicolă și a livezilor, pentru învățământ, pentru protecția sănătății etc.³⁵

După moartea lui Stalin activitatea Sovietelor a început să se amelioreze, sesiunile se convocau sistematic. Crește treptat registrul de probleme care se examinau, datorită delegării către Soviete, din partea partidului, a unor noi împuterniciri, îndeosebi după anul 1957. Între anii 1951 și 1958 are loc treptat comasarea Sovietelor sătești și micșorarea numărului lor de la 1 235 în componența a 60 soviete raionale la 681 în componența a 40 de soviete raionale. Se înregistrează și o îmbunătățire a pregătirii deputaților Sovietelor și a președinților executivelor raionale. După alegerile în Soviete din an. 1955, aproape toți președinții comitetelor executive raionale aveau cel puțin studii medii. Întărirea cadrelor Sovietelor a urmat după lichidarea districtelor (iunie 1953) și a 7 Soviete raionale, cadrele cărora au trecut în

³³ Elena Șișcanu, *op.cit.*, p.32.

³⁴ Ruslan Șevcenko, *op.cit.*, p.26.

³⁵ A. Сурилов, *op.cit.*, p.261-262.

acele Soviete care s-au păstrat (acest proces avea loc în 1955-1957)³⁶. La sfârșitul anilor 50 sub egida Sovietelor și în scopul lărgirii „autoconducerii cetățenilor” și a pregătirii pentru trecerea treptată la comunism, anunțată de N. Hrușciiov, au început să se creeze așa-numitele organizații de inițiativă (sovietele caselor de cultură, comisia pentru control și alimentație publică și altele). Importanța acestor organizații constă în faptul că ele se creau de către populație în cadrul colectivelor, exprimau interesele celor care le alegeau, rezolvând probleme locale de interes comun. Aceste organizații aveau diverse funcții: de sprijin, obștești și administrative. Activitatea lor se examina și se dirija de către soviete prin intermediul comisiilor permanente ale acestora.

Pe scurt, Sovietele au desfășurat o activitate largă în viața republicii. Ele rămâneau însă subordonate, ca și toate celelalte instituții și organizații publice, conducerii de partid.

Încheiere

Crearea aparatului sovietic de partid și de stat al RSSM, după formarea acestei republici în urma cuceririi sovietice a Basarabiei, în 1940, și a reocupării ei, în 1944, este un fenomen foarte interesant, deoarece arată cum poate fi înlocuit un sistem politic și administrativ a unei țări cu un altul, complet diferit, al altui stat, după concepția sa organizatorică și după bazele sale politice și ideologice. În cazul Basarabiei, acest fenomen este cu atât mai instructiv, cu cât el a asigurat și a însoțit procesul înstrăinării populației românești din acest teritoriu de România.

Cercetarea acestui fenomen duce mai întâi la două concluzii de bază.

Prima și cea mai importantă concluzie constă în faptul că chiar RSSM, pe care Kremlinul o declarase formațiune statală de sine stătătoare în cadrul URSS, de fapt nu avea nici pe departe un astfel de statut politic și administrativ, ci era pur și simplu o nouă subdiviziune teritorial-administrativă a Uniunii Sovietice, ca și toate celelalte regiuni naționale ale imperiului sovietic. De aici decurge cea de-a doua concluzie principală, și anume că aparatul de partid și de stat creat de sovietici în RSSM nu avea putere reală, ci era o structură inferioară a puterii, a cărei competență se reducea la recepțarea dispozițiilor de la centrul imperiului și executarea lor fără nici o discuție. Una din dovezile cele mai sigure în această privință este faptul că multă vreme conducerea reală a RSSM nu se afla la Chișinău, ci la Moscova, fiind deținută de către Biroul CC al PC(b)US pentru Moldova. Dar și după dispariția acestui birou, în 1950, statutul RSSM nu se va schimba deloc.

Cât privește competența și libertatea de decizie a organelor de stat și obștești din Moldova, create în perioada respectivă, se impun și în acest caz două concluzii mai importante.

Prima din aceste concluzii are în vedere faptul că întregul aparat de stat se afla sub controlul partidului, că atât organul superior de stat, Sovi-

³⁶ П. Паскаръ, *op.cit.*, c.5.

etul Suprem al RSSM, cât și Consiliului de miniștri, nu aveau libertate de decizie, că de fapt directivele și apoi aprecierea activității acestor structuri, și cu atât mai mult a celor situate pe trepte mai inferioare, ca ministerele, departamentele, administrațiile regionale etc., țineau exclusiv de competența conducerii superioare de partid a republicii.

A doua concluzie, care de fapt derivă din prima, vizează situația generalizată în care toate Societele locale, care formal erau considerate organe ale autoadminstrării populare, apoi sindicatul, comsomolul și alte formațiuni care apar în vremea aceasta se aflau sub controlul direct și necondiționat al partidului.

Toate aceste observații converg spre ideea indiscutabilă ca întregul sistem politic și administrativ al RSSM era în linii generale complet străin intereselor vitale ale populației republicii.

Summary

This study will examine some aspects of the complex process of sovietization that followed in Bessarabia after the occupation of this area by the Soviet Union in 1940, and 1944. The text deals with the formation of the state and party apparatus in the newly-formed Moldovan Soviet Socialist Republic. We examine, in particular, how the new "local" political elites emerged, the role played by the state-controlled trade-unions, the formation of the youth organizations specific for the stalinist totalitarian regime, etc.

© **Mihai ȚURCANU**

ACTIVITATEA ADMINISTRAȚIEI SOVIETICE ÎN NISPORENI ÎNTRE 1944 ȘI 1952

Ion CHIRTOAGĂ

În primăvara anului 1944 armatele sovietice au reocupat nordul Moldovei și au trimis grupuri puternice de diversioniști în Codrii din central ei pentru a dezorganiza activitatea administrației locale și a slăbi rezistența în fața armatei invadatoare în acest teritoriu. Pe parcursul efectuării operației Iași-Chișinău (declanșată la 20 august 1944) armatele Frontului Doi Ucrainean au început să înainteze spre sudul Basarabiei. La 24 august diversioniștii din pădurile apropiate și unitățile militare sovietice au pus începutul la Nisporeni și în alte localități din centrul și sudul Moldovei a unei noi perioade de ocupație străină. În zilele următoare grupele operative, constituite din militari, lucrători ai organelor NKVD-iste au început să formeze organele puterii de stat locale¹.

În cele ce urmează vom analiza activitatea oranelor administrative în Nisporeni în perioada de întărire a puterii sovietice la est de Prut.

În timpul războiului organele de partid continuau să joace rolul decisiv în sistemul de conducere al fostului stat totalitar, inclusiv în teritoriul românesc recent reocupat. Prin părțile Nisporenilor, prim-secretar al comitetului raional de partid fusese restabilit Z. Bondarenko, care deja activase în același post în 1940-1941. La 22 septembrie 1944 a avut loc prima ședință a biroului comitetului raional de partid Nisporeni la care au participat Bondarenko, Greaznov, Pleasov (secretari ai organului respectiv) și Demidenko. Ultimul ocupa și funcția de președinte al comitetului executiv raional. În calitate de invitați la ședință au participat Demidenko (șeful secției raionale a NKVD-ului), Neagu (șeful secției raionale de învățământ), Melnik (împuternicit pentru colectări), Cerenșenko (judecător), Stepanenko (președintele uniunii raionale de consum), Bepalov (șeful secției funciare), Belokurov (șeful secției militare), Avenburg (secretarul comitetului raional al uniunii tineretului comunist)².

În aceeași ședință s-a început maratonul confirmărilor candidaților la diferite posturi din raion. Președinte al uniunii raionale de consum a fost confirmat Nicolai Stepanenko, născut în 1912, rus, cu studii superioare de comerț. Șefa a secției raionale de învățământ a fost confirmată Liubov Neagu, născută în 1912, moldoveancă, absolventă a școlii normale din Chișinău (1932). În calitate de judecător raional a fost aprobat Alexandr Cerenșenko, născut în 1912, cu studii medii incomplete și cursuri juridice de 6 luni. Se pare că pentru a efectua justiția în fostul stat totalitar nu era necesar de a avea studii prea sofisticate. Au mai fost confirmați S. Belokurov (născut în

¹ A. Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria 1812-1848*, Chișinău, 1995, p. 403-404.

² *Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Moldova* (În continuare: AOSPM). F. 442, inv. 1, d. 5, f. 2.

1906, șeful secției militare), V. Leontiev (1914, împuternicitul operativ al NKVD-ului) ș.a.

Războiul încă mai continua și armata roșie avea nevoie de noi întăriri. La 30 septembrie 1944 a fost discutat procesul de mobilizare a bărbaților din raionul Nisporeni, născuți între 1908 și 1926, pentru a fi trimiși pe front. Pornind de la hotărârea regiunii militare Odesa, șeful secției respective raionale S. Belokurov și comisarul militar Bonkov erau obligați să trimită reprezentanții lor pentru a duce la bun sfârșit campania respectivă. La rândul său, șeful secției raionale de ocrotire a sănătății Landau urma să trimită doi felceri cu experiență în comisia medicală împreună cu inventarul corespunzător³. Se pare că în afară de șeful secției de ocrotire a sănătății, medici cu studii superioare în raion nu mai erau, urmând ca examinarea celor mobilizați să se efectueze de doi felceri.

Pe front, bărbații din Basarabia, majoritatea ruși de la coarnele plugului, ca și originarii din alte colțuri ale marelui imperiu sovietic, erau trimiși în atac, fiind pregătiți și înarmați insuficient pentru a purta un război contemporan. Ca pe vremurile de mult apuse, în continuare se apela la vitegie și sacrificii în masă. Pe parcurs războiul a devenit un fenomen obișnuit, de rutină și chiar moartea făcea parte din acest fenomen. Pentru cei chemați sub arme războiul a devenit o muncă destul de grea, viața din perioada interbelică rămânând în conștiința oamenilor (atât din Basarabia, cât și din regiunile interne ale marelui imperiu sovietic) un nivel de trai foarte ridicat⁴.

Din datele biografice ale celor înaintați în posturi de răspundere atrage atenția faptul că noile autorități promovau în organele de drept din raionul Nisporeni, ca, de altfel, și din alte circumscripții similare din republică persoane cu cunoștințe nu prea sofisticate. Spre exemplu, la 1 februarie 1945 a fost aprobat în post de șef al KGB-ului raional Vasile Zâkov, născut în 1912, rus, membru de partid din 1939, cu studii medii incomplete. A. Petrov (născut în 1912, rus, membru de partid din 1943), șeful miliției, de asemenea, avea doar studii medii incomplete⁵.

În activitatea organelor sovietice din perioada războiului și în primii ani postbelici se manifesta din plin tendința persoanelor suspuse de a exploata la maximum deprinderea foștilor ostași cu disciplina, supunerea ordinului și tentația șefilor de a da ordine⁶. Activul de partid și de stat al raionului Nisporeni, creat în condiții de război, de asemenea, adopta decizii ca un stat major al unei unități militare. Pentru a executa deciziile (citește, ordine militare) ale sale activul menționat era trimis prin localitățile rurale

³ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 5, f. 6.

⁴ Е. Зубкова, *Послевоенное советское общество: политика и повседневность 1945-1953*, М., 2000, с. 19.

⁵ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 5, f. 2.

⁶ Е. Зубкова, *ук. соч.*, с. 19.

ale raionului în vederea colectării cerealelor (nu surplusurile de pâine), alegerii bărbaților sănătoși pentru a fi trimiși pe prima linie de luptă a celui de al Doilea Război Mondial în calitate de carne de tun. Majoritatea familiilor de la sate rămâneau fără pâinea cea de toate zilele și fără brațe de muncă bărbătești.

După ce fusese întocmite listele familiilor din fiecare localitate, la 13 octombrie 1944 a fost elaborat planul de colectare a produselor alimentare din raionul Nisporeni: la carne – de 192,5 tone, ouă – 711 105 bucăți, lapte – 242 220 hectolitri ș.a. În condițiile unei insuficiențe acute de forță de muncă umane și de tracțiune animalieră se conta foarte mult pe tehnica, care provizoriu urma să fie concentrată în SMT-uri. Stația de Mașini și Tractoare, creată în 1940/1941 se restabiea cu mare întârziere. În condițiile confruntărilor militare din centrul Europei se simțea o insuficiență acută de tehnică agricolă și de mecanizatori. Pe post de țapi ispășitori se găseau persoanele responsabile de rang inferior cu puțină carte și spațiu de manevră. Deoarece Cernâșov, directorul SMT-ului, n-a reușit să reînființeze într-un timp scurt întreprinderea menționată, la 7 noiembrie 1944 el a fost înlocuit cu Doroșkevici⁷.

Concomitent, autoritățile sovietice se pregăteau intens și pentru o eventuală confruntare militară cu aliații, în acest scop fiind gata rezervele suficiente pentru a face față situației. În noiembrie 1944 a fost adoptată decizia de examinare preventivă medicală a tinerilor născuți în 1927 (de 17 ani). Tinerii din Nisporeni urmau să treacă examenul medical la 5 decembrie. Din Nisporeni de Jos se preconiza examinarea a 58 tineri, din Nisporeni de Sus – 13⁸.

În același timp, se încerca o consolidare a puterii prin mimarea unor elemente sporadice de democrație. Prin localitățile raionului se organizau unele adunări ale țăranilor, care mai rămăsese după mobilizarea și trimiterea masivă a bărbaților în floarea vârstei pe front. Concomitent, în rândurile tineretului de la sate și întreprinderi industriale se studia intens statutul organizației comuniste pentru a pregăti un schimb destoinic a cadrelor de partid în etate. O atenție deosebită se acorda atragerii tinerilor români basarabeni, căutându-se ca prin intermediul acestora să fie infiltrată în mediul populației majoritare ideologia antinațională și totalitară.

Însă grija cea mai mare a autorităților sovietice rămâneau în continuare livrările, forțând populația rurală să predea statului cantitățile preconizate de produse alimentare în pofida faptului că ei aveau resurse extrem de limitate. Aceasta și alte chestiuni au fost abordate la adunarea raională de partid cu participarea a 30 de oameni, inclusiv 23 membri și candidați de partid, fiind asistați de 7 tineri comsomoliști cu funcție de răspundere. Pe parcursul dezbaterilor s-a relatat că planul livrărilor a fost executat. Pe

⁷ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 9, f. 9.

⁸ *Ibidem*, d. 5, f. 18, 24, 26, 30.

parcurs s-a pomenit sporadic și despre abuzurile, pe care le comiteau agenții de colectări față de locuitori pe parcursul campaniei odioase (spre exemplu, agentul Lukașov cu arma în mână cerea populației să predea cantități exagerate de produse alimentare și diferite obiecte de preț în folosul său personal). Extorcările menționate se efectuau în scopul obținerii unor mijloace în vederea procurării băuturilor spirtoase, Lukașov fiind un bețivan înveterat. De asemenea, au fost scoase la iveală și unele inexactități la întocmirea listelor, unii contribuabili fiind înscriși de două ori și impuși să livreze cantități duble de produse alimentare⁹.

Livrările în folosul statului erau completate cu unele impuneri benevole-obligatorii. Printre acestea pot fi numite colectările de produse alimentare pentru susținerea localităților, care fuseseră afectate de război. Din fondul constituit ad-hoc de ajutorare se repartizau țăranilor năpăstuiți cantități de produse alimentare sub formă de împrumut nu din partea donatorilor, ci a statului. Pe parcursul următorilor ani împrumutul era rambursat cu procentele corespunzătoare, organele de stat „uitând” cu desăvârșire să-l restituie satelor prin efortul cărora a fost constituit fondul amintit.

Se făceau unele precizări în structura administrativă raională, fiind confirmată nomenclatura respectivă. În cadrul executivului raional intrau 7 secții: finanțe, funciară, comerț, învățământ, planificare, sănătate și socială. Se întăreau organele de drept cu un număr de persoane. Pentru NKVD erau prevăzute 3 locuri, procuror – 1, anchetator – 1, judecător – un loc¹⁰.

În rândurile populației se practica o intensă muncă de agitație, în vederea asigurării unui suport politic din partea localnicilor în îndeplinirea sarcinilor aflate în atenția autorităților. În acest scop erau utilizate clădirile preluate de la structurile culturale, care activaseră anterior, casele refugiaților, prefăcute în cluburi. Spre exemplu, Casa Națională din Nisporeni a fost transformată în casă de cultură. Chestiunea cluburilor și a sălilor de lectură din localități a fost abordată la ședința biroului comitetului raional de partid din 7 aprilie 1945, constatându-se faptul că instituțiile amintite activau foarte slab. Cauzele erau la suprafață. Se simțea o lipsă totală a inventarului necesar, iar în sălile de lectură ori la dispoziția șefilor de club se aflau doar ziarele, utilizate într-un mod primitiv. Responsabilul instituției respective se limita la citirea ziarelor cu voce tare fără a iniția o discuție elementară asupra subiectului vociferat. Bineînțeles, au fost nominalizați și vinovații – secția raională de învățământ, care la părerea mai marilor lideri din circumscripția respectivă nu a organizat lucrul de educație politică în rândul localnicilor. Se apela insistent la suportul intelectualității locale, în primul rând, a pedagogilor care erau chemați să se implice în activitatea cluburilor, cerându-se șefei secției raionale de învățământ L. Neagu să-și

⁹ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 9, f. 8, 15; *Голод в Молдове (1946-1947). Сб. документов*, Кишинэу, 1993, с. 57-58, 198.

¹⁰ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 9, f. 26-27.

organizeze subalternii în vederea efectuării unei munci asidue de educare a maselor de țărani. N-a fost uitat nici suportul material, care putea fi de folos în această muncă de agitație politică. Președintele executivului raional Demidenko urma să aprovizioneze cluburile și sălile de lectură cu literatura necesară, iar Neagu – cu lozinci, placate ș.a. A fost elaborat și un program de activitate a instituțiilor de educație politică a intelectualității locale prin intermediul cluburilor și sălilor de lectură. Învățătorii și alți intelectuali locali urmau să citească de două ori pe săptămână public ziarele, câte o dată pe săptămână – referate despre evoluția situației de pe front, ilustrând discursurile respective cu albume, decupaje din ziare, hărți, placate. Era prevăzut ca această activitate să se finalizeze cu discuții, ascultătorii fiind îndemnați să se dea cu părerea. Tematica era foarte incitantă, deoarece pe front se aflau soții, frații și feciorii celor care erau îndemnați la discuții uneori ele fiind organizate pe ogor¹¹. În așa mod se sugera gândul că colectările de produse alimentare se efectuau în vederea întreținerii oamenilor apropiați, care fusese trimiși pe front, de fapt, să lupte pentru interese străine.

Deja s-a menționat faptul că în organele sovietice de drept se aflau persoane cu puțină știință de carte, dar care erau tentate să comită diferite abuzuri și fapte amorale. Persoane de acest fel se aflau și în miliția locală, completată cu cei veniți de pe aiurea. La 19 februarie 1945 milițianul Meșcereakov, aducându-l pe locuitorul Tăbăcaru la secție, l-a maltratată și i-a luat abuziv lucruri personale sub pretextul că ele ar fi fost, chipurile, furate. Acest milițian nu cruța nici persoanele cu răspundere din organele de nivel raional. Spre exemplu, în luna menționată, Meșcereakov l-a reținut pe șeful secției de comerț Pletnev, maltratându-l cu o cruzime deosebită¹². Nu trebuie să fii mare detectiv ca să observi că în cele două cazuri se întrevede un interes personal al milițianului de a acosta cetățenii în vederea însușirii bunurilor materiale de la persoanele particulare și unii lucrători din sfera comerțului.

Abuzurile organelor de forță erau legate de politica sistemului totalitar, în care nu exista o balanță între cele trei puteri de stat: legislativă, executivă și judecătorească. Sistemul judecătoresc fiind o bătă în mâinile organelor de partid și executive de stat, era completat cu persoane cu puțină știință de carte, iar uneori și fără studii în domeniu. Spre exemplu, în primăvara anului 1945, judecătorul Cereșenko s-a îmbolnăvit subit. La 14 mai pe post de judecător, provizoriu, a fost numit Brâlev, un simplu instructor al comitetului raional de partid, fără studii în materie de drept, cu școală medie incompletă¹³. De la un judecător cu o atare pregătire în materie de drept era greu să te aștepti la un verdict competent și echitabil.

După terminarea războiului foștii combatanți au început să revină la viața civilă. Însă pe tot teritoriul fostului imperiu sovietic ei se confruntau

¹¹ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 9, f. 44-45, 47 verso.

¹² *Ibidem*, f. 52 verso.

¹³ *Ibidem*, f. 56.

cu probleme de asigurare cu locuințe, alimente, care au durat pe parcursul a peste un deceniu. Conform unor date statistice, în 1956, în 85 orașe, 13 orașele și 144 raioane sătești din mai multe regiuni a fost constatat faptul că peste un deceniu de la finele războiului mii de familii continuau să locuiască în bordeie, subsoluri, saraie, băi, bucătării etc. Prin localități circulau persoane îmbrăcate în haine militare, îmbrăcăminte și încălțăminte ruptă. Achiziționarea unei bucăți de materie devenea un eveniment notabil în familie. Nu ajungeau blide. Din război populația ieșea cu mare greutate¹⁴. Și această situație era caracteristică în orișice localitate mare (Moscova, Chișinău, spre exemplu), mijlocie (Nisporeni) ori mică.

Organele de stat și de partid căutau noi metode de a estorca bani de la populație. Una dintre ele o constituia creditarea internă, practică și în alte state, dar nu într-o formă eronată ca în fosta Uniune Sovietică. Autoritățile totalitare au început să difuzeze printre locuitori obligații de împrumut. De notat faptul că printre muncitori și slujbași au fost distribuite obligații cu 50 % peste plan, iar printre țărani – cu 185 %. Adică și în privința împrumutului de stat țărani români basarabeni au fost obligați să supraîndeplinească planul de aproape două ori (aproape trei planuri). Se efectuau colectări în bani în folosul armatei. Planul colectărilor în bani a fost îndeplinit în rândurile muncitorilor și slujbașilor în proporție de 63,9 %, iar a țărănilor – de 230 %. Luând în considerație faptul că colectările au fost efectuate de împuterniciții trimiși în teritoriu, se poate de presupus că, de fapt, planul a fost îndeplinit de țărani de origine română, în timp ce o parte din muncitori, slujbașii veniți de pe aiurea se eschivau de la acest impozit cu caracter extraordinar¹⁵. Nu-i întâmplător faptul că în statistica menționată slujbașii se ascundeau în spatele muncitorilor pentru a nu trezi bănuiele că ei se eschivau de la acest impozit improvizat și a nu fi trași la răspunderea binemeritată. Pentru eschivarea de la plata acestui impozit extraordinar vina erau urmăriți penal. În 1945 au fost judecate 19 persoane din raionul Nisporeni pentru sabotare. Fenomene similare aveau loc și la nivel unional. În 1946 au venit ajutoare din SUA. Ele erau distribuite, în primul rând, funcționarilor. Se cerea amestecul autorităților superioare pentru a impune organele locale să distribuie ajutoarele venite de peste hotare și populației simple în mod echitabil¹⁶.

La 5 iunie 1945 au fost confirmate noi cadre de conducere raională. Belokurov, șeful secției militare, a devenit secretar al comitatului raional de partid pentru cadre, care intra în biroul acestuia și participa la discutarea diferitor probleme importante de ordin local. Se profila o promovare masivă a persoanelor demobilizate în diferite posturi de conducere. Noul secretar era născut în 1906, de etnie rusă, cu studii medii incomplete, membru

¹⁴ E. Зубкова, *ук. соч.*, с. 58.

¹⁵ *Голод в Молдове...*, с. 35.

¹⁶ E. Зубкова, *ук. соч.*, с. 52.

de partid din 1942¹⁷. În 1945, în armata sovietică erau 11 mln de oameni. Până în 1948 au fost demobilizați 8,5 mln. Foștii ostași întâlneau greutăți în asigurarea lor cu locuri de muncă pe specialitate, cu condiții de trai. Se resimțea obolseala extraordinară, pe care au suportat-o ostașii în timpul războiului. De aici și pierderile colosale omenești în timpul războiului și după terminarea lui. În timpul războiului ostașii nu erau atacați de bolile obișnuite (infarct, hipertonie), iar după terminarea conflagrației mondiale, aceste maladii în rândul foștilor combatanți au devenit cronice. După război ostașii aveau nevoie de odihnă. Mai erau 2 mln de invalizi de război¹⁸. În atare situație se pomeneau majoritatea bărbaților din Nisporeni și alte localități ale raionului, reveniți la baștină. Însă în Moldova, inclusiv la Nisporeni seseau mulți foști ostași, originari din Federația Rusă și Ucraina, pentru ași rezolva anumite probleme de ordin material în speranța de a ocupa vre-un post potrivit, inclusiv de conducere. Se pare că ei găseau un sprigin în persoana lui Belocurov, noul secretar al comitetului raional pentru cadre¹⁹.

Ostașii demobilizați s-au ciocnit cu aceleași cerințe de cazarmă, maifestată prin deprinderea superiorilor de a da ordine ca în armată, fără ca aceștia să le creeze condiții decente de trai. Însă mulți dintre foștii combatanți, aflându-se în țările dezvoltate din Europa Centrală, ocupate de trupele sovietice în 1945-1949, au început să înțeleagă că peste hotare oamenii duc o viață mai bună decât în patrie. Iar autoritățile sovietice au promovat o politică de nivelare a foștilor combatanți cu restul populației, pentru a nu provoca consolidarea lor împotriva regimului. În atare condiții, spiritul de libertate al foștilor combatanți tot mai mult se manifesta în sălile de bere, numite eufimistic Dunărea Albastră²⁰. Și la Nisporeni, în mediul foștilor combatanți (și nu numai) se întâlneau des manifestări similare ale spiritului de libertate.

La 5 iunie 1945 a fost confirmat în calitate de procuror raional Ivan Lukanikov (născut în 1905, rus, studii juridice superioare). În calitate de șefă a secției de planificare a fost confirmată Zara Liben-Saianov (născută în 1905, evreică, cu studii superioare incomplete), de șef al secției de comerț – Serghei Avdiușkin (născut în 1910, rus, cu studii medii), de șef al secției de propagandă – Eudochia Radenko (născută în 1906, rusoică, cu studii medii incomplete)²¹. Promovarea persoanelor sosite în Moldova de pe aiurea continua, iar înaintarea cadrelor naționale din stânga Prutului se mai lăsa așteptată. Unul din pretextele de care se foloseau autoritățile sovietice pentru a da prioritate cadrelor venite de peste hotarele republicii o constituia aflarea Basarabiei sub administrația românească. După război autoritățile sovietice aveau o atitudine ostilă față de persoanele aflate tem-

¹⁷ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 9, f. 64-64 verso.

¹⁸ E. Зубкова, *ук. соч.*, 33.

¹⁹ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 9, f. 64-64 verso.

²⁰ E. Зубкова, *ук. соч.*, c. 35.

²¹ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 9, f. 64-64 verso.

porar sub administrația germană ori/și română. La angajare în sevicu ori la înscriere la învățătură se completau anchete, în care exista o rubrică specială despre aflarea persoanei respective pe teritoriul, administrat de reprezentanții armatei germane și/ori române. În cazul unui răspuns afirmativ putea fi pusă o rezoluție negativă la solicitarea în cauză. Autoritățile sovietice se temeau că populația „contaminată” de propaganda străină, la părerea lor, putea submina considerabil regimul odios totalitar²².

O atenție deosebită se acorda campaniei de alegeri, prima din perioada postbelică, care urma să creeze impresia că la putere în fosta Uniune se afla un regim democratic. Deja la 12 aprilie 1945, când în Europa se mai duceau lupte grele, biroul raional de partid a confirmat reprezentanții săi în colectivele de agitatori din sovietele sătești din raion. În cele din Nisporeni a fost confirmat Șekotov²³. La 19 aprilie 1945 biroul respectiv a discutat activitatea colectivelor de agitatori din Nisporeni. S-a menționat că în Nisporeni de Jos a fost înaintat doar un singur agitator, iar cel din Nisporeni de Sus deja începuse să lucreze²⁴. La 21 noiembrie 1945 au fost aprobați conducătorii comisiilor de alegători din Sovietul Suprem al URSS. Pentru Nisporeni de Jos și Nisporeni de Sus a fost confirmat Șahov. În Sovietul Naționalităților urma să fie ales Z. Bondarenko, secretarul comitetului raional de partid din raionul Nisporeni. În fiecare sector de alegeri se formau comisii electorale. În localitate au fost constituite 3 comisii de alegeri. Comisia electorală nr. 32 (din Nisporeni Noi) era condusă de președintele Granov Simion (rus venit din orașul Saratov), asistat de adjunctul său Trahman Ana (evreică din Nisporeni), secretara Kovalenko Nina și membrul comisiei Panteleev (rus). Comisia nr. 37 (Nisporeni de Sus) era condusă de președintele Trahman C. (evreu din Nisporeni), adjunctul Tulbure Alexandru (moldovean din Nisporeni), secretara Zelder Ana (evreică din Nisporeni). Comisia nr. 40 (Nisporeni de Jos) era formată din președintele Soianova Ana (letonă din Krasnoiarsk), locțiitorul Tagarcea (moldovean din Nisporeni), secretarul Volcov Gheorghe²⁵. Activitatea electorală a continuat și după Anul Nou. La 12 ianuarie 1946 biroul comitetului raional i-a confirmat pe agitatorii din Nisporeni de Sus. La 31 ianuarie s-a cerut ca agitatori din unele soviete sătești (inclusiv Nisporeni de Jos) să intensifice activitatea lor²⁶.

Ca o urmare a războiului în imperiul sovietic s-a intensificat criminalitatea. În toamna anului 1945 se înregistrau tot mai multe cazuri de atac asupra persoanelor în scopuri de a jefui bani, haine ori chiar de a omorî. Oamenii au început să iasă în stradă în grupuri. În stradă ori în trenuri acti-

²² E. Зубкова, *ук. соч.*, с. 40.

²³ AOSPM. F. 442, r. 1, d. 9, f. 97 verso.

²⁴ *Ibidem*, f. 50.

²⁵ *Ibidem*, f. 98 verso, 102-102 verso, 105-105 verso, 114.

²⁶ *Ibidem*, d. 15, f. 3, 6.

vau grupuri de criminali, printre care erau și militari. Nu trebuie de uitat faptul că, aflându-se în unele state din Europa Centrală și de Sud-Est, militarii sovietici jefuiau populația locală. Spre exemplu, militarii sovietici, care s-au aflat în Germania, doar în 1946 au furat de la populația locală circa 1 mln de mărci. Militarii sovietici au jefuit populația civilă din Bulgaria și alte țări. Pe de altă parte, se consideră pe bună dreptate că sporirea criminalității era condiționată de sărăcia populației. De asemenea, sărăcia provoca frica de criminalitate, ea mai fiind amplificată de zvonurile, care circulau în rândul populației. De fapt, în 1944-1946 a sporit numărul jafurilor față de 1940, iar cel al omorurilor s-a redus. Se manifestau ostilități interetnice. Spre exemplu, în 1945, în orașul Iakutsk aveau loc bătăi între iacuți, ruși și coreeni. Ulterior numărul crimelor va scădea²⁷. Criminalitatea, inclusiv pe criterii interetnice se manifesta atât în orașele mari, cât și în localități de mărime medie cum ar fi Nisporeni.

O situație dificilă la est de Prut se crease în sfera demografică. În luna martie 1946, în județul Chișinău din care făcea parte și raionul Nisporeni se născuse 751 de copii și decedase 1 145 persoane, inclusiv 224 copii. După cum se vede limpede din această informație tristă, sporul natural în județ ca și în toată republica era negativ²⁸. Din cauza politicii nechibzuite a autorităților republicane și unionale, în satele din Moldova se începuse o foamete cumplită, din cauza ei murind un număr foarte mare de locuitori nevinovați. Aceasta se întâmpla pe fundalul unor pierderi demografice, care aveau loc în fostul imperiu sovietic pe parcursul a unei perioade de timp, fiind legate atât de cel de al Doilea Război Mondial, cât și greutățile economice care se manifestau în primii ani posbelici. În 1946 I. Stalin a anunțat că pe fronturile războiului țara a pierdut 7 mln de ostași²⁹. În acest număr se aflau și 412 bărbați, originari din Nisporeni. Însă demografii au calculat că atunci societatea sovietică a pierdut 26,5-27 mln oameni. Cele mai mari pierderi au fost în rândul bărbaților, născuți în 1901-1931. În 1940 diferența dintre femei în vârstă de 20-44 ani și bărbații de aceeași vârstă constituia 2,8 mln (respectiv 37,6 și 34,8 mln), în 1946 – 10 mln (37,7 mln femei). La țară situația era și mai grea: în 1940 – 1,1:1, iar în 1945 – 2,7:1³⁰.

În ședința biroului comitetului raional din 17 martie 1946 au mai fost confirmați și alți funcționari de rang raional. Se făcea o remaniere în mediul persoanelor de conducere, care, de fapt, constituie un indiciu că politica de cadre a biroului nu era destul de eficientă. Reabțov Petru a fost confirmat în calitate de director al centrului de colectare a produselor alimentare, iar I. Kulinici – de secretar al organizației tineretului comunist din raion. La 20 aprilie în calitate de agent fiscal a fost aprobat Cheibaș Vasile (născut în

²⁷ Е. Зубкова, *ук. соч.*, с. 89, 91, 141.

²⁸ *Голод в Молдове...*, с. 641.

²⁹ Е. Зубкова, *ук. соч.*, с. 25.

³⁰ Е. Зубкова, *ук. соч.*, с. 25.

1899)³¹. În luna martie 1946 a mai fost confirmat în calitate de șef al secției raionale de consum Vasili Beleaev (născut în 1913, de etnie rusă, cu studii superioare), a secției NKVD-ului – P. Tiurin (născut în 1906, rus, studii medii)³². Însă la 14 martie 1946, șeful secției raionale NKVD P. Tiurin, aflându-se în stare de ebrietate, a efectuat cercetări la domiciliu, soldate cu arestări ale țăranilor, nesanționate de procuror³³. În așa mod se constată fără posibilitate de tăgadă, că deseori organele de forță ale fostului regim în continuare comiteau abuzuri grave față de populația locală.

Fiind conștient de faptul că predominarea elementelor venite de pe alte meleaguri în rândul organizației raionale de partid putea crea o impresie proastă în mediul băștinașilor, biroul comitetului raional de partid făcea încercări de a atrage în această organizație și unele persoane de pe loc. Așa s-a procedat la 20 martie 1946, fiind primit în rândul candidaților Botnaru Vladimir (născut în 1902), președinte al sovietului sătesc din Grozești³⁴.

Pentru sporirea nivelului profesional al noilor funcționari se organizau cursuri speciale. La 10 aprilie 1946 biroul comitetului raional a decis să trimită la cursuri de 3 luni pe președintele sovietului sătesc din Nisporeni de Jos Muntean Gheorghe (născut în 1908, moldovean, fără de partid), secretarul aceluiași soviet sătesc Ghețeu Emanuil (născut în 1924, moldovean, cu studii medii incomplete), președintele sovietului sătesc Nisporeni de Sus Tagarcea Mihail (născut în 1899, moldovean, cu două clase)³⁵. La aceste cursuri erau trimiși, cu prioritate, persoanele administrative de nivel local.

Primăvara da bătăi de cap și drumarilor, care urmau să repare căile de comunicație ce legau centrul raional cu Chișinăul și alte localități. Pentru redresarea situației din acest domeniu se mobilizau brațe de muncă, care lucrau fără a fi remunerate. La repararea drumurilor în primăvara anului 1946 au fost mobilizate din raza sovietului sătesc Nisporeni de Jos 14 persoane (și 9 căruțe fiecare cu respectivul căruțaș), Nisporeni de Sus – 15 (10), Nisporeni Noi – 14 (9)³⁶.

Nu uitau autoritățile sovietice nici de acumulările de mijloace financiare de la populație. La 17 mai 1946 a fost discutată chestiunea împrumutului intern, cerându-se ca funcționarii din Nisporeni de Jos să urgenceze înmânarea obligațiilor în schimbul unor sume de bani³⁷. În 1946 guvernul unional a adoptat hotărârea despre sporirea impozitelor. Cele percepute de la țărani au sporit în 1946, 1948, 1952. Din 1940 până în 1952 impozitul plătit de țărani a sporit de aproape 4 ori. Gospodăria unui țăran/colhoznic mijlocăș cu o vacă, 2 oi, un porc, un lot 0,15 ha cu cartofi și 0,05 ha cu legu-

³¹ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 9, f. 31, 38.

³² *Ibidem*, f. 20.

³³ *Ibidem*, f. 34.

³⁴ *Ibidem*, f. 32.

³⁵ *Ibidem*, f. 40-41.

³⁶ *Ibidem*, f. 72.

³⁷ *Ibidem*, f. 48.

me în 1940 plătea 100 ruble, iar în 1952 – 1 116 ruble. Nefiind în stare să plătească impozitele, țăranii tăiau pomii fructiferi și sacrificau animalele de pe lângă casă. Din cauza condițiilor grele de viață țăranii părăseau satele³⁸, transferându-se în orașele de pe întinsul țării. Unii din foștii țărani din regiunile interne ale imperiului sovietic ajungeau și în orașele Moldovei, inclusiv la Nisporeni.

La începutul verii se observă o anumită creștere a numărului populației Județului Chișinău. S-au născut 834 bebeluși și au decedat 778 persoane, inclusiv 190 copii³⁹. În lunile următoare va crește puțin natalitatea, însă mortalitatea – cu tempouri și mai mari. În luna august s-au născut 1 256 bebeluși, dar au decedat 1 265 persoane, inclusiv 292 copii⁴⁰.

În toiul recoltei cerealelor din prima grupă autoritățile sovietice aveau grijă ca să se pregătească în vederea colectărilor de produse alimentare, numindu-se oamenii lor de nădejde în calitate de împuterniciți. Spre exemplu, la 22 iunie 1946 biroul comitetului raional a numit la Nisporeni Vechi pe Demicev în calitate de împuternicit pentru colectări, urmând ca acesta să dea o mână de ajutor în acest sens președintelui sovietului sătesc Starobrienschi⁴¹. Deja la 29 iunie Demicev raporta biroului comitetului raional că a colectat 814 kg, iar oamenii înstăriți Florea și Ciochină din Nisporeni de Jos predase statului doar 10 kg, deși respectivii mai aveau cereale din anul precedent, dându-se de înțeleș că în 1946 recolta era proastă. În condițiile când recolta de cereale era sub orișice nivel și mulți țărani n-aveau ce mânca, unii funcționari locali își asumau responsabilitatea de a informa superiorii că nu se putea colecta produse alimentare cu tot riscul unei așa decizii îndrăznețe. Spre exemplu, Tulbure, președintele sovietului local din Nisporeni de Sus, la 29 august 1946 a declarat în ședința biroului comitetului raional că a putut colecta doar 129 kg și mai mult nu poate să adune cereale de la săteni deoarece în anul respectiv recolta a fost proastă. Îndrăznețul a fost destituit din post și dat în judecată⁴². În prezent nu se poate de verificat exact care au fost rezultatele colectării forțate a celor 814 kg de către împuternicitul Demicev și a 129 kg de Tulbure. Una este clar că aceste măsuri drastice nu puteau să conducă spre un final favorabil.

În pofida semnalelor alarmante, care veneau pe diferite canale, autoritățile sovietice de nivel republican și raional erau decise să îndeplinească planurile de colectare, utilizând în acest scop metode diverse. În adunarea de partid raională din 21 august 1946 Belokurov a relatat că în Nisporeni Vechi se aflau 4 comuniști și 14 membri ai uniunii tineretului comunist, care puteau fi utilizați cu succes la colectarea cerealelor. La rândul său, Ol-

³⁸ E. Зубкова, *ук. соч.*, с. 66-67.

³⁹ *Голод в Молдове...*, с. 699.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 718.

⁴¹ *AOSPM*. F. 442, inv. 1, d. 15, f. 10 verso.

⁴² *Ibidem*, f. 107.

kin a menționat că procuratura începuse cercetările gospodarului Robu Eftenie, care a sabotat predarea benevolă a cerealelor la stat⁴³. Prin acțiunile sale nechibzuite autoritățile sovietice de diferite nivele contribuiau direct la apropierea unei catastrofe umanitare de proporții.

Bineînțeles, comportamentul dur al autorităților sovietice nu putea să nu trezească nemulțumirea populației locale. În aceste condiții putea ușor să apară unele opinii în rândul locuitorilor că în alte timpuri situația omului truditor era mai favorabilă. De aceasta indirect putem să ne dăm seama din faptul că în ședința comitetului raional din 27 august 1946 s-a cerut cu înverșunare ca să se întreprindă măsuri drastice împotriva elementelor chiaburești și naționaliste⁴⁴. Se căutau noi capete de acuzare în vederea pedepsirii exemplare a celor care se împotriveau colectării forțate a resurselor de alimente de la gurile oamenilor înfometați.

Seceta a afectat și ramura, de asemenea, foarte sensibilă de creștere a animalelor domestice. În ședința biroului comitetului raional din 29 august 1946 s-a relatat că în Nisporeni de Sus planul de colectare a laptelui fusese îndeplinit în proporție de circa 24,5 %⁴⁵.

În condițiile complicate din perioada respectivă autoritățile totalitare adoptau unele decizii în spiritul regelui evreu Solomon. La 29 august 1946 a fost adoptată hotărârea de a oferi credite de cereale gospodăriilor țărănești, care suferise de pe urma secetei. Țăranilor din Nisporeni de Sus li s-a oferit un credit de 1 260 puduri, Nisporeni de Jos – 1 236, Nisporeni Noi – 915 puduri⁴⁶. De fapt, acest paliativ avea menirea să creeze impresia că autoritățile aveau o mare grijă de populație, care suferea, chipurile, de la calamitățile naturale și nu, în primul rând, de la deciziile de ordin politic precum era de fapt.

La 1 octombrie 1946 s-a decis ca prin localitățile raionului să fie trimiși noi împuterniciți pentru ca aceștia să impulsioneze procesul de colectare a produselor alimentare. În Nisporeni Noi a fost numit Derghilev (gubernatorul sucursalei bancare din raion), Nisporeni Vechi (de Jos) – Belokurov, Kovalenko (adjuncții președintelui executivului raional), Nisporeni de Sus – Muntean (președintele sovietului sătesc). La aceiași chestiune s-a revenit peste o săptămână, relatându-se că în Nisporeni Noi, în perioada de 1-5 septembrie (probabil, octombrie), nu s-a colectat nici o sută de kilograme de cereale. S-a mai specificat faptul că în calitate de împuternicit în Nisporeni Vechi a fost numit Kovalenko⁴⁷. Aceste schimbări dese de împuterniciți, revenirea la una și aceiași candidatură constituia o recunoaștere indirectă că în timpul colectărilor de produse alimentare se comiteau

⁴³ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 15, f. 106, 115.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 117.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 121.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 122.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 140, 149.

multe abuzuri menționate de autoritățile județene și republicane. Mai mult, în raionul Nisporeni deja în luna august 1946 un număr important de familii nu aveau cu ce se alimenta.

În pofida acestui fapt autoritățile sovietice erau îngrijorate de faptul că planul de colectare a cerealelor se îndeplinea cu mare întârziere. La 9 octombrie 1946 Gherasim Rudi, președintele sovietului comisarilor poporului din Moldova, relatează că republica a îndeplinit planul de colectări în proporție de 63,9 %, iar județul Chișinău – 71,5 %. N-a rămas într-o parte de această chestiune și forul superior republican de partid. La 17 octombrie 1946 biroul CC al PC (b) al Moldovei a adoptat o hotărâre specială în această chestiune, cerând autorităților locale să execute întocmai planurile de colectare a produselor alimentare. La 18 octombrie același birou a criticat cu asprime organizația de partid județeană, inclusiv pe cea din raionul Nisporeni, că nu se întreprindeau măsuri energice în vederea îndeplinirii planului de colectare. Biroul republican a luat în considerație promisiunea lui Krainii (secretarul comitetului județean de partid Chișinău) că planul respectiv urma să fie îndeplinit până la 10 noiembrie 1946⁴⁸. Creșteau presiunile de sus asupra autorităților locale, care la rândul lor își ieșeau din piele ca să îndeplinească cu strictețe cerințele nechibzuite ale regimului totalitar.

La 13 octombrie 1946 biroul comitetului raional a confirmat noua componență a comitetului executiv din circumscripția respectivă, în care a intrat și Marian Ecaterina, secretara sovietului sătesc din Nisporeni. Iar peste trei zile au fost numiți noii împuterniciți de la colectare. În Nisporeni Noi a fost numit Solovev, Nisporeni Vechi – Kovalenko. În Nisporeni de Sus, unde în calitate de împuternicit se afla președintele sovietului sătesc Muntean, a fost adăugat Pankov⁴⁹. Se făcea o nouă încercare disperată de a întreprinde măsuri energice pentru ca planul nereal, impus de autoritățile superioare de stat și de partid, să fie îndeplinit cu orice preț.

Pe fundalul luptei cu insuficiența acută de produse alimentare, în raion a apărut o nouă chestiune, de data aceasta, de ordin moral. În toamna anului 1946, la diferite nivele administrative s-a discutat chestiunea de relații intime extraconjugale. Mai întâi, a fost constatat faptul că anchetatorul procuraturii A. Plakșin (născut în 1913) se afla în relații intime cu două femei. La adunarea raională de partid cu participarea a 53 de membri și candidați a fost discutată hotărârea comitetului județean respectiv referitor la mediul moral din conducerea raionului Nisporeni. În referatul prezentat de Krainii, secretarul comitetului județean, și în dezbateri a fost aspru criticat Bondarenko, care i-a acoperit pe Derghilev, Cereșnicenko, Petrov ș.a. Derghilev și-a recunoscut vina, iar Bondarenko și Petrov au obiectat. Însă pe parcurs au fost scoase la iveală noi cazuri amorale, care se manifestau în conducerea raională. Se profita de faptul că în urma celui de al Doilea Răz-

⁴⁸ *Голод в Молдове...*, c. 214-215, 263, 269-270, 278.

⁴⁹ *AOSPM*. F. 442, inv. 1, d. 15, f. 153.

boi Mondial se crease un dezechilibru dintre cele două sexe, în societate apărând un evident surplus de persoane de gen feminin rămase fără perechea respectivă. De aceasta se foloseau mai mulți profitori, inclusiv în Nisporeni. Lavrenștein era în relații intime tocmai cu trei femei. Gurkin și-a alungat soția. Derghilev, conducătorul sucursalei bancare, era în relații amoroase cu medicul Borisova, Bondarenko – cu Neagu, procurorul Lukankin – cu anchetatoarea Oleașina. Mai mult, soția lui Bondarenko și procurorul Lukankin fusese implicați într-o serie de afaceri cu bunuri materiale, lucru care, de asemenea, era interzis în timpul acela⁵⁰. În condițiile unui evident surplus de femei apăreau mai multe încălcări de ordin contravențional și moral, care nu puteau trece neobservate de autorități și societate.

Legăturile extraconjugale se manifestau pe fundalul unor schimbări profunde în viața diferitor categorii sociale, când unele persoane din familii socialmente vulnerabile, făceau cariere amețitoare. În acest sens e edificator cazul primului secretar al comitetului raional de partid din Nisporeni. Bondarenko, având studii medii incomplete, la timpul său și-a unit destinul cu o persoană de gen feminin de același nivel. Peste un deceniu și ceva de activitate, Bondarenko ajunge în fruntea conducerii unui întreg raion, ceea ce nu se poate spune și despre soția sa. Însă în conducerea raională se aflau persoane de gen feminin, mai tinere și mai instruite, care puteau ușor face concurență soției lui Bondarenko ori Derghilev. Cazuri de acest fel erau frecvente în perioada respectivă, ilustrând perfect cunoscuta zicală populară: „De atunci e rău în lume, de când a ajuns coada cap”.

După dezvăluirea publică a cazurilor amorale, la conducerea raională de partid a ajuns Krjanovski, prezentându-se în fața biroului de partid la ședința sa din 22 noiembrie 1946. În această ședință au mai fost prezenți Olkin, Belokurov, Lutohin, Demidenko, Petrov, Podubnâi. Pe agendă a figurat și chestiunea confirmării cadrelor. Printre alții Ciochină Ion a fost confirmat în calitate de agent al Ministerului de Colectări pentru Nisporeni de Jos⁵¹.

De rând cu colectările de produse alimentare se căutau insistent să se depisteze din ce cauză autoritățile locale nu puteau îndeplini planurile exagerate impuse de instanțele superioare. La 28 noiembrie 1946 a fost discutată situația ramurii de creștere a animalelor domestice, o problemă mai veche a regimului totalitar. În ședință s-a relatat că la bovine planul a fost îndeplinit. Însă la cabaline planul de refacere a fost îndeplinit în proporție de 38 %, la porcine – 30 %, ovine – 10 %. În 1945 au fost puține vaci, iar în perioada de toamnă au fost sacrificați mulți boi. Procesul de însămânțare a animalelor domestice a fost nesatisfăcător. Sterpe au rămas 34 % din vaci și 8,1 % din iepe⁵².

⁵⁰ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 15, f. 135, 148.

⁵¹ *Ibidem*, f. 107.

⁵² *Ibidem*, f. 169-169 verso.

În 1946 s-a redus drastic numărul animalelor domestice din toată republica: cabalinele în proporție cu 44,4 %, bovinele – 35,5 % (inclusiv boi de tracțiune – 52,3 %), ovinele – 35,2 %. Într-o localitate din nordul republicii se menționa că oamenii sacrificau vitele deoarece n-aveau cu ce le ține, iar în altele – că mureau de foame⁵³.

În aceeași ordine de idei, la ședința din 28 noiembrie, s-a relatat că în Nisporeni au fost pregătite nutrețuri pentru iarnă în proporție de 83,3 %. Cu cantități suficiente de furaj nu fusese asigurate multe puncte de prăsilă, inclusiv din Nisporeni. De asemenea, se menționa că secțiile funciară și pentru creșterea animalelor nu utilizau suficient de bine creditele acordate de stat. În raion nu era niciun zootehnician cu studii superioare în domeniu. Nu ajungeau felceri și un medic-veterinar. Continua să se reducă numărul animalelor de tracțiune, ceea ce punea în pericol executarea lucrărilor agricole. În scopul frânării procesului de reducere a numărului animalelor a fost interzisă sacrificarea lor fără a fi prezentat certificatul că vita respectivă nu era bună pentru tracțiune. Organele de forță erau obligate să stopeze transferarea animalelor domestice în alte raioane. Demidenko și Lavrușin (șeful secției raionale pentru vitărit), erau obligați ca până la 15 decembrie 1946 să organizeze puncte de însămânțare a animalelor domestice. Ultimul mai era dator să-i oblige pe țărani să strângă frunze și ghindă pentru furajarea animalelor⁵⁴. Ca în perioada medievală, am adăuga noi.

În aceeași ședință s-au discutat și alte chestiuni din mediul economic. În calitate de agent fiscal în sovietul sătesc Nisporeni de Sus a fost numit Fărâmbă Gheorghe, iar Pankov Valentin – director al fabricii de prelucrare a fructelor și legumelor. Ceva mai târziu Belokurov a primit misiunea de a participa la adunarea de partid de dare de seamă de la fabrica menționată. La 6 decembrie 1946, Ștefan Dobrincean a fost numit în calitate de agent fiscal în sovietul sătesc, iar Profiri Ion – președinte al cooperativei de consum⁵⁵.

Concomitent, în conducerea raională a apărut un nou scandal. În luna noiembrie 1946 a fost pus în discuție cazul procurorului raional Ivan Lukankin, care era un bețivan înveterat. Procurorul nu întreprindea măsurile necesare împotriva oamenilor înstăriți de la sate, etichetați chiaburi, ci se ocupa cu specula în vederea procurării băuturilor spirtoase. Membru de partid din 1929, Lukankin a fost exclus din această organizație. S-au găsit nereguli și în judecătoria⁵⁶.

Continua campania de alegeri și la 10 decembrie 1946 au fost aprobate cursurile zonale pentru agitatori. Poliakov a fost numit responsabil pentru organizarea seminarului de 3 zile a agitatorilor în Nisporeni Vechi

⁵³ *Голод в Молдове...*, c. 403.

⁵⁴ *AOSPM*. F. 442, inv. 1, d. 15, f. 169-169 verso.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 170-171, 177.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 181, *Голод в Молдове...*, c. 299.

(de Jos), Nisporeni de Sus și Nisporeni Noi, care urmau să aibă loc până la 18 decembrie. La 12-13 decembrie 1946 urmau să aibă loc adunările pentru înaintarea candidaților în comisia regională de alegeri, responsabili fiind numiți Demidenko și Budici⁵⁷.

La 25 decembrie 1946 a fost aprobată componența comisiilor electorale. În comisia sectorului electoral nr. 2 (Nisporeni Noi), președinte era Muntean Ion, vicepreședinte Zubcu Mihail, secretar Ciacovschi Ivan, și 6 membri. În comisia sectorului 26 (Nisporeni de Sus) intrau Tulbure Alexandru (președinte), Botnaru Vladimir (vicepreședinte), Mutu Dumitru (secretar) și 6 membri. În comisia sectorului nr. 30 (Nisporeni de Jos) intrau Tofan Simion (președinte), Tulbure Vasile (vicepreședinte), Șmeliova Ecaterina (secretar) și 6 membri. În comisia electorală nr. 31 (de asemenea, Nisporeni de Jos) intrau Ivanov Simion (președinte), Cheibaș Vasile (vicepreședinte), Trahman Ana (secretar) și 6 membri⁵⁸.

Activitatea intensă a autorităților sovietice pe parcursul a doi ani și jumătate în Moldova, în primul rând, de colectare intensă a produselor alimentare s-a soldat cu un final tragic: oamenii au început să moară de foame. La 12 decembrie 1946, N. Krainii, secretarul de partid al județului Chișinău, raporta conducerii republicii că deja în luna august 1945, în județ erau 5 200 distrofici, inclusiv 3 600 copii în vârstă de până la 14 ani. În luna noiembrie 1946 erau deja 13 717 distrofici, inclusiv 9 160 copii. Se prevedeau și anumite măsuri în vederea ameliorării situației. La 20 decembrie 1946 N. Krainii a revenit din nou în fața conducerii republicii cu propunerea de susținere a populației județului Chișinău cu produse alimentare, specificându-se că de un ajutor imediat aveau nevoie 5 938 familii din raionul Nisporeni. La 21 decembrie 1946 conducerea republicană l-a rugat pe I. Stalin să acorde Moldovei un credit de produse alimentare⁵⁹. De fapt, o atare cerere ar fi trebuit să fie înaintată forurilor unionale cu multe luni înainte fără a stoarce din Moldova mii de tone de produse alimentare, rupte de la gurile oamenilor înfometați.

Curios lucru, dar abia la 25 decembrie 1946 chestiunea amintită a ajuns în agenda biroului comitetului raional Nisporeni, care îndeplineau cu strictețe ordinele superiorilor, lăsând oamenii să moară de foame. Cu referire la hotărârea Comitetului de Miniștri al republicii din 21 decembrie 1946 biroul comitetului raional Nisporeni a creat o comisie pentru ajutoarea înfometaților compusă din 7 persoane: Demidenko (președintele comitetului raional, președinte al comisiei), Krjanovski, Morozenko (șeful secției raionale de ocrotire a sănătății), Batâghin (șeful secției de comerț), Eremenko (președintele uniunii raionale de consum), Petrov (șeful secției de miliție), Dragomir (șeful secției raionale de învățământ)⁶⁰.

⁵⁷ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 15, f. 183.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 189-190.

⁵⁹ *Голод в Молдове...*, c. 308, 310, 330, 347-348.

⁶⁰ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 15, f. 187-188.

Chestiunea insuficienței de produse alimentare crea o atmosferă încordată din punct de vedere psihologic în rândul populației, care în trecut n-a dus la o foamete iminentă, considerată pe bună dreptate de specialiști ca una organizată. Un locuitor din nordul republicii scria franc: „În timpul administrației românești era mai bine de trăit. Eu aş pleca în România, deoarece aici e greu de trăit și n-am ce mânca, însă la Prut sunt mulți grăniceri. Cum se va face întuneric, cu totul, voi pleca peste hotare. Acolo condițiile de viață sunt mai bune decât în Uniunea Sovietică”⁶¹.

Pentru a redresa situația, creată artificial prin comportamentul iresponsabil al regimului totalitar impus cu forța de Kremlin, autoritățile locale întreprindeau unele măsuri care se dovedeau puțin folositoare. La 5 ianuarie 1947 biroul comitetului raional a decis ca la un locuitor să se elibereze pâine în credit câte 200 g pe zi și 4 kg pe lună, repartizarea efectuându-se de 3 ori prin intermediul magazinelor cooperativelor de consum sătești. Urma a fi organizate 10 puncte de alimentare pe contul statului pentru 2 000 de înfometaji. La 11 februarie 1947, la biroul CC al PC (b) al Moldovei I. Zâkov relatează că în raionul Nisporeni au fost înregistrați 1 700 oameni, care sufereau de distrofie, inclusiv 163 de gradul III, 470 de gradul II, iar restul – de gradul I. Au fost internați în diferite instituții sanitare, cu prioritate fiind unele improvizate ad-hoc⁶².

În timp ce populația suferea de foame, viața de partid își continua cursul ei obișnuit. Rândurile partidului de guvernământ se completa cu noi membri, inclusiv din mediul popoarelor mici, sosiți din Federația Rusă. La 28 ianuarie 1947, în rândurile unicului partid legal din țară a fost primit Batâghin Vasili, șeful secției de comerț. V. Btâghin era născut în 1913, de etnie mari, originar din slujbași⁶³. Un lucru curios se observă și în politica de cadre a regimului totalitar. Ocupând în 1940 și 1944 Basarabia cu forța, autoritățile sovietice au promovat o politică de epurare a cadrelor locale, destituind și chiar arestând unele persoane ieșite din mediul oamenilor înstăriți. Însă în rândurile partidului comunist erau promovate persoane venite din raioanele interne ale necuprinsei țări, cu prioritate, din mediul slujbașilor.

Se manifestau din plin metehnele sistemului totalitar, care nu puteau să nu fie observate și de exponenții săi. La 21 februarie 1947 biroul comitetului raional a abordat chestiunea birocrăției conducerii circumscripției amintite, din care făcea parte și proaspătul comunist Batâghin. În ședință s-a menționat faptul că listele de repartizare a creditelor pentru luna ianuarie au fost aprobate doar la data de 20 a lunii în curs, pentru februarie – la 5 februarie, iar pentru martie – la 21 februarie încă nu erau pregătite, cu excepția a 4 soviete sătești. Au fost menționate unele nereguli la punctele de

⁶¹ *Голод в Молдове...*, c. 402.

⁶² *Ibidem*, p. 375, 415, 425.

⁶³ *AOSPM*. F. 442, inv. 1, d. 21, f. 10.

alimentare, erau cazuri când se furau alimentele, rezervele de lemne erau mici, la bărci (puncte medicale improvizate ad-hoc) se simțea o insuficiență de produse alimentare⁶⁴.

O altă meteahnă a sistemului totalitar, care în atare condiții grele pentru populația satelor înfometate se manifesta din plin, era furtul bunurilor obștești. La 27 februarie 1947 se menționa că în satul Nisporeni (de Sus), în cazanul unde se pregătea mâncarea nu se introduceau toate produsele alimentare destinate bolnavilor și altor suferinzi, inclusiv carnea⁶⁵. În raion erau 12 559 gospodării, adică familii (48 216 persoane). Necesitatea de ai ajuta sporea cu fiecare zi trecută din iarna nemiloasă. Dacă în ianuarie 1947 se considera că de ajutoare din partea statului aveau nevoie 7 869 gospodării (29 400 oameni), în februarie – 8 917, apoi în martie deja 10 560 gospodării (39 700 persoane). În martie 1947 autoritățile locale intenționau să dea 115 t (câte 4 kg la o persoană) ceea ce ajungea la alimentarea a 28 777 oameni. În aprilie se aștepta ca numărul înfometaților să ajungă la 11 400 gospodării (42 350 persoane) pentru care se cereau 169,4 t, iar în mai și iunie se cereau câte 198 t pe lună⁶⁶. După cum se vede limpede din această statistică nu prea exactă, numărul înfometaților din raionul Nisporeni, inclusiv din centrul său raional, se apropia de numărul total al locuitorilor acestei circumscripții. În afara listei se pare că rămâneau doar familiile funcționarilor de diferite nivele, care, cu siguranță, se alimentau din același cazan comun improvizat, care nu era așa de bogat.

În 1946-1947 au suferit de foamete Rusia, Moldova și Ucraina. În 1946 secetea a bătuit, de asemenea, în Rusia și Ucraina. În acest an 1946, în imperiul sovietic au fost recoltate 39,6 mln t de cereale, cu 7,7 mln mai puțin decât în cel precedent și de 2,4 ori față de 1940. Însă cauza principală a foametei a fost nu secetea, ci măsurile extraordinare de colectare a cerealelor. În 1945 80,6 mln oameni dețineau cartele de două categorii. Pentru categoria I se da 800 g de cereale zilnic, II – 600 g. Funcționarii, copiii și inapții de muncă – și mai puțin. În 1946 un kg de pâine de secară achiziționată pe cartelă costa 0,75-1,15 ruble, iar prețul comercial era de 8-10 ruble. În 1946 prețul la pâinea achiziționată a sporit de 2,5-3 ori. Pentru cei cu salariu de până la 300 ruble pe lună a fost stabilit compensație de 110 ruble, până la 500 – 100, până la 900 – 80 pe lună. Pâine pe cartele primeau orășenii și unii locuitori ai satelor (cu excepția colhoznicilor). Din considerente politice, în 1946-1947 guvernul unional a trimis 2,5 mln t de cereale în Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia și alte țări. Însă pe fondul foametei din 1946-1947, în rândul populației s-a răspândit zvonul că prețul la pâine a sporit în legătură cu un eventual război cu Anglia și SUA. Se estimează că în 1946-1947, în imperiul sovietic au decedat de foame circa 2 mln. În această

⁶⁴ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 21, f. 10.

⁶⁵ *Голод в Молдове...*, c. 530.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 531.

peioadă se manifestă tot mai multe cazuri de furt, zeci de mii de persoane fiind condamnate pentru acestea la ani grei de închisoare, majoritatea femeii și copii⁶⁷.

În ședința biroului comitetului raional din 26 aprilie 1947 a fost aprobată hotărârea despre organizarea alegrilor din cadrul cooperăției de consum, în cazul amintit fiind utilizați deja cunoscuții împuterniciți. Aceștia, chiar și în condițiile unei penurii de produse alimentare, s-au descurcat de minune cu sarcina. Obligațiile creditului pentru restabilirea economiei naționale a fost îndeplinit cu succes. Și de această dată s-au evidențiat țărani, care au procurat obligații, îndeplinind planul în proporție de 146 %, muncitorii și slujbașii – 111 %. Și aici se observă unele lucruri curioase. Pe de o parte, în țările democratice, depunerile în bancă au un caracter benevol. Pe de altă parte, în perioada menționată regimul totalitar elabora planuri de depuneri a banilor în bancă, în acest scop fiind trimiși agenți speciali care umblau din casă în casă convingându-i pe oameni (nu fără presiuni) să facă lucrul amintit. Or oamenii erau intimidați, fapt care nu putea să rămână neobservat. Chiar și în biroul comitetului raional s-a constatat fără mari emoții că principiul benevol și în campania nominalizată fusese încălcat flagrant⁶⁸. În atare condiții, împrumutul de stat, care n-a fost rambursat niciodată de către statul sovietic, avea caracterul unui impozit extraordinar.

Pe fundalul greutăților prin care trecea populația țării și a fiecărui raion în parte, aveau remanieri în organele de conducere. De foametea organizată, care avusese loc în Moldova, centrul unional a învinuit conducerea republicană, iar aceasta – sistemul de ocrotire a sănătății de diferite nivele. La 24 aprilie 1947, în postul de șef al secției de ocrotire a sănătății din raion a fost aprobat Morozenschi, născut în 1925, evreu, originar din slujbași, cu studii superioare. La secția de drumuri a fost confirmat Alâmov, cinematografie – Sucikov.

În 1947 anul a fost roditor și autoritățile locale erau decise să îndeplinească planul de colectare a produselor alimentare și să-și recupereze creditele acordate populației suferinde de foame. La adunarea de partid din 8 septembrie 1947 s-a menționat că raionul a îndeplinit planul de colectare a produselor alimentare în proporție de 88,6 %, iar Nisporeni Noi – sub această medie⁶⁹.

În continuare funcționarii comiteau abuzuri față de reprezentanții unor structuri economice și populație. Spre exemplu, la adunarea raională de partid din 23 noiembrie 1947 s-a menționat că Batâghin, Maricev și Mațișev, fiind beți, l-au bătut pe Saliânikov, șeful depozitului fabricii de fructe și legume, cerându-i să deschidă depozitul pentru a lua pe gratis fructe uscate. Atrocitățile au continuat și în apartamentul celui agreat, sperându-i

⁶⁷ E. Зубкова, *ук. соч.*, с. 70-73, 78.

⁶⁸ AOSPM. F.442, inv. 1, d. 21, f. 55-57.

⁶⁹ *Ibidem*, d. 16, f. 123.

membrii familiei. Din cauza stresului, soția lui Solianikov a născut prematur un copil mort. În dezbateri s-au menționat nereguli și la sucursala băncii, unde Zaslavski, angajata de la ghișeu cerea clienților mită⁷⁰.

Toate aceste abuzuri se făceau în văzul lumii, provocând nemulțumiri în rândul populației. La adunarea raională de partid din 8 septembrie se menționa că în Nisporeni de Jos și în Vărzărești se afla cea mai mare parte a activului de partid și sovietic, care putea fi utilizat în promovarea unei agitații mai energice, iar la 8 decembrie 1947 s-a atras atenția că în timpul înaintării candidaților în deputați, în Nisporeni Noi au avut loc manifestări chiaburești. Iată aici autoritățile sovietice întreprindeau măsuri punitive și de agitație⁷¹. Cu atât mai mult că campaniile de acest fel abăteau atenția populație de la cazurile reale, care se aflau la baza suferințelor oamenilor năpăstuiți de soartă.

În 1947 a fost anulată pedeapsa capitală. Unii cetățeni considerau că această lege putea să impulsioneze criminalitatea. Nu se lua în calcul faptul că și justiția putea să greșească. Față de învinuiți, bănuți, judecați se aplica aceeași pedeapsă ca față de dușmani, o reminiscență din cel de al Doilea Război Mondial. Pe de altă parte, în mediul tinerilor era populară atributiva foștilor deținuți: tatuajul, cântecele, dinții puși ș.a.⁷² Și aici se manifesta eroizmul popularizat în diferite perioade, dar, mai ales, în timpul celui de al Doilea Război Mondial.

La 29 noiembrie 1947 a fost adoptată hotărârea de a trimite persoane tinere pentru a munci la mari șantiere de construcție și în industria carboniferă⁷³. În rezultatul trimerii tinerilor de gen masculin din localitățile raionului peste hotarele republicii, decalajul dintre numărul femeilor și al bărbaților devenea și mai mare, creându-se noi probleme de ordin demografic. Însă în mediul tinerilor se crea iluzia că odată cu plecarea lor în alte regiuni, ei puteau să-și rezolve mai multe probleme, inclusiv de ordin material.

În URSS puterea locală nu se bucura de încrederea maselor. Pentru ele doar puterea centrală constituia unica salvare, fiind personificată. Anterior masele apelau la țar, după 1924 – la Stalin și anturajul acestuia. Tătuca-împăratul a devenit tătuca poporului. O politică specială promova regimul referitor la critică. Se decalara că fiecare cetățean avea dreptul la critică și autocritică. Însă se putea de criticat doar puterea locală. Se putea de pus întrebări de importanță locală cum ar fi când va funcționa transportul, baia, când vor fi asigurați unii oameni cu pâine. Însă funcționa o înțălegere tacită între autorități și populație de a nu pune întrebări provocatoare cum ar fi cauzele diferenței de trai în URSS și SUA, a foametei ș.a. Se cultiva intensiv

⁷⁰ AOSPM. F.442, inv. 1, d. 16, f. 61-61 verso.

⁷¹ *Ibidem*, f. 52, 74.

⁷² E. Зубкова, *ук. соч.*, с. 43.

⁷³ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 26, f. 183.

faimoasa idee că tot ce e bun e făcut de I. Stalin, iar tot se e rău – de dușmanii regimului. Era răspândită opinia că în oraș se trăiește mai bine decât în sat, iar funcționarul – mai decent decât țăranul. Această convingere stimula fuga țăranului din sat. De fapt, anume puterea unională adopta hotărâri despre colectarea producției agrare, în rezultatul cărora țăranul rămânea fără alimente. Iar țăranul credea că el e flămând doar din cauza abuzurilor puterii locale și cea unională stimula iluzia menționată. Unele scrisori erau verificate prin intermediul puterii locale. În cazul că chestiunea respectivă putea fi soluționată leger, reclamantul era invitat la reprezentantul puterii locale și ea se rezolva în prezența pătimitului. În cele mai multe cazuri reclamantului, pur și simplu, nu i se răspundea⁷⁴. Atare probleme apăreau și în Nisporeni.

În ședința biroului comitetului raional din 6 ianuarie 1948 a fost luată în discuție chestiunea colectării produselor alimentare de la gospodăriile țărănești, chit că în anul care se scursese recolta de cereale a fost bună. Pe marginea ei a vorbit Bondarenko, împuternicitul Ministerului pentru colectări, criticând aspru încercările unor persoane locale de a se eschiva de la îndeplinirea cerințelor față de stat, dându-se iarăși de înțeles că de vină ar fi fost aceleași persoane înstărite, care erau etichetate chiaburi. Au fost numite persoane care erau însărcinate să verifice listele gospodăriilor impozabile din unele soviete sătești. Spre exemplu, Rusnac, președintele comitetului executiv raional, urma să verifice numărul gospodăriilor din Nisporeni Noi și al membrilor familiilor din respectivul soviet sătesc⁷⁵.

Observând că cadrele de conducere din raion, ca, de altfel, și din toată republica, erau venite din alte regiuni ale fostei Uniuni Sovietice, diriguitorii sistemului totalitar încercau să atragă în partid și persoane locale. În partid erau atrase, în primul rând, persoane care deja erau încadrate plenar în administrația locală. În ședința din 26 ianuarie 1948, în partid a fost primit Cojocarul Petru (în document este ortografiat Cojuhari), de 26 ani, moldovean. Atrage atenția faptul că el a fost recomandat de două persoane din Georgia, care îl cunoșteau pe Cojocarul din 1943⁷⁶. Se pare că în 1941 proaspătul membru de partid se evacuase odată cu trupele sovietice, ajungând în Transcaucazia. Prin urmare, până la evacuare, acest Petru Cojocarul a avut anumite legături cu noua putere, instalată în 1940 de trupele cu tancuri și de alte organe de forță sovietice. În ședința biroului comitetului raional din 26 februarie 1948 a fost confirmat Tulbure Alexandru în funcția de președinte al sovietului sătesc Nisporeni de Sus⁷⁷.

Regimul lupta cu înverșunare și contra sectanților. În ședința sa din 29 martie 1948, biroul comitetului raional a cerut organelor locale de forță,

⁷⁴ Е. Зубкова, *ук. соч.*, с. 117-118.

⁷⁵ *AOSPM*. F. 442, inv. 1, d. 37, f. 4-7.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 18.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 48.

în special Ministerului Securității de Stat (condus în Nisporeni de Poddubnâi) și al Ministerului de Interne (Evdokimov, Petrov) să întreprindă măsuri energice contra sectanților. În această campanie urma să se implice direct și procuratura raională (Kirov)⁷⁸. De notat că în fosta Uniune Sovietică biserica era despărțită de stat, activitatea ei fiind limitată, iar împotriva sectanților erau îndreptate organele de drept.

Se efectuau remanieri și în componența organelor administrative locale. După o oarecare încercare de mimare a democrației, persoanele care nu puteau face față sarcinilor de conducere erau înlocuite cu altele, acestea din urmă fiind confirmate de către organele raionale de partid și de stat. La 4 aprilie 1948 biroul comitetului raional a confirmat în funcția de secretar al sovietului sătesc Nisporeni de Jos pe Vasilisa Ciochină, de 22 ani, membră a uniunii tineretului comunist din 1945⁷⁹. Și la nivel local se promova o politică de creare a unei rețele de susținători ai regimului. În aceeași ședință a fost confirmat Andrei Mihail Plohotniuc (nume de familie răspândit în Grozești, Nisporeni), președinte al sovietului sătesc Cârnești.

Însă grija principală a regimului era îndreptată spre susținerea reprezentanților Ministerului colectărilor din teritoriu, completat cu mare stăruință din rândurile celor mai energici oameni de pe loc. La 26 aprilie 1948, în calitate de agent al Ministerului colectărilor în Nisporeni de Jos a fost confirmat Ion Profiri de 46 ani, fără de partid⁸⁰. În Nisporeni de Sus, într-un post similar a fost confirmat Gheorghe Lazăr, în vârstă de 31 ani, de asemenea, fără de partid⁸¹. Spre fericirea tuturor, natura a început să țină cu oamenii de la țară, trimițând ploi și roade puțin mai bogate, care i-au salvat de curățiri de poduri și foamete organizată, fenomen care a avut loc în 1946/1947.

O atitudine specifică avea regimul față de sindicate, transformate din apărător al omului truditor în „curea de transmisie” a organelor de partid și de stat către muncitori. La 26 mai 1948 s-a discutat chestiunea sindicatelor fabricii de vin din Nisporeni (președinte Lebzon). S-a cerut ca organul sindical de la fabrică să se implice mai intens în rezolvarea unor chestiuni ale muncitorilor întreprinderii⁸². De fapt, regimul totalitar a luat sub tutela sa rigidă sindicatele pentru ca această structură obștească să nu se transforme într-un conducător al muncitorilor în vederea unui protest organizat contra organelor de stat.

Și bineînțeles, regimul totalitar se prezenta fără genă ca un apărător înverșunat al intereselor femeilor, susținând organizația lor obștească, care, pe ici pe colo, promova în anumite posturi de conducere și pe unele re-

⁷⁸ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 37, f. 73.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 78.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 89.

⁸¹ *Ibidem*, f. 98.

⁸² *Ibidem*, f. 101.

prezentante ale genului frumos. În ședința din 26 mai 1948 biroul comitetului raional a confirmat în calitate de președinte a consiliul de femei din Nisporeni de Sus pe Arteni Liuba, născută în 1913, moldoveancă, fără de partid, iar în Nisporeni de Jos – pe Crudu Elizaveta, născută în 1926, moldoveancă, fără de partid⁸³. La 25 noiembrie 1948 în calitate de președinte a sovietului sătesc Nisporeni de Jos a fost confirmată Rotaru Elena⁸⁴.

La 6 iulie 1948 a fost discutată activitatea colectivului de agitatori din Nisporeni de Sus în frunte cu Budici, cerându-i-se ca să fie mai activ în lucrul cu masele populației simple. În ședință s-a menționat cu satisfacție o pretinsă inițiativă a țăranilor (I. Munteanu, D. Pahomi) să se achite cu statul înainte de termen în privința livrărilor de producție. Concomitent, autoritățile n-au întârziat să observe că prețioasa inițiativă n-a fost popularizată suficient de bine⁸⁵.

Rețeaua organizațiilor primare de partid din localitate se extindea. La 8 aprilie 1949 a fost creată organizația primară de partid din Nisporeni de Jos, în care intrau Demidenko, Rotari, Novosiolov, Nikitina, Suhanova și candidatul Artamonova⁸⁶. Noile organizații primare de partid întăreau suplimentar pozițiile regimului în teritoriul republicii, unde în continuare populația o ducea foarte greu, iar autoritățile locale și centrale nu puteau să-i asigure un trai decent.

Situația mai era complicată și de faptul că în perioada postbelică URSS s-a antrenat iresponsabil într-o competiție politico-militară cu cele mai puternice țări ale lumii, care cerea cheltuieli colosale în domeniul apărării. Spre exemplu, în bugetul unional pentru întreținerea ministerelor de forță, construirea avioanelor, corăbiilor militare, armei atomice au fost prevăzute cheltuieli în proporție de 25 %⁸⁷.

La începutul anului 1950 organele de partid au desfășurat o muncă febrilă în vederea desfășurării alegerilor în legislativul unional. La 17 ianuarie 1950 biroul comitetului raional a confirmat numirea unor șefi ai colectivilor de agitatori, care urmau a desfășura munca respectivă în colhozurile din Nisporeni. În fruntea colectivului de agitatori din colhozul Miciurin (din Nisporeni de Sus) a fost numit Kozineț N. (născut în 1905, ucrainean), în colhozul Voroșilov (Nisporeni de Jos) – Krasnov N. (1917, rus), Șvernîk (Nisporeni de Jos) – Novosiolov A. (1913, rus), Frunze (Nisporeni Noi) – Gaidukov N. (1909, rus, directorul sucursalei Băncii Naționale din Nisporeni). Bineînțeles, toți șefii grupurilor de agitatori făceau parte din partidul de guvernământ⁸⁸.

⁸³ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 37, f. 106.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 201.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 138-139.

⁸⁶ *Ibidem*, d. 49, f. 87.

⁸⁷ E. Зубкова, *ук. соч.*, с. 132.

⁸⁸ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 63, f. 1.

Pe măsură erau și șefii comisiilor electorale de sector. La 27 ianuarie 1950, în fruntea comisiei electorale a sectorului nr. 34 din Nisporeni de Jos a fost confirmat Ivanov Simion, născut în 1892, rus, inspector superior la secția de ocrotire socială. În fruntea sectorului nr. 35 (Nisporeni de Jos) a fost confirmat Demidenko K., președintele executivului raional⁸⁹. În fruntea punctului de agitație din Nisporeni Noi s-a aflat Șapovalov, șeful clubului, Nisporeni de Sus – Barsukov, – propagandistul comitatului raional. În Nisporeni de Jos se aflau două puncte de agitație. În calitate de șef al punctului de agitație nr. 1 a fost confirmat Kirilov, directorul casei raionale de cultură, în nr. 2 – Varocika, – casnică. În afară de comsomolitul Șapovalov, toți erau membri ai partidului de guvernământ⁹⁰.

Din când în când la biroul comitetului raional se discutau abuzurile comise de oamenii de răspundere de la întreprinderi. Spre exemplu, în ședința biroului din 25 martie 1950 s-a menționat că Iakimov, șeful halei de cărămidă și olane a combinatului industrial din Nisporeni, a furat de la întreprindere 2725 ruble. Nu rămâneau în urmă la acest capitol nici cei care făceau parte din uniunea raională de consum, care în primul trimestru al anului 1949 au delapidat tocmai 84 mii ruble, iar în aceeași perioadă a lui 1950 – doar 24 mii. De asemenea, s-a relatat faptul că în 1949, în raion au fost furate ori cheltuite nerațional 137 296 ruble⁹¹. Acest flagel e caracteristic, mai ales, pentru societățile cu regimuri autoritare, unde foarte des funcționarii confundau buzunarul propriu cu cel al statului. Se poate de observat un comportament simetric, pe măsură. Cum puterea oficială se comporta cu individul, la fel și cetățeanul – cu statul.

Organul superior raional al partidului de guvernământ nu uita nici de împrumutul de stat, care, de fapt, continua să aibă caracterul unui impozit extraordinar. În ședința sa din 25 martie 1950 s-a menționat că cetățenii din Nisporeni Noi și Nisporeni de Sus urmau să facă statului câte un împrumut de 30 mii ruble, iar cei din Nisporeni de Jos, fiind mai numeroși – 65 mii⁹².

Partidul de guvernământ urmărea să-și sporească rândurile cu noi membri, inclusiv din mediul unor localnici avizi de posturi și putere. La 26 mai 1950 Vasile Chirvas (Nisporeni de Jos, cu două clase primare) a fost confirmat în calitate de candidat, fiind recomandat de Novosiolov, contabilul colhozului Șvernic, care-l cunoștea pe cel vizat din martie 1949. Prin urmare, la Nisporeni Novosiolov ar fi ajuns în primăvara lui 1949, odată cu formarea gospodăriei colective menționate. Dar iată că unii din vechii membri de partid mai dădeau prin gropi la propriu și la figurat. La 14 iunie 1950 biroul comitetului raional a confirmat decizia organizației primare de

⁸⁹ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 63, f. 7.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 8.

⁹¹ *Ibidem*, f. 39, 87.

⁹² *Ibidem*, f. 55.

excludere din partid a lui Artamonov Mihail. Membru de partid din 1927 și mobilizat pe linia acestuia în Vologda, în 1948 Artamonov M. a sosit pe me-leagurile codrene, exercitând funcția de agronom principal la secția agrară a executivului raional și manifestând calități de bețivan și huligan înveterat⁹³. În aceeași ședință V. Iakovenko a fost confirmat în funcția de împuternicit pentru colectări în Nisporeni de Jos.

La 31 august 1950, la ședința biroului comitetului raional au participat Kovalenko (președintele executivului raional), Travin (secretarul comitetului raional), Poddubnâi (șeful secției securității raionale), Malțev (comisarul militar raional), Klimenko (secretarul tineretului comunist), Cerneavski (șeful secției raionale de învățământ), Pianâh (președintele uniunii raionale de consum)⁹⁴. Posturile-cheie din raion în continuare erau ocupate de către reprezentanții altor etnii. În aceeași ședință a fost abordată chestiunea înrolării în rândurile armatei⁹⁵. Fosta Uniune Sovietică se implicase nechibzuit într-o nouă aventură externă, de data aceasta în conflictul din Coreea, iar pentru acțiunea politică menționată se cereau noi eforturi militare și, bineînțeles, materiale și umane. Se profila o nouă creștere a numărul ostașilor, la care urma să contribuie și tinerii din Nisporeni. La această chestiune s-a revenit în ședința biroului din 31 ianuarie 1951, cerându-se organizațiilor primare de partid să participe activ la recrutarea tinerilor în armată. La aceeași temă s-a revenit și la 13 martie 1950⁹⁶.

În contextul evenimentelor politice interne și externe, în societate se manifesta tendința de a protesta împotriva lipsei de democrație din țară. Ea era alimentată și de faptul că foarte mulți cetățeni sovietici, îmbrăcați în haine militare și aflându-se în armata de ocupație din unel state central-europene, au observat că în aceste țări nivelul de trai și de cultură era mai ridicat decât în URSS. O formă de protest împotriva sistemului totalitar o constituia tendința unor tineri de a se îmbrăca în haine care aminteau, într-o oarecare măsură, stilurile din Occident. Pe fundalul încordării situației internaționale, în 1949, în URSS a apărut, așa-numitul *stileaga* (adeptul unui neobișnuit stil de a fi). Unii tineri din orașele mari încercau să se deosebească radical de semenii lor, dar și mai protestând împotriva uniformizmului general din URSS. Inițial, noul stil era criticat de autoritățile sovietice. De fapt, cei care îmbrăcau câte un pidjac cu umeri mari, pantaloni înguști, încălțau pantofi cu talpa groasă, mai punându-și câte o cravată țipător înflorată și lăsându-și o coafură bogată, erau tineri de bani gata. Ei jucau jaz și propagau stilul american de viață, pe care, de fapt nu-l cunoșteau, deoarece relațiile dintre URSS și SUA erau sistate⁹⁷. Din orașele mari noul

⁹³ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 63, f. 99, 110.

⁹⁴ *Ibidem*, d. 64, f. 50.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 28.

⁹⁶ *Ibidem*, d. 82, f. 8, 45.

⁹⁷ E. Зубкова, *ук. соч.*, с. 141, 152-154.

stil al „netunșilor” (cum se exprimau pe timpuri) pătrundea și în cele mai mici, cum ar fi Nsporeni, șocând oamenii de vârsta a doua și a treia. Ulterior, modul tinerilor de a se îmbrăca și încălța s-a modificat de mai multe ori, iar autoritățile nu mai încercau să uniformizeze vestimentația oamenilor sovietici de diferite vârste.

La 27 septembrie 1950 biroul comitetului raional a discutat chestiunea dezvoltării industriei și construcțiilor. S-a constatat faptul că secția industriei și-a îmbunătățit lucrul în comparație cu anul precedent, însă au mai fost relatate și unele neajunsuri în activitatea ei⁹⁸. Prost mergeau lucrurile referitor la construcțiile capitale. I s-a cerut directorului Pankov ca până la 25 octombrie 1950 să dea în exploatare blocul principal al fabricii de fructe și legume, iar până la 7 noiembrie – secția de încălzire. Directorului combinatului industrial Kazineț i s-a cerut ca până la 15 octombrie 1950 să dea în exploatare secția de cherestea și să instaleze un motor de 45 cai-utere. Se preconiza ca să se intervină pe lângă ministerele respective în vederea primirii utilajului necesar⁹⁹.

Organele oficiale întreprindeau măsuri energice pentru ca orice hotărâre să fie îndeplinită cu strictețe, cei vinovați de întârziere fiind amenințați cu închisoarea. Spre exemplu, la 29 noiembrie 1950 biroul comitetului raional a decis ca să trimită în colhozul Șvernîc din Nisporeni o parte din tehnica SMT-ului din Dolna în vederea efectuării arăturilor de toamnă. Concomitent, de brigadierul care nu îndeplinește planul de arături la timp urma să se ocupe procurorul raional Ohrimenko¹⁰⁰.

S-au discutat diferite chestiuni referitoare la starea colhozurilor. Mai întâi, a fost abordată chestiunea pregătirii colhozurilor în vederea întreținerii animalelor domestice. S-a menționat că în colhozul Voroșilov și alte colective agricole n-a fost pregătită o cantitate suficientă de furaj, în special a silozului. În raion au fost construite doar jumătate din clădirile preconizate. O altă chestiune importantă o constituia pregătirea teoretică și practică a conducătorilor întreprinderilor agricole. Kazanțev (șeful secției raionale pentru agricultură), Koval (medicul-șef veterinar din raion) și Artamonov (agronomul principal raional) au fost obligați să-i ajute pe președinții de colhozuri să termine școala de 7 ani, să urmeze studiile în școlile medii speciale și universitare. Situația continua să fie proastă și în domeniul învățământului din raion, unde activau pedagogi fără studii, la 16 mai 1951 cerându-se ca să fie trimiși la cursuri de învățători de 2 luni pentru clasele primare cei mai buni absolvenți ai școlii de 7 ani din localitate¹⁰¹. Însă aceste decizii paliative nu puteau înlocui procesul de instruire a unor viitori pedagogi de carieră.

⁹⁸ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 82, f. 50.

⁹⁹ *Ibidem*, f. 50-51.

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 114.

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 52, 58-59, 91-92.

În circumscripție activa un soviet, ales tot din rândul funcționarilor locali, adică nu exista o separare strictă a puterii, la adoptarea deciziilor luând parte și reprezentanții celei executive. La 24-25 octombrie 1950 biroul comitetului raional a confirmat lista candidaților în deputați ai sovietului raional. În sovietul amintit erau înaintați Kovalenko Serghei (născut în 1912, rus, președintele executivului raional), Krjanovski Valeriu (1905, ucrainean, prim-secretar al comitetului raional de partid), Travin Igor (1906, rus, secretarul comitetului raional), Rusnac Elisei (1913, moldovean, adjunctul președintelui executivului raional), Batâghin Vasili (1913, mari, secretarul executivului raional), Potereaiko Mihail (1913, ucrainean, președintele secției de planificare a comitetului executiv raional), Bondarenko Constantin (1914, ucrainean, împuternicitul raional al ministerului de colecțări), Budici Petr (1914, rus, șeful secției de finanțe a executivului raional), Tagorcea Mihail (1899, moldovean, președintele colhozului Frunze), Klimenko Gheorghe (1917, ucrainean, secretarul comitetului raional al tinerețului comunist), Iurkina Apolonina (1920, rusoaică, șeful secției de comerț), Ohrimenko Ivan (1921, ucrainean, procuror), Ivanov Simion (1892, rus, șeful asigurării sociale raionale), Graur Galina (1925, moldovean, membru organizației tineretului comunist din raion), Pankov Valentin (1907, directorul fabricii de fructe și legume), Botescu Dumitru (1921, moldovean, directorul biroului de colectare al uniunii raionale de consum)¹⁰². E inutil de amintit că toți candidații (cu excepția unor români moldoveni de la țară) făceau parte din partidul de guvernământ.

La 24 octombrie 1950 a fost aprobată componența comisiilor pentru alegeri din soviete. În Nisporeni de Jos a fost creată comisia din 7 persoane în frunte cu Elisaveta Kurin (născută în 1915, evreică), adjunct – Proca Alexei (1911, moldovean), secretar Cojuhari Vasile (1920), în Nisporeni Noi președinte era Ion Enache (1903, moldovean), adjunct – Guidea Iustin (1918, moldovean), secretară – Ostrovski Faina (1924, evreică), în Nisporeni de Sus, președinte – Crudu Eustatie (1897, moldovean), adjunct – Șaptesate Constantin (1921, moldovean), secretar – Fărâcă Gheorghe (1921, moldovean). În aceeași ședință a fost confirmat în calitate de șef al secției de propagandă și agitație a comitetului raional Nikifor Vladimir (1920, rus, cu studii superioare incomplete)¹⁰³. La 4 noiembrie 1950 biroul a aprobat conducătorii colectivelor de agitatori. În colhozul Miciurin a fost aprobat Krasnov, Șvernîk – Novosiolov, Voroșilov – Ohrimenko, Frunze – Malinin¹⁰⁴.

Concomitent, autoritățile raionale erau preocupate și de organizarea alegerilor în Sovietul Suprem al republicii. În ședința sa din 23 decembrie 1950 biroul comitetului raional a decis ca în comisia respectivă de alegeri

¹⁰² AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 82, f. 72.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 76-77, 80.

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 88.

să fie înaintat Hudis Iacob (născut în 1925, membru de partid, evreu, învățător)¹⁰⁵.

Se făceau unele remanieri în rândul cadrelor de conducere a organelor de putere locală. La 13 iunie 1950 biroul comitetului raional a confirmat în calitate de președinte al sovietului sătesc Nisporeni de Jos pe Galina Graur¹⁰⁶.

Odată cu crearea colhozurilor autoritățile au început să le întărească cu organizații primare de partid, în care intrau funcționarii locali, ulterior și unii lucrători de rând. O atare organizație primară funcționa și în colhozul Șvernik în funte cu secretarul Kormilișin, care l-a primit în partid pe Vasile Chervas (născut în 1903, moldovean, cu 2 clase, șeful fermei din gospodăria colectivă menționată). Proaspătul membru de partid a fost recomandat de ajutorul președintelui colhozului Alexei Kormilișan, care-l cunoștea pe Chervas din 1950 și Alexandr Novosiolov, președintele colhozului Miciurin. Din această informație ar reieși că în cele două colhozuri au fost trimiși organizatori de gospodărie colective, cum ar fi Kormilișin și Novosiolov, care-i asistau pe localnici în adoptarea deciziilor importante. Iar uneori și mai erau promovați în funcția de președinte de colhoz. În partid erau primiți și reprezentanții puterii locale. La 30 mai 1951 biroul comitetului raional a confirmat decizia organizației primare de primire în candidat în partid pe Arteni Anton (născut în 1920, moldovean, studii medii incomplete, președintele sovietului sătesc Nisporeni de Jos). În partid/candidat au fost primiți Donțu Tudor (șeful școlii primare), Tulbure Vasile (născut în 1908, moldovean, cu 3 clase, brigadier în colhozul Șvernik), Filip Fărâmbă (născut în 1909, moldovean, o clasă primară, colhoznic), Zubcu Iacob de la fabrica de legume și fructe (a fost recomandat de șeful depozitului Iachin D.), Lozan Gheorghe (născut în 1920, moldovean, cu 4 clase, șeful fermei de bovine din colhozul Șvernik, recomandat de Maria Butorina, crescătoare de porci din aceeași gospodărie colectivă)¹⁰⁷.

În continuare autoritățile sovietice erau preocupate de colectarea produselor alimentare, de această dată prin intermediul colectivelor agricole, de la care se putea mai ușor comanda și prelua tot ce era necesar pentru stat. La 13 iulie 1951 executivul și biroul comitetului raional au discutat hotărârea autorităților republicane referitor la neajunsurile în procesul de colectare a recoltei. Printre cei vizați la ședință a fost și colhozul Șvernik (președinte Botescu, secretar al organizației primare de partid Kormilișin), cerându-se îndeplinirea întocmai și la timp a planului de predare a cerealelor din prima grupă care era în campanie de recoltare, în folosul statului¹⁰⁸.

În raion era editat ziarul local, numit „Zorile”. O anumită perioadă de timp în calitate de redactor-șef al ziarului a activat Mocreac Vladimir (me-

¹⁰⁵ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 82, f. 128.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 134.

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 96, 109-111, d. 83, f. 53.

¹⁰⁸ *Ibidem*, d. 84, f. 3.

mbru de partid din 1948). După ce Mocreac s-a transferat în raionul Călăraș, el a fost înlocuit cu Negruvodă Grigore (născut în 1919, moldovean, membru de partid)¹⁰⁹. La 3 septembrie 1952, în calitate de șef al secției de agricultură al ziarului a fost confirmat Ion Vidrașcu (născut în 1920, moldovean, membru de partid)¹¹⁰.

Cu cadre venite din alte părți erau completate și organele judiciare. La 8 decembrie 1951 biroul comitetului raional a confirmat în calitate de candidați în judecători ai poporului din raionul Nisporeni pe Krasnov Nikolai (născut în 1917, rus, membru de partid), iar ca asesor – Novosiolov A. M. (rus, membru de partid), președintele colhozului Miciurin¹¹¹. La 13 noiembrie 1951 a fost discutată chestiunea legalității din raion, fiind ascultați procurorul Ohrimenko Ivan, judecătorul Krasnov Nicolai, șeful miliției Godunov Alexandr, fiind depistate nereguli în uniunea de consum Nisporeni (a avut pierderi de 20 mii ruble)¹¹². Însă după cum s-a constatat de mai multe ori, chiar cei care trebuiau să dea exemplul de comportament decent încălcau legile și normele morale.

Autoritățile aveau grijă și de instruirea secretarilor organizațiilor primare de partid. Spre exemplu, la 8 octombrie 1951 biroul comitetului raional a decis ca la cursurile de profil să fie trimis secretarul organizației primare de partid al colhozului Șvernik Kormilișin Alexei (născut în 1905, rus, membru de partid din 1944)¹¹³. În colhozul Șvernik funcționa o școală de partid, condusă de președintele colectivului agricol Botescu, în care în toamna anului 1952, la anul II de învățământ se aflau 11 persoane¹¹⁴.

În vara anului 1952 au avut loc două ședințe ale biroului comitetului raional (Butnari, Diakov, Kovalenko, Svetlov), la care au participat Ohrimenko (procurorul), Negruvodă (redactorul-șef al ziarului „Zorile”) și Burnusuz (secretarul tineretului comunist din raion). La aceste ședințe s-au discutat unele chestiuni referitoare la organizațiile de tineret și ale femeilor din centrul raional. S-a menționat că din organizația tineretului comunist din colhozul Miciurin (secretar Tulbure) făceau parte 10 persoane. În calitate de președinte al consiliului femeilor din colhozul Miciurin a fost confirmată Munteanu Vera (născută în 1930, moldoveancă, fără de partid), iar în colhozul Șvernik – Lozan Ecaterina (născută în 1929)¹¹⁵.

Una din preocupările autorităților o constituiau ilegalitățile și comportamentul imoral al unor reprezentanți ai organelor de drept din raion. În ședința sa din 15 august 1952, biroul comitetului raional pentru beție sistematică l-a exclus din partid pe împuternicitul Ministerului Securității

¹⁰⁹ AOSPM. F. 442, inv. 1, d. 82, f. 127, d. 83, f. 26.

¹¹⁰ *Ibidem*, d. 120, f. 42.

¹¹¹ *Ibidem*, d. 83, f. 35.

¹¹² *Ibidem*, f. 77.

¹¹³ *Ibidem*, d. 83, f. 33.

¹¹⁴ *Ibidem*, d. 120, f. 46.

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 7, 8, 13, 38.

de Stat Dimitri Staroborov (născut în 1925, ucrainean, cu 5 clase, participant la cel de al Doilea Război Mondial), care anterior mai fusese pedepsit pentru aceeași meteahnă în raionul Taraclia (în 1949). În ședința menționată a mai fost discutat judecătorul Krasnov, care admitea încălcări financiare¹¹⁶.

În ședința sa din 3 septembrie 1952 secretarii comitetului raional și-au precizat responsabilitățile. Butnari era responsabil de conducerea generală, industrie, finanțe, comerț, procuratură, comisariatul militar, Dubo-vițkaia – agricultură, colectări, lucrul cu femeile, Tupikov – lucru de iluminare în masă, învățământ, ocrotire a sănătății, comunicații, propagandă și agitație¹¹⁷.

Autoritățile acordau o atenție sporită și mijloacelor de comunicație. La 3 decembrie 1952 a fost discutată hotărârea organelor superioare republicane despre activitatea radiofonică și s-a relatat că planul pentru anul în curs în acest domeniu a fost îndeplinit doar în proporție de 62 %, cerându-se conducerii domeniului menționat (șeful biroului radio raional Leibovici, tehnicul superior Bondarenko) să-l îndeplinească până la 31 decembrie 1952¹¹⁸.

O altă preocupare a autorităților era pregătirea cadrelor de specialiști pentru colhozuri. Ca și în anul precedent, cursurile au fost pregătite insuficient, numărul cursanților fiind redus. La 3 decembrie 1952 biroul comitetului raional a decis ca în fiecare colhoz să fie organizate cursuri pentru specialiști în frunte cu un membru al cârmuirii gospodăriei agricole. O dată pe lună urmau să fie organizate consilii pedagogice, la care instructorii erau obligați să-și prezinte dărilor de seamă cu împărtășirea experienței acumulate¹¹⁹. În colhozul Șvernik conducătorul cursului de agronomie era Untilă, care în anul II de învățământ 1951-1952 n-a organizat nicio lecție¹²⁰.

Timp de aproape un deceniu, în Nisporeni se întăreau tot mai mult structurile de partid și de stat ale regimului totalitar. Sprijinându-se pe aceste stucturi, organele de partid și de stat ale fostei Uniuni Sovietice promovau în teritoriu politica lor de dominație.

Summary

After the reoccupation of the territory to the east of the river Prut by Soviet troops, party and state institutions were reestablished in Nisporeni, which promoted a policy of limiting the rights of the native population and economic oppression. It was organized the deportation of wealthy people. Collective farms were created, through which the local population could be easily economically exploited. All these had serious consequences on the people's life from Nisporeni and other localities.

© Ion CHIRTOAGĂ

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 39-40.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 46.

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 119

¹¹⁹ *Ibidem*, f. 126.

¹²⁰ *Ibidem*, d. 132, f. 43.

**PROBLEME DE PROTECȚIE ȘI VALORIFICARE
A VESTIGIILOR ARHEOLOGICE
ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ (anii 1944-1991)**

Gheorghe NICOLAEV

După reinstaurarea puterii sovietice în RSS Moldovenească, în vara anului 1944 începe o nouă etapă, contradictorie, în destinul monumentelor de istorie și cultură din Moldova de la est de Prut. Pe de o parte, are loc implementarea sistemului sovietic de cercetare, evidență și de protecție a monumentelor care, uneori, s-a soldat cu anumite rezultate pozitive. Pe de altă parte, autoritățile sovietice au promovat prin intermediul monumentelor de istorie și al sculpturilor monumentale politici bine determinate de îndoctrinare politico-ideologică și de deznaționalizare a populației autohtone din acest spațiu. Deși la nivel republican și raional a fost creat un sistem de ocrotire a vestigiilor analogic cu cel din alte republici sovietice, în RSSM el a funcționat foarte prost, fapt care s-a soldat cu distrugerea unei părți importante a patrimoniului istoric și cultural din acest spațiu. Multe vestigii de arhitectură au fost distruse în procesul de construcție și reconstrucție a capitalei și a altor orașe din republică. Au fost închise, devastate și distruse numeroase monumente de cult religios, ruinate zeci și sute de vestigii de arhitectură industrială și civilă, precum și diverse comori ale arhitecturii populare din orașele și satele Moldovei. Ca urmare a promovării unor politici ineficiente în domeniul protecției monumentelor, în anii 40-80 ai secolului trecut în RSSM au fost sesizate zeci și sute de cazuri de distrugere a unor vestigii arheologice cu semnificație științifică și istorică, fiind astfel aduse prejudicii serioase întregului patrimoniu istoric și cultural din Republica Moldova.

Accentuând actualitatea cercetării problemelor de protecție a patrimoniului istoric și cultural din Republica Moldova, inclusiv a celui arheologic, vom semnala că în ultimii ani subiectele respective au devenit extrem de sensibile în societate, fapt ce a stimulat interesul opiniei publice și al cercetătorilor față de aceste probleme și a contribuit la apariția unor noi lucrări în domeniu. Printre cele raportate la problemele abordate de noi în comunicare vom menționa, în primul rând, lucrarea cercetătoarei Elena Ploșniță consacrată protejării patrimoniului cultural în Basarabia în anii 1812-1940¹, în care sunt vizate și aspecte privind destinul patrimoniului arheologic din gubernia țaristă Basarabia și Basarabia interbelică. Mai multe informații referitoare la protecția și valorificarea monumentelor arheologice găsim în lucrarea arheologului Nicolae Chetraru *Din istoria arheolo-*

¹ Elena Ploșniță, *Protejarea patrimoniului cultural în Basarabia*, Chișinău, Cartier, 2003. 176 p.

giei Moldovei (*Basarabia și Transnistria*)², în care este reflectată evoluția arheologiei Moldovei în perioada 1715-1945, sunt făcute referiri interesante la obiectele arheologice depistate pe teritoriul Basarabiei și Transnistriei în secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, la preocupările arheologilor moldoveni Ion C. Suruceanu și Nicolae N. Moroșan, la activitatea Muzeului de Antichități al Nataliei Sicard din Vadul lui Vodă, a Muzeului de Antichități ale Pontului Scitic al lui Ion C. Suruceanu din Chișinău ș.a. În mai multe lucrări ale arheologului Sergiu Musteață³ sunt cercetate diverse aspecte privind protecția patrimoniului arheologic din republică în etapa actuală, fiind analizat cadrul normativ prezent în legislația națională, europeană și internațională legat de protecția acestui tip de patrimoniu și fiind formulate mai multe sugestii privind îmbunătățirea legislației Republicii Moldova în domeniu. Unele aspecte legislative privind protejarea patrimoniului arheologic în Republica Moldova sunt elucidate în lucrarea cercetătoarei Iulia Postică⁴, care a cuprins în aria sa de studiu hotărâri și legi adoptate în perioada 1945-2007.

Într-un alt studiu, arheologul Ion Tentiuc face o introducere în istoria problemei și o radiografiere a stării actuale privind protecția monumentelor arheologice în republică⁵, cel mai mare flagel constituind, după părerea sa, activitatea unor așa-numiți căutători de comori, care, fiind dotați cu detectoare de metale performante, pe parcursul mai multor ani și-au realizat nestingherit „opera” de distrugere a patrimoniului național cultural, fără a fi trași la răspundere de organele abilitate în domeniu. Apreciind aportul lucrărilor vizate la elucidarea problemelor legate de protejarea patrimoniului arheologic în republică în etapa actuală, constatăm, totodată, că în istoriografia sovietică din RSSM, precum și în lucrările cercetătorilor apărute după proclamarea independenței Republicii Moldova, deocamdată, nu și-au găsit o reflectare adecvată problemele legate de protecția și valorificarea patrimoniului arheologic din RSS Moldovenească în anii 40-80 ai secolului trecut. Evident, fără elucidarea problemelor semnalate nu vom putea evalua la justa valoare pierderile suportate de Republica Moldova pe parcursul anilor 40-80 ai secolului trecut în acest important segment al patrimoniului cultural național și nu vom putea stabili cauzele acestor pierderi. Unele re-

² Nicolae Chettraru, *Din istoria arheologiei Moldovei (Basarabia și Transnistria)*, Chișinău, Știința, 1994, 152 p.

³ Sergiu Musteață, *Protecția patrimoniului arheologic în legislația națională, europeană și internațională* // Studii de istorie veche și medievală. Omagiu profesorului Gheorghe Postică, Chișinău, 2004, p. 28-41; Sergiu Musteață, *Arheologia între știință, cadrul legal și infracțiune* // Revista arheologică, 2005, vol. II, nr. 1, Chișinău, p. 418-427; Sergiu Musteață, *Protecția patrimoniului arheologic. Studiu comparativ: legislația Republicii Moldova și a Statelor Unite ale Americii*, Chișinău, Pontos, 2008. 216 p. ș.a.

⁴ Iulia Postică, *Aspecte legislative privind protejarea patrimoniului arheologic în Republica Moldova (1945-2007)* // Tyragetia, 2008, vol. II (XVII), nr. 1, p. 361-369.

⁵ Ion Tentiuc, *Arheologia între legislație și deontologie: studiu de caz* // Arheologia între știință, politică și economia de piață (culegere de studii), Chișinău, Pontos, 2010, p. 128-144.

feriri tangențiale la tema abordată de noi au fost făcute în mai multe lucrări ale arheologilor consacrate cercetării artefactelor descoperite în urma săpăturilor. Printre ele menționăm, în primul rând, studiile și lucrările de popularizare ale cunoscutului arheolog Ion Hâncu⁶, care de fiecare dată atenționa publicul asupra cazurilor de distrugere parțială ori totală a unor situri arheologice, pledând pentru întreprinderea unor măsuri eficiente, care să contribuie la îmbunătățirea activității legate de protejarea monumentelor de cultură în republică. Mai detaliat, dar incomplet, la problemele abordate de noi s-a referit arheologul V. Markevici în comunicarea sa la Conferința Științifică Națională a Arheologilor din RSSM (1990), în care acesta și-a expus opiniile critice privind starea activității legate de evidența, cercetarea și protecția monumentelor arheologice din Moldova Sovietică în anii 80 ai secolului trecut⁷. Problemele vizate au fost reflectate și în presa republicană în mai multe articole semnate de unii specialiști arheologi, dar și de reprezentanți ai societății civile, unele dintre care au fost utilizate la scrierea acestei comunicări în calitate de surse de informare, alături de alte materiale documentare publicate ori depistate în Arhiva Națională a Republicii Moldova.

Având în vedere complexitatea problemelor care urmează a fi abordate, în comunicarea de față vom încerca să elucidăm doar unele aspecte, legate de implementarea sistemului sovietic de protecție și de valorificare a monumentelor arheologice, vom urmări procesul de luare în evidență sub ocrotirea statului a acestor monumente pe parcursul întregii perioade de cercetare, vom analiza procesul de funcționare propriu-zisă a sistemului de protecție și conservare a acestor vestigii ș.a. Nu ne vom referi la procesul de cercetare a monumentelor prin intermediul săpăturilor arheologice și de teaurizare a artefactelor descoperite, aceste subiecte urmând a fi elucidate ulterior, în cadrul unui alt studiu.

Astfel, după cum am menționat mai sus, în primii ani postbelici, conducerea de partid și de stat din RSSM a întreprins anumite măsuri în vederea implementării sistemului sovietic de protecție și valorificare a monumentelor de istorie și cultură. La 31 martie 1945 Consiliul Comisarilor Nordnici al RSSM a adoptat Hotărârea *Cu privire la ocrotirea monumentelor de istorie și arheologie*⁸, în care s-a declarat că toate monumentele de istorie și arheologie sunt supuse protecției de stat, fiind delimitate grupurile de vestigii care se referă la categoria monumentelor de istorie⁹ și a celor arhe-

⁶ И. Г. Нынку, *Памятники археологии // Охрана и использование памятников истории и культуры Советской Молдавии* (отв. ред. В.С. Зеленчук), Кишинэу, 1981, стр. 15-32; *Străvechi monumente din Republica Moldova*, Chișinău, 1996. 144 p. ș.a.

⁷ Vezi: В.И. Маркевич, *Актуальные проблемы археологических исследований и пропаганды достижений // Археология, этнография и искусствоведение Молдовы: итоги и перспективы*, Кишинэу, Штиинца, 1990, стр. 86-95.

⁸ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (În continuare: ANRM). F. 2848, inv. 22, d. 13, f. 321-322.

⁹ La categoria monumentelor de istorie au fost atribuite toate monumentele de istorie înălțate în cinstea biruinței armatelor rusești, moldovenești și ucrainene asupra dușmanilor;

ologice¹⁰. În scopul asigurării ocrotirii lor, pe lângă Consiliul Comisarilor Nordnici al RSSM a fost creată o comisie permanentă, care urma să efectueze inventarierea monumentelor și să prezinte guvernului listele monumentelor ce urmau a fi luate sub ocrotirea statului. În hotărâre se stipula interzicerea dărâmării sau refacerii monumentelor de istorie, precum și a distrugerii ori deteriorării monumentelor arheologice, stabilindu-se regula prin care acestea nu puteau fi dărâmate sau refăcute fără permisiunea comisiei. La rândul lor, comitetele executive județene, raionale și orășenești au fost obligate să ia sub ocrotire monumentele de istorie și arheologie aflate pe teritoriul lor și să numească persoane responsabile de protecția acestora.

Ulterior, modificările care au avut loc în activitatea organelor de stat de nivel republican, raional, orășenesc și local privind protecția vestigiilor arheologice pe parcursul anilor 40 – mijlocul anilor 80 ai secolului trecut, ca și a altor tipuri de monumente, au fost legate de adoptarea unor hotărâri ale organelor de partid și de stat din RSSM care, aproape în toate cazurile, constituiau o replică a hotărârilor corespunzătoare luate la nivel unional, de cele mai multe ori acestea având aceeași denumire. Astfel, în conformitate cu Hotărârea Consiliului de Miniștri al RSSM nr. 183 din 22 februarie 1949 *Cu privire la îmbunătățirea ocrotirii monumentelor de cultură*¹¹, adoptată în conformitate cu hotărârea unională cu același titlu din 14 octombrie 1948, se reiterează faptul că întreaga activitate legată de ocrotirea monumentelor și de supraveghere a întreținerii lor este atribuită în competența comitetelor executive raionale, orășenești și satești ale sovietelor de deputați ai poporului. În același timp, aspectele legate de evidența, ocrotirea, restaurarea și utilizarea vestigiilor au fost puse în sarcina Comitetului pentru Instituțiile de Luminare Culturală de pe lângă Consiliul de Miniștri al RSSM. Comitetul a fost obligat să efectueze până la data de 1 mai a aceluiași an inventarierea tuturor monumentelor de istorie și arheologice cunoscute pentru a fi incluse în listele de stat ale monumentelor de cultură și să prezinte peste două luni propuneri privind protecția acestora. Un aspect important al hotărârii a fost aprobarea în cadrul ei a *Instrucțiunilor cu privire la ordinea evidenței, înregistrării și întreținerii monumentelor arheologice și de istorie*¹², care au fost un prim document normativ ce reglementa mai multe aspecte legate de evidența, ocrotirea și utilizarea acestor monumente și a bunurilor muzeale pe parcursul mai multor ani. În compartimentul doi al instrucțiunilor, cu

monumentele dedicate personalităților istorice, construcțiile defensive, casele legate de evenimente și personalități istorice, bisericile vechi, mănăstirile și alte construcții care au valoare istorică, artistică și arhitecturală.

¹⁰ În calitate de monumente arheologice au fost menționate așezările vechi (horodiștile, seșiștile), movilele, necropolele, plăcile vechi din piatră cu inscripții, valurile și obiectele vechi care au valoare istorică și științifică.

¹¹ *Хронологическое собрание законов Молдавской ССР*, том 2, Кишинев, 1960, с. 95-100. ANRM. F. 2848, inv. 2, d. 52, f. 63-64.

¹² ANRM. F. 2848, inv. 2, d. 52, f. 96-100.

denumirea *Relevarea și evidența monumentelor arheologice și de istorie*, au fost enumerate tipurile de monumente incluse în categoria monumentelor arheologice¹³ și a celor istorice¹⁴ care puteau fi luate în evidență și ocrotite de stat, fiind fixată ordinea de evidență și aprobare a listelor de stat ale monumentelor¹⁵. Compartimentul trei al instrucțiunilor, intitulat *Ocrotirea monumentelor arheologice*, cuprindea ordinea de obținere a permisiunii (foilor deschise) legate de efectuarea expedițiilor și a săpăturilor arheologice, responsabilitatea organizațiilor care efectuau lucrările respective privind asigurarea ocrotirii vestigiilor și prevenirea unor eventuale distrugerii sau furturi în timpul săpăturilor. Erau, de asemenea, evidențiate obligațiile comitetelor executive locale ce țineau de supravegherea corectitudinii și legalității efectuării acestor săpături, asigurarea protecției monumentelor arheologice respective și teaurizarea obiectelor găsite în urma săpăturilor arheologice¹⁶.

Realizarea obiectivelor acestei hotărâri privind inventarierea monumentelor s-a soldat cu adoptarea Hotărârii Consiliului de Miniștri al RSSM

¹³ În categoria „monumente arheologice” au fost incluse: movile vechi, așezări urbane vechi, construcții pe piloni, rămășițe ale stațiunilor istorice și ale așezărilor, rămășițe ale orașelor vechi, valuri de pământ, șanțuri de apărare, urme ale canalelor de irigare și drumuri, cimitire vechi, necropole și morminte, construcții vechi deasupra mormintelor, desene vechi incrustate în piatră și pe stânci, locurile de descoperire a oaselor de animale fosile (mamuți, rinoceri ș.a.) și obiecte vechi.

¹⁴ În categoria „monumente de istorie” au fost incluse: construcțiile și locurile legate de cele mai importante evenimente istorice din viața popoarelor URSS, de mișcarea revoluționară, războiul civil din Rusia Sovietică și Marele Război pentru Apărarea Patriei (sovietice); de construcția socialistă; monumente memoriale legate de viața și activitatea personalităților de vază de stat, politice și militare, a eroilor poporului, activiștilor celebri din domeniul științei, tehnicii, literaturii și artei; monumentele istorice din domeniul tehnicii, artei militare, legate de modul de gospodărire și de viață al poporului.

¹⁵ Relevarea și evidența monumentelor arheologice și de istorie, conform instrucțiunilor, trebuia să fie efectuate de către Comitetul menționat prin intermediul secțiilor de cultură raionale și orașenești. În varianta primară, listele erau alcătuite de organele de cultură raionale și orașenești, aprobate de comitetele executive la nivel raional și orașenesesc, după care erau examinate în cadrul Secției Muzeelor și Ocrotirii Monumentelor a Comitetului, apoi avizate de Filiala Moldovenească a AȘ a URSS, semnate de președintele Comitetului și trimise spre aprobare la Consiliul de Miniștri al RSSM. După aprobarea listelor, Comitetul înregistra fiecare obiect pe un formular special în calitate de monument arheologic sau de istorie.

¹⁶ Comitetele executive locale erau obligate să supravegheze prin intermediul organelor de cultură, aflate în subordinea acestora, corectitudinea și legalitatea efectuării săpăturilor arheologice, să asigure protecția monumentelor respective prin fixarea zonelor de protecție în jurul monumentelor, să prevină utilizarea de către populație a materialelor de construcție scoase la iveală în urma săpăturilor la așezările vechi, movile etc., să contracareze săpăturile neautorizate și alte acțiuni care puteau duce la distrugerea monumentelor arheologice. Toate obiectele găsite în urma săpăturilor arheologice urmau să fie predate organelor de cultură locale subordonate Comitetului, care, la rândul lor, trebuiau să le transmită Muzeului Republican de Istorie și Studiere a Ținutului. Comorile de monede descoperite trebuiau să fie transmise pentru început Filialei Moldovenești a AȘ a URSS, care urma să efectueze evidența, descrierea științifică a comorilor și să le transmită pentru păstrare aceluiași muzeu.

din 20 august 1949 *Cu privire la aprobarea listelor de stat ale monumentelor arheologice și istorice și a măsurilor privind restaurarea și întreținerea în bună stare a monumentelor de cultură care nu sunt utilizate în scopuri gospodărești în bază de arendă*¹⁷, prin care au fost luate în evidența de stat 12 monumente arheologice, acestea fiind grota paleoliticului mijlociu din localitatea Ofatinți, raionul Rezina (60-40 de mii de ani î.e.n.), o seliște a culturii tripoliene din s. Stohnaia, raionul Rezina, horodiștea de la Trebujeni, înscrisă în listă ca monument al culturilor tripoliene, scitice, slave și al Evului Mediu moldovenesc (denumită ulterior „Orheiul Vechi”) și 9 așezări scitice din epoca fierului, secolele V-III î.e.n.¹⁸ (aici și în continuare, denumirile monumentelor și culturile arheologice la care se referă acestea, precum și datarea lor se scriu în conformitate cu documentele vremii). Jumătate din vestigiile luate la acel moment sub ocrotirea statului se aflau într-o stare bună de conservare, restul erau într-o situație nesatisfăcătoare. Astfel, grota paleolitică de la Ofatinți, care, conform însemnărilor din listă, avea o importanță unională, era parțial distrusă de ape și în urma extracției prin sfărâmare a pietrei, iar la așezările scitice (seliștea din Ofatinți, seliștile „Saharna Mare” și „Valea de Mijloc” din s. Saharna, precum și horodiștile „Saharna Mare” și „Hulboca” din aceeași localitate) straturile superioare au fost deteriorate prin brăzdări repetate. Conform însemnărilor din aceeași listă, până la momentul luării sub ocrotirea statului, toate aceste monumente au fost cercetate din punct de vedere arheologic, grota paleolitică din Ofatinți fiind cercetată preliminar în cadrul expediției arheologice a Muzeului Republican Etnografic în anul 1946 sub conducerea arheologului G. Sergeev, restul – în cadrul expedițiilor arheologice ale Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a AȘ a URSS sub conducerea arheologului G. Smirnov¹⁹.

Odată cu lichidarea Comitetului pentru Instituțiile de Luminare Culturală de pe lângă Consiliul de Miniștri al RSSM și crearea în anul 1953 a Ministerului Culturii al RSSM, guvernul a aprobat Hotărârea *Cu privire la păstrarea moștenirii culturale și ocrotirea monumentelor de cultură pe teritoriul RSS Moldovenești* din 21 iulie 1953²⁰, prin care s-a accentuat din nou faptul că de protecția monumentelor de cultură și de supravegherea corectitudinii întreținerii lor sunt responsabile comitetele executive raionale și orășenești, în fața Ministerului Culturii fiind puse noi sarcini privind îmbunătățirea activității în domeniu. Prin această hotărâre a fost aprobată o nouă listă a monumentelor arheologice ocrotite de stat, din lista anterioară

¹⁷ ANRM. F. 2848, inv. 2, d. 53, f. 163-164, 181, 183.

¹⁸ Acestea cuprindeau horodiștea și seliștea din s. Ofatinți, Râbnîța, horodiștile „Stohnaia” și „Revechi” din s. Stohnaia, Rezina, horodiștile „Saharna Mare” și „Hulboca” din s. Saharna, Rezina, precum și seliștile „Saharna Mare” și „Valea de Mijloc” din aceeași localitate.

¹⁹ ANRM. F. 2848, inv. 2, d. 53, f. 181.

²⁰ *Хронологическое собрание законов Молдавской ССР*, том 2, Кишинев, 1960, с. 381-388.

fiind excluse seliștea tripoliană din s. Stohnaia, Rezina și patru așezări scitice: horodiștea „Revechi” din s. Stohnaia și seliștile din s. Ofatinți, Râbnița, „Saharna Mare” și „Valea de Mijloc” din s. Saharna, același raion. Totodată, au fost adăugate trei monumente noi: horodiștea scitică din Butuceni, Orhei și horodiștile slave din Țareuca și Alcedar, raionul Rezina. Această listă, alcătuită din doar zece monumente arheologice, a rămas neschimbată pe parcursul a 13 ani, astfel zeci și sute de monumente arheologice valoroase au rămas fără protecție pe o perioadă lungă de timp. Un aspect pozitiv al hotărârii a fost prevederea care obliga Ministerul Culturii, împreună cu Ministerul Agriculturii și Aprovizionării al RSSM, să înainteze guvernului, timp de o lună, propuneri privind excluderea din activele colhozurilor a terenurilor pe care se găseau monumente arheologice, această normă fiind valabilă și pentru viitor. În timpul deplasării reprezentanților Ministerului Culturii în raioanele Râbnița, Rezina și la Susleni (Orhei), în care se aflau cele zece vestigii arheologice, au fost determinate zonele de protecție la toate monumentele luate sub ocrotirea statului, fiind asumate obligații de protecție a acestora de către organele executive locale²¹. Peste doi ani Ministrul Culturii al RSSM a emis un ordin (nr. 384 din 20 iulie 1955), prin care obliga Muzeul Republican Etnografic să instaleze cinci monumente pe locurile unde au fost efectuate săpături arheologice în regiunea satelor Ofatinți, Alcedar, Saharna, Butuceni și Trebujeni, lucrările urmând a fi executate cu eforturile secției de reparație din cadrul atelierelor teatrale de producție ale Ministerului Culturii²². Astfel, ministerul, având la acel moment sub ocrotirea statului doar zece monumente arheologice, a întreprins anumite măsuri legate de protecția lor. Însă aceste măsuri au fost ne semnificative, întrucât au cuprins un număr infim de vestigii, marea majoritate a lor rămânând în afara ariei de ocrotire a statului.

Un nou pas în protecția monumentelor arheologice în republică a fost făcut odată cu adoptarea Hotărârii Consiliului de Miniștri al RSSM din 28 septembrie 1967 *Despre măsurile privind îmbunătățirea ocrotirii monumentelor de istorie și cultură în RSS Moldovenească*, prin care au fost luate suplimentar sub ocrotirea statului 50 de monumente arheologice, inclusiv cinci monumente din epoca paleoliticului²³, 6 vestigii din epoca neolitică și eneolitică²⁴, 16 ale culturii getice²⁵, 3 ale culturii Cerneahov²⁶, 2 monumen-

²¹ *Хронологическое собрание законов...*, 1960, с. 381-388.

²² ANRM. F. 2848, inv. 2, d. 64, f. 27.

²³ Stațiunile-grote din Ofatinți, Râbnița (se repetă din lista precedentă) și Duruitoarea Veche, Râșcani, stațiunile preistorice din Brânzeni, Edineț, Ciutulești și Frumușica, Florești.

²⁴ Stațiunea preistorică din Pădurea Trifăuți, or. Soroca, așezările preistorice din Cărbuna, Anenii Noi, Varvareuca, Florești, Caracușenii Vechi, Briceni, Lopățica, Cahul și Vulcănești II din s. Vulcănești, raionul Vulcănești.

²⁵ Horodiștile și așezările din satele Hlijeni, Horodiște, Parcani, Olișcani, Mateuți, Alcedar, Saharna, Saharna Mică, Hulboca (toate din raionul Rezina), Ofatinți, Râbnița, Ivancea, Orhei, Horodca, Hâncești, Copanca, Tiraspol, Olănești, Palanca și Tudora, Suvorov.

te slave timpurii²⁷, 6 monumente slave din secolele IX-XII (numite ruse străvechi)²⁸, 5 monumente ale Evului Mediu moldovenesc²⁹ și 7 monumente complexe (care se refereau la mai multe epoci și culturi arheologice)³⁰. În condițiile valorificării intense și punerii în circuit a unor noi suprafețe de terenuri agricole și lărgirii considerabile a lucrărilor de construcție în RSSM, atât în zonele urbane, cât și în cele rurale, creșterea numărului de vestigii arheologice luate sub ocrotirea statului a constituit un pas însemnat în protecția acestora. Pe lângă alte măsuri în domeniul de activitate în discuție, hotărârea obliga Ministerul Culturii, împreună cu Ministerul Agriculturii, Direcția pentru Turism a RSSM și Societatea Moldovenească de Ocrotire a Monumentelor de Istorie și Cultură (SMOMIC), să elaboreze propuneri privind declararea Orheiului Vechi drept rezervație de stat și organizarea pe teritoriul acesteia a unui complex muzeal. Astfel a fost pusă baza pentru întreprinderea în viitor a unor măsuri concrete privind protecția și valorificarea acestui complex unic de monumente ale naturii, arheologice și de arhitectură din Republica Moldova.

După adoptarea de către Sovietul Suprem al RSS Moldovenești a primei legi consacrate ocrotirii monumentelor de cultură (din 26 decembrie 1969), Consiliul de Miniștri al RSSM a aprobat, la 22 octombrie 1971, Hotărârea *Măsuri privind implementarea Legii RSS Moldovenești „Cu privire la ocrotirea monumentelor de cultură”*³¹, prin care numărul vestigiilor de istorie și cultură luate sub ocrotirea statului s-a mărit esențial, iar al celor arheologice aproape că s-a dublat, constituind 119 monumente. Pe lângă monumentele arheologice luate anterior sub protecția statului, în noua listă au fost incluse următoarele vestigii: un monument paleolitic (stațiunea în peșteră din s. Trinca, Edineț), 6 din perioada neoliticului și eneoliticului³², un monument ce cuprindea 5 movile funerare cu zidire din piatră din s.

²⁶ Așezările preistorice din satele Sobari, Soroca, Țareuca, Rezina și Budești, Criuleni.

²⁷ Așezările preistorice: stațiunea Mălăiești, Râșcani și Hucea din s. Șapte Bani, Râșcani.

²⁸ Horodiștile din satele Țareuca și Alcedar (ambele se repetă din lista precedentă), precum și din satele Echimăuți, Popăuți și Olișcani, raionul Rezina și Mereșeuca, Dondușeni.

²⁹ Așezările Mălăieștii Vechi și Stancăuți din s. Mălăiești, Râșcani, așezările din satele Brăvițeni, Orhei, Poiana, Rezina și Pererâta, Briceni.

³⁰ Stațiunile și așezările din or. Florești (paleolitic, neolitic, epoca bronzului, cultura Cerneahov și 3 curgane), Costești, Râșcani (paleolitic, mezolitic, eneolitic, epoca bronzului, cultura slavă), Rașcov, Râbnia (paleolitic, mezolitic, eneolitic, epoca bronzului), așezarea Rușeștii Noi, Hâncești (paleolitic, eneolitic), horodiștea, necropola și așezarea din c. Calfa, Aneții Noi (epoca bronzului, cultura getică și cultura slavă), așezările și necropolele din s. Hansca, Hâncești (culturile getică, slavă timpurie și cea a Evului Mediu moldovenesc) și s. Lucașeuca, Orhei (culturile Lucașeuca, Cerneahov, slavă și cea a Evului Mediu moldovenesc).

³¹ *Veștile Sovietului Suprem al RSS Moldovenești...*, 1971, nr. 11, art. 164.

³² Stațiunea neolitică „Cuțu” din or. Florești, stațiunea tripoliană timpurie din s. Larga, Briceni, așezările tripoliene ale perioadei medii din s. Prajila, Florești și s. Sturzovca, Glodeni, stațiunea din s. Butești, același raion și stațiunea cu multe straturi și necropolă aparținând culturii tripoliene – începutul bronzului din s. Harmața, Dubăsari.

Varvareuca, Florești, mil. I î.e.n., 3 monumente din epoca bronzului³³, unul ce ținea de cultura Cerneahov (așezarea din s. Sobari, Soroca), 18 legate de cultura getică³⁴ și unul legat de cultura geto-bastarnă (așezarea 3 din s. Ulmu, Hâncești), 10 legate de cultura Primului Țarat Bulgar³⁵, 6 ale culturii slave din sec IX-XII³⁶, unu din perioada Hoardei de Aur (horodiștea din s. Costești, Hâncești), altul legat de cultura balcano-dunăreană și moldovenească (seliștea 3 din s. Brănești, Orhei), 4 din perioada Evului Mediu moldovenesc³⁷ și 7 monumente complexe (care se refereau la mai multe epoci și culturi arheologice)³⁸. În același timp, la finele listei este o notă de subsol, în care se menționează că sub ocrotirea statului sunt luate Valurile lui Traian (de sus și de jos) și toate curganele care se află pe teritoriul RSS Moldovenești, acestea din urmă fiind, astfel, luate sub protecția statului cu grămăda, fără a fi enumerate și localizate. În acest caz, nu este clar însă cum puteau fi protejate vestigiile în discuție fără a fi localizate și individualizate.

Analizând listele monumentelor arheologice luate sub protecția statului în RSSM în anii 1949 și 1953, valabile în primii douăzeci de ani ai puterii sovietice, constatăm lipsa mențiunilor cu privire la vestigiile legate de istoria celor mai vechi strămoși ai poporului român atestați istoricește în acest spațiu – a triburilor tracice ale geților, care în secolele IV-III î.e.n. au locuit în teritoriul dintre Prut și Nistru, lăsând drept urme zeci și sute de monumente în formă de cetăți întărite și așezări umane. Astfel, din cele 12 monumente luate sub ocrotirea statului la 20 august 1949, în afară de stațiunea paleolitică din s. Ofatinți, o așezare tripoliană din localitatea

³³ Așezarea din s. Slobodca-Șireuți, Briceni, două necropole din s. Dancu, Hâncești și o necropolă din s. Calfa, Anenii Noi.

³⁴ Horodiștea din s. Lipnic și Horodiștea 1 împreună cu o așezare din s. Rudi, Dondușeni, horodiștile din s. Curățura și „Revaca” din s. Saharna, raionul Rezina, Horodiștea 2 (Stohnaia) din or. Rezina, horodiștile „Potârca” și „Scoc” din s. Trebujeni, Orhei, horodiștile din s. Isacova, „Cot” și „Silitra” din s. Furceni, același raion, horodiștile din satele Horodiște și Cobâlca, Călărași, Rașcov și Căterinovca, Camenca, Stolniceni, Hârtopul Mare și Mașcăuți, Criuleni, precum și din s. Lopatna, Strășeni.

³⁵ Așezările 3, 4, 5, 6 din s. Etulia Nouă, Vulcănești, așezările 5 din s. Cișmichioi și 1 din s. Căușenii Vechi, Vulcănești, așezările 3 din s. Tudora și din satele Caplani, Olănești și Purcari, raionul Suvorov (actualmente Ștefan Vodă).

³⁶ Horodiștile din satele Poiana, Rezina și Poiana-Cunicea, Camenca, horodiștea 2 din s. Rudi, Dondușeni, horodiștea din s. Lucașeuca și seliștea 3 din s. Brănești, Orhei, precum și seliștea 1 din s. Gura Bâcului, Anenii Noi.

³⁷ Seliștile 7 din s. Ulmu și 1 din s. Cărlani, Hâncești, seliștea 5 din s. Brănești, Orhei și seliștea din centrul raional Anenii Noi.

³⁸ Stațiunile din s. Varvareuca, Florești (paleolitic, neolitic, cultura tripolie medie), s. Țâra, același raion (paleolitic, cultura ceramicii band-liniare), s. Călărășăuca, Dondușeni (neolitic, tripolie, epoca bronzului, halstat, mil. V-I î.e.n.), stațiunile cu multe straturi din s. Putinești, Florești (neolitic, tripolie timpurie și medie) și s. Seliște, Orhei (neolitic, halstat, mil. V î.e.n., cultura slavă timpurie, sec. VI), stațiunea cu multe straturi, necropolă slavă și curgan din s. Chetriș, Fălești (neolitic, epoca bronzului, halstat, cultura slavă) și așezarea „Petruha” din s. Slobodca, Orhei (cultura getică, sec. IV-III î.e.n., balcano-dunăreană, sec. XI-XIV și moldovenească, sec. XV-XVI).

Stohnaia Rezina și horodiștea din s. Trebujeni, înscrisă ca monument al culturilor tripoliene, scitice, slave și al Evului Mediu moldovenesc timpuriu, celelalte 9 vestigii au fost înregistrate ca monumente scitice. În realitate, toate aceste vestigii erau monumente ale geților, fiind incluse ulterior în listele din 28 septembrie 1967 și din 22 octombrie 1971 drept monumente ale culturii getice. Același lucru îl sesizăm și în cazul listei monumentelor aprobate la 21 iulie 1953: din cele 10 vestigii arheologice luate sub ocrotirea statului, 6 poziții indicau monumente scitice, care în listele ulterioare au fost de asemenea atribuite culturii getice. În ambele cazuri faptul ar putea avea două explicații. Una ar fi legată de cunoașterea insuficientă de către specialiștii arheologi a apartenenței reale a monumentelor la o cultură sau alta la momentul luării acestora sub ocrotirea statului. Ulterior, această lacună ar fi fost parțial lichidată odată cu aprofundarea cunoștințelor istorice despre populațiile care au locuit în spațiul carpato-danubiano-pontic în a doua jumătate a mileniului I î.e.n., inclusiv prin intermediul săpăturilor arheologice efectuate în RSS Moldovenească.

A doua explicație ar putea fi legată de politicile oficiale ale organelor de partid și de stat din fostele URSS și RSSM și de precauția instituțiilor științifice și a organelor de cultură din Moldova Sovietică, pe parcursul primilor 20 de ani postbelici, care, pentru a preveni apariția eventuală a unor sentimente de „patriotism local” în rândurile populației autohtone, nu au considerat bine venită luarea sub protecția statului a unor vestigii care aparțineau celor mai vechi strămoși ai poporului român, fiind „nevoite” să atribuie monumentele respective la cultura scitică. Indiferent de cauzele care au determinat situația descrisă, cert este faptul că spre mijlocul anilor '60 adevărul despre apartenența unor vestigii din interfluviul pruto-nistrean la cultura getică nu mai putea fi ascuns sau pus la îndoială. Drept rezultat, în noile liste ale monumentelor ocrotite de stat aprobate în anii 1967 și 1971 observăm o evoluție pozitivă în acest sens. După cum s-a menționat anterior, din cele 50 de monumente arheologice noi, luate sub ocrotirea statului în septembrie 1967, 16 constituiau vestigii ale culturii getice. În același context vedem că din cele 119 monumente luate sub protecția statului la 22 octombrie 1971, 43 constituiau vestigii referitoare la cultura geților, restul alcătuind 29 de monumente legate de cultura materială a epocilor străvechi (paleolitic, neolitic, eneolitic, cultura tripoliană, epoca bronzului, halstat, cultura Locașeuca și cultura Cerneahov), 13 țineau de cultura slavilor timpurii, 10 se refereau la cultura Primului Țarat Bulgar din secolele IX-X (în listele ulterioare aceste monumente au fost atribuite culturii balcano-dunăreneă), 9 aparțineau Evului Mediu moldovenesc timpuriu, unu Hoardei de Aur, iar 14 constituiau monumente complexe ce se refereau în același timp la două și la mai multe culturi³⁹.

³⁹ Calculat de autor în baza Listei monumentelor luate sub ocrotirea statului prin Hotărârea de Guvern nr. 349 din 22 octombrie 1971.

Schimbarea pozitivă care a avut loc în realizarea politicilor de protecție a monumentelor arheologice în acești ani poate fi atribuită, într-o anumită măsură, și conducerii de atunci a Ministerului Culturii al RSSM (ministru Leonid Culiuc, 1967-1973), care, în pofida politicilor antinaționale promovate în domeniul culturii de către conducerea de vârf a organizației de partid republicane, a reușit să dirijeze procesul de formare și aprobare a listelor respective în direcția firească, în conformitate cu realizările științei arheologice din acea perioadă. În următoarea listă, aprobată de Guvernul RSSM la 8 august 1975, când în fruntea Ministerului Culturii se afla un fost lucrător de partid, Anton Constantinov (1973-1987), observăm o altă situație: numărul vestigiilor arheologice luate sub ocrotirea statului s-a mărit cu 35 de unități, constituind 154 de monumente, în schimb, numărul vestigiilor protejate de stat legate de cultura geților a scăzut de la 43 la 26, iar al celor legate de cultura slavilor timpurii a crescut de la 13 la 17⁴⁰. În lista din 8 august 1975, ca și în lista precedentă, în nota de subsol se menționează luarea sub ocrotirea statului a Valurilor lui Traian (de sus și de jos) și a tuturor curganelor care se află pe teritoriul RSS Moldovenești, fără însă ca acestea să fie enumerate și localizate și deci fără a le fi asigurată o protecție reală. În legătură cu politicile vicioase în domeniul evidențierii și cercetării monumentelor arheologice, care, evident, au persistat în activitatea organelor de stat din Republica Moldova pe parcursul mai multor decenii, cercetătorul-arheolog Eugeniu Sava, într-un interviu acordat ziarului *Moldova suverană*, afirma: „Numai concepția științifică poate da rezultate mari, căci investigațiile făcute anterior aveau la bază principiul financiar, și nu pe cel științific. Erau studiate monumentele convenabile din punct de vedere politic, accentuându-se cele slave. Și s-a uitat de monumentele statului tracic timpuriu, ale geților, dacilor”⁴¹.

Totodată, observăm că, în comparație cu perioada precedentă (a doua jumătate a anilor '60 și începutul anilor 70 ai secolului trecut), când a fost sesizată o creștere însemnată a numărului de monumente luate sub ocrotirea statului, în următorii ani, fenomenul nu și-a găsit continuare, fapt care a lipsit o mare parte a patrimoniului arheologic din republică de privilegiul de a fi ocrotit de stat. Numărul vestigiilor luate sub protecția statului în noua listă, din 8 august 1975, după cum s-a menționat mai sus, a constituit 154 de situri, cu doar 35 de unități mai mult în comparație cu lista precedentă, până la finele anilor '80 nefiind aprobate alte liste de acest gen. În condițiile când deja spre finele anilor 70 ai secolului trecut pe harta arheologică a RSS Moldovenești erau fixate peste 2 300 de situri arheologice⁴², iar către mijlocul anilor '80 ai aceluiași secol numai în zona de nord a republicii

⁴⁰ Calculat de autor în baza Listei monumentelor luate sub ocrotirea statului prin Hotărârea de Guvern nr. 256 din 8 august 1975.

⁴¹ *Moldova suverană*, 25 august 1994.

⁴² ANRM. F. 3011, inv. 10, d. 1926, f. 19.

au fost evidențiate 3 193 de monumente importante de acest gen⁴³, luarea sub ocrotirea statului a unui număr atât de mic de vestigii arheologice ne vorbește despre atitudinea nepăsătoare și iresponsabilă a organelor de stat din fosta republică sovietică față de moștenirea istorică și culturală a populației autohtone din acest teritoriu. După proclamarea independenței Republicii Moldova și aprobarea de către Parlament, în iunie 1993, a Registrului monumentelor ocrotite de stat, numărul siturilor arheologice ocrotite de stat (incluse în registru) a crescut de peste 17 ori, constituind 2 696 de unități (toate fiind înscrise în categoria monumentelor de însemnătate națională) sau 52% din numărul total de 5 206 monumente de istorie și cultură incluse în registru⁴⁴.

Luarea în evidență sub ocrotirea statului a vestigiilor este doar prima componentă, deosebit de importantă, în activitatea de protecție a acestora. Ca și în cazul altor tipuri de monumente, cel mai dificil aspect al acestei activități este asigurarea integrității fizice a monumentelor, în scopul de a fi valorificate, cercetate și transmise generațiilor viitoare. Acest aspect important al activității de protecție a monumentelor arheologice s-a dovedit însă a fi la fel de nemulțumitor, în perioada de cercetare fiind atestate numeroase cazuri de distrugere totală sau parțială a vestigiilor în discuție pe întregul teritoriu al RSS Moldovenești. În marea lor majoritate, distrugerile erau cauzate de iresponsabilitatea organelor executive locale (de nivel raional, orășenesc și sătesc), care nu-și îndeplineau obligațiile privind protecția acestor monumente și vizau, în primul rând, vestigiile ce nu erau luate sub ocrotirea statului. Totodată, erau semnalate multiple cazuri de deteriorare sau de distrugere a vestigiilor luate sub ocrotirea statului. Astfel, într-o scrisoare a Consiliului de Miniștri al RSSM, din 20 aprilie 1959, semnată de președintele acestui organ, A. Deordița, și adresată președinților comitetelor executive raionale și orășenești⁴⁵, se menționa despre distrugerea unor valoroase monumente arheologice de pe teritoriul RSSM în urma construcției șoselelor, a obiectivelor cu destinație agricolă, în urma plantării livezilor și a altor lucrări sau din cauza apucăturilor hrăpărețe și a iresponsabilității oamenilor. În astfel de ipostază figura orașul medieval Orheiul Vechi, unde în anul 1958 au început să fie dezbătuți pereții, fundamentul citadelei și turnul de miazănoapte, a fost desfăcută și furată podeaua băii din secolele XIV-XV, acest unic și prețios monument de istorie și cultură fiind pe cale de ruinare și distrugere. La horodiștea din Butuceni a fost demontat un rând de piatră al cetății getice din secolele III î.e.n., fiind furat și

⁴³ *Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР. Северная зона*, Макет. Кишинэу, Штиинца, 1988, с. 53.

⁴⁴ Sergiu Musteață, *Patrimoniul cultural al Republicii Moldova – probleme de legislație și management* // *Patrimoniul cultural al Republicii Moldova de la realitate la necesitate*, Chișinău, 2011, p. 27.

⁴⁵ ANRM. F. 2848, inv. 2, d. 313, f. 137-38.

semnul memorial din marmură al monumentului ocrotit. O necropolă din epoca bronzului a fost distrusă în s. Copăceni, raionul Fălești, în cadrul lucrărilor de extracție a pietrișului la cariera de lângă râul Prut. Pe cale de dispariție se aflau monumente de unicat ale paleoliticului superior din s. Rașcov (Camenca), unde a fost supusă distrugerii o așezare tripoliană, o astfel de așezare fiind distrusă și în s. Cobani, raionul Glodeni. Aceste și alte încălcări similare au avut loc, după cum se menționa în scrisoare, din cauza iresponsabilității comitetelor executive raionale și orășenești, care nu luau niciun fel de măsuri față de cei ce nu asigurau integritatea monumentelor. În finalul scrisorii au fost incluse prevederi care obligau comitetele executive raionale și orășenești „de a întări lucrul de lămurire cu populația privind semnificația și importanța monumentelor de cultură și de a trage la răspundere persoanele vinovate de distrugerea acestora”. Se accentua, de asemenea, că la alegerea terenurilor pentru construcții, plantarea livezilor și pentru alte lucrări ce urmau a fi efectuate în zonele de protecție a monumentelor arheologice, proiectele trebuiau să fie avizate în mod obligatoriu de Filiala Moldovenească a AȘ a URSS și de Ministerul Culturii al RSSM.

În cazul în care organele de stat gestionare ale diverselor sectoare de producție se adresau Ministerului Culturii cu rugămintea de a li se permite proiectarea și executarea unor lucrări de construcție pe teritoriile în care se aflau monumente arheologice, de obicei, Ministerul Culturii își dădea avizul pozitiv cu condiția ca monumentele respective, înainte de a fi deteriorate, să fie studiate complet din punct de vedere arheologic. Un astfel de exemplu este scrisoarea Comitetului de Stat pentru Produse Cerealiere și Combinate către Ministerul Culturii al RSSM din 5 ianuarie 1968, prin care se cerea permisiunea de a dărâma monumentele de arhitectură Gura Camencii-III, Gura Camencii-IV, Bubulești-I, Bubulești-III, ce se aflau în zona de construcție a Combinatului de Panificație din orașelul Ghindești, raionul Florești. Pe data de 16 ianuarie 1968 a venit o altă scrisoare, din partea Direcției Trustului Moldovenesc pentru Ape și Ameliorare, prin care se solicita permisiunea de a dărâma un curgan (val) ce se afla în zona de construcție a Bazei de producție a trustului în raionul Căușeni, în ambele cazuri permisiunea fiind obținută cu condiția cercetării complete a acestor monumente din punct de vedere arheologic⁴⁶. Aceste cazuri și multiple cazuri similare de utilizare a terenurilor în care se aflau vestigii arheologice constituiau o modalitate legală de valorificare a monumentelor arheologice, ce avea drept rezultat cercetarea lor, tezaurizarea obiectelor găsite în timpul săpăturilor și punerea lor în circuitul științific.

În același timp, aveau loc multiple cazuri de distrugere voluntară a unor astfel de monumente, care se soldau cu pierderea definitivă a acestora pentru știința națională și internațională. Astfel, într-o listă incompletă a monumentelor arheologice și de arhitectură distruse, alcătuită în cadrul

⁴⁶ ANRM. F. 3011, inv. 7, d. 488, f. 25, 27.

Secției Cultură și Instruire a Guvernului în 1967, pe lângă deteriorările de la Orheiul Vechi menționate mai sus, aflăm și despre distrugerile aduse peșterii din s. Ofatinți, raionul Râbnița, în urma efectuării samavolnice a unor lucrări de pământ, despre aruncarea în aer a două peșteri-stațiuni paleolitice din localitatea Duruitoarea, raionul Râșcani, despre distrugerea mai multor curgane-necropole prin brăzdări repetate în raionul Anenii Noi și despre construcția unei ferme de porci pe teritoriul horodiștii din Echimăuți (Rezina)⁴⁷. O bună parte din aceste și alte cazuri de distrugere a monumentelor arheologice, ca și a altor tipuri de monumente, au avut loc din cauza faptului că cele mai multe dintre ele, nefiind luate sub ocrotirea statului, nu aveau zone și semne de protecție. În pofida mai multor decizii guvernamentale, aprobate pe parcursul anilor 40-70 ai secolului trecut, și a celor două legi adoptate privind protecția monumentelor (una în decembrie 1968 și alta în decembrie 1977), a unor scrisori din partea guvernului adresate comitetelor executive raionale și orașenești cu cerința de a lua măsuri ferme pentru a curma practica de distrugere a vestigiilor arheologice, situația privind protecția monumentelor arheologice a continuat să se agraveze și pe parcursul anilor 70 ai secolului trecut. În urma construcției intense a complexurilor zootehnice, uzinelor și fabricilor, a lacurilor și hidrocentralelor, în urma nivelării terenurilor au fost distruse parțial sau complet sute de vestigii culturale rămase de la oamenii care au locuit pe aceste meleaguri cu sute și mii de ani în urmă. La un caz de acest gen se referea și arheologul Ion Hâncu, care, în una din lucrările sale, scria următoarele: „Când s-a dat dispoziția de a nivela dâmburile, lângă satul Saharna, raionul Rezina, a fost distrusă cetatea cunoscută sub denumirea Saharna Mică, zidită în secolele IV-III î.e.n. Cu aceeași ocazie, tot în raionul Rezina s-a nivelat cetățuia ridicată în secolele X-XI, care se afla în preajma satului Echimăuți”⁴⁸.

Despre situația precară existentă în domeniul protecției monumentelor arheologice ne vorbesc concludent materialele inserate în Informația Secției de Etnografie și Arte a AȘM, prezentată la 15 august 1979 Comisiei pentru Învățământ, Știință și Cultură a Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, care la finele lunii august a aceluiași an a discutat chestiunea *Cu privire la respectarea cerințelor legislației și îndeplinirea obligațiilor de protecție de către instituții și organizații care arendează monumente de istorie și cultură*. În informație sunt prezentate unele rezultate ale activității Academiei de Științe în vederea evidențierii și cercetării în raioanele de nord ale republicii (Camenca, Râbnița și Rezina) a vestigiilor strămoșești, activitate desfășurată începând cu anul 1975 în legătură cu pregătirea *Codului monumentelor de istorie și cultură din RSSM*, preconizat ca parte integrantă a Codului de monumente unional în mai multe volume. De asemenea, în informație se menționează prezența în aceste trei raioane a unui număr mare

⁴⁷ ANRM. F. 2848, inv. 10, d. 741, f. 23.

⁴⁸ *Străvechi monumente din Republica Moldova*, Chișinău, Arc, 1996, p. 123.

de monumente arheologice care, fiind cercetate în natură, au scos la iveală următorul tablou al „protecției” acestora: „În raionul Camenca au fost luate sub ocrotire 142 de monumente (împreună cu curganele – Gh. N.), inclusiv 9 seliști și horodiști și 133 de curgane. Semne de ocrotire aveau doar seliștile și horodiștile, nu și curganele. Excepție făcea doar curganul situat pe teritoriul gospodăriei colective *Ras̆vet* din s. Ocnița de la granița cu RSS Ucraineană, la care semnul de ocrotire a fost instalat de către organele de protecție a monumentelor din Ucraina. Cercetarea în natură a vestigiilor a arătat că din numărul total al monumentelor arheologice luate sub ocrotirea statului, 28 de curgane și 3 horodiști au fost distruse total sau parțial în urma efectuării lucrărilor de pământ. La horodiștea din secolele IV-III î.e.n., situată pe teritoriul gospodăriei colective *Vladimir Ilici* din s. Rașcov, spre exemplu, a fost distrus valul de pământ cu înălțimea de 2-3 metri. Teritoriul horodiștii din secolele IV-III î.e.n. de lângă s. Caterinovca a fost plantat cu arbuști de pădure, iar valurile de apărare ale horodiștii slave din secolele IX-XII cu o înălțime de 2-3 metri de lângă s. Cunicea (gospodăria colectivă *Congresul XX al PCUS*) au fost nivelate cu buldozerul, după care au fost arate și semădate.

În raionul Râbnița au fost luate sub ocrotirea statului o stațiune paleolitică în peșteră și horodiștea din secolele IV-III î.e.n. (ambele în s. Ofatinți) și 118 curgane. Cercetarea în natură a monumentelor a arătat că stațiunea din peșteră se distrugea treptat, horodiștea a fost complet distrusă în urma lucrărilor la cariera de nisip, 57 de movile ale curganelor au fost dărâmate complet, iar zeci de alte curgane se distrugeau treptat în urma arăturilor. Semnul de ocrotire instalat de Ministerul Culturii pentru horodiștea distrusă în cadrul lucrărilor la cariera de nisip a fost, pentru orice eventualitate, fixat lângă așezarea paleolitică.

În raionul Rezina au fost luate sub ocrotirea statului 38 de monumente arheologice, inclusiv 19 seliști, horodiști și necropole și 19 curgane. Cercetarea în natură efectuată doar asupra horodiștilor a scos la iveală următorul tablou: din 15 cetăți străvechi, luate în evidența de stat, 5 erau distruse complet, iar 2 parțial. Astfel, horodiștea slavă din secolele IX-XII din s. Popăuți și horodiștea getică din secolele IV-III î.e.n. de lângă or. Rezina au fost năruite în timpul construcției unor complexuri (ferme) de creștere a animalelor, iar horodiștile slave din secolele IX-XII din satele Țareuca și Olișcani și horodiștea getică din secolele IV-III î.e.n. din Saharna au fost ruinate sub motivul valorificării terenurilor virane (pustii)⁴⁹. După cum se menționează în informația în cauză, la acel moment „pe întreg teritoriul republicii erau luate sub ocrotirea statului 39 de horodiști, dintre care în ultimii ani în diferite raioane ale Moldovei au fost distruse total sau parțial 12 astfel de monumente”⁵⁰.

Menționăm, de asemenea, că distrugerea multor monumente arheologice era legată și de faptul că cei care conduceau organizațiile, instituțiile și

⁴⁹ ANRM. F. 2948, inv. 11, d. 239, f. 82-84.

⁵⁰ *Ibidem*, fila 84.

întreprinderile pe teritoriul cărora se aflau aceste vestigii nu aveau cunoștință despre existența lor. Conform documentului, organele republicane și raionale competente nu au efectuat lucrul necesar pentru determinarea zonelor de protecție, instalarea semnelor de ocrotire și încheierea contractelor și angajamentelor de protecție a acestora⁵¹. Totodată, după cum a afirmat viceministrul culturii B. Biriucov la ședința Comisiei pentru Învățământ, Știință și Cultură a Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, Ministerul Culturii încheia contracte de ocrotire a monumentelor doar în cazul celor de însemnătate republicană și unională⁵², luate sub ocrotirea statului prin hotărâri de guvern. Astfel, mii de monumente de acest gen, care nu erau incluse în lista celor ocrotite de stat, erau sortite distrugerii și ruinării.

Cazurile de distrugere a monumentelor s-au perpetuat și în a doua jumătate a anilor 80 ai secolului trecut, cele mai multe dintre ele, ca și în anii precedenți, fiind datorate indiferenței și iresponsabilității organelor executive locale. Printre ele amintim devastarea unor monumente din cadrul Rezervației de Stat Orheiul Vechi, despre care vom scrie mai detaliat într-un studiu aparte, precum și distrugerea unor vestigii unice din nordul Moldovei aflate sub protecția statului, ca urmare a lărgirii carierelor pentru extracția calcarului (așezarea paleolitică de la Hordinești, raionul Edineț și așezarea Cerneahov de la Trinca, același raion, așezarea tripoliană din s. Cobani, raionul Glodeni și altele)⁵³. Din Informația Ministerului Culturii al RSSM, pregătită în legătură cu discuția în cadrul Colegiului acestui minister a chestiunii *Cu privire la starea și modul de utilizare a monumentelor de istorie și cultură în educația comunistă a truzitorilor* (17.02.1987), aflăm despre situația deplorabilă în care se găseau monumentele arheologice în acea perioadă. În informație sunt indicate instituțiile principale care au cauzat cele mai mari pagube monumentelor arheologice din acea perioadă, acestea fiind *Gosagroprom*, Ministerul Gospodăriei Silvice și Ministerul Producției Materialelor de Construcție al RSSM. Încălcarea legislației din partea acestora, controlul insuficient din partea Ministerului Culturii al RSSM și atitudinea pasivă a organelor executive locale au condus la pierderea unei părți considerabile a patrimoniului arheologic din republică, unele vestigii fiind distruse complet, altele aflându-se în stare de distrugere treptată. În informație se menționează că din șapte horodiști slave străvechi, luate sub ocrotirea statului, patru erau distruse complet (Echimăuți, Popăuți, Țareuca, toate din raionul Rezina, și Calfa, raionul Anenii Noi), una era distrusă parțial (Cunicea, raionul Camenca) și doar două (Rudi, raionul Dondușeni și Alcedar, raionul Cernenco) s-au păstrat în ordinea cuvenită. Pe teritoriul republicii la acel moment au fost evidențiate circa 50 de cetăți de pământ getice din secolele IV-III î.e.n., care constituiau un izvor prețios de studiere a istoriei românilor din Moldova. Sub ocrotirea statu-

⁵¹ ANRM. F. 2948, inv. 11, d. 239, f. 84.

⁵² *Ibidem*, f. 45.

⁵³ I. Borzian, *Indiferență? Nu, crimă! // Moldova socialistă*, 27 martie 1988.

lui însă se aflau doar 17 dintre ele, întrucât Academia de Științe a Moldovei, conform informației, nu prezentase Ministerului Culturii concluziile expertilor asupra celorlalte 33 cu descrierea exactă a locului unde se aflau pentru a fi luate sub protecție. În condiții critice se găseau peșterile și grotele în care au locuit primii oameni de pe meleagurile noastre, printre ele fiind și cele din satele Ofatinți (Râbnița) și Duruitoarea (Râșcani). Într-o stare de ruinare intensă se găseau o serie de monumente din rezervația-muzeu „Orheiul Vechi” și construcția unică de apărare din pământ din sudul republicii „Valul lui Traian”⁵⁴, acesta din urmă fiind luat sub ocrotirea statului, după cum s-a menționat, abia în 1971. Deși organele de stat au întreprins anumite măsuri de protecție a Valului lui Traian (au efectuat cartografierea valului, au determinat zonele de ocrotire, și-au asumat obligații de protecție față de gospodăriile pe teritoriul cărora se află valul, în august 1984 la nivel raional au fost luate decizii privind interzicerea mișcării mijloacelor de transport pe terasamentul valului și a aratului pe terenurile din zonele de protecție), aceste prevederi nu se respectau, monumentul continuând să fie expus distrugerii totale.

Referindu-se la soarta vestigiilor arheologice din RSSM, inclusiv a celor ce țineau de cultura geților, G. Gozalova, vicepreședintele Prezidiului Societății Moldovenești de Ocrotire a Monumentelor de Istorie și Cultură (SMOMIC), în raportul său la Plenara a III-a a acestei organizații (iunie 1987), la care s-a discutat problema *Cu privire la restructurarea activității Societății Moldovenești de Ocrotire a Monumentelor de Istorie și Cultură în lumina hotărârilor Plenarei CC al PCUS din ianuarie 1987*, a fost și mai categorică, afirmând: „O pierdere irecuperabilă pentru știința și cultura Moldovei este distrugerea horodiștilor culturii getice. Din 50 de astfel de așezări cunoscute către mijlocul anilor 80, sub ocrotirea statului au fost luate doar 17, iar celelalte 33 au fost practic șterse de pe fața pământului. Din 27 de curgane existente în or. Chișinău, către începutul anului 1987 s-au păstrat doar 7...”, restul fiind distruse în procesul de construcție a unor obiective industriale și civile.

O serie de cazuri de distrugere a unor vestigii arheologice valoroase au fost enumerate de către cercetătorul V. I. Markevici în luarea sa de cuvânt la Conferința Republicană a Secției de Etnografie și Artă a AȘM din 8-9 august

⁵⁴ Conform informației din enciclopedia liberă *Wikipedia*, *Valul lui Traian* este un complex de fortificații *vallum* aflate pe teritoriul României, Moldovei și Ucrainei. Pe teritoriul Republicii Moldova se păstrează două fragmente importante: *Zidul de Jos* și *Zidul de Sus*. Primul este datat în secolul al III-lea, construcția lui fiind atribuită regelui got Athanaric (Peter Heather, *The Goths*, p. 100). Se întinde pe 126 km de la localitatea Vadul lui Isac de pe Prut, în raionul Cahul, către est în Buceag, oprindu-se la limanul Sasic (Cunduc) în Tatarbunar, Ucraina (stema uezului Cahul, din Basarabia țaristă, prezenta Zidul lui Traian). Zidul de Sus (sau Zidul lui Greuthungi) este atribuit goților lui Greuthungi (secolul al IV-lea), fiind construit pentru apărarea frontierei împotriva atacurilor hunilor. Se întinde pe 120 km de la Nistru, în Chițcani, lângă Tighina, până la Prut, orașul Leova, traversând actualele raioane Căușeni, Cimișlia și Leova. (Bibliografie: Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare: Dobrogea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979)

1989, în cadrul căreia și-a expus opiniile critice privind starea activității de evidență, cercetare și protecție a monumentelor arheologice din Moldova Sovietică⁵⁵. Printre exemplele menționate figurează cazul când un mecanic de tractor din sudul Moldovei a găsit o grivă de aur, a tăiat-o în mai multe bucăți și a început să le vândă în calitate de material pentru protezarea dinților. Un alt caz se referă la curganul devastat de lângă localitatea Taraclia, din care au fost scoase mai multe podoabe de argint aurite, o lingură de aur și alte obiecte din metale prețioase. Tot aici aflăm despre o locuință din orașelul Ștefan Vodă, care timp de 12 ani opărea nutrețuri pentru vite și stingea var într-un cazan cimerian. Se relatează, de asemenea, despre distrugerea unei prețioase comori arheologice în s. Sărata Veche (Fălești): persoana care conducea tractorul, arând câmpul cu un plug de plantat, a scos la suprafață o imensă comoară din epoca bronzului, constituită din sute de piese, inclusiv săbii din foi de bronz, vârfuri de sulite, topoare celtice, podoabe și altele. Dânsul a adunat comoara și a adus-o la cârmuire, după care, la indicația președintelui, a depus-o în depozit. De aici piesele au fost luate una câte una pentru utilizarea la ciocane de sudat, la turnarea rulmenților pentru tractor, o parte nimerind pe mâna persoanei care strângea vechituri, fiind schimbată ulterior pe cârlige de prins pește. Nu a sesizat valoarea comorii nici profesorul de istorie, care a luat unele obiecte din comoară, le-a arătat elevilor și le-a pus înapoi în grămadă, fără să anunțe organele abilitate. În consecință, din această comoară nu s-a ales nimic⁵⁶.

După cum s-a menționat anterior, una din cauzele distrugerii mai multor monumente arheologice în republică a fost efectuarea lucrărilor de construcție a obiectivelor industriale și civile, a drumurilor și șoselelor, de reabilitare a fondului forestier, de ameliorare a solului, plantare a livezilor și a altor lucrări cu destinație agricolă în localitățile în care se aflau astfel de vestigii, fără avizarea proiectelor de către organele responsabile de protecția monumentelor. Până la mijlocul anilor 60 ai secolului trecut, în Hotărârile Guvernului RSSM privind protecția monumentelor nu au existat prevederi care ar fi reglementat chestiunile legate de proiectarea și construcția obiectivelor industriale și civile în localitățile în care se aflau vestigii strămoșești, inclusiv arheologice. Abia în Hotărârea Guvernului din 28 septembrie 1967 *Despre măsurile privind îmbunătățirea ocrotirii monumentelor de istorie și cultură în RSS Moldovenească* a fost inclusă prevederea care obliga Departamentul de Construcție *Gosstroj* al RSSM și toate instituțiile de proiectare din republică să coordoneze cu Ministerul Culturii al RSSM, SMOMIC și Academia de Științe a Moldovei planurile urbanistice și proiectele de construcție în localitățile urbane și în alte localități din republică în scopul asigurării moștenirii istorico-culturale și păstrării patrimoniului istorico-arheologic. Necesitatea coordo-

⁵⁵ Vezi: В. И. Маркевич, *Актуальные проблемы археологических исследований и пропаганды достижений* // Археология, этнография и искусствоведение Молдовы: итоги и перспективы, Кишинэу, Штиинца, 1990, с. 86-95.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 90.

nării proiectelor de construcție și de amenajare a teritoriului în localitățile în care se aflau monumente a fost fixată în legile RSSM cu privire la ocrotirea monumentelor de istorie și cultură aprobate la 26 decembrie 1969 (art. 11) și 27 decembrie 1977 (art. 36). În ultima lege a fost adăugat un nou articol (nr. 39) cu titlul *Asigurarea păstrării monumentelor de istorie și cultură în procesul de efectuare a lucrărilor de construcție și a altor lucrări*, în care se stipula că lucrările de construcție a obiectivelor industriale și civile, de ameliorare, de construcție a drumurilor și alte lucrări care puteau provoca daune monumentelor urmau să fie efectuate doar cu acceptul organelor de stat responsabile de protejarea monumentelor și după luarea măsurilor necesare care să asigure protecția monumentelor.

La rândul lor, proiectele acestor lucrări trebuiau să conțină măsuri care să asigure ocrotirea vestigiilor, inclusiv relevarea și cercetarea acestora, mutarea lor, în anumite cazuri, fixarea și predarea obiectelor găsite către muzee sau în alte fonduri de păstrare de stat, precum și alte tipuri de lucrări, aceste măsuri urmând a fi întreprinse din contul organizațiilor care efectuau lucrările. În caz de descoperire în procesul efectuării lucrărilor de construcție a unor obiecte arheologice și a altor obiecte ce aveau valoare istorică, științifică sau artistică, întreprinderile, instituțiile și organizațiile erau obligate să informeze organele de stat de protejare a monumentelor și să sisteze lucrările, acestea urmând a fi continuate doar cu permisiunea organelor responsabile⁵⁷. Aceste prevederi, în comun cu cele care stipulau obligația întreprinderilor, instituțiilor, organizațiilor și cetățenilor de a asigura integritatea monumentelor care se găseau pe terenurile ce le-au fost date în folosință⁵⁸, au impus regula conform căreia întreprinderile și organizațiile care efectuau lucrări de amploare legate de construcția imobilelor, a drumurilor, a lacurilor de acumulare, de amenajare a terenurilor, a sistemelor de irigare etc. trebuiau să finanțeze din contul lor lucrările legate de prospectările de teren, identificarea așezărilor arheologice și cercetarea lor în urma săpăturilor, pentru a preveni distrugerea vestigiilor. Acest fapt a condus la creșterea ofertelor pentru efectuarea săpăturilor arheologice de salvare, care în RSSM au luat o amploare mai mare în anii 60-70 și în prima jumătate a anilor 80 ai secolului trecut. Cele mai reprezentative materiale arheologice din Muzeul Național de Istorie al Republicii Moldova, după cum spun specialiștii, provin anume din acele săpături de salvare⁵⁹.

⁵⁷ Conform Hotărârii Guvernului din 28 septembrie 1967, proiectele de construcție urbană și civilă și de amenajare a teritoriului trebuiau să fie coordonate cu Ministerul Culturii al RSSM, SMOMIC și Academia de Științe a Moldovei. Ulterior, în Legea RSSM *Cu privire la ocrotirea monumentelor de cultură* din 26 decembrie 1969 (art. 11), SMOMIC a fost scoasă din lista organizațiilor cu care trebuiau coordonate aceste proiecte. În noua lege din 27 decembrie 1977 (art. 36), SMOMIC a fost reintrodusă în această listă, din care însă a fost exclusă Academia de Științe a Moldovei.

⁵⁸ *Свод законов Молдавской ССР*, том 3, p. 552.

⁵⁹ Fapt menționat de către directorul Agenției Naționale Arheologice, Vlad Vornic, într-un interviu acordat ziarului *Timpul* (vezi: Vlad Țurcanu, *Civilizațiile de sub... Republica Moldova* // *Timpul*, 1 noiembrie 2013).

Totodată, menționăm că stipulările legislative privind obligativitatea coordonării proiectelor de construcție și a altor lucrări de teren cu organele responsabile de protecția monumentelor nu întotdeauna erau respectate, pe parcursul anilor 70 și în deceniul următor al secolului trecut fiind frecvente cazurile de neprezentare spre coordonare a acestor proiecte sau de prezentare în stadiu de finalizare a lucrărilor, fapt care a condus la distrugerea mai multor monumente arheologice. Astfel, în informația pregătită în legătură cu discutarea la Colegiul Ministerului Culturii, la 19 septembrie 1985, a chestiunii *Cu privire la activitatea Secției de ocrotire și valorificare a monumentelor de istorie și cultură* se menționează că din cauza neprezentării spre coordonare a proiectelor de plantare a livezilor, elaborate de Institutul *Promsadproiect*, au fost distruse total sau parțial (prin arătura de plantare) 10 monumente arheologice, pe teritoriul gospodăriei colective agricole *Steaua (Zvezda)* au fost distruse 2 așezări și 4 curgane, în gospodăria agricolă *Kalinin* – 14 așezări vechi și în gospodăria agricolă *Raza (Luci)* – un curgan (în informație nu sunt indicate și denumirile localităților). Din același motiv în s. Climăuții de Jos, raionul Șoldănești, la finele anilor '80 a fost parțial distrus în timpul săpării gropii de fundație a grădiniței din localitate un monument paleolitic unic – o locuință a omului primitiv, ce fusese înălțată din oase de mamut. Asemenea locuințe au fost descoperite anterior lângă Kiev, în Moldova fiind atestată pentru prima dată. Această locuință de unicat, care era parte a unui întreg complex paleolitic, la acel moment, s-a dovedit a fi un monument al activității omului primitiv descoperit în extremitatea de sud a părții europene a fostei URSS, constituind un monument arheologic și paleontologic deosebit de valoros și care avea să deschidă o pagină nouă în istoria veche a ținutului nostru⁶⁰. Însă prețiosul monument arheologic – de însemnătate mondială! – a fost distrus parțial în timpul săpării fundației pentru grădiniță și al altor lucrări de construcție mai vechi (gropi pentru beciuri, fundamente ale caselor etc.). Referindu-se la acest subiect, șeful grupului *Arheologie primitivă* al AȘM I.A. Borziac menționa într-un interviu: „Până la sosirea cu întârziere a specialiștilor la locul descoperirii, un complex paleolitic a fost distrus complet prin intervenția brutală a tehnicii de construcții. Acum putem judeca despre el numai pe baza rămășițelor osteologice ale animalelor și uneltelor de silex, adunate de pe la gunoiștile satului. A avut mult de suferit și această locuință...”⁶¹. La faptul nerespectării de către instituțiile de proiectare a legislației privind coordonarea cu organele competente din RSSM a proiectelor de construcție industrială și civilă s-a referit și cercetătorul-arheolog V. Markevici. El precizează că spre finele anilor '80 ai secolului trecut, contrar legislației, gospodăriile silvice din republică nu au prezentat spre coordonare niciun proiect legat de defrișarea sau plantarea pădurilor, în consecință fiind distruse o serie de

⁶⁰ T. Obadă, *Descoperire unică* // Moldova socialistă, 10 martie 1989.

⁶¹ *Moldova socialistă*, 12 aprilie 1989.

monumente de unicat, printre care și horodiștile din epoca tripoliană târzie Casca (Dondușeni), Stânca Goală (Edineț) și altele⁶². Totodată, după cum menționează același cercetător, pentru distrugerea vestigiilor arheologice nimeni nu purta răspundere penală, după cum prevedea varianta mai dură a legii, fiind aplicate doar amenzi simbolice, în cazuri rare de până la 100 de lei. Exemple de acest gen sunt distrugerea horodiștii slave de la Echimăuți, la indicația președintelui cârmuirii gospodăriei colective *V. Lenin* din raionul Rezina, pentru care acesta a fost doar amendat cu 100 de ruble, distrugerea pe teritoriul gospodăriei colective *M. Frunze* din raionul Florești a șase curgane, pentru care nimeni nu a suportat nicio pedeapsă ș.a.⁶³ V. Markevici susține, de asemenea, că atitudinea neglijentă a factorilor de răspundere la nivel local și a populației față de vestigiile arheologice a fost determinată, în mare măsură, de lipsa unei activități eficiente din partea organelor abilitate în vederea popularizării acestora, întreaga activitate în domeniu fiind redusă la editarea câtorva foi volante de către fostul Muzeu Republican de Istorie și Etnografie și a unei placarde de către Ministerul Culturii al RSSM⁶⁴. Exceptând finanțarea săpăturilor în orașul medieval Orheiul Vechi, după părerea cercetătorului, nici SMOMIC nu a realizat activități în domeniul protecției și popularizării monumentelor arheologice, această organizație neavând în statele sale către finele anilor 80 ai secolului trecut, niciun arheolog⁶⁵.

Alături de cercetarea monumentelor prin intermediul săpăturilor arheologice și teaurizarea artefactelor descoperite (depozitarea și expunerea în muzee pentru cercetare și vizionare), un aspect important în opera de protejare și valorificare a monumentelor arheologice ar fi trebuit să fie conservarea și restaurarea acestor vestigii, iar în unele cazuri, și restabilirea lor pentru a fi expuse spre vizionare. Însă în acest domeniu de activitate, organele de stat și obștești responsabile de protejarea și valorificarea monumentelor nu au făcut aproape nimic. Referindu-se la acest aspect în contextul descoperirii locuinței omului primitiv din s. Climăuții de Jos, raionul Șoldănești, arheologul I.A. Borziac preciza: „Consider absolut necesară restabilirea măcar a uneia dintre locuințele acestor stațiuni preistorice, or, până în prezent în Moldova, unde sunt identificate mai mult de 20 de mii de așezări străvechi (gorgane, cimitire, stațiuni preistorice, așezări sătești, cetățui), începând cu epoca paleolitică și terminând cu epoca târzie medievală, noi nu avem niciun muzeu în aer liber, niciun monument arheologic restaurat care ar putea fi expus pentru vizionare, pentru cunoaștere”⁶⁶. Venind

⁶² Vezi: В. Маркевич, *Актуальные проблемы археологических исследований и пропаганды достижений* // Археология, этнография и искусствоведение Молдовы: итоги и перспективы, Кишинэу, Штиинца, 1990.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ I.A. Borziac, *Mesaj din paleolit* // Tinerimea Moldovei, 23 iunie 1989.

cu propuneri concrete în acest sens, cercetătorul adaugă că drept muzeu ar putea servi castrul roman de la Sobari, așezarea cu opt straturi culturale din peștera de la Buzdujeni, Edineț, având o vechime de 46-90 de mii de ani. Ar putea fi conservată așezarea de la Cosăuți, de importanță europeană, ori cele peste 40 de cetăți ale strămoșilor noștri, geții⁶⁷.

O încercare nu prea reușită de conservare și restaurare a monumentelor arheologice descoperite s-a făcut doar la Orheiul Vechi. După adoptarea Hotărârii Consiliului de Miniștri al RSSM din 15 martie 1968 *Cu privire la declararea Orheiului Vechi rezervație de stat și organizarea pe teritoriul lui a unui complex turistic-muzeal*⁶⁸, Ministerul Culturii, împreună cu autoritățile raionale Orhei și alte instituții, a elaborat un șir de măsuri cu privire la efectuarea cercetărilor arheologice pe teritoriul rezervației, restaurarea monumentelor și conservarea ruinelor edificiilor descoperite. Însă o bună parte din prevederile hotărârii, inclusiv cele legate de conservarea și restaurarea vestigiilor descoperite, nu au fost realizate ori au fost îndeplinite sub nivelul cerințelor, fapt mediatizat pe larg de presa vremii. Referindu-se la acest subiect, jurnaliștii A. Dumbrăveanu și V. Malanețchi, în articolul „Orheiul Vechi: un deceniu și jumătate de incertitudine” (*Literatura și arta*, 19 septembrie 1985), menționau: „Din păcate, cei ce se deplasează la Orheiul Vechi cu gândul de a vedea orașul-miracol rămân nedumeriți: aici domnește incertitudinea și aproape nimic din ceea ce se preconizase nu s-a realizat. Chiar dacă au fost alocate și însușite sume impunătoare. Mai mult chiar: ochiul atent al vizitatorului va sesiza numaidecât că multe monumente din cadrul complexului, în urma proceselor (departe de a corespunde celor mai elementare cerințe de conservare-restaurare) la care au fost supuse, sunt într-o stare deplorabilă... Cetatea moldovenească din secolul al XVI-lea a fost «conservată» făcându-se uz de blocuri noi de piatră, de beton contemporan și ciment marca 500. În consecință, monumentul și-a pierdut complet aspectul de edificiu vechi, semănând, mai degrabă, cu o construcție nouă neterminată. E firesc deci că turiștii nici nu-l percep ca monument. Același lucru poate fi spus și despre caravanseraiuri, băile orientale, biserica moldovenească, atelierele meșteșugărești și cuptoarele de ars ceramică”⁶⁹.

Referindu-se la același subiect, arheologul Ion Hâncu, care opta pentru sporirea responsabilității cercetătorilor-arheologi față de protecția monumentelor investigate prin săpături, semnala: „Trebuie să avem (cu toții) curajul să ne recunoaștem greșelile comise până acum și să facem în așa fel ca ele să nu se mai repete. Din păcate, avem ce recunoaște și corecta. Resturile palatului pârcălabului au fost dezvelite, descoperite cu mari cheltuieli.

⁶⁷ I.A. Borzic, *Mesaj din paleolit* // Tinerimea Moldovei, 23 iunie 1989.

⁶⁸ *Veștile Sovietului Suprem...*, nr. 3, art. 42. ANRM. F. 2848, inv. 22, d. 298, f. 163.

⁶⁹ Andrei Dumbrăveanu, Vasile Malanețchi, *Orheiul Vechi: un deceniu și jumătate de incertitudine* // *Literatura și arta*, 19 septembrie 1985.

Zidurile fundamentului acestei clădiri monumentale înalte de 3-4 metri, rămânând în voia soartei, neconservate mulți ani la rând, s-au ruinat, s-au distrus, iar astăzi pe acel loc avem doar un stâlp cu o inscripție, care ne informează că aici a fost palatul pârcălabului de Orhei. Aceași soartă au avut-o și resturile unei băi din lunca Răutului. Încetul cu încetul se dărâmă și zidurile băii din secolul al XIV-lea de lângă podul de peste Răut. Soarta pieirii pentru muzeu au avut-o și multe alte resturi de construcții vechi, descoperite aici de către arheologi⁷⁰. Pe lângă incompetența și neglijența persoanelor responsabile de la Combinatul de Restaurare (care erau împuternicite cu lucrările de restaurare), cercetătorul arheolog Ion Hâncu consideră, pe bună dreptate, că una dintre principalele cauze care au dus la o astfel de stare de lucruri a fost lipsa de conlucrare dintre arheologi și restauratori, care „a făcut să apară acolo (la Orheiul Vechi – Gh. N.) niște mostre mizerabile, ceea ce ne face numai să roșim, niște garduri prăpădite în loc de ziduri medievale”⁷¹.

Una din cauzele care au determinat deficiențele grave în activitatea legată de protecția și valorificarea vestigiilor arheologice în RSSM, inclusiv a celor din cadrul Rezervației de Stat Orheiul Vechi, a fost lipsa în republică a unui sistem unic de protecție și valorificare a acestora, care să cuprindă întregul lanț de activități în domeniu, începând cu depistarea monumentelor, protejarea lor, efectuarea săpăturilor, conservarea și restaurarea vestigiilor, cercetarea și publicarea materialelor obținute, precum și popularizarea lor. Conform practicii stabilite pe parcursul mai multor decenii, lucrul legat de depistarea și cercetarea monumentelor arheologice în RSSM era efectuat de instituțiile specializate ale Academiei de Științe a Moldovei, aici fiind concentrate aproape toate forțele specialiștilor în domeniu, fără a lua în considerare câțiva arheologi care activau în cadrul Universității de Stat, Institutului Pedagogic „Ion Creangă” și Muzeului Național de Istorie.

În același timp, în *Legea Cu privire la ocrotirea și utilizarea monumentelor de istorie și cultură* din 29 decembrie 1977, pentru Academia de Științe nu era prevăzută nicio responsabilitate pentru starea în domeniul protecției și valorificării vestigiilor arheologice, savanții având drept sarcină cercetarea științifică, păstrarea pentru generațiile viitoare a artefactelor descoperite și propagarea lor. Dacă în *Legea RSSM Cu privire la ocrotirea monumentelor de cultură* din 26 decembrie 1969 Academia de Științe a Moldovei figura în lista organizațiilor cu care trebuiau coordonate proiectele de construcție urbană și civilă de toate tipurile (art. 11), în noua lege, din 27 decembrie 1977 (art. 36), ea a fost omisă din lista respectivă. În conformitate cu legea din 1977, protejarea și valorificarea monumentelor în RSSM erau efectuate de către stat prin intermediul Consiliului de Miniștri al RSSM, comitetelor executive locale ale sovietelor de deputați ai poporului

⁷⁰ I. Hâncu, *Complexul muzeal sub semnul adevărului* // Moldova socialistă, 26 aprilie 1988.

⁷¹ *Ibidem*.

(raionale, orașenești și sătești) și de către organele de stat împuternicite cu atribuții speciale în acest domeniu – Ministerul Culturii al RSSM și subdiviziunile sale locale⁷². Cu toate că Ministerul Culturii era principalul responsabil de ocrotirea monumentelor de cultură, inclusiv a celor arheologice, până la finele anilor '80 ai secolului trecut el nu a avut în statele sale niciun arheolog care ar fi gestionat domeniul respectiv de activitate⁷³. În aceeași situație se afla și SMOMIC, care avea menirea de a susține activitatea organelor de stat în vederea protejării și valorificării monumentelor și de a efectua controlul obștesc asupra integrității și utilizării corecte a acestora. Instituția, ca și Ministerul Culturii, nu putea să-și exercite în mod eficient și calificat atribuțiile sale în domeniu, întrucât, până la finele anilor 80 ai secolului trecut, în cadrul acesteia, de asemenea, nu activa niciun specialist arheolog⁷⁴.

Totodată, instituțiile de stat și obștești menționate, ca și instituțiile științifice, activau fiecare în domeniul său și își realizau propriile interese, fără însă ca vreuna dintre ele să-și asume întreaga responsabilitate pentru protejarea vestigiilor arheologice. Ministerul Culturii al RSSM, care era principalul responsabil pentru protecția vestigiilor respective, pe parcursul mai multor decenii nu a întreprins acțiuni eficiente în acest domeniu de activitate. Mirat de confuzia și lipsa de organizare a ministerului în acest domeniu de activitate, arheologul B. Beilegci constata: „Am fi curioși să știm ce anume s-a făcut în deceniul ce s-a scurs din ziua adoptării acestei legi din decembrie 1977 și, principalul, ce urmează să se facă. Dacă nu mă înșel, există doar listele monumentelor publicate în anul 1981 și un fișier al lor. Pe de altă parte, chiar și monumentele de însemnătate unională nu posedă nici până acum zone și marcaje de protecție și nici nu se știe cine și când le va instala. Or, monumentele se ruinează zi de zi”⁷⁵. O ieșire din situația confuză creată la capitolul protecția vestigiilor arheologice ar fi, după părerea sa, crearea în republică a unui serviciu absolut independent – Centrul de Arheologie, care ar fi capabil să monitorizeze situația în domeniul protecției și valorificării monumentelor arheologice și ar elabora politici viabile în acest domeniu de activitate⁷⁶.

În ultimă instanță, funcționarea proastă a legilor, precum și realizarea ineficientă a mai multor hotărâri de partid și guvernamentale în domeniul ocrotirii monumentelor, inclusiv a celor arheologice, au fost legate, după

⁷² Ministerul Culturii asigura protecția de stat a monumentelor, dirija activitatea legată de relevarea, evidența, restaurarea și valorificarea vestigiilor, efectua controlul în vederea organizării acestei activități pe întregul teritoriu al republicii (art. 6-10), iar organele executive locale trebuiau să asigure protejarea, utilizarea, relevarea, evidența și restaurarea vestigiilor care se aflau pe teritoriul acestora.

⁷³ V. Markevici, *op. cit.*, p. 91; B. Beilegci, *Arheologie fără supraveghere* // Chișinău. Gazetă de seară, 5 august 1989.

⁷⁴ B. Beilegci, *Arheologie fără supraveghere* // Chișinău. Gazetă de seară, 5 august 1989.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*.

păreră noastră, de specificul regimului totalitar comunist din fosta URSS, cu economia sa planificată și ineficientă, care nu permitea alocarea mijloacelor suficiente pentru protejarea monumentelor. Totodată, acest regim se străduia să cuprindă soluționarea prin dictat a tuturor problemelor în societate, având grijă deosebită ca întregul sistem administrativ la toate nivelele să funcționeze exclusiv pentru îndeplinirea dispozițiilor venite din vârful piramidei partinice. Întrucât problemele ce urmau a fi rezolvate în toate domeniile vieții economice, social-politice și culturale se multiplicau și se complicau pe zi ce trecea, se schimbau mereu și prioritățile în activitatea întregului sistem administrativ, asupra nivelurilor inferioare ale acestuia „curgând” încontinuu o sumedenie de noi hotărâri. Odată însă cu adoptarea noilor hotărâri, la fel de importante sau și „mai importante”, care vizau alte domenii de activitate, deciziile precedente își pierdeau în mod automat actualitatea, acestea rămânând nerealizate până la capăt, fiind îndeplinite parțial, uneori doar pe hârtie, sau rămânând în vigoare numai la nivel de intenții. Printre motivele ce au condus la diminuarea nivelului de protecție a monumentelor de istorie și cultură în RSSM și la utilizarea ineficientă a acestora, inclusiv a celor arheologice, a fost și atitudinea nepăsătoare față de vestigiile strămoșești a unor generații întregi de oameni instruiți în cadrul regimului sovietic, care ocupau posturi de conducere în veriga primară, medie și superioară a aparatului de partid și de stat din republică și care au fost educați în spiritul neglijării a tot ce este vechi, al intoleranței față de istoria și cultura adevărată a neamului. Aceste cauze nu au permis crearea în RSSM a unui sistem eficient de protecție a monumentelor de istorie și cultură în general și a celor arheologice în particular și au favorizat distrugerea a zeci și sute de vestigii arheologice, fapt prin care s-au adus daune irecuperabile unei părți importante a patrimoniului istoric și cultural din Republica Moldova și științei istorice din întregul spațiu sud-est european și nu numai.

Summary

The author examines the problems relating to the protection of archeological sites MSSR (1944-1991).

The author believes that the failure of laws to protect archaeological sites has been determined the specifics of the communist totalitarian regime in the URSS: the planned economy was inefficient and did not contribute to the allocation of sufficient financial resources for the protection of monuments.

Lowering the level of protection of monuments of history and culture in the URSS was determined careless attitude to the archaeological sites of the whole generation, in the spirit of intolerance towards genuine national history and culture.

© Gheorghe NICOLAEV

DATE DESPRE AUTORI*

BACALOV Sergiu, doctor în istorie, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.
CHIRTOAGĂ Ion, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal, Institutul de Istorie.

COCÂRLĂ Pavel, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, Universitatea de Stat din Republica Moldova.

CONSTANTINOV Valentin, doctor în istorie, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

DANILOV Maria, doctor în istorie, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

EMILCIUC Andrei, doctor, cercetător științific superior, Institutul de Istorie.

EȘANU Andrei, academician, doctor habilitat, profesor universitar, consultant științific, Institutul de Istorie.

EȘANU Valentina, cercetător științific, Institutul de Istorie.

FUȘTEI Nicolae, doctor în istorie, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

GUGLEA Irina, studentă, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Republica Moldova.

MISCHEVCA Vlad, doctor în istorie, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

NICOLAEV Gheorghe, doctor în istorie, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

POȘTARENCU Dinu, doctor în istorie, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

SCLIFOS Eugen-Tudor, doctorand, Institutul de Istorie.

TABUNCIC Sergiu, doctor în istorie, cercetător științific superior, Institutul de Istorie.

ȚURCANU Mihai, doctorand, Institutul de Istorie.

UNGUREANU Constantin, doctor în istorie, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

* Datele sunt din decembrie 2014.

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE,
Materialele sesiunii științifice anuale
23 decembrie 2014
Chișinău, 2015, 307 p.
Bun de tipar 12.11.2015